Ap. 13. 1820.

Jk.

G. Norwood.

[illegible]

M. TULLII CICERONIS

DE OFFICIIS

LIBRI TRES,

EX RECENSIONE

J. MICH. ET J. FRID. HEUSINGERORUM.

M. TULLII CICERONIS

DE OFFICIIS

LIBRI TRES,

EX RECENSIONE

J. MICH. ET J. FRID. HEUSINGERORUM.

PATRUI MAJORIS ET PATRIS SUI ANIMADVERSIONES
SCHOLARUM USIBUS

ACCOMMODAVIT

CONRADUS HEUSINGER.

ACCEDUNT

NOTULÆ QUÆDAM EX SCHEDIS J. TOUPII
DESCRIPTÆ;

NECNON

INDEX RERUM ET VERBORUM.

OXONII,

E TYPOGRAPHEO CLARENDONIANO.

MDCCCXVI.

L. B.

S.

CRITICIS doctorum virorum, libros veteres emendantium, curis non aliena erat variarum lectionum congeries, quam Tulliano DE OFFICIIS operi, proximo anno a me edito, *Heusingeri duo* a se adhibitam subjecerant. Iisdem Viris, vere rem æstimantibus ingratum fortasse esse non potuit, quod interpretum meorum in nonnullis dissensum non suppresseram: rationes enim ab utroque expositæ doctum lectorem quasi judicem constituebant; quæ placerent, eligere jubebant, quæ displicerent, rejicere; ad caput et fontem cujuslibet vel interpretationis vel emendationis veluti manu ducebant. Sed quæ juvare Viros poterat, de his aliisve Tullii libris editione curanda bene merituros, eadem animadversionum criticarum copia tironem legentem terrebit, tiro-

nes docentem impediet. Non igitur ſatiſfacere nolui bibliopolæ, hortanti, ut librum in compendium miſſum, illorum uſibus accommodarem. Eo conſilio lectionis varietatem reſecui; criticam ſuper ea diſceptationem, niſi ſicubi neceſſaria videretur, non admiſi; ex controverſis duumvirorum meorum ſententiis elegi eam, quæ verum propius accedere viſa eſſet; exemplorum illuſtrantium numerum, ubi major eſſet, coërcui; digeſſi, auxi, ſicubi res poſcebat; conſules, philoſophos alioſque claros viros ætatibus additis factaque rerum geſtarum et æqualium pauciſſimis mentione diſtinxi; denique excurſuum inſtar in fine libri Scipionum, Muciorum et Craſſorum ſtemmata, Pighii Annales et Erneſti Clavem ſecutus, appoſui. Indicem, quamvis abeſſe poſſit a libro, ſcholis deſtinato prætermittere nolebam; ſed ſumma typographi alacritas non ſuffecit bibliopolæ (dum hæc ſcribo, Lipſiam prægreſſi) rationibus, quæ moram omnem prohibebant. Dabam Wolfenbuttelæ, a. d. V. idus Maias a. MDCCLXXXIV.

CONRADUS HEUSINGER.

M. TULLII CICERONIS

DE OFFICIIS

AD

MARCUM FILIUM

LIBER PRIMUS.

1 I. QUAMQUAM te, Marce fili, annum jam audientem Cratippum, idque Athenis, abun-

DE OFFICIIS.] Ipſe Cicero *de officiis* præſcripſit, idque Epiſt. xi. libri xvi. ad Atticum teſtatum reliquit. "Quod de inſcriptione quæris," inquit, "non dubito, quin καθῆκον officium ſit, niſi quid tu aliud: ſed inſcriptio plenior *de officiis*: προσφωνῶ autem Ciceroni filio: viſum eſt non ἀνοικεῖον." Unde et Ambroſius, Ciceronem imitatus, *de officiis* opus ſuum inſcripſit, quod vulgus *officiorum* vocat, lib. i. c. 7. et 47. extr.

Officium autem nominatur neque κατ' ἀντίφρασιν, quaſi *minime officiat*, i. e. noceat; neque ab *efficiendo*, ut veteres putabant; neque ex *opificio* contrahitur: ſed ab *obficere* eſt, quod ſignificat apte, accommodate, decenter facere; ut *occaſio*, quæ opportune accidit, ut *obedio*, *oblecto*, *obſequor*, *obtempero*, aliaque, quæ ſimplicium verborum actionem commodam, et ad aliquid attemperatam, exprimunt. Hinc fit, ut *officium* ſæpe pro beneficio dicatur.

AD MARCUM F.] Qui tum annum agebat xxi. natus L. Julio Cæſare, C. Marcello Figulo coſſ. ab U. C. anno 689.

I. 1. *Annum jam.*] Scribere cœpit Cicero C. Julio Cæſare quintum, M. Antonio coſſ. U. C. 709. ineunte æſtate, Cæſare jam interfecto: perfecit vero extremis ejuſdem anni menſibus. Filium Athenas miſerat circa kalendas Apriles ſuperioris anni.

dare oportet præceptis inſtitutiſque philoſophiæ, propter ſummam et doctoris auctoritatem, et urbis; quorum alter te ſcientia augere poteſt, altera exemplis: tamen, ut ipſe ad meam utilitatem ſemper cum Græcis Latina con-

Cratippum.] Philoſophum Peripateticum, ſuæ ætatis principem, Mitylenis oriundum, ubi Pompeium ex acie Pharſalica fugientem conſolatus eſt. Ciceroni in Ciliciam eunti primum viſus eſt Epheſi, quo ejus ſalutandi cauſa venerat. Poſtea ab eodem Cicerone adjutus civitatem Romanam a Cæſare impetravit. Athenas veniens, adnitente Cicerone, ab Areopagitis rogatus eſt, ut, quoniam civitati ornamento futurus eſſet, inſtituendæ juventutis cauſa ibi maneret: quod et fecit. Scripſit de divinatione, ſomniorumque interpretatione. Ceterum nomen hujus philoſophi analogiam non ſequitur, qua ſcribendum eſſet *Crathippus* cum adſpiratione: vel quod Æolicum eſt; (Mitylene enim Leſbi urbs, Leſbus vero ab Æolibus habitata fuit,) vel quod in compoſitis ex ἵππος ſpiritus aſperi ratio non ſemper habita eſt. Nam et *Alcippus*, *Ariſtippus*, *Leucippus*, *Lycippus* tenuem litteram retinent.

Abundare.] Non ſolum abunde audire præcepta philoſophiæ, ſed etiam frequenter et quotidie quaſi exemplum aliquod vivendi in aliis intueri. *Abundare præceptis* non eſt, eruditum eſſe, ſed copia præceptorum circumfluere.

Præceptis inſtitutiſque philoſophiæ.] *Præcepta* ſunt, quæ vera, recta et honeſta monſtrant: *inſtituta* animum moreſque ad præcepta conformant. Hæc quidem non auribus magis a magiſtro, quam oculis ingerebantur ab iis, qui tum Athenis recte vivendi exemplum præibant. Filium igitur non doctiorem modo eſſe vult; ſed multo etiam meliorem, qui ſciat non magis, quam probet ac ſequatur optima.

Auctoritatem.] Quia et præceptorem habes, et in ea urbe agis, cujus ſumma eſt auctoritas. Eſt vero *auctoritas* vis ad agendum vel ſine ratione impellens. Hanc urbi quoque tribuit, quæ viros ferebat unicuique adoleſcenti imitandos.

Augere.] Ad te doctrina et moribus ornandum plurimum conferre. Doctoris enim ſcientia, urbis exempla plurimum ad tuum profectum conferre poſſunt.

Ad meam utilitatem.] Præpoſitio *ad* h. l. eventum magis, quam ſcopum ſignificat. Nec leve pondus accedebat adhortationi Ciceronis, quum adjiceret, quod filium ſuo exemplo facere juberet, id ſe non ſine fructu atque emolumento ſuo feciſſe.

Cum Græcis Latina conjunxi.] Cum Græcis Latina, cum

junxi, neque id in philoſophia ſolum, ſed etiam in dicendi exercitatione feci; id tibi cenſeo faciundum, ut par ſis in utriuſque orationis fa-
2 cultate. Quam quidem ad rem nos, ut vide-

Latinis Græca conjunxi. Non ſolum enim in philoſophia Græce a magiſtris tradita Latine interpretatus ſum, ut, quæ Latine dici poſſe nemo antea putarat, noſtro ſermone explicarem: ſed et in dicendi exercitatione, quæ Latina lingua contenta eſſe poterat, Græcos magiſtros adhibui, apud eos Græce declamavi, Græcos oratores imitatus, eorumque virtutes exprimere conatus ſum. Vide Sueton. de Clar. Rhetor. c. 1. et 2. Cicero. Brut. c. 90. lib. i. de Orat. c. 34.

In dicendi exercitatione feci.] Verbum *feci* ſic etiam abundare videtur, lib. v. Tuſc. c. 32. "An Scythes Anacharſis potuit pro nihilo pecuniam ducere: noſtrates philoſophi facere non poterunt?" Infra lib. ii. c. i. 7. "Primum enim, ut ſtante republ. facere ſolebamus, in agendo plus, quam in ſcribendo, operæ poneremus: deinde ipſis ſcriptis non ea, quæ nunc, ſed actiones noſtras mandaremus, ut ſæpe fecimus." Cornel. Nep. Chabr. iii. 3. "Neque vero ſolus ille aberat Athenis libenter: ſed omnes fere principes fecerunt idem."

Id tibi cenſeo faciundum.] Et elegans eſt, et magniloquentiæ invidia Ciceronem levat *id*, non *idem*. *Idem* reſpiceret ad priora *ut ipſe ad meam*; *id* pertinet ad ſequentia *ut par ſis*. Sæpe veteres poſt *ut* particulam *ita* vel *ſic* ſubintelligendam omittunt. Cicero de Legib. ii. 6. "Sed, ut vir doctiſſimus fecit Plato, atque idem graviſſimus philoſophorum omnium, qui princeps de re publica conſcripſit, idemque ſeparatim de legibus ejus, *id* mihi credo eſſe faciendum, ut prius quam ipſam legem recitem, de ejus legis laude dicam." Infra cap. xlii. 9. "Si ſatiata quæſtu, vel contenta potius, ut ſæpe ex alto in portum, ex ipſo portu ſe in agros poſſeſſioneſque contulerit."

In utriuſque orationis facultate.] *Utriuſque orationis facultas* referenda eſt ad forenſem et philoſophicam, quod ſequitur, *quam quidem ad rem nos magnum attulimus adjumentum hominibus noſtris*: quod non de Græca et Latina lingua, ſed de utraque et in foro dicendi, et de philoſophia diſputandi facultate capiendum eſſe apparet.

2. *Ut videmur.*] Non nobis, ſed aliis. Ita modeſtiæ Ciceronis conſulitur. Ita de Nat. Deor. i. 4. "Quo in genere tantum profeciſſe videmur, ut a Græcis ne verborum quidem copia vinceremur." Ad Atticum Ep. v. 18. "Stamus animis, et quia conſiliis, ut videmur, bonis utimur, ſperamus etiam manu."

mur, magnum attulimus adjumentum hominibus noſtris, ut non modo Græcarum literarum rudes, ſed etiam docti, aliquantum ſe arbitrentur adeptos et ad dicendum, et ad judicandum. Quam ob rem diſces tu quidem a principe hu- 3
jus ætatis philoſophorum, et diſces, quam diu voles; tam diu autem velle debebis, quoad te, quantum proficias, non pœnitebit. Sed tamen noſtra legens, non multum a Peripateticis diſ-

Magnum attulimus adjumentum.] Vide hoc ipſum plenius exponentem lib. ii. de Divinat. c. 1. et 2.

Docti.] Ita Acad. Quæſt. i. 2. *doctos* appellat Cicero quos paullo ante *Græcis doctrinis eruditos*; *indoctos vero*, quos *a Græcorum artibus et diſciplinis abhorrentes* dixerat.

Aliquantum.] Non *aliquantulum*. *Magnum adjumentum* videbatur civibus ſuis attuliſſe Cicero, eoque *aliquantum*, h. e. multum, ſe arbitrabantur adeptos. De hac ſignificatione adverbii *aliquantum* conſule eruditiſſimos Suetonii interpretes, Erneſtum atque Oudendorpium, illum ad Cæſ. c. 86. hunc ad Neron. c. 48.

3. *Non pœnitebit.*] Non parum videbitur, interprete Servio ad Virgil. Eclog. ii. 34. et lib. i. Æn. v. 552. Ita et Livium locutum lib. i. c. 8. extr. obſervatum eſt aliis.

Sed tamen noſtra legens—orationem autem L.] Orationem parentheſi interruptam ſuo more contexit particula *autem*. Sic infra cap. xliii. 6. "Princepſque omnium virtutum illa ſapientia, quam σοφίαν Græci vocant; (prudentiam enim, quam Græci φρόνησιν, aliam quamdam intelligimus, quæ eſt rerum expetendarum fugiendarumque ſcientia) illa autem ſapientia, quam principem dixi, rerum eſt divinarum atque humanarum ſcientia." Eamdem ſignificationem habet *ſed* cap. xxx. 3. et lib. ii. c. xxi. 6. Nec aliter *ergo*, *igitur*, *verum* uſurpari, jam obſervatum eſt aliis. Vide Horat. Turſell. de Particul. in *ergo*, *igitur*, *ſed*, *verum*. Commune cum Græcis hoc habent Latini. Ælian. lib. vi. Var. Hiſt. c. 10. Οἱ γὰρ δύο παῖδες, οἵπερ οὖν ἤστην αὐτῷ, Πάραλός τε καὶ Ξάνθιππος, ἀλλὰ οὗτοι μὲν κατὰ τὴν νόσον τὴν δημοσίαν τοῦ λοιμοῦ ἀπέθανον. Suo itaque et communi politioris antiquitatis more Cicero poſt longam interpoſitionem priora verba, non ipſa quidem, ſed, ut ſolet, paullum immutata, repetit, (ut Philipp. ii. 31. 2.) nec in battologiam incidit, ſed memoriæ juvandæ cauſa ita

ſidentia, quoniam utrique et Socratici et Platonici eſſe volumus; (de rebus ipſis utere tuo judicio, nihil enim impedio) orationem autem Latinam profecto legendis noſtris efficies ple-
4 niorem. Nec vero arroganter hoc dictum exiſtimari velim. Nam philoſophandi ſcientiam concedens multis, quod eſt oratoris proprium,

ſententiam concludit, ut, quomodo cum primis poſtrema cohæreant, facilius intelligatur.

Utrique et Socratici et Platonici eſſe volumus.] Gronovius et Grævius *utrique* in *utrumque* mutant, et ad eos, qui ſequuntur, referunt, quaſi dicat, *volumus utrumque eſſe, et Socratici et Platonici.* De ſe ſolo eum loqui putant, non de ſe et Peripateticis. Cur autem *utrique* de Cicerone et Cratippo, vel, ſi mavis, de Academicis et Peripateticis, non capiatur, nulla ſane ratio eſt. Cicero enim ſe a Cratippo, vel a Peripateticis, parum diſſentire adfirmans recte hoc argumento uti potuit, quod *utrique* (ipſe Cicero et Peripatetici) velint eſſe *et Socratici et Platonici.* A Socrate enim ſua habuit Plato, a Platone Ariſtoteles, Peripateticæ, et Xenocrates, Academicæ ſectæ princeps. Peripatetici vero verbis tantum a Socraticis, quibus de ſummo bono Stoici adſentiebantur; a Platonicis minus etiam diſſentire videbantur multis. Qui vero in aliquo tertio conveniunt, inter ſe conveniant neceſſe eſt. Cicero et Cratippus, utrique et Socratici et Platonici eſſe volunt, ſive idem de ſummo bono ſentiunt, quod Socrates et Plato ſenſerunt, qui in una virtute vitam beatam poſuerunt, vel excluſis plane, vel adjunctis huic ceteris commodis, quibus omnia tribuit Epicurus. Vide lib. i. Tuſc. Quæſt. c. 6. Nam Ciceronem in his officiorum, quæ media vocantur, præceptis Academicam et Peripateticam de ſummo bono ſententiam non plane rejeciſſe, apparet ex lib. iii. c. 4. extr. et ex ejuſd. libri c. vii. 3. ſeq. Certe nec Stoicus, nec ita Academicus videri volebat, quin ex aliorum quorumcumque fontibus, quantum vellet, ſuo judicio hauriret. Vide lib. ii. cap. ii. 14. lib. iii. c. 3. et omnino infra iii. 9.

Utere tuo judicio.] Uteris, ipſe judicabis, quid in re ſit veriſſimum.

Pleniorem.] Cum mea ſcripta leges, id in primis conſequeris, ut ea, quæ a nemine antea Latine dicta ſunt, explicare, et cum Græcis vocabulorum copia certare poſſis, intelligaſque de Latinæ linguæ inopia nullam eſſe querendi cauſam.

4. *Concedens multis.*] Etſi

apte, distincte, ornate dicere, quoniam in eo studio ætatem consumsi, si id mihi assumo, videor id meo jure quodam modo vindicare. Quam ob rem magno opere te hortor, mi Ci- 5
cero, ut non solum orationes meas, sed hos etiam de philosophia libros, qui jam illis fere æquarunt, studiose legas. Vis enim dicendi major est in illis, sed hoc quoque colendum est æquabile et temperatum orationis genus. Et 6
id quidem nemini video Græcorum adhuc con-

multis id laudis concedo, ut me subtilius philosophari putentur.

Apte.] Vide quæ in persona Crassi disputat Cic. de Orat. iii. 10. et 14.

Videor id meo jure, quodam modo vindicare.] Pronomen *mihi*, quod in hac formula adjicere solent, hic eleganter ex prægresso *meo* intelligitur. Similiter *sibi* ex *suo* repetitur, de Orat. i. 10. "Ceterique suo jure physici vindicarent." Ita ex antiquo libro emendavit Car. Langius ad Cic. Læl. c. 21. quum vulgo *in suo genere* legeretur. De syllepsi ista vide Cort. ad Cic. lib. iv. Ep. 13. n. 18.

Qui jam illis fere se æquarunt.] Pronomen *se*, quod incerta sedes jam suspectum facit, antiquissimi codices expellunt. Usus verbi *æquare* absolute positi Cicerone indignus videri eo minus poterit, quod ille verbum *adæquare* simili ratione adhibuit lib. ii. ad Q. Fratr. Ep. 6. "Senatorum enim urna copiose absolvit, equitum adæquavit, tribuni ærarii condemnarunt." Conf. omnino Parei Lex. Crit. p. 52. seq. Alia verba a Cicerone et optimæ Latinitatis auctoribus absolute usurpata congessit Vechnerus in Hellenolexia lib. i. part. i. cap. 6. De numero autem librorum, non de eorum præstantia, sermonem esse, recte a Grævio monitum est.

Æquabile.] Sibi per omnia simile, quod non variatur et interrumpitur adfectibus.

6. *Nemini video Græcorum adhuc contigisse.*] Præstantissimis scriptoribus *nemo adhuc*, *adhuc non*, et similia, admodum usitata erant. Cicero ad Diverf. lib. ii. Ep. 8. "Πολιτικώτερον enim te adhuc vidi neminem." Cat. Maj. c. ix. 6. "Quod equidem adhuc non amisi." Ibid. c. x. 6. "Itaque nemo adhuc convenire me voluit." Parad. 6. 3. extr. "Nec eorum quisquam adhuc inventus est." Cornel. Nep. in Fragm. Guelph. "Unum hoc genus Latinarum

tigiſſe, ut idem utroque in genere elaboraret,
ſequereturque et illud forenſe dicendi, et hoc
quietum diſputandi genus: niſi forte Deme-
trius Phalereus in hoc numero haberi poteſt,
diſputator ſubtilis, orator parum vehemens;
dulcis tamen, ut Theophraſti diſcipulum poſſis
7 agnoſcere. Nos autem quantum in utroque
profecerimus, aliorum ſit judicium: utrumque
8 certe ſecuti ſumus. Equidem et Platonem ex-
iſtimo, ſi genus forenſe dicendi tractare voluiſ-
ſet, graviſſime et copioſiſſime potuiſſe dicere;

litterarum adhuc non modo non reſpondere Græciæ."

Sequereturque.] Affectaret, operam illi daret. Sic n. 7. "Utrumque certe ſecuti ſumus." Cap. xxxviii. 4. "In voce autem duo ſequamur." Vide Buchner. ad Plin. lib. viii. epiſt. xviii. 8.

Demetrius Phalereus.] Omnes fere ſcripti *Phalerius*, ſed vitioſe. Græce enim Δημήτριος ὁ Φαληρεὺς dicitur, Latine *Phaléreus*, tribus ſyllabis, male *Phaleréus*, pejus *Phaleræus*. De eo Cicer. in Bruto c. 9. "Phalereus ſucceſſit eis ſenibus adoleſcens, eruditiſſimus ille quidem horum omnium, ſed non tam armis inſtitutus, quam palæſtra. Itaque delectabat magis Athenienſes, quam inflammabat. Proceſſerat enim in ſolem et pulverem, non ut e militari tabernaculo, ſed ut e Theophraſti, doctiſſimi hominis, umbraculis. Hic primus inflexit orationem, et eam mollem teneramque reddidit: et ſuavis, ſicut fuit, videri maluit, quam gravis; ſed ſuavitate ea, qua perfunderet animos, non qua perfringeret, et tantum ut memoriam concinnitatis ſuæ, non (quemadmodum de Pericle ſcripſit Eupolis) cum delectatione aculeos etiam relinqueret in animis eorum, a quibus eſſet auditus." Vitam ejus narrat Diog. Laërt. lib. v. 75. ſeqq. unde eum Athenis pulſum, in Ægyptum confugiſſe, ibique bibliothecæ præfectum, tandem a ſerpente ictum periiſſe diſcimus.

Theophraſti.] Qui Platonis et Ariſtotelis fuerat auditor, Ereſi in Leſbo natus, unde Ereſius dicitur. Multa ejus ſcripta a Diogene Laërtio lib. v. 42. enumerata perierunt. Superſunt tamen ἠθικοὶ χαρακτῆρες, libri περὶ φυτῶν, et alii. Ciceronis judicio Brut. c. 31. *nemo Theophraſto dulcior* fuit. Vide eumd. in Orat. c. 19. lib. i. Acad. c. 9. et ro. Quintil. lib. x. c. i. 83.

et Demoſthenem, ſi illa, quæ a Platone didicerat, tenuiſſet et pronuntiare voluiſſet, ornate ſplendideque facere potuiſſe. Eodemque modo de Ariſtotele et Iſocrate judico: quorum uterque ſuo ſtudio delectatus contemſit alterum.

II. Sed cum ſtatuiſſem ſcribere ad te aliquid 1
hoc tempore, multa poſthac, ab eo ordiri volui maxime, quod et ætati tuæ eſſet aptiſſimum, et auctoritati meæ. Nam cum multa ſint in phi- 2
loſophia et gravia, et utilia accurate copioſeque

8. *A Platone didicerat.*] Eum enim aliquamdiu audiverat.

Tenuiſſet.] Si in philoſophiæ ſtudio permanere, ac totum ſe ei tradere voluiſſet, nec vitæ genus mutaſſet. Nam ad eloquentiam poſtea ſe contulit, Iſocrate præceptore uſus Cap. 31. pr. "Admodum autem tenenda ſunt ſua cuique non vitioſa, ſed tamen propria." Non igitur oblivionem Demoſtheni exprobrat, ſed mutationem in vitæ inſtituto factam ſignificat.

Pronuntiare.] Non modo dicendo explicare, ad oratorias exercitationes transferre, viva voce cum aliis communicare, ſed ſcriptis etiam poſteritati tradere. Hanc ſignificationem verbi *pronuntiare* defendi, quum vindicarem fragmenta Cornelii Nepotis Guelph. p. 146. ubi Cicero dicitur fuiſſe "unus, qui potuerit, et etiam debuerit, hiſtoriam digna voce pronuntiare."

Facere potuiſſe.] *Facere* verbi ex ſuperioribus repetendi ſignificationem obtinet, atque hic pro *dicere* ponitur. Lib. ii. c. 13. extr. "Qua ætate qui exercentur, laude adfici ſolent: ea ætate L. Craſſus oſtendit, id ſe in foro optime jam facere, quod etiam tum poterat domi cum laude meditari." Vid. Bengel. ad lib. v. epiſt. 12. n. 6.

Contemſit alterum.] Subintellige *ſtudium*, quod uterque poſthabuit, neglexit, non præferendum ſuo ſtudio putavit. Non deſpexit igitur et ineptum putavit, ut vulgus ea ſolet, quæ non intelligit: ſed ſibi id minus convenire putavit. Vid. c. xxx. 7.

II. 1. *Scribere ad te aliquid hoc tempore.*] Hunc verborum ordinem alibi Tullio placuiſſe video. Ut lib. vi. ad Diverſ. ep. 13. "Etſi tali tuo tempore me, aut conſolandi aut juvandi tui cauſſa, ſcribere ad te aliquid pro noſtra amicitia oportebat."

a philofophis difputata: latiffime patere videntur ea, quæ de officiis tradita ab illis et præ-
3 cepta funt. Nulla enim vitæ pars neque publicis, neque privatis, neque forenfibus, neque domefticis in rebus; neque fi tecum agas quid, neque fi cum altero contrahas, vacare officio poteft: in eoque et colendo fita vitæ eft hone-
4 ftas omnis, et in negligendo turpitudo. Atque hæc quidem quæftio communis eft omnium philofophorum. Quis eft enim, qui nullis officii præceptis tradendis philofophum fe au-
5 deat dicere? Sed funt non nullæ difciplinæ, quæ propofitis bonorum et malorum finibus,

2. *Latiffime patere.*] Ad omne vitæ genus, tempus ac munus pertinere.

Et præcepta funt.] An *tradita funt* ad quæftiones philofophorum θεωρητικάς, *præcepta* vero ad genus παραινετικὸν refpicere putandum eft? Vid. infra c. iii. 1. Quemadmodum hic *tradere* et *præcipere*, ita *tradere* et *docere* conjunxit Cic. de Orat. ii. 38. extr.

3. *Tecum agas.*] Si folus fueris, tibi agas, non aliis. Cap. xli. 8. "Hique et fecum, et cum aliis, quid in eo peccatum fit, exquirunt." Plaut. iii. Moft. i. 24. "Quid tute tecum?" id eft tacite, nemine audiente. Virgil. lib. i. Georg. 380.

Et fola in ficca fecum fpatiatur arena.

Id. lib. iii. Georg. 465.

Te, dulcis conjux, te folo in litore fecum,
Te, veniente die, te, decedente, canebat.

4. *Quæftio.*] Argumentum, σκέμμα, materia de qua in utramque partem difputari poteft.

Tradendis.] Si nulla a fe tradantur. Habet enim hoc participium præfentis fignificationem. Cap. 8. extr. "Ac de inferenda quidem injuria fatis dictum eft." Vide Perizon. ad Sanctii Minerv. lib. i. c. xv. 8.

5. *Difciplinæ.*] Sectæ philofophorum, quarum princeps erat Epicurea, quæ malum in dolore, bonum in voluptate ponebat: ceteras cognofce ex n. 9. et lib. iii. c. 33. lib. iii. de Orat. c. 17. lib. ii. de Fin. c. 11. lib. v. Tufc. c. 30. Lactant. lib. iii. c. 7.

Propofitis bonorum et malorum finibus.] Pofitis conftitutifque iis, quæ fummi boni malive loco habeantur. De *finibus bonorum* vid. ad c. iii. 1.

officium omne pervertunt. Nam qui ſummum 6
bonum ſic inſtituit, ut nihil habeat cum virtute conjunctum, idque ſuis commodis, non honeſtate metitur; hic ſi ſibi ipſe conſentiat et non interdum naturæ bonitate vincatur, neque amicitiam colere poſſit, nec juſtitiam, nec liberalitatem. Fortis vero, dolorem ſummum malum judicans, aut temperans, voluptatem ſummum bonum ſtatuens, eſſe certe nullo modo poteſt. Quæ quamquam ita ſint in promtu, 7

Pervertunt.] Evertunt, tollunt. Vid. ad Cornel. Nepot. Lyſ. ii. 2. et infra c. xxiv. 12.

6. *Suis commodis.*] Qui omnia ſui commodi cauſa facit, ut Epicurei.

Hic ſi.] Eleganter *hic* adhibetur poſt *qui*, pro *is*. Sic lib. ii. Ep. i. 6. " Ut, quam exſpectationem tui concitaſti, hanc ſuſtinere ac tueri poſſis." Lib. iii. Ep. viii. 27. " Sin autem quem mea inſtituta in provincia non delectant, hunc ego amicum habere non curo."

Si ſibi ipſe conſentiat.] Si ſemper idem ſentiat, in ſententia ſibi conſtare, et ad eam vitam ſuam præſtare velit. Vid. n. 8. et lib. iii. c. 33.

Et non.] Non reſpuit hoc Cicero pro *nec*. Lib. ii. 22. 10. " Ut ſit libera et non ſollicita ſuæ rei cujuſque cuſtodia." Vide quæ obſervavi ad Cornel. Nepot. Thraſ. c. 4. pr.

Naturæ bonitate vincatur.] Niſi veri ac recti ſenſu, quem naturæ beneficio fert acceptum, cogatur interdum ea defendere, quæ principio juris naturæ ab ipſo conſtituto repugnent. Dicit igitur Cicero, quæ Epicurus præclare de maximis virtutibus præceperit, et quæ præceptis illis congruenter egerit; ea ingenii, quo præditus a natura fuerit, præſtantiæ tribuenda, nec vero finibus bonorum et malorum ab ipſo propoſitis conſequentia eſſe. Ita contra eumdem Epicurum diſputat de Fin. ii. 9. " Deinde, ubi erubuit, (vis enim eſt permagna naturæ) confugit illuc, ut neget, accedere quidquam poſſe ad voluptatem nihil dolentis." Poſt Redit. in Sen. c. 10. " Quo tempore, quantam vim naturæ bonitas habeat, aut vera nobilitas, intelligere potuiſtis."

Nec juſtitiam nec liberalitatem.] Stultus enim videretur, qui ſuas utilitates aliis conceſſerit. Vide Lactant. lib. v. cap. 16. Cicero infra lib. iii. c. 33. med.

7. *Quamquam ita ſint in promtu.*] Conjunctio *quamquam* non ferre ſolum poteſt, ſed ali-

ut res diſputatione non egeat, tamen ſunt a
8 nobis alio loco diſputata. Hæ diſciplinæ igitur ſi ſibi conſentaneæ velint eſſe, de officio nihil queant dicere. Neque ulla officii præcepta firma, ſtabilia, conjuncta naturæ tradi poſſunt, niſi aut ab iis, qui ſolam, aut ab iis, qui maxime honeſtatem propter ſe dicant expetendam.
9 Ita propria eſt ea præceptio Stoicorum, Academicorum, Peripateticorum: quoniam Ariſtonis, Pyrrhonis, Herilli jam pridem exploſa ſententia

cubi blande admittit conjunctivum. Lib. iii. de Fin. c. 15. "Sed quamquam negent, nec virtutes, nec vitia creſcere: attamen," cet. Nepos xxv. 13. 6. "Quamquam non nullis leve viſum iri putem." Salluſt. Jug. iii. 2. "Nam vi quidem regere patriam, aut parentes, quamquam et poſſis, et delicta corrigas, tamen importunum eſt."

Alio loco.] Libris de Finibus Bonorum et Malorum, et libris poſtremis Tuſc. Quæſt.

8. *Conjuncta naturæ.*] Naturæ convenientia, rationi conſentanea.

Qui ſolam.] Solam honeſtatem propter ſe expetendam eſſe, Stoici adfirmabant, in eoque Socratem auctorem ſequi volebant videri: eamdem maxime expetendam, Academici et Peripatetici cenſebant. Vide ſupra ad c. i. 3. lib. iii. c. 3. et 7. lib. v. Tuſc. c. 7. 8. et 12.

9. *Ariſtonis, Pyrrhonis, Herilli.*] Quorum error in tollendo omni veri ac falſi, boni malique diſcrimine conveniebat. Ariſto Chius nihil bonum eſſe dicebat, niſi quod rectum eſſet et honeſtum, ac præter virtutem ac vitia nihil in vita aut expetendum aut fugiendum. Quæ inter virtutem ac vitia interjecta eſſent, indifferentia dicebat, nec eorum aliud alii anteponendum, ſed prout quodque occurreret, amplectendum. Hæc ſapientem ne ſentire quidem, volebat Pyrrho, Elienſis, in ceteris ab Ariſtone nihil diſcrepans. Herillus, Carthaginienſis, in ſola cognitione et ſapientia ſummum bonum ponebat. Vide præter ea loca, quæ ad n. 5. indicavi, lib. ii. de Fin. c. 13. lib. iii. c. 3. lib. iv. c. 14. et 16. lib i. de Leg. c. 13. et 21. Diogen. Laërt. lib. vii. 160. et 165. lib. ix. 61.

Exploſa ſententia eſt.] Rejecta tamquam abſurda. *Explodi* dicuntur hiſtriones, cum a ſpectatoribus, quibus diſplicent, ſtrepitu excipiuntur, et ejiciuntur. Paradox. iii. 2.

est: qui tamen haberent jus suum disputandi
de officio, si rerum aliquem delectum reliquis-
sent, ut ad officii inventionem aditus esset. Se- 10
quimur igitur, hoc quidem tempore et hac in
quæstione, potissimum Stoicos, non ut inter-
pretes; sed, ut solemus, e fontibus eorum ju-
dicio arbitrioque nostro, quantum quoque mo-
do videbitur, hauriemus. Placet igitur, quo- 11
niam omnis disputatio de officio futura est, an-
te definire, quid sit officium: quod a Panætio
prætermissum esse miror. Omnis enim, quæ a 12
ratione suscipitur de aliqua re institutio, debet

" Histrio si paullum se movit extra numerum, aut si versus pronuntiatus est una syllaba brevior aut longior, exsibilatur et exploditur."

Rerum aliquem delectum.] Rerum nullum discrimen reliquerunt, dum paria omnia esse dixerunt.

10. *Potissimum Stoicos.*] Ita, ut aliquando a Peripateticis non dissentiat in iis, quæ commode ab iis dicta putat.

Interpretes.] Interpres non tantum est, qui Græca Latine convertit; sed et qui eadem lingua ab aliis dicta ita explicat, ut sententiæ quidem nihil addat detrahatve, sed eam tamen aliis ac pluribus etiam verbis enarret. Vid. lib. ii. c. 17. extr.

Quantum quoque modo.] *Quoquo modo* est, quocumque modo: sed *quoque modo*, et eo, qui videbitur. E fontibus Stoicorum se aliqua, non omnia, haustutum, aliqua illorum præcepta admissurum, aliqua omissurum dicit, idque Academiæ licentia, in qua versabatur. Vide lib. ii. c. ii. 14.

11. *Ante definire.*] Immerito hic librariorum fides, aut vel ipsius Ciceronis negligentia accusatur, quasi promissi officiique sui immemor rei, quam tractet, definitionem prætermiserit. Neque enim definire poterat officium, quod unius generis non est, nisi, quam multiplex id esset, antea ostenderet. Id postquam satis declarasse sibi videtur, quæ cujusque generis sit descriptio, quantum ad rem intelligendam satis est, docet. Quod vero noster officii definitionem a partitione orditur, non magis id mirum videri debet, quam quod de Orat. iii. 29. ad *definitionis disceptationes* refert, *cum res distribuitur in partes.*

A Panætio.] Philosopho Stoico, Græco, de quo vide infra c. xxvi. 5. et lib. iii. c. ii. 8.

12. *A ratione suscipitur.*]

a definitione proficiſci, ut intelligatur, quid ſit id, de quo diſputetur.

1 III. Omnis de officio duplex eſt quæſtio. Unum genus eſt, quod pertinet ad finem bonorum: alterum, quod poſitum eſt in præceptis, quibus in omnes partes uſus vitæ conformari
2 poſſit. Superioris generis hujus modi exempla ſunt; omniane officia perfecta ſint; numquid

Scholiaſtes hunc locum ſic exponit: Omnis inſtitutio de aliqua re, *id eſt omnis tractatus, qui* a ratione ſuſcipitur, *vel qui rationaliter ad tractandum ſumitur.* Sæpe veteres præpoſ. *ab* ibi addiderunt, ubi noſtris abundare videtur. Lucret. i. 942.

Id quoque enim non ab nulla ratione videtur.

Brutus ad Cic. lib. xi. ep. 10. "Tu enim a certo ſenſu et vero judicas de nobis." Ipſe Cic. lib. xiii. ep. 10. "Satis enim commendatum tibi eum arbitrabar ab ipſo more majorum." Seneca Præf. Controverſ. lib. x. (al. v.) "Horum nomina non me a nimio favore, ſed a certo poſuiſſe judicio ſcietis." Ita reſtituendum eſt Nepoti xxi. 3. 3. "In cuſtodia ſocer generi periit a morbo."

Proficiſci.] Incipere, ordiri. Pro Leg. Manil. c. 2. "Atque ut inde oratio mea proficiſcatur, unde hæc omnis cauſa ducitur." Lib. ix. ep. 14. "Ornandos eſſe illos viros, a quibus initium libertatis profectum eſt."

III. 1. *Ad finem bonorum.*] *Finis bonorum*, ut jam dixi ad c. ii. 5. eſt ſummum bonum, omnium bonorum extremum, quo nullum aliud majus eſt. Ad hoc igitur conſtituendum pertinet primum genus, cum quæritur, quid ſit id, cujus cauſa omnia agenda ſint; quæ quæſtio eſt θεωρητική. Alterum, quod ad πρᾶξιν potius ducit, eſt, quod de officiis in quacumque vitæ degendæ ratione agit, et eſt παραινετικόν.

In omnes partes uſus vitæ conformari.] Vulgo *confirmari*, ſed parum docte. Vitæ uſus non *in omnes partes confirmatur*, ſi vitioſus præſertim fuerit, ſicuti eſt; ſed *conformatur*, id eſt, inſtituitur, componitur, et præceptis officii conformis redditur. Id fit, cum, quid in omni vita agenda deceat, præcipitur, talibuſque præceptis tota vivendi et agendi ratio formatur, dirigitur, et ad quævis officia, in quacumque ætate fortuna et muneris functione præſtanda, inſtruitur.

2. *Perfecta.* Vide ad n. 4.

Numquid officium.] *Numquid* eſt *an, ſitne*, quod Cicero voluit, non *num quod*, id eſt, *aliquod.* Quid enim eſt, *num quod officium aliud alio majus ſit?*

officium aliud alio majus ſit, et quæ ſunt generis ejuſdem. Quorum autem officiorum præcepta 3
traduntur, ea quamquam pertinent ad finem bonorum, tamen id minus apparet, quia magis ad inſtitutionem vitæ communis ſpectare videntur: de quibus eſt nobis his libris explicandum. Atque etiam alia diviſio eſt officii.
Nam et medium quoddam officium dicitur, et 4
perfectum. Perfectum officium rectum, opinor, vocemus, quod Græci κατόρθωμα, hoc autem commune officium vocant. Atque ea ſic 5

Et quæ ſunt generis ejuſdem.] *Quæ* non ad *officia* reſpicit, ſed pronomen illud ad *exempla* referendum eſt.

4. *Medium.*] Ambroſ. lib. i. Offic. c. 11. "Hæc ſunt media officia, quibus aliquid deeſt." *Medium officium* ita vocari putabat Grævius, quia *medius* Latinis ſit mediocris. Rectius Facciolatus ex ipſo Cic. de Fin. iii. 17. colligit, *media officia* a Stoicis dicta eſſe, quæ nec in bonis ponerent, nec in malis.

Perfectum officium rectum, opinor, vocemus.] Rationem reddit, cur perfectum dixerit, quod Græcis eſt κατόρθωμα. Non inconveniens eſt, id officium *perfectum* a me vocari, quod alii *rectum*, Græci κατόρθωμα (*recte factum*) appellant, eoque nomine mihi uti philoſophi concedent. *Perfectum* primus Cicero dixiſſe videtur τὸ κατόρθωμα, quod *rectum* jam antea ab aliis quoque dictum fuerat. Lib. iii. 3. 11. "Illud autem, quod rectum iidem (Stoici) appellant, perfectum atque abſolutum eſt." Auct. ad Herenn. lib. iii. c. 2. "Rectum eſt, quod cum virtute et officio fit:" quæ deſcriptio eſt τοῦ κατορθώματος.

Hoc autem commune officium vocant.] Vocabulum καθῆκον haud ſcio an in nullo codice repertum ſit. Sed ut largiamur, in vetere codice ita lectum fuiſſe, incommoda certe ſententia ſic legebatur. Non enim Stoici officium in κατόρθωμα et καθῆκον dividebant; ſed ipſum καθῆκον duplex, alterum κατόρθωμα, alterum καθῆκον μέσον eſſe dicebant. In oppoſitione τοῦ κατορθώματος ſæpe μέσον, ſuppreſſa voce καθῆκον, nec vero καθῆκον, omiſſo μέσον, appellare ſolent. Cicero *recte facto* ſemper *officium medium*, nuſquam *officium* ſimpliciter opponit, nec ea in definitionibus confundit. Vide de Fin. iii. 17. infra iii. 3. 10. Mihi igitur tutiſſimum viſum eſt revocare ſcripturam codicum fortaſſe omnium: *Hoc*

definiunt, ut rectum quod sit, id perfectum officium esse definiant; medium autem officium id esse dicant, quod cur factum sit, ratio proba-
6 bilis reddi possit. Triplex igitur est, ut Panætio videtur, consilii capiundi deliberatio. Nam

autem commune officium vocant. Locum vero totum ὡς ἐν παρενθέσει positum atque ita accipiendum esse crediderim: *Perfectum officium, puto, vocare mihi licebit illud, quod a Stoicis rectum, Græce κατόρθωμα dicitur: illud vero medii officii nomen communi officio ponunt. Hoc* ad remotius *medii officii* nomen refertur. Idque fieri solere, non in iis locis solum, ubi pronomen *ille* ad nomen propinquius referatur, sed etiam ubi *hic* solitarium ponatur, docuit Cortius ad Sallust. Jug. xviii. 9. Præterea *hoc vocant* explico *illo nomine appellant.* Ita noster de Fin. iii. 6. "Primum est officium. Id enim appello καθῆκον," *i. e. eo nomine appello καθῆκον.* Philipp. xiii. 10. "O Spartace! quem enim te potius appellem?" Ovid. Fast. ii. 24.

Torrida cum mica farra vocantur idem.

Adde Gronov. ad Senec. Ep. 93. Philosophis usitatam *medii officii* appellationem *communis officii* appellatione interpretatur Tullius. Eadem usus est de Fin. iii. 18. "Quidquid ita fit, aut dicitur, communi officio continetur." Adde infra iii. 3. 10.

5. *Rectum quod sit.*] Quod *rectum* vulgo dicitur, id ita definiunt, ut *perfectum* officium esse dicant. Vid. lib. iii. c. iii. 11. Ambros. lib. i. de Offic. c. 11. "Hoc est igitur perfectum officium, quod κατόρθωμα dixerunt Græci, quo corriguntur omnia, quæ aliquot potuerunt lapsus habere."

Definiant.] Non intolerabilis videri debet ταυτολογία *ita definiunt, ut—definiant.* Talia in scriptoribus bonis observanda potius, quam interpolanda sunt. Cic. de Or. iii. 10. "Sed usitatis ita poterit uti, lectissimis ut utatur." Sallust. Catil. lii. 23. "Eo fit, ut impetus fiat in vacuam rem publicam." Adde iii. 4. extr.

Id esse dicant.] Cum melioribus lege *id esse dicunt.* Mutaverunt, qui verbum ad prægressam conjunctionem *ut* revocandum putabant. Sæpe vero Cicero in hunc modum variavit constructionem. De Or. i. 3. "Ut in ceteris id maxime *excellat,*—in dicendo autem vitium vel maximum *est.*" cet. Ibid. c. 35. "Sic evolavit oratio, ut—*aspexerim—et—perspexi.*" Conf. Ernestum V. C. de Or. ii. 72. adn. 46. et supra ad c. 2. adn. 18.

6. *Consilii capiundi deliberatio.*] A pleonasmi suspicione hoc genus loquendi liberavit Gronovius, ostenditque, aliud esse *deliberare,* aliud *consilium*

honeſtumne factu ſit, an turpe, dubitant, id, quod in deliberationem cadit: in quo conſiderando ſæpe animi in contrarias ſententias diſtrahuntur. Tum autem aut anquirunt, aut 7
conſultant, ad vitæ commoditatem jucunditatemque, ad facultates rerum atque copias, ad opes, ad potentiam, quibus et ſe poſſint juvare, et ſuos, conducat id nec ne, de quo deliberant: quæ deliberatio omnis in rationem utilitatis cadit. Tertium dubitandi genus eſt, cum 8

capere. Prius deliberatur, utrum e duobus eligendum ſit, quam conſilium capitur. Vulgus diceret, *tripliciter deliberatur*, vel *triplex eſt deliberatio, quod conſilium capiendum ſit.*

Dubitant.] Cogitant, ambigunt, deliberant. *Dubitare* enim nihil eſt aliud, quam ex utraque parte rationes expendere, et diſpicere, utrum aliquid faciendum ſit, nec ne.

Animi in contrarias ſententias diſtrahuntur.] Ut idem honeſtum aliis, aliis turpe videatur.

7. *Tum autem aut anquirunt aut conſultant.*] *Anquirere* eſt, ex utraque parte rationes colligere; *conſultare*, eas inter ſe comparare, et utræ præponderent, expendere.

Ad vitæ commoditatem.] An quid ad eam, quam cuique natura aut fortuna adſignavit, vitæ conditionem ſit accommodatum.

Jucunditatemque.] Ad vitam voluptatibus animi maxime adfluentem. Nam quid corporis voluptatibus tribuat, apparet ex lib. iii. c. 33. fere extr.

Facultates rerum.] Ad rem quærendam, ad neceſſaria vivendi et agendi præſidia. His majores ſunt *copiæ*, quæ detractis neceſſariis ſumtibus ſuperant; *opes*, quæ ad amicos et clientes tuendos parantur; *potentia*, qua alii inviti opprimuntur. Læl. c. 6. "Ceteræ res, quæ expetuntur, opportunæ ſunt ſingulæ rebus ſingulis: divitiæ, ut utare; opes, ut colare; honores, ut laudere." Vide ad lib. ii. 19. 2.

In rationem utilitatis cadit.] Omnis hæc deliberatio verſatur in ſubducendis utilitatis calculis, pertinet ad eam partem, quæ utilitatum rationes excutit. Cap. xxii. 9. "Quamquam hæc quidem res non ſolum ex domeſtica eſt ratione, attingit etiam bellicam." Poſſis etiam *rationem* explicare *partem.* Cap. 7. pr. "De tribus autem reliquis latiſſime patet ea ratio, qua ſocietas hominum inter ipſos et vitæ quaſi communitas continetur."

pugnare videtur cum honesto id, quod videtur
esse utile. Cum enim utilitas ad se rapere,
honestas contra revocare ad se videtur, fit, ut
distrahatur in deliberando animus, afferatque
9 ancipitem curam cogitandi. Hac divisione,
cum præterire aliquid maximum vitium in di-
videndo sit, duo prætermissa sunt. Nec enim
solum, utrum honestum, an turpe sit, delibe-
rari solet; sed etiam, duobus propositis hone-
stis, utrum honestius; itemque, duobus propo-
10 sitis utilibus, utrum utilius. Ita, quam ille
triplicem putavit esse rationem, in quinque
partes distribui debere reperitur. Primum igi-

8. *Distrahatur in deliberando animus, adferatque ancipitem curam cogitandi.*] Videtur deesse id, quod curam adfert. Sed curatius loco considerato, satis commode explicari posse, video. Quæres, quis curam adferat? *Animum* esse illum dico. An sibi ipse adfert? Non sibi, sed ad rem deliberandam, dum in dubio est, utrum præferendum sit, honestum an utile. Lib. xii. Attic. ep. 38. (al. 37.) "Ut animum vacuum ad res scribendas adferam." Pro Milon. c. 1. "Me ad ejus causam parem animi magnitudinem adferre non posse." Sic virtutes vel vitia, commoda vel incommoda, quæ quis in se habet, ea *adferre* perquam eleganter ille dicitur. Cicero de Orat. ii. 38. "Genus sermonis adfert non liquidum, non fusum ac profluens." Brut. c. 82. pr. "Qui" (Calvus, quem c. 81. dixerat; "Quod veri simile, dicturum fuisse, i. e. *satis bonum oratorem futurum fuisse*, si diutius vixisset") "orator fuisset, cum litteris eruditior, quam Curio, tum etiam accuratius quoddam dicendi et exquisitius adferebat genus."

9. *Duo prætermissa sunt.*] Sed optimo Panætii consilio, qui aliud alio esse honestius aut utilius, quod Stoici negant, non potuit concedere. Cicero vero sua præcepta, quæ hominibus non perfectis scripsit, non ad Stoicam illam in disputando subtilitatem exigit, sed ad eorum captum, quibuscum agit, accommodat.

Utrum honestius.] Utrum de duobus honestis sit honestius.

10. *Triplicem putavit esse rationem.*] Triplicem consilii capiendi deliberationem.

Primum igitur est.] Non *primo*, quo tempus potius, quam

tur eſt de honeſto, ſed dupliciter, tum pari ratione de utili, poſt de comparatione eorum diſſerendum.

IV. Principio generi animantium omni eſt a 1
natura tributum, ut ſe, vitam, corpuſque tueatur, declinetque ea, quæ nocitura videantur, omniaque, quæ ſint ad vivendum neceſſaria, anquirat et paret, ut paſtum, ut latibula, ut
alia generis ejuſdem. Commune autem ani- 2
mantium omnium eſt conjunctionis appetitus procreandi cauſſa, et cura quædam eorum, quæ
procreata ſunt. Sed inter hominem et beluam 3
hoc maxime intereſt, quod hæc tantum, quan-

ordo ſignificatur. Conjunge autem, *primum eſt diſſerendum.*

IV. 1. *Principio.*] Primum, ante omnia, quod primum conſtat. Sic cap. xxxv. 2. lib. iii. c. 5. pr. Ad rem ipſam, quæ hoc capite tractatur, pertinet lib. ii. de Finib. c. 14. lib. v. c. 9.

A natura tributum.] Tamquam proprium aliquod munus adſignatum. Lib. iv. de Fin. c. 7. "Primique ex omnibus philoſophis a natura tributum eſſe docuerunt, ut ii, qui procreati eſſent, a procreatoribus amarentur." Infra c. xxxi. 8. "Catoni autem cum incredibilem tribuiſſet natura gravitatem."

Tueatur.] Vide ad n. 4.

Omniaque quæ.] Ciceronem non adeo ſollicite hoc δύσφωνον evitaſſe video, ut hoc loco ferri nequeat. Dixit enim lib. iv. de Fin. c. 21. pr. "Omniaque quæ ſecundum naturam ſunt." Lib. ii. de Offic. c. 9. "Alius *quoque quidam* aditus." c. 17. "Omnia*que quæ* ad uſum reipubl. pertinent." Cat. Maj. c. 12. "Ea*que* ſimplex ſua*que* cui*que* parti ætatis tempeſtivitas eſt data." De Nat. Deor. iii. 7. "Omnia*que*, *quæ* a te nudius tertius dicta ſunt." Infra c. xii. 4. "Bello*que quæritur* gloria."

2. *Commune autem.*] *Commune* pro *communis*, dixit, more Græcorum. Simile eſt illud, "Omnium rerum mors extremum," lib. vi. ep. 21. Vide Vechneri Hellenolex. p. m. 249. Particulas *autem*, *ſed*, *vero* interdum pro *deinde*, *præterea* uſurpari, infra ad cap. xxviii. 9. oſtendam.

Quæ procreata ſunt.] Ita locutus videtur, quod quorumdam animantium, ut piſcium et inſectorum, cura in ovis nondum excluſis deſinit.

tum ſenſu movetur, ad id ſolum, quod adeſt quodque præſens eſt, ſe accommodat, paullum admodum ſentiens præteritum aut futurum. Homo autem, quod rationis eſt particeps, per quam conſequentia cernit, cauſſas rerum videt, earumque progreſſus et quaſi anteceſſiones non ignorat, ſimilitudines comparat, rebuſque præſentibus adjungit atque adnectit futuras; facile totius vitæ curſum videt, ad eamque degen-

3. *Tantum, quantum ſenſu movetur.*] Non plus, quam quantum ſenſu movetur.

Quod adeſt, quodque præſens eſt.] *Adeſt*, quod in proximo et in conſpectu eſt: *præſens* ad tempus refertur, et præterito ac futuro opponitur.

Se accommodat.] Ad ea ſe applicat, ſe vitamque ſuam componit.

Homo autem, quod rationis.] Cum prioribus verbis, *homo autem*, cohærent poſtrema, *facile totius vitæ curſum videt:* quæ interpoſita ſunt, *quod* vel *qui rationis eſt particeps*, uſque ad *futuras*, rationem reddunt, quam nonnulli parentheſi includunt. Eadem fere ſcribit lib. ii. de Fin. c. 14. " Homines enim etſi aliis multis, tamen hoc uno a beſtiis plurimum differunt, quod rationem habent a natura datam, mentemque et acrem et vigentem, celerrimeque multa ſimul agitantem, et, ut ita dicam, ſagacem: quæ et cauſſas rerum, et conſecutiones videat, et ſimilitudines transferat, et disjuncta conjungat, et cum præſentibus futura copulet, omnemque complectatur vitæ conſequentis ſtatum. Eademque ratio facit hominem hominum appetentem, cumque his natura et ſermone et uſu congruentem."

Earumque progreſſus et quaſi anteceſſiones.] Maturantius ita interpretatur: " Non ſolum ipſas rerum cauſas videt, quæ plerumque manifeſtæ ſunt, ut nimia aëris intemperies cauſa eſt peſtilentiæ: ſed, ſi quid eſt, quod ipſas cauſas antecedat, ut cum ex ſignis quibuſdam et prognoſticis futuram percipit aëris intemperiem, quæ peſtilentiæ cauſa ſit." Cauſſarum *progreſſus et quaſi anteceſſiones non ignorat*, qui earum quaſi γενεαλογίας quaſdam perſpectas habet, cauſſaſque rerum perſequens non a prioribus ſolum ad poſteriores progredi, ſed a poſterioribus etiam ad priores reverti poteſt.

Similitudines comparat.] Similes inter ſe res comparat.

Rebuſque præſentibus adjungit atque adnectit futuras.] Cum præſentibus futura copulat, ex præſentibus futura colligit.

dam præparat res neceſſarias. Eademque natura vi rationis hominem conciliat homini et ad orationis, et ad vitæ ſocietatem: ingeneratque in primis præcipuum quemdam amorem in eos, qui procreati ſunt: impellitque, ut hominum cœtus et celebrationes et eſſe, et a ſe obiri velit, ob eaſque cauſſas ſtudeat parare ea, quæ ſuppeditent et ad cultum, et ad victum; nec ſibi ſoli, ſed conjugi, liberis, ceteriſque, quos caros habeat tuerique debeat. Quæ cura exſuſcitat etiam animos et majores ad rem ge- 4

4. *Et ad orationis et ad vitæ ſocietatem.*] Natura, duce ratione, efficit, ut alter alterius colloquium et convictum adpetat.

Celebrationes.] Nomen minus frequentatum. Tamen a Cicerone etiam pro *celebritate* uſurpatur pro Sulla c. 26. et a Lactant lib. vi. c. xx. 34. qui *ludorum celebrationes deorum feſta* eſſe dicit. Quæ hic *celebrationes*, alio nomine *concilia et civitates* vocat Cicero lib. iii. de Fin. c. 19, ubi ait: "Itaque natura ſumus apti ad cœtus, concilia, civitates." *A ſe obiri velit* dicitur, pro *obire velit.* Catil. i. 2. 7. "Cupio, P. C. me eſſe clementem: cupio in tantis reip. periculis non diſſolutum *videri.*" Vide plura apud Heumannum ad Orat. pro Arch. v. 6.

Suppeditent.] Etiam Lucretius lib. i. 547.

Materies ut ſuppeditet rebus reparandis.

Plautus ii. Aſin. iv. 17. "Itaque jam hercle clamore ac ſtomacho non queo labori ſuppeditare." Non primus ergo Cicero *ſuppeditare* pro *ſuppetere* dixit.

Sed conjugi.] Sed etiam conjugi. Vide, quæ dixi ad Cornel. Nep. Cim. c. 4. pr. infra ad c. 39. 3.

Tuerique] Alere, ſuſtentare. Columell. lib. vi. 3. 3. "Minus commode tuemur armentum paleis."

Exſuſcitat etiam animos.] Quaſi ſomno ſopitos.

Ad rem gerendam.] Jo. Frid. Gronovius, Grævio non repugnante, mallet *ad rem quærendam:* quod *rem gerere* ad fortitudinem pertineat, de qua hic non ſit ſermo. Sed *rem gerere* latius patet, ad omnem, non bellicam tantum, ſed et domeſticam induſtriam accommodatur, et actum rerum honeſtarum et utilium, operam amicis et reip. præſtandam ſignificat. Hoc vero præcipuum juſtitiæ munus eſſe vult ipſe Cicero cap. vi. 6. Quin et mercatores *rem gerere*

5 rendam facit. In primifque hominis eft pro pria veri inquifitio atque inveftigatio. Itaque cum fumus neceffariis negotiis curifque vacui, tum avemus aliquid videre, audire, ac difcere: cognitionemque rerum aut occultarum, aut admirabilium, ad beate vivendum neceffariam ducimus. Ex quo intelligitur, quod verum, fimplex, fincerumque fit, id effe naturæ hominis
6 aptiffimum. Huic veri videndi cupiditati adjuncta eft appetitio quædam principatus, ut nemini parere animus bene a natura informa-

dicuntur ab eodem lib. ii. c. 11. ubi iis, qui vendunt, emunt, conducunt, locant, contrahendifque negotiis implicantur, juftitiam *ad rem gerendam* neceffariam effe fcribit. Contra *male rem gerentibus* patribus bonis interdici ait Cat. Maj. c. 7. Supervacanea igitur eft Gronovii fufpicio.

5. *Veri inquifitio.*] Lib. ii. de Fin. c. 14. " Et quoniam eadem natura cupiditatem ingenuit homini veri inveniendi; quod facillime apparet, cum vacui curis, etiam quid in cælo fiat, fcire avemus: his initiis inducti omnia vera diligimus."

6. *Appetitio quædam principatus.*] Lib. ii. de Fin. c. 14. " Eadem ratio habet in fe quiddam amplum atque magnificum, ad imperandum magis, quam ad parendum, accommodatum."

Animus bene a natura informatus.] Non eft metaphora a *præceptoribus*, fed a fabris, ftatuariis et aliis artificibus tranflata, qui, cum operibus fuis formam induere incipiunt, ea *informare* dicuntur. Nihil enim aliud eft *informare*, quam *formare*. Columell. lib. ii. 2. 10. " Sarmentis connexus velut funis informabitur in eam craffitudinem, quam folum foffæ poffit anguftæ, quafi accommodatam coartatamque, capere." Idem lib. xi. 3. 13. " Humus refoffa in areas dividitur: quæ tamen fic informandæ funt, ut facile runcantium manus ad dimidiam partem latitudinis earum perveniant." Plinius lib. vii. ep. 9.

Ut laus eft ceræ, mollis cedenfque fequatur
Si doctos digitos, juffaque fiat opus;
Et nunc informet Martem, caftamque Minervam,
Nunc Venerem effingat, nunc Veneris puerum.

Eft ergo *animus bene a natura informatus* nihil aliud, quam

tus velit, nisi præcipienti, aut docenti, aut utilitatis caussa juste et legitime imperanti: ex quo magnitudo animi exsistit humanarumque rerum contemtio. Nec vero illa parva vis na- 7
turæ est rationisque, quod unum hoc animal sentit, quid sit ordo, quid sit, quod deceat, in factis dictisque qui modus. Itaque eorum ipsorum, quæ aspectu sentiuntur, nullum aliud animal pulchritudinem, venustatem, convenientiam partium sentit. Quam similitudinem 8
natura ratioque ab oculis ad animum transferens, multo etiam magis pulchritudinem, constantiam, ordinem in consiliis factisque confer-

bene formatus, a benigna natura ingeneratus, nobilis: homo, cui, ut Juvenalis ait,

—— *Arte benigna*
De meliore luto finxit præcordia Titan.

Nisi præcipienti.] Præcepta recte vivendi tradenti: *docenti* vero est, quæ vera sint, monstranti.

Humanarum rerum contemtio.] Quas hic *humanas res* dicit, externas vocat cap. xx. 1. ubi easdem paullo post n. 3. *humanas* appellat, docetque, primum esse ea, *quæ eximia plerisque et præclara videntur*: deinde, *quæ acerba in hominum vita fortunaque versantur*. Sunt ergo, quæcumque in utramque partem homini accidunt. Earum *contemtio* sive *despicientia* est animi æquitas in utraque fortuna. Vide cap. v. 5. xviii. 6.

7. *Qui modus.*] Interpunctio variat: alii, *Quid sit, quod deceat in factis dictisque, qui modus.* Non improbo.

Itaque eorum ipsorum.] Ordo verborum est: *Itaque nullum aliud animal sentit pulchritudinem, venustatem, convenientiam partium eorum ipsorum,* [in iis ipsis] *quæ adspectu sentiuntur.*

8. *Quam similitudinem natura ratioque ab oculis ad animum transferens.*] *Similitudines transferre* est, similia inter se comparare, quod in una re consentaneum est, id ad similem alteram accommodare, eodemque modo de ea judicare. Vide ad n. 3. ibique locum Ciceronis ex ii. de Fin. c. 14. Quod igitur natura oculis sentit, id ad res, quæ mente tantum percipiuntur, transfert, et multo magis pulchritudinem, constantiam et ordinem in iis conservandum putat.

vanda putat, cavetque, ne quid indecore, effeminateve faciat; tum in omnibus et opinionibus et factis, ne quid libidinoſe aut faciat aut
9 cogitet. Quibus ex rebus conflatur et efficitur id, quod quærimus honeſtum: quod etiam ſi nobilitatum non ſit, tamen honeſtum ſit; quodque vere dicimus, etiam ſi a nullo laudetur, natura eſſe laudabile.

1 V. Formam quidem ipſam, Marce fili, et tamquam faciem honeſti vides: quæ, ſi oculis cerneretur, mirabiles amores, ut ait Plato, ex-

Conſervanda putat.] Numero teſtium prævalet *conſervandam.* Ita femininum, quamvis ſubſtantivum maſculini generis proxime prægrediatur, legimus apud Cic. lib. x. ad Diverſ. ep. 25. "Iſtamque operam tuam, navitatem, animum in rem publicam celeritati præturæ *anteponendam* cenſeo." Tamen aliis probatum illud *conſervanda* et frequens veterum uſus, et non contemnendæ auctoritatis libri magnopere commendant. Vide Cort. ad lib. vii. ep. 20. n. 4. et ad Salluſt. Jug. xxxviii. 8.

Tum in omnibus et opinionibus et factis.] Gloſſemata in his verbis doctiſſimi viri ſagaciter odorati ſunt. Equidem crediderim, genuina Ciceronis eſſe illa: "Cavetque, ne quid indecore effeminateve, ne quid libidinoſe aut faciat aut cogitet."

Libidinoſe.] Ex libidine, quæ eſt temeraria cupiditas non voluptatis tantum, ſed et gloriæ et pecuniæ et vindictæ. Vide Cort. ad Salluſt. Cat. ii. 2.

9. *Quod quærimus.*] De quo agimus. Vid. ad c. ii. 4.

Nobilitatum.] Etiamſi *populari fama glorioſum* non ſit, nec *multitudinis rumore laudetur,* ut ipſe loquitur lib. ii. de Fin. c. 15. Infra ii. 7. 16. "Teſtis eſt Phalaris, cujus præter ceteros nobilitata crudelitas." *Nobilitata,* id eſt, divulgata, nota. Plinius lib. i. epiſt. viii. 14. "Sequi gloria, non adpeti debet: nec, ſi caſu aliquo non ſequatur, idcirco, quod gloriam meruit, minus pulchrum eſt." Hæc Epicuri ſententiæ oppoſita eſſe, diſces ex eo loco de Finibus, quem proxime indicavi.

V. 1. *Plato.*] In Phædro, his verbis: Ἡ φρόνησις οὐχ ὁρᾶται· δεινοὺς γὰρ ἂν παρεῖχεν ἔρωτας, εἰ τοιοῦτον ἑαυτῆς ἐναργὲς εἴδωλον παρείχετο εἰς ὄψιν ἰόν. Interpres eſt ipſe Cicero lib. ii.

citaret ſapientiæ. Sed omne, quod eſt hone- 2
ſtum, id quatuor partium oritur ex aliqua. Aut enim in perſpicientia veri ſollertiaque verſatur: aut in hominum ſocietate tuenda, tribuendoque ſuum cuique, et rerum contractarum fide: aut in animi excelſi atque invicti magnitudine ac robore: aut in omnium, quæ fiunt quæque dicuntur, ordine et modo, in quo ineſt modeſtia et temperantia. Quæ qua- 3
tuor quamquam inter ſe colligata atque implicata ſunt, tamen ex ſingulis certa officiorum genera naſcuntur. Velut ex ea parte, quæ prima deſcripta eſt, in qua ſapientiam et pruden-

de Fin. c. 16. "Oculorum eſt in nobis ſenſus acerrimus, quibus ſapientiam non cernimus. Quam illa ardentes amores excitaret ſui, ſi videretur." *Sapientia*, honeſti ſcientia. Hujus amor accenderetur, ante oculos propoſita externa honeſti forma ac ſpecie.

Plato puellæ, cujus eximia ſpecies allicere procos multos poſſit, ſapientiam comparat. Ponitur igitur nomen femineæ perſonæ ſignificandæ idoneum.

2. *Rerum contractarum fide.*] In ſervandis *contractibus:* quo vocabulo Cicero uti noluit. Itaque et c. 17. ſcribit: "Multiſque cum multis res rationeſque contractæ." Lib. ii. c. 11. "Qui contrahendis negotiis implicantur." Eod. lib. c. 18. "In omni re contrahenda, vendendo, emendo, conducendo, locando." Lib. iii. c. 15. "Tollendum igitur ex rebus contrahendis omne mendacium." Eadem ſunt *dicta et conventa* hoc libro c. 7.

3. *Implicata.*] Hoc Ciceroni familiarius eſt, quam *implicita.*

Velut ex ea parte.] *Ex hac, ea, aliqua, nulla, magna, dimidia parte* dicitur, ubi noſtri ſermonis conſuetudo *in parte* poſtulat; vel ubi, *quod ad partem attinet,* intelligitur. Vide Cortium ad Salluſt. Jug. c. xcvii. 3. et Schwarzium ad Turſellin. de Particul. cap. lxxvii. n. 12. p. 305.

Quæ prima deſcripta eſt.] Poſita, collocata, ordinata. Cap. vii. 3. "Similiſque eſt privatarum poſſeſſionum deſcriptio." Cap. xxvii. 10. "Eſt autem ejus deſcriptio duplex:" id eſt, *diviſio.* Cap. xliv. 9. "Servare leges, jura deſcribere." Catil. i. 4. "Deſcripſiſti urbis par-

tiam ponimus, ineſt indagatio atque inventio veri; ejuſque virtutis hoc munus eſt proprium.
4 Ut enim quiſque maxime perſpicit, quid in re quaque veriſſimum ſit, quique acutiſſime et celerrime poteſt et videre et explicare rationem; is prudentiſſimus et ſapientiſſimus rite haberi
5 ſolet. Quocirca huic, quaſi materia, quam tractet et in qua verſetur, ſubjecta eſt veritas. Reliquis autem tribus virtutibus neceſſitates propoſitæ ſunt ad eas res parandas tuendaſque,

tes ad incendia." Catil. ii. 6. "Quemadmodum eſſet ei ratio totius belli deſcripta."

4. *Ut enim quiſque maxime perſpicit.*] Admodum hac formula delectatus eſt Cicero, atque in his maxime libris: Cap. 15. pr. "Colendum autem eſſe ita quemque, ut quiſque maxime his virtutibus lenioribus erit ornatus." Cap. 16. pr. "Optime autem ſocietas hominum conjunctioque ſervabitur, ſi, ut quiſque erit conjunctiſſimus, ita in eum benignitatis plurimum conferetur." Cap. 19. "Ut quiſque animi magnitudine maxime excellit; ita vult maxime princeps omnium, vel potius ſolus eſſe." Læl. c. 9. "Ut enim quiſque ſibi plurimum confidit: et ut quiſque maxime virtute et ſapientia ſic munitus eſt, ut nullo egeat, ſuaque omnia in ſe ipſo poſita judicet: ita in amicitiis expetendis colendiſque maxime excellit." Pro Cæcin. c. 2. extr. "Ut quæque res eſt turpiſſima; ſic maxime et maturiſſime judicanda eſt." Vide Cort. ad Salluſt. Jug. xxxi. 14. Vides autem, aliis locis dici, *ut quiſque, ita* vel *ſic*: hic vero alteram particulam omitti, ejuſque locum pronomen *is* occupare. Id ideo factum, quod interveniente alio pronomine *quique*, cui *is* aptius reſpondet, quam particula *ita*, conſtructionis genus mutatur. Sic fere lib. x. ep. xxii. 2. "Quod ad me ſcripſeras, de re agraria, ſi conſultus ſenatus eſſet, ut quiſque honorificentiſſime de te ſententiam dixiſſet, eam ſecutus eſſem." Lib. v. de Fin. c. 20. "Itaque, ut quiſque optime natus inſtitutuſque eſt, eſſe omnino nolit in vita, ſi gerendis negotiis orbatus poſſit paratiſſimis veſci voluptatibus." Vide ad cap. 15. pr.

5. *Neceſſitates propoſitæ ſunt.*] *Inopia atque indigentia* humanæ vitæ, ut loquitur Læl. c. viii. 3. et ix. 3. quam *neceſſitatem vitæ* vocat infra hoc libro c. xliv. 10. Ea ita propoſita eſt his virtutibus, ut ei ſubveni-

quibus actio vitæ continetur; ut et ſocietas hominum conjunctioque ſervetur; et animi excellentia magnitudoque, cum in augendis opibus utilitatibuſque et ſibi et ſuis comparandis, tum multo magis in his ipſis deſpiciendis, eluceat. Ordo autem, et conſtantia, et modera- 6
tio, et ea, quæ ſunt his ſimilia, verſantur in eo genere, ad quod eſt adhibenda actio quædam, non ſolum mentis agitatio. His enim rebus, quæ tractantur in vita, modum quemdam et ordinem adhibentes, honeſtatem et decus conſervabimus.

VI. Ex quatuor autem locis, in quos honeſti 1
naturam vimque diviſimus, primus ille, qui in veri cognitione conſiſtit, maxime naturam attingit humanam. Omnes enim trahimur et 2

ant, eaſque res parent, ſine quibus vita civilis commode agi non poteſt.

Tuendaſque.] Conſervandas.

Societas hominum conjunctioque ſervetur.] Quod juſtitiæ munus eſt.

Animi excellentia.] Fortitudinem ſignificat.

6. *Ordo autem.*] Hæc temperantiæ ſunt propria.

In eo genere.] In iis rebus.

Mentis agitatio.] Cogitatio, conſilium, animi cura. Vid. c. 6. extr.

VI. 1. *Locis.*] *Partibus.* Quam enim paullo ante *partem* dixit, ſæpe *locum* vocat, ut lib. iii. cap. ii. 10. 11. et 13. Infra hoc libro c. 43. " Nam cum omnis honeſtas manet a partibus quatuor." Ibid. paullo ante: " Sed ab iis partibus, quæ ſunt honeſtatis, quemadmodum officia ducerentur ſatis expoſitum videtur."

Honeſti naturam vimque.] *Vis* capi poteſt pro *οὐσίᾳ*. Vid. Cort. ad Salluſt. Cat. i. 2. Ita *natura et vis honeſti* nihil aliud erit, quam ipſum honeſtum. Licet tamen et ita interpretari: in quibus ex noſtra diviſione honeſtas ſuam naturam et vim exſerit, et quid ſit valeatque oſtendit. Vide ad cap. 28. extr.

Naturam attingit humanam.] Naturæ maxime eſt conjunctus, aptus, conſentaneus. Cap. ii. 8. " Officii præcepta firma, ſtabilia, conjuncta naturæ." Cap. 15. " Illæ virtutes virum bonum videntur

ducimur ad cognitionis et ſcientiæ cupiditatem, in qua excellere pulchrum putamus: labi autem, errare, neſcire, decipi, et malum et tur-
3 pe ducimus. In hoc genere, et naturali et honeſto, duo vitia vitanda ſunt: unum, ne incognita pro cognitis habeamus, hiſque temere aſſentiamus: quod vitium effugere qui volet, (omnes autem velle debent) adhibebit ad con-
4 ſiderandas res et tempus et diligentiam. Alterum eſt vitium, quod quidam nimis magnum ſtudium multamque operam in res obſcuras atque difficiles conferunt, eaſdemque non neceſ-

potius attingere." Cap. 22. "Quamquam hæc quidem res non ſolum ex domeſtica eſt ratione: attingit etiam bellicam." Cap. 44. "Niſi ea virtus, quæ conſtat ex hominibus tuendis, attingat cognitionem rerum." Lib. ii. cap. 21. "Partim ad univerſos pertinent, partim ſingulos attingunt."

2. *Trahimur et ducimur.*] *Ducimur* volentes, *trahimur* inviti. Cicero dicere videtur, cognitionis et ſcientiæ cupiditatem naturaliter ita nobis inſitam eſſe, ut non modo *neceſſaria*, ſed *jucunda* etiam nobis ſit iſta ad cognoſcendum propenſio. Pro Arch. c. 11. "Trahimur omnes laudis ſtudio, et optimus quiſque maxime gloria ducitur."

Labi autem, errare, neſcire, decipi.] *Labitur*, judicio ſcilicet (lib. xv. epiſt. xxi. 12.) qui de aliqua re minus recte judicat: *errat*, qui falſa pro veris probat: *neſcit*, qui totius rei ignarus eſt: *decipitur*, qui ſtultitia ſua aliis quæſtum præbet.

3. *Aſſentiamus.*] Diomedes Grammaticus, lib. i. p. 377. Ciceroni utrumque *adſentio* et *adſentior* tribuit.

4. *Multamque operam.*] Intelligo *nimis multam operam.* Poſſes adverbium ex præcedentibus repetere, niſi *multus* jam per ſe *nimii* ſignificationem ſuſtineret. Cornel. Nep. xxv. 13. 5. "Supellex modica, non multa." Cic. de Orat. ii. 71. "Sed hæc ipſa nimis mihi videor multa in genera deſcripſiſſe."

Eaſdemque non neceſſarias.] Id eſt, ac ſimul, pariter, præter id, non neceſſarias. Lib. iii. de Nat. Deor. c. 32. "Vir innocentiſſimus, idemque doctiſſimus." Cornel. Nep. Con. cap. 2. pr. "Contulit ſe ad Pharnabazum, ſatrapen Ioniæ, eumdemque generum regis et

ſarias. Quibus vitiis declinatis, quod in rebus honeſtis et cognitione dignis operæ curæque ponetur, id jure laudabitur: ut in aſtrologia C. Sulpicium audimus, in geometria Sex. Pom-

propinquum." Juſtin. lib. xi. 9. 12. "Uxor eademque ſoror."

5. *Quod operæ curæque.*] Quantumcunque operæ. Rarius pronomen *quod* cum genitivo conſtruitur, ſæpius *quid*, *hoc*, *id*, et alia, de quibus Vechner. lib. i. Hellenolex. part. ii. c. 9. p. 200. *Hoc boni* legas lib. ii. c. 1. pr. Tamen et infra hoc libro c. 38. "Illud ipſum, quod acerbitatis habet objurgatio." Lib. iii. 16. extr. "Quod vitii venditor non dixiſſet ſciens." Lib. xiii. epiſt. 1. "Nam quod eſt moleſtiæ, non ſane multo levius eſt, cum te non video: quod eſſe potuit voluptatis, certe, ſi vidiſſem te, plus fuiſſet."

Aſtrologia.] *Aſtrologiam* vocat, quam *aſtronomiam* Seneca appellare maluit epiſt. xcv. p. 406. non divinatricem illam artem; ſed quæ ſiderum motus, ortus et occaſus ſpeculatur. Hanc a Sulpicio cultam fuiſſe, ex iis, quæ de eo proxime dicam, apparet.

C. Sulpicium.] Repete *operam curamque poſuiſſe*. Cicero enim non ipſum audivit, ſed aſtronomiæ eum deditum fuiſſe, ex majoribus natu audivit. Nam C. Sulpicius Gallus Ciceronis ætate ſuperior fuit, qui bello Macedonico, quod cum Perſe geſtum eſt, ſub Æmilio Paullo tribunus mil. lunæ defectionem, eodem die, quo pugnandum erat, futuram prædixit, et, ne ea ex improviſo objecta milites terrerentur, effecit. Conſulatum geſſit 16 annis poſt, a. U. C. 587.

Audimus.] Præſens verbi illius tempus ſæpe legimus apud veteres, ubi ſermo eſt de re, quæ non ſemel tantum audita ſit, ſed fama quoque ac plurium ſermone ſcriptiſve celebretur. Noſter de Or. i. 60. "Multique oratores fuerunt, ut illum Scipionem audimus et Lælium, qui omnia ſermone conficerent paullo intentiore." Lib. ii. c. 22. "Conſecuti ſunt hos Critias, Theramenes, Lyſias: multa Lyſiæ ſcripta ſunt; non nulla Critiæ: de Theramene audimus." In Bruto c. 84. "Ut de Pericle audimus." Conf. viros doctos ad Livium xlv. 22. 3. ibid. cap. 24. extr. Schwarziumque ad Plin. Panegyr. lix. 3.

In geometria.] Utramque, et aſtronomiam et geometriam, Ciceroni quoque cognitam fuiſſe, ipſius ſcripta, in quibus Aratus eſt, argumento ſunt. Vide lib. v. Tuſcul. c. 39. et Dial. de Oratoribus (quem falſo Quintiliano adſcribunt) c. 30.

Sex. Pompeium.] Cn. Pompeii Magni patruum, jureconſultum et geometram præſtantem, oratorem vero mediocrem. Cicer. in Bruto c. 47.

peium ipſi cognovimus, multos in dialecticis,
6 plures in jure civili. Quæ omnes artes in veri inveſtigatione verſantur, cujus ſtudio a rebus gerundis abduci contra officium eſt. Virtutis enim laus omnis in actione conſiſtit: a qua tamen ſæpe fit intermiſſio, multique dantur ad ſtudia reditus: tum agitatio mentis, quæ numquam adquieſcit, poteſt nos in ſtudiis cogita-

In dialecticis.] Sic *geometrica diſcere* pro *geometriam* probat Gronov. Obſ. ii. 2. p. 223.

In jure civili.] Vide lib. ii. cap. xix. 3. 4.

6. *Tum agitatio mentis.*] *Tum* hoc loco ſignificat *præterea, præcipue vero.* Cic. ad Diverſ. epiſt. v. 13. 5. "Caſus enim gladiatorii ſimilitudineſque hæ, tum rationes in ea diſputatione a te collectæ, vetabant me rei p. penitus diffidere." Cœlius ad Cic. viii. 14. 7. "Nam mihi cum hominibus his et gratia et neceſſitudo eſt; tum cauſſam illam, non homines odi."

In ſtudiis cogitationis.] *Mentis agitationem* interpretor animi vigorem ac perpetuam ἐνέργειαν, quam barbare *activitatem* dicunt. Ita Cicero de Divin. ii. 62. "Naturam autem eam dico, qua numquam animus inſiſtens, agitatione et motu eſſe vacuus poteſt." Jam vero *ſtudia cogitationis* eſſe exiſtimo, quum ſine colloquio alterius, ſine lectione, ſine ſcriptione, ipſi nobiſcum aliquid commentamur. Ea vis hujus nominis conſpicitur in locis, ubi *cogitatio* opponitur *ſcriptioni.* De Orat. i. 33. "Nam ſi ſubitam et fortuitam orationem commentatio et cogitatio facile vincit, hanc ipſam profecto aſſidua ac diligens ſcriptura ſuperabit." Infra iii. 1. 11. "Nos autem, qui non tantum roboris habemus, ut cogitatione tacita a ſolitudine abſtrahamur, ad hanc ſcribendi operam omne ſtudium curamque convertimus." Dicit autem Cicero, veri inveſtigationi actionem haud poſthabendam, ſed utramque eſſe conjungendam. Idque fieri poſſe, duabus rationibus oſtendit. Primum, quod ab actione ſæpe datur intermiſſio, ut otioſi ad ſtudia redire atque aliquamdiu vacare his ſolis poſſimus. Deinde, quod ad veri inveſtigationem non ſemper otium ac ſeceſſus requiritur, quodque animus noſter, qui ſemper in motu atque actuoſus eſt, quamvis rebus agendis occupati ſimus, vel inter ipſa negotia, quid honeſtum ac verum ſit, deliberare multaque cogitando conſequi poſſit. "*Cogitatio,*" enim, ut eſt apud Fabium Inſt. Or. x. 6. pr. "quoties inter-

tionis, etiam ſine opera noſtra, continere. Om- 7
nis autem cogitatio motuſque animi aut in conſiliis capiundis de rebus honeſtis et pertinentibus ad bene beateque vivendum, aut in ſtudiis ſcientiæ cognitioniſque verſabitur. Ac de primo quidem officii fonte diximus.

VII. De tribus autem reliquis latiſſime pa- 1
tet ea ratio, qua ſocietas hominum inter ipſos et vitæ quaſi communitas continetur: cujus partes duæ; juſtitia, in qua virtutis ſplendor eſt maximus, ex qua boni viri nominantur: et huic conjuncta beneficientia, quam eamdem vel benignitatem, vel liberalitatem appellari licet.
Sed juſtitiæ primum munus eſt, ut ne cui quis 2
noceat, niſi laceſſitus injuria: deinde ut communibus utatur pro communibus, privatis ut

miſſus eſt ſomnus. ipſius noctis tenebris adjuvatur. Hæc inter medios rerum actus aliquid loventi vacui, nec otium patitur."

Sine opera noſtra.] Data *opera* agimus id, cui agendo, per aliquod tempus toti vacamus ſtudiumque præcipuum impendimus. Ad Q. Fratr. lib. iii. ep. 4. "De verſibus, quos tibi a me ſcribi vis, deeſt mihi quidem opera, quæ non modo tempus, ſed etiam animum vacuum ab omni cura deſiderat."

7. *Verſabitur.*] Eſt idem, quod *verſari debet.* Infra c. 36. extr. "Curandum eſt igitur, ut cogitatione ad res quam optimas utamur, appetitum rationi obedientem præbeamus."

VII. 1. *Ea ratio.*] Pars, locus, res: quæ omnia ſignificat *ratio* Vid. ad c. iii. 7

Cujus partes duæ.] Supple *ſunt.* Sæpe librarii invito Ciceroni hoc verbum obtruſerunt.

Appellari licet.] *Licet appellari* eſt, poteſt appellari: atque ita Cicero et ejus non diſſimiles ſolent. Lib. iii. de Orat. c. 27. "In quibus de univerſo genere in utramque partem diſſeri copioſe licet." Lib. iii. epiſt. x. 29. "Ne cooptari quidem ſacerdotem licebat." Epiſt. xi. 6. "Ne impune in quemvis declamari liceret." Varro lib. i. de R. R. c. 6. pr. "Ut multis locis licet videri."

2. *Pro communibus.*] Tamquam communibus, non ut

3 suis. Sunt autem privata nulla natura, sed aut vetere occupatione, ut qui quondam in vacua venerunt; aut victoria, ut qui bello potiti sunt; aut lege, pactione, conditione, sorte. Ex quo fit, ut ager Arpinas Arpinatium dicatur, Tusculanus Tusculanorum: similisque est
4 privatarum possessionum descriptio. Ex quo quia suum cujusque fit; eorum, quæ natura

suis. Communibus ita utatur, ne ea sibi vindicet soli, et eorumdem usu alios excludat. Vid. lib. iii. de Fin. cap. 20. *Communia* vocat non ea tantum, quæ omnium sunt, et proprie ita vocantur, ut aër, mare, litora: sed et publica, quæ vel totius populi sunt, ut flumina, portus, viæ; vel universitatis, ut fora, basilicæ, porticus, theatra, pascua, quæ plerumque a publicis distinguuntur.

3. *Privata nulla natura.*] Nullæ res natura, prima origine sua, lege naturæ, sunt privatæ possessionis. Videtur autem Tullius, vocabulo latius accepto, *privata* h. l. appellare propria, sive ea, quæ possidentur a singulis, non hominibus solum ac familiis, sed civitatibus etiam ac populis. Ita *ager Arpinas Arpinatium, Tusculanus Tusculanorum privatus* dici queat. Similiter *communia* paullo ante dicebantur non ea solum, quæ simpliciter, sed etiam quæ comparate communia essent. Paullo post Cicero angustiore, sed magis usitata significatione *possessiones privatas* appellat, quæ sunt singulorum hominum.

Ut qui quondam.] Ut sunt eorum prædia, qui quondam in vacua venerunt, vel ea occuparunt, quæ communia fuerant. Male vulgo *aut qui.*

Aut victoria.] *Victoria* modum adquirendi ostendit, quo in *bello* aliqui hostium agris, oppidis, urbibus, cum ipsis hominibus, potiuntur.

Conditione.] Donatus ad Terent. Andr. i. 1. 52. "Conditio," inquit, "est pactio certam" (i. e. peculiarem) "legem in se continens."

Ager Arpinas, Tusculanus.] Campus omnis quo Arpinum, Latii municipium, Ciceronis patria, et Tusculum, ejusdem Latii oppidum, cinctum est. His exemplis utitur, quod ipse Arpinas erat, et in Tusculano villam habebat haud ignobilem.

Arpinatium.] Alii *Arpinatum.* Apud Livium atque alios *Antemnatium, Capenatium, Fidenatium, Privernatium* et similia viris doctis sine controversia probantur.

4. *Suum cujusque fit.*] Ciceroni *suus* est, proprius. Cap. 31. pr. "Admodum autem

fuerant communia, quod cuique obtigit, id quiſque teneat. Eo ſi qui ſibi plus appetet, violabit jus humanæ ſocietatis. Sed quoniam, ut præclare ſcriptum eſt a Platone, non nobis ſolum nati ſumus, ortuſque noſtri partem patria vindicat, partem amici; atque ut placet

tenenda ſunt ſua cuique non vitioſa, ſed tamen propria." Paullo poſt: "Id enim maxime quemque decet, quod eſt cujuſque ſuum maxime." Cap. xxxiii. 2. "Ad ſuam cujuſque naturam conſilium eſt omne revocandum." Lib. ii. c. 22. "Ut ſit libera et non ſollicita ſuæ rei cujuſque cuſtodia." Lib. iii. c. 12. extr. "Ut nihil ſuum cujuſque ſit." Lib. iii. de Fin. c. 20. "Non adverſatur jus, quo minus ſuum quidque cujuſque ſit."

Eo ſi qui ſibi plus appetet.] Si quis *plus eo*, eo non contentus, plus appetet.

5. *A Platone.*] Cujus verba epiſt. ix. ad Archytam hæc ſunt: Ἀλλὰ κἀκεῖνο δεῖ σε ἐνθυμεῖσθαι, ὅτι ἕκαστος ἡμῶν οὐχ αὑτῷ μόνον γέγονεν, ἀλλὰ τῆς γενέσεως ἡμῶν τὸ μέν τι ἡ πατρὶς μερίζεται, τὸ δέ τι οἱ γεννήσαντες, τὸ δὲ οἱ λοιποὶ φίλοι. Eumdem locum ante oculos ſibi propoſitum habuit Cicero, cum lib. ii. de Fin. c. 14. ſcripſit: "Atque, ut ad Archytam ſcripſit Plato, non ſibi ſe ſoli natum meminerit, ſed patriæ, ſed ſuis, ut perexigua pars ipſi relinquatur."

Non nobis ſolum.] Ita apud Platonem οὐχ ἑαυτῷ μόνον et Demoſthenem Περὶ Στεφ. p. 507. E. Wolf. Ἡγεῖτο γὰρ αὐτῶν ἕκαστος, οὐχὶ τῷ πατρὶ καὶ τῇ μητρὶ ΜΟΝΟΝ γεγενῆσθαι, ἀλλὰ καὶ τῇ πατρίδι. Διαφέρει δὲ τί; ὅτι ὁ μὲν τοῖς γονεῦσι ΜΟΝΟΝ γεγενῆσθαι νομίζων, κ. τ. λ.

Ortuſque noſtri.] Sed ortus noſtri. Nam *et*, *que*, ſæpe adverſativam vim habent. Ita Cornel. Nep. Pauſan. c. iii. 7. "Non putabant, de tali tamque claro viro ſuſpicionibus oportere judicari; et (i. e. *ſed*) exſpectandum, dum ſe ipſa res aperiret." Cim. c. i. 4. "Elpinice negavit, ſe paſſuram,—ſeque (*ſe vero*) Calliæ nupturam." Dion. c. iii. 2. "Eodemque tempore," *pro*, "ſed eodem temp." Vide etiam infra c. xxvi. 9.

Partem patria vindicat.] Verba *partem parentes*, quæ ex Platone hic adjicienda cenſent, abeſſe poſſunt. Ut ita credam, facit illud, quod video, eamdem Platonis ſententiam a Cicerone de Fin. ii. 14. ſimili modo contractam eſſe. Nec incommode amicorum appellatione a Tullio comprehendi etiam *parentes* potuiſſe apparebit conſiderantibus iſta divini philoſophi: Τὸ δέ τι οἱ γεννήσαντες, τὸ δὲ ΟΙ ΛΟΙΠΟΙ φίλοι.

Ut placet Stoicis.] Vid. Cic. lib. iii. de Fin. c. 20. lib. ii. de Nat. Deor. c. 62. Particu-

Stoicis, quæ in terris gignuntur, ad ufum hominum omnia creari; homines autem hominum cauffa effe generatos, ut ipfi inter fe aliis alii prodeffe poffent: in hoc naturam debemus ducem fequi, communes utilitates in medium afferre, mutatione officiorum, dando, accipiundo, tum artibus, tum opera, tum facultatibus, devincire hominum inter homines focietatem.
6 Fundamentum eft autem juftitiæ fides, id eft dictorum conventorumque conftantia et veritas. Ex quo, quamquam hoc videbitur fortaffe cuipiam durius, tamen audeamus imitari Stoicos, qui ftudiofe exquirunt, unde verba fint ducta; credamufque, quia fit, quod dictum

lam *ut* delendam cenfent, quod infinitivi, qui fequuntur, a *placet* pendere aliter nequeant. Reperio autem, Ciceronem aliquando, quafi conftructionis oblitum, quæ cum prioribus cohærent, ita cum poftremis connectere. Lib. i. ad Q. F. epift. i. c. 13. "Neque ego hoc nunc contendo, quod fortaffe cum in omni natura; tum jam in noftra ætate difficile eft, mutare animum, et, fi quid eft penitus infitum moribus, id fubito evellere; fed te illud admoneo." Si hoc loco fubintelliges *atque ita eft, ut placet Stoicis*, plana erunt omnia.

Mutatione officiorum.] Refer hoc ad *devincire*. *Mutant officia*, qui alia pro aliis officia reddunt, et mercatores imitantur, qui pro iis, quibus abundant, ea, quibus indigent, accipere folent.

Tum artibus.] De quibus vid. cap. 42.

6. *Dictorum.*] Promifforum. Vid. ad c. x. 6.

Stoicos.] Studiofe hos in verborum origines inquirere folitos, oftendit Menagius ad Diog. Laërt. lib. vii. f. 147. et in Amœnit. Jur. c. 39. ubi et aliquas eorum ineptias notavit.

Quia fit.] Alii *fiat*, qui fibi perfuaferant, in oratione indefinita conjunctivum femper requiri. Sæpiffime vero Latini, Græcorum fortaffe exemplum fecuti, indicativo in talibus utuntur, eaque re orationi mirificam fuavitatem et vim conciliant. Cic. de Invent. i. 54. pr. "Non vulgare neque factitatum effe—id maleficium, de quo agitur," De

eſt, appellatam fidem. Sed injuſtitiæ genera 7
duo ſunt: unum eorum, qui inferunt; alte-
rum eorum, qui ab iis, quibus infertur, ſi poſ-
ſunt, non propulſant injuriam. Nam qui in- 8
juſte impetum in quempiam facit, aut ira, aut
aliqua perturbatione incitatus, is quaſi manus
afferre videtur ſocio: qui autem non defendit,
nec obſiſtit, ſi poteſt, injuriæ, tam eſt in vitio,
quam ſi parentes, [aut amicos] aut patriam de-
ſerat. Atque illæ quidem injuriæ, quæ no- 9
cendi cauſſa de induſtria inferuntur, ſæpe a
metu proficiſcuntur; cum is, qui nocere alteri
cogitat, timet, ne, niſi id fecerit, ipſe aliquo
afficiatur incommodo. Maximam autem par- 10

Or. i. 5. extr. "Aliis quibuſdam ſe id, quod expetunt, conſequi poſſe confidant." Ibid. c. 7. extr. "Omnes in iis ſedibus, quæ erant ſub platano, conſediſſe dicebat." Poſt. Red. ad Quir. c. 1. "Ipſa autem patria, dii immortales, dici vix poteſt, quid caritatis, quid voluptatis habet." Ad Attic. lib. vii. ep. 12. "Sin diſcedit, quo, aut qua, aut quid nobis agendum eſt, neſcio."

8. *Aut aliqua perturbatione.*] Pearcius interpretatur *alia qua*, vel *ulla alia*.

Manus videtur afferre.] *Manús afferre* vim ſignificat.

Tam eſt in vitio.] *In vitio eſſe* dicitur, quod vitioſum eſt; ut *in laude*, quod laudabile. Cap. 19. pr. "Eam animi elationem, quæ juſtitia careat, in vitio eſſe," ait. Lib. v. de Fin. c. 11. "Etſi hoc quidem eſt in vitio, diſſolutionem naturæ tam valde perhorreſcere." Sic, "In eadem injuſtitia eſſe," cap. xiv. 3. "In officio eſſe," cap. xv. 3. pro, officio conveniens. Hic æque, vel in eodem genere peccare adfirmat eum, qui injuriæ non obſiſtat, ac ſi parentem, amicos, patriam deſerat, etſi non æque graviter: niſi fortaſſe ex Stoicorum ſenſu hoc dixit, qui peccata æqualia eſſe adfirmabant.

Parentes, [aut amicos] aut patriam.] Hic verborum ordo Cicerone indignus eſt. Verba *aut amicos*, etiam aliis ſuſpecta, uncis incluſi.

10. *Maximam autem partem.*] Male vulgati quidam, *maximam autem partem ad injuriam faciendam aggrediuntur nonnulli.* Hoc non voluit Ci-

tem ad injuriam faciundam aggrediuntur, ut adipiſcantur ea, quæ concupiverunt: in quo vitio latiſſime patet avaritia.

1 VIII. Expetuntur autem divitiæ cum ad uſus vitæ neceſſarios, tum ad perfruendas vo-
2 luptates. In quibus autem major eſt animus, in iis pecuniæ cupiditas ſpectat ad opes, et ad gratificandi facultatem: ut nuper M. Craſſus

cero, qui primum *ſæpe*, nunc *maximam partem* dicit, *pleroſque* potius, quam *nonnullos* intelligens. *Maximam partem*, ſubaudi *homines*, nihil aliud eſt, quam plerique. Infra lib. ii. c. 21. pr. "Eorum autem ipſorum partim ejuſmodi ſunt, ut ad univerſos cives pertineant, partim ſingulos ut attingant." Cæſ. lib. iv. Gall. c. 1. "Neque multum frumento, ſed maximam partem lacte atque pecore vivunt." Cornel. Nep. Attic. c. 7. "Nullum enim ab eo habebat ornamentum, ut ceteri, qui per eum aut honores, aut divitias ceperant: quorum partim invitiſſimi caſtra ſunt ſecuti, partim ſumma cum ejus offenſione domi remanſerunt." Gell. lib. x. c. 13. pr. "Partim hominum venerunt," plerumque dicitur, quod ſignificat, *pars hominum venit*, id eſt, *quidam homines*. Vide ad cap. v. 3. Vechneri Hellenolex. lib. i. part. ii. c. 16. p. 256. Sic *ex maxima parte* et ipſum Ciceronianum eſt. Lib. x. ad Diverſ. ep. 5. "Tamen ex maxima parte ea, quæ es adeptus, fortunæ temporibuſque tribuuntur."

Latiſſime patet.] Avaritia in hoc inferendæ injuriæ genere maximam vim habet, maxime eminet et plurimum ſibi indulget.

VIII. 1. *Expetuntur autem.*] Sæpius *autem* iteratur. Sed id et alibi fieri animadverto, ut c. 13. extr. ac frequentius etiam c. 32. 33. et 34. atque aliis pluribus locis, ut Cicero id evitare noluiſſe credi debeat.

2. *Spectat.*] Tendit ad opes, eas ſibi propoſitas habet.

Opes.] Vide ad c. iii. 7.

Gratificandi facultatem.] Ut ad benevolentiam aliorum animos allicere et beneficiis ſibi devincire poſſint.

M. Craſſus.] Paullo aliter Plinius lib. xxxiii. cap. 10. "M. Craſſus negabat locupletem eſſe, niſi qui reditu annuo legionem tueri poſſet. In agris ſuis ſeſtertium cIↃ cIↃ poſſedit, Quiritium poſt Sullam ditiſſimus." Legio antiquitus quatuor circiter millibus conſtabat, poſtea etiam ſex. De exercitu eum Cicerone, et hic, et in Paradox. vi. conſentit Plutarchus in Craſſo p. 544. Ἐκεῖνο δὲ οὐκ εὖ, τὸ μη-

negabat, ullam ſatis magnam pecuniam eſſe ei, qui in re publica princeps vellet eſſe, cujus fructibus exercitum alere non poſſet. Delectant etiam magnifici apparatus, vitæque cultus cum elegantia et copia. Quibus rebus effectum eſt, ut infinita pecuniæ cupiditas eſſet. Nec vero rei familiaris amplificatio, nemini 4
nocens, vituperanda eſt: ſed fugienda ſemper

(3 in the right margin beside "Dele-")

δέναι νομίζειν μηδὲ φάσκειν εἶναι πλούσιον, ὃς οὐ δύναται τρέφειν ἀπὸ τῆς οὐσίας στρατόπεδον. In exercitu vel quatuor legiones erant, vel ſex, ſi verus eſt numerus Paradox. vi. 1. quibus tuendis Craſſi bis mille H. S. nulla ratione ſuffeciſſet. Sunt enim bis millies centena millia ſeſtertiorum, centies centena millia florenorum, ſive, ut nos loquimur, decem *milliones.* Hujus pecuniæ ſemiſſes uſuræ annuæ ſunt ſexcenta millia florenorum. Exercitus vero ſtipendium, etiamſi XXIV. millia peditum, MCC. equites ei tantum dederis, ſexcenta millia longe ſuperat. Nam ſinguli pedites jam ante Cæſarem dictatorem denos denarios menſtruos, tricenos equites accipiebant. Quid de centurionibus, tribunis, præfectis, legatis dicam? quid de imperatore, ex ſua re familiari exercitum ac ſe alente? Vere itaque id, quod vulgo creditur, de ſe jactare Craſſus non potuit. *Mea itaque opinione his verbis ille non tam ſuas divitias oſtentavit, quam tantas eas eſſe negavit, quantæ populi Rom. principi ſufficerent.*

Pecuniam.] *Pecunia* facultates quaſcumque ſignificat et fortunas, et, quidquid in prædiis etiam collocatum eſt, comprehendit. Vide ad Orat. pro Roſc. Am. c. 2.

Fructibus.] *Fructus* eſt, quidquid ex quoque poſſeſſionum genere redit, omnis ex agro proventus, vectigalia, uſuræ.

3. *Magnifici apparatus.*] *Apparatus* id omne comprehendit, quo ad aliquid inſtruimur, quoque maxime ad advertendos hominum oculos utimur: qualis eſt pretioſa ſupellex.

Vitæque cultus.] Splendor in victu, veſtitu, familia, ceteris.

4. *Nec vero.*] Anteoccupatio. Non in ea tamen ſum ſententia, ut omnem rei familiaris amplificationem vituperem.

Vituperanda eſt,—injuria eſt.] Ne diſpliceat ejuſdem verbi *eſt* in proximo commate iteratio. Ea Ciceroni ejuſque æqualibus placuit. Pro Roſc. Am. c. 50. "Concedo: et quod animus æquus eſt, et quia neceſſe eſt." Lib. v. Tuſc. Quæſt. c. 1. "Famula fortunæ eſt, nec tantarum virium eſt." Ibid. c. 7 "Mathematicorum iſte mos eſt, non eſt philoſophorum."

5 injuria eſt. Maxime autem adducuntur pleri-
que, ut eos juſtitiæ capiat oblivio, cum in im-
periorum, honorum, gloriæ cupiditatem inci-
6 derunt. Quod enim eſt apud Ennium,

Nulla ſancta ſocietas, nec fides regni eſt;

id latius patet. Nam quidquid ejuſmodi eſt,
in quo non poſſint plures excellere, in eo fit
plerumque tanta contentio, ut difficillimum ſit
7 ſanctam ſervare ſocietatem. Declaravit id mo-
do temeritas C. Cæſaris, qui omnia jura divina
atque humana pervertit propter eum, quem ſibi
8 ipſe opinionis errore finxerat, principatum. Eſt
autem in hoc genere moleſtum, quod in maxi-
mis animis, ſplendidiſſimiſque ingeniis plerum-
que exſiſtunt honoris, imperii, potentiæ, glo-
riæ cupiditates. Quo magis cavendum eſt, ne
9 quid in eo genere peccetur. Sed in omni in-
juſtitia permultum intereſt, utrum perturbatio-

6. *Ennium.*] Incertum, qua ejus tragœdia.

Nulla ſancta ſocietas.] Si recte habet vulgata ſcriptura, crediderim, eſſe pedes quinque cum dimidio verſus trochaici tetrametri, quem Cicero Tuſc. i. 44. *ſeptenarium*, ſcilicet hypercatalectum, vocat.

Id latius patet.] Ad plures res accommodari poteſt, in aliis etiam rebus fit.

7. *Modo temeritas C. Cæſaris.*] Qui paucis ante menſibus interierat. Vide ad cap. 14. pr.

8. *In maximis animis ſplendidiſſimiſque ingeniis.*] In iis plerumque hominibus, qui magno animo et excellenti ingenio ceteros præſtant, principatus et regni cupiditas exſiſtere, apparere ac ſe oſtendere ſolet. Nam humiles animi et mediocria ingenia ne ad ſcelera quidem aliqua inſignia valent, nedum ad virtutes. At *κακίας μεγάλας, ὥσπερ ἀρετὰς, αἱ μεγάλαι φύσεις ἐκφέρουσιν*, ut ait Plato lib. vi. de Republ. et apud Plutarch. in Demetr. pr. p. 889. Id in Alcibiade, Cæſare, Auguſto, aliiſque apparuit.

9. *Perturbatione aliqua.*] Quod Græcis *πάθος*, id Cice-

ne aliqua animi, quæ plerumque brevis eſt et ad
tempus, an conſulto et cogitata ſiat injuria. Le- 10
viora enim ſunt ea, quæ repentino aliquo motu
accidunt, quam ea, quæ meditata et præparata
inferuntur. Ac de inferenda quidem injuria
ſatis dictum eſt.

IX. Prætermittendæ autem defenſionis, de- 1
ſerendique officii plures ſolent eſſe cauſſæ.
Nam aut inimicitias, aut laborem, aut ſumtus
ſuſcipere nolunt; aut etiam negligentia, pigri-

roni perturbatio animi dicitur. Lib. iv. Tuſc. c. 5. "Quæ Græci πάθη vocant, nobis perturbationes appellari magis placet, quam morbos." Hic *iram* maxime intelligit. Vide c. vii. 8.

Conſulto et cogitata.] Adjectivum poſt adverbium additur; quod Cicero et æquales non refugerunt. Infra cap. xxxviii. 3. "Ad hoc genus caſtigandi raro invitique veniamus." Lib. vii. ad Diverſ. epiſt. 22. "Bene potus ſeroque redieram." Conf. Drakenb. ad Liv. iii. 50. 6. et xxxvi. 23. 4.

10. *Meditata.*] Paſſive, ut alibi. Vide Vechneri Hellenolex. lib. i. part. ii. cap. 9. p. 107. Præſenti quoque paſſivo uſus eſt Minuc. Fel. cap. xxv. 12. "Ubi magis a ſacerdotibus, quam inter aras et delubra, conducuntur ſtupra, tractantur lenocinia, adulteria meditantur?"

De inferenda injuria.] De injuria, non quæ inferenda eſt, ſed quæ infertur, de illatione injuriæ. Vide ad c. ii. 4.

IX. 1. *Nolunt.*] Subaudi: *homines*. Vide Cat. Maj. c. vi. 17. Vechneri Hellenolex. lib. i. part. ii. 3. p. 119.

Aut etiam negligentia, pigritia, inertia.] *Negligens* eſt, cui cura et diligentia deeſt, *piger* natura ad laborem tardus, *iners* in quo nihil artis et virtutis. Infra c. 38. pr. *pigritiam* et *ignaviam* conjungit. *Laborem ſuſcipere* et ii aliquando nolunt, qui alioqui ſegnes et inertes non ſunt: quod eum inutilem aut parum neceſſarium putant. Ne dicas, hæc verba ſuſpecta eſſe, quod non dicatur, *impediri negligentia, inertia.* Sæpe unum verbum pluribus nominibus aptatur, quorum uni tantum convenit: ut cum Cornel. Nepos Hannib. c. 8. dicit, "Alii naufragio, alii a ſervis ipſius interfectum eum ſcriptum reliquerunt." Nec tamen video, cur *inertia* vel *negligentia impediri* ſuſpectum eſſe debeat. Sunt enim vitia, vel *morbi animi*, quibus utique impedimur. Ci-

tia, inertia; aut ſuis ſtudiis quibuſdam occupationibuſve ſic impediuntur, ut eos, quos tu-
2 tari debeant, deſertos eſſe patiantur. Itaque videndum eſt, ne non ſatis ſit id, quod apud Platonem eſt in philoſophos dictum: quod in veri inveſtigatione verſentur, quodque ea, quæ

cer. lib. i. de Fin. cap. 18. "Quod ſi corporis gravioribus morbis vitæ jucunditas impeditur: quanto magis animi morbis impediri neceſſe eſt?" Lib. iii. in Verr. c. 25. "Lollius ætate et morbo impeditus ad teſtimonium dicendum venire non potuit." Plin. lib. vi. epiſt. xxix. 6. "Nec vero Iſocrati, quo minus haberetur ſummus orator, offecit, quod infirmitate vocis, mollitie frontis, ne in publico diceret, impediebatur."

2. *Itaque videndum eſt, ne non ſatis ſit.*] Concludit e prioribus: quia officium deſeritur, non excuſandi ſunt, qui philoſophiæ ſtudio a republ. capeſſenda abhorrent. *Videndum eſt* recte interpretantur, verendum eſt. Cicero lib. v. epiſt. 4. extr. "Vide, ne, cum velis revocare tempus omnium reſervandorum, cum, qui ſervetur, non erit, non poſſis." Lib. xiv. epiſt. 14. "Reliquum eſt, quod ipſæ optime conſiderabitis, veſtri, ſimiles feminæ ſintne Romæ. Si enim non ſunt, videndum eſt, ut honeſte vos eſſe poſſitis." Lib. xvi. ep. 26. pr. "Non potes effugere hujus culpæ pœnam te patrono; Marcus eſt adhibendus: iſque diu et multis lucubrationibus commentata oratione, vide, ut probare poſſit, te non peccaſſe." Vide ad c. xiv. 2.

In philoſophos dictum.] Non contra philoſophos, ſed in defenſionem et laudem eorum, de philoſophis. Cicer. lib. i. de Legibus, c. 19. "Quod item ad contrariam laudem in virtutem dici poteſt." Sueton. Tiber. c. 20. "Hi quoque, qui tecum fuerunt, omnes confitentur, verſum illum in te poſſe dici:

Unus homo nobis vigilando reſtituit rem."

Plaut. Moſt. i. 3. 82.

Si quid tu in illum bene voles loqui, id loqui licebit.

Cicer. Brut. c. 44. "Mihi quidem a pueritia quaſi magiſtra fuit, inquam, illa in legem Cæpionis oratio." Platonis autem ſententiam magis, quam verba, e libro vi. de Republ. ut quidam putant, ac potius e libro vii. refert: ubi haud longe a principio eos, qui de principatu contendunt, civitatem perdere, ideoque magiſtratus hominibus minime cupidis deferendos eſſe, philoſophus docet. Tales cum ſoli ſint illi, qui, relictis omnibus, in ſtudio cognitionis verſentur; eos, tamquam juſtiſſimos, ad rempubl. regendam vocandos eſſe, adfirmat.

plerique vehementer expetunt, de quibus inter
ſe digladiari ſolent, contemnant et pro nihilo
putent, propterea juſtos eſſe. Nam alterum 3
juſtitiæ genus aſſequuntur, in inferunda ne cui
noceant injuria; in alterum incidunt. Diſ- 4
cendi enim ſtudio impediti, quos tueri debent,
deſerunt. Itaque eos ad rem publicam ne
acceſſuros quidem putat, niſi coactos. Æquius
autem erat, id voluntate fieri. Nam hoc ip-
ſum ita juſtum eſt, quod recte fit, ſi eſt volun-

Pro nihilo putent.] Idem, quod *ducant.* Infra c. xxi. 5. "Quod gloriam contemnant et pro nihilo putent." De Fin. v. 24. "Nec pro nihilo putare ea, quæ ſecundum naturam illi ipſi glorioſi eſſe fatebantur."

3. *In inferunda.*] Præpoſitionem omnes vetuſti tuentur. Pro Ligar. c. 11. "In Q. Ligario conſervando multis tu quidem gratum facies neceſſariis tuis." Lib. ii. ad Div. ep. 5. "Nullam eſſe gratiam, quam non vel capere animus meus in accipiendo, vel in remunerando cumulandoque illuſtrare poſſet." Cæſar. Gall. v. 19. "In agris vaſtandis incendiiſque faciendis hoſtibus noceretur."

In alterum incidunt.] Verbum *incidunt* cum Erneſto in Clave Ciceroniana explico *offendunt*, *violant*. Potuit metaphora duci ab iis, qui colliduntur, aut adverſarium improviſum nanciſcuntur. Pro Planc. c. 7. "Equidem, ſi quando, ut fit, jactor in turba, non illum accuſo, qui eſt in ſumma ſacra via, cum ego ad Fabium fornicem impellor: ſed eum, qui in me ipſum incurrit atque incidit." Pro Roſc. Am. c. 52. "Solent hoc boni imperatores facere, cum prælium committunt, ut in eo loco, quo fugam hoſtium fore arbitrentur, milites collocent; in quos, ſi qui ex acie fugerint, de improviſo incidant." Lib. ix. ad Diverſ. epiſt. 2. "Ego incidi in competitorem nobilem, et nobilem agentem."

4. *Putat.*] Plato intelligitur, quem id putaſſe utique legimus. Reſpicere Tullius videtur ad iſta Platonis lib. i. de Republ. p. 378. ed Hopper. *Δεῖ δὴ αὐτοῖς ἀνάγκην προσεῖναι καὶ ζημίαν, εἰ μέλλουσιν ἐθέλειν ἄρχειν. Ὅθεν κινδυνεύει, τὸ ἑκόντα ἐπὶ τὸ ἄρχειν ἰέναι, ἀλλὰ μὴ ἀνάγκῃ, αἰσχρὸν νενομίσθαι.*

Æquius autem erat.] Nos diceremus *eſſet*: veteres vero indicativum malebant.

Voluntate.] Sponte.

5 tarium. Sunt etiam, qui aut ſtudio rei fami-
liaris tuendæ, aut odio quodam hominum, ſu-
um ſe negotium agere dicant, ne facere cui-
quam videantur injuriam: qui altero injuſtitiæ
genere vacant, in alterum incurrunt. Deſe-
runt enim vitæ ſocietatem, quia nihil conferunt
in eam ſtudii, nihil operæ, nihil facultatum.
6 Quoniam igitur duobus generibus injuſtitiæ
propoſitis, adjunximus cauſſas utriuſque gene-
ris, eaſque res ante conſtituimus, quibus juſti-
tia contineretur: facile, quod cujuſque tempo-
ris officium ſit, poterimus, niſi noſmetipſos val-
7 de amabimus, judicare. Eſt enim difficilis cu-
ra rerum alienarum. Quamquam Terentianus

5. *Odio quodam hominum.*] Vide Læl. c. 23. med.

6. *Cujuſque temporis.*] *Tempus* eſt rerum ſtatus, conditio, fortuna, in quibus quiſque verſatur. Vide c. xviii. 1.

Niſi noſmetipſos valde amabimus.] Quod juſtitiæ erga alios officium ſit, quid aliis alio tempore præſtare jubeat, facile per nos judicare poterimus: niſi ex eorum numero erimus, qui omnia ad ſe referunt, ſuamque utilitatem, quietem et voluptatem aliorum ſaluti longe anteponunt. Hoc enim hominum genus nihil ad ſe pertinere putat, quæ aliis incommoda et acerba accidunt. Difficillima illi eſt rerum alienarum cura, nihilque moleſtius, quam ſuo incommodo, labore et periculo opis indigentes juvare.

7. *Eſt enim difficilis cura rerum alienarum.*] Si quidem nos nimium amamus, noſque ſolos beatos eſſe volumus, quod plerique faciunt.

Quamquam Terentianus ille Chremes.] Etſi Chremes ille apud Terentium minime ſe indignum putat, aliena curare negotia: qui Heautontim. act. i. ſc. 1. quærenti Menedemo,

Chreme, tantumne ab re tua eſt otii tibi,
Aliena ut cures, eaque, nihil quæ ad te attinent?

reſpondet hoc verſu, quem Cicero in animo habuit:

Homo ſum, humani nihil a me alienum puto.

Vulgus hoc verſu utitur, ubi neminem ab erroribus, neminem a fortunæ injuriis immunem eſſe adfirmat: Terentius vero nihil ab homine alienum eſſe dicit, quod ſit humanum, id eſt, quod boni malive aliis

ille Chremes humani nihil a ſe alienum putat. Sed tamen quia magis ea percipimus atque ſentimus, quæ nobis ipſis aut proſpera, aut adverſa eveniunt, quam illa, quæ ceteris, quæ quaſi longo intervallo interjecto videmus: aliter de illis, ac de nobis, judicamus. Quocirca 8
bene præcipiunt, qui vetant quidquam agere, quod dubites, æquum ſit, an iniquum. Æquitas enim lucet ipſa per ſe, dubitatio cogitationem ſignificat injuriæ.

X. Sed incidunt ſæpe tempora, cum ea, quæ 1

accidat. Ita certe et hic eum Cicero intellexit, et lib. i. de Leg. c. 12. ubi ait: "Quod ſi, quomodo eſt natura, ſic judicio, homines *humani*, ut ait poëta, *nihil a ſe alienum putarent*, coleretur jus æque ab hominibus." Seneca quoque Epiſt. 95. "Iſte verſus, *inquit*, et in pectore, et in ore ſit:

Homo ſum, humani nihil a me alienum puto.

Habemus in commune, quod nati ſumus. Societas noſtra lapidum fornicationi ſimillima eſt: quæ caſura, niſi in vicem obſtarent, hoc ipſo ſuſtinetur."

Sed tamen.] Hæc particula cum ſuperiori periodo hanc connectit, ubi dixit, *difficilem eſſe curam rerum alienarum.*

Aliter de illis.] Illorum bonis invidemus, noſtra virtuti ac meritis noſtris deberi credimus: illis merito accidere mala, nos indigna ferre putamus. Hinc aliter noſtris, aliter alienis adficimur.

8. *Quocirca.*] Quia nos ipſos nimis amamus, et in alios facile nobis indulgemus, quæ in nos aliis licita eſſe nolumus.

Vetant quidquam agere, quod dubites.] Plinius lib. i. epiſt. 18. "Si tutius putas illud cautiſſimi cujuſque præceptum, *quod dubitas ne feceris*, id ipſum reſcribe."

Lucet ipſa per ſe.] Pronomen *ipſa* hoc loco otioſum eſſe, ideoque excludendum videtur. Pro Sext. cap. 28. "Splendetque [virtus] per ſe ſemper, neque alienis umquam ſordibus obſoleſcit."

Cogitationem—injuriæ.] Id ipſum, quod incertus eſt, an æquum ſit, quod facturus eſt, ſatis arguit, eſſe ei animum nocendi. Nam qui deliberat, id ſibi licitum eſſe cupit, de quo deliberat; ſi cupit, jam animo peccavit. Vide lib. iii. c. 8. extr.

maxime videntur digna eſſe juſto homine, eoque, quem virum bonum dicimus, commutantur fiuntque contraria. Ut, reddere depoſitum, promiſſum facere, quæque pertinent ad veritatem et ad fidem, ea migrare interdum et
2 non ſervare fit juſtum. Referri enim decet ad ea, quæ poſui principio, fundamenta juſtitiæ: primum, ut ne cui noceatur; deinde, ut com-
3 muni utilitati ſerviatur. Ea cum tempore commutantur, commutatur officium, et non ſemper eſt idem. Poteſt enim accidere promiſſum aliquod et conventum, ut id effici ſit inutile vel

X. 1. *Commutantur.*] Turpia fiunt, quæ per ſe honeſta erant, et contra.

Ea migrare.] *Migrare* eſt mutare. Lib. iii. de Fin. c. 20. "Migrare jus," dixit: lib. iii. de Leg. c. 4. extr. "Quod quis earum migraſſit, noxiæ pœna par eſto." Lib. i. de Divin. c. 5. "Ne communia jura migrare videatur." Dixi plura ad Vechneri Hellenolex. p. 85.

Ut,—fit juſtum.] Exemplis illuſtrat Cicero præceptum, quod poſuerat, generalius. Cf. infra iii. 25. 8.

2. *Referri enim decet.*] Ut cap. 7. pr. "Eamdem benignitatem appellari licet."

Quæ poſui.] Quæ conſtitui, antea eſſe dixi. Lib. i. ad Diverſ. ep. 9. "Quam ob rem, ut paulo ante poſui, ſi eſſent omnia mihi ſolutiſſima; tamen in re p. non alius eſſem, atque nunc ſum." Tuſcul. Quæſt. iii. 6. "Sed de omni animi, ut ego poſui, perturbatione, morbo, ut Græci volunt, explicabo."

3. *Ea cum tempore commutantur.*] Pronomen *ea* reſpicit ad proxime præcedentia *nemini nocere* et *communi utilitati ſervire*. Occurrit Grævius, hæc numquam mutari. Sunt ea quidem immutabilia, quatenus ſunt fundamenta juſtitiæ: ſed eadem reſpectu rerum, quas vir bonus præſtandas recepit, utique ſunt mutabilia, et ſæpe temporibus fiunt contraria.

Poteſt enim accidere promiſſum aliquod, ut.] Ita cap. 45. "Non poteſt accidere tempus, ut interſit reipubl. quidquam illorum facere ſapientem." Item lib. iii. epiſt. viii. 25. "Quod tamen ipſum non mehercule adhuc accidit me audiente, aut ut gravius diceretur, aut in plures." His locis *accidere* eſt, ita cadere, hunc caſum habere.

ei, cui promiſſum ſit, vel ei, qui promiſerit.
Nam ſi, ut in fabulis eſt, Neptunus, quod The- 4
ſeo promiſerat, non feciſſet, Theſeus Hippolyto
filio non eſſet orbatus. Ex tribus enim opta-
tis, ut ſcribitur, hoc erat tertium, quod de
Hippolyti interitu iratus optavit; quo impe-
trato, in maximos luctus incidit. Nec pro- 5
miſſa igitur ſervanda ſunt ea, quæ ſint iis, qui-
bus promiſeris, inutilia: nec ſi plus tibi noce-
ant, quam illi proſint, cui promiſeris, contra
officium eſt, majus anteponi minori. Ut, ſi 6

4. *In fabulis eſt.*] In tragœdiis, qualis eſt Euripidis Hippolytus. Hygin. fab. 47. "Phædra, Minois filia, Theſei uxor, Hippolytum privignum ſuum adamavit. Quem cum non potuiſſet ad ſuam perducere voluntatem, tabellas ſcriptas [litteras] ad ſuum virum miſit, ſe ab Hippolyto compreſſam eſſe, ſeque ipſa ſuſpendio necavit. Theſeus, re audita, filium ſuum mœnibus excedere juſſit, et optavit a Neptuno patre filio ſuo exitium. Itaque cum Hippolytus equis junctis veheretur: repente e mari taurus [phocas] apparuit, cujus mugitu equi expavefacti Hippolytum diſtraxerunt, vitaque privarunt." Vide infra lib. iii. c. 25. et Ovid. lib. xv. Metamorph. ver. 497.

Ex tribus optatis.] Schol. Euripidis ad Hippolyt. ver. 1349. *Εἰσὶ δὲ αἱ εὐχαὶ Θησέως πρὸς Ποσειδῶνα, τρεῖς· πρῶτον ἀνελθεῖν ἐξ ᾅδου, δεύτερον ἐκ λαβυρίνθου, τρίτον Ἱππολύτου θάνατος. Tria a Neptuno optavit Theſeus: primum ut ab inferis rediret, deinde ut e Labyrintho exiret, denique ut Hippolytus interiret.* Adeas etiam Senecam in Hippolyto.

In maximos luctus incidit.] Nam et filium, Hippolytum, et conjugem, Phædram, amiſit, quam vel ſuperſtite adhuc Hippolyto ſuſpendio vitam finiſſe, vel, eo diſcerpto, fraudis et injuriæ pœnitentia ferro incubuiſſe fingunt.

5. *Majus anteponi minori.*] In vulgatis eſt: *nec ſi plus tibi noceant, quam illi proſint, cui promiſeris.* Hinc quaſi nova ſententia incipit: *Contra officium eſt, majus damnum anteponi minori.* Interpunctione mutata factum eſt, ut verba *contra officium eſt, majus anteponi minori* ad præcedentia, a quibus temere avulſa erant, revertantur. Ita interpretor. Et ſi promiſſa tibi plus noceant, quam proſint illi, cui

conſtitueris, cuipiam te advocatum in rem præſentem eſſe venturum, atque interim graviter ægrotare filius cœperit, non ſit contra officium, non facere, quod dixeris; magiſque ille, cui promiſſum ſit, ab officio diſcedat, ſi ſe de-
7 ſtitutum queratur. Jam illis promiſſis ſtandum non eſſe, quis non videt, quæ coactus quis metu, quæ deceptus dolo promiſerit? Quæ quidem pleraque jure prætorio liberantur, non nulla le-
8 gibus. Exſiſtunt etiam ſæpe injuriæ calumnia

promiſeris: non eſt contra officium, majus officium anteponi minori.

6. *Si conſtitueris.*] In certum ſcilicet diem, quo venturus ſis. Cicer. pro Cæcin. c. 7. "Placuit Cæcinæ de amicorum ſententia conſtituere, quo die in rem præſentem veniret."

In rem præſentem.] In locum, in rem, de qua controverſia eſt, et de qua arbiter aliquis cognoſcit. Seneca lib. iv. de Benef. c. 35. "Promiſi advocationem: poſtea apparuit, per illam cauſam præjudicium in patrem meum quæri. In rem præſentem venturus fui: ſed æger filius, ſed puerpera uxor tenet."

Quod dixeris.] Quod promiſeris. Supra c. vii. 6. "Dictorum conventorumque conſtantia." Vid. adnot. ad Cornel. Nep. Milt. c. 2. extr.

7. *Illis promiſſis.*] Vide lib. iii. c. 16. extr.

Jam illis promiſſis ſtandum non eſſe.] Alii *jam in illis.* Haud abſurde. Ad Attic. lib. ii. ep. 4. "Si in eo, quod oſtenderat, non ſtat." Diſcant hinc tirones, *ſtare promiſſis* ac ſimilia per ellipſin præpoſitionis dicta, neque in Cicerone aut ejus æqualibus caſu tertio accipienda eſſe. Conf. Drakenb. ad Liv. xxi. 19. 4.

Jure prætorio liberantur.] Reſcinduntur, eorumque obligatio tollitur prætorum edicto: quod *jus honorarium* dicitur, et legibus opponitur, quæ populi ſuffragiis latæ erant. His non magis, quam prætorum edicto, diſſolvebantur, quæ quis metu coactus, vel dolo deceptus promiſerat. Pearcius ſingulorum prætorum ſententias in quaque cauſa latas, et in unum corpus collectas intelligit.

Legibus.] Legibus XII. tabularum, Lætoria et Aquillia. Vid. lib. iii. c. 14. extr. c. 15. pr. lib. iii. de Nat. Deor. c. 29.

8. *Calumnia.*] Quæ eſt malitioſa juris interpretatio, legiſlatoris menti contraria, ut ipſe Cicero interpretatur.

quadam et nimis callida, ſed malitioſa juris interpretatione. Ex quo illud, *ſummum jus, ſumma injuria*, factum eſt jam tritum ſermone proverbium. Quo in genere etiam in republica 9
multa peccantur: ut ille, qui, cum triginta dierum eſſent cum hoſte indutiæ factæ, noctu populabatur agros, quod dierum eſſent pactæ, non noctium indutiæ. Ne noſter quidem pro- 10
bandus, ſi verum eſt, Q. Fabium Labeonem, ſeu quem alium (nihil enim præter auditum habeo) arbitrum Nolanis et Neapolitanis de fi-

Sed malitioſa.] Sæpe apud Latinos conjunctio *ſed*, quemadmodum apud Græcos ἀλλὰ auget ſententiam, et vicem particularum *immo vero, quin etiam, et quidem* ſuſtinet. Plaut. Caſ. iii. 5. 50. "Etiamne habet—gladium? Habet, ſed duos." Cic. iii. ad Attic. ep. 15. "Hic mihi primum meum conſilium defuit, ſed etiam obfuit." Ovid. Met. xiv. 384.

Læſaque quid faciat, quid amans, quid femina, diſces
Rebus, ait: ſed amans, et læſa, et femina Circe.

Phædrus iv. 17. 19.

Odore canibus anum, ſed multo replent.

Summum jus.] Terent. iv. Heaut. v. 48. "Jus ſummum ſæpe ſumma eſt malitia." Columell. lib. i. c. 7. "Summum jus antiqui ſummam putabant crucem." Græci illud ἀκριβοδίκαιον et ἄκρατον δικαιοσύνην vocant.

9. *In republ.*] In rebus ad rempubl. pertinentibus, in adminiſtranda republ.

Ut ille.] Græcus genere, Cleomenes, Lacedæmonius, cujus fraus narratur a Plutarcho in Lacon. Apophth. p. 223. Non diſſimile factum fuit Thracum, adverſus Bœotios bellum gerentium, auctore Strabone lib. ix. unde proverbium, Θρᾳκία παρεύρεσις, *Thracium commentum*, de quo Eraſmus in Adag.

Cum hoſte indutiæ factæ—eſſent pactæ.] Cicero variare ſolet orationem. *Pactæ* paſſive. Lib. iii. c. 29. "Pactum pro capite pretium."

10. *Q. Fabium Labeonem.*] Q. Fabius Q. F. Q. N. Labeo poſt duas repulſas coſ. factus eſt cum M. Claudio Marcello anno U. C. 570. proximo ante Æmilium Paullum Macedonicum.

Nihil enim præter auditum habeo.] Vide Valer. Max. lib. vii. c. 3. n. 4.

nibus a senatu datum, cum ad locum venisset, cum utrisque separatim locutum, ut ne cupide quid agerent, ne appetenter; atque ut regredi,
11 quam progredi mallent. Id cum utrique fecissent, aliquantum agri in medio relictum est. Itaque illorum fines sic, ut ipsi dixerant, terminavit; in medio relictum quod erat, populo
12 Romano adjudicavit. Decipere hoc quidem est, non judicare. Quocirca in omni re fugienda est talis sollertia.

1 XI. Sunt autem quædam officia etiam adversus eos servanda, a quibus injuriam acceperis. Est enim ulciscendi et puniendi modus. Atque haud scio, an satis sit, eum, qui lacessie-

Ne appetenter.] Est *ne quid appeterent*, ne quid cupide et improbe peterent. Ciceronem talia adverbia non refugisse, *furenter*, *profluenter* et alia declarant.

Regredi, quam progredi.] Ut sui agri parte aliqua finitimis cedere, quam inde aliquid sibi appetere mallent.

11. *Sic, ut ipsi dixerant.*] *Dixerant* pro constituerant, vel *demonstraverant*, *terminaverant*: quibus verbis in hac ipsa re usus est Valer. Max. lib. iii. 3. 4. Nam dico est a δείκω unde δεικνύω, *ostendo*. Terent. iv. Phorm. iii. 31.

Nam sat scio,
Si tu aliquam partem æqui bonique dixeris,
Ut ille est bonus vir, tria non commutabitis
Verba hodie inter vos.

Hic *partem dicere* est, indicere, præfinire. Sallust. lib. ii. Hist. p. 958. "Cum exercitu profectus in Dardaniam, quibus potuit modis dictas pecunias coëgit." *Dictas* est, indictas.

XI. 1. *Adversus.*] Erga. Cap. 13. "Adversus infimos justitiam esse servandam." Cap. xxviii. 6. "Adhibenda est reverentia adversus homines."

Atque haud scio, an satis sit.] Ea est hujus formulæ natura, ut neque adfirmet, neque neget, sed dubie de re aliqua pronuntiet: Ciceroni tamen semper id fere est, quod *fortasse*, et modeste adfirmat potius, quam negat. Exemplis nihil opus est, quæ plurima collecta sunt. *Injuriæ suæ pœnitere* significare arbitror, sentire injuriam non esse impunitam, ea pœna adfectum dolere; cujus et memoria ipsum, qui peccavit, a peccando re-

rit, injuriæ ſuæ pœnitere; ut et ipſe ne quid tale poſthac, et ceteri ſint ad injuriam tardiores. Atque in re publica maxime conſervanda 2
ſunt jura belli. Nam cum ſint duo genera decertandi, unum per diſceptationem, alterum per vim; cumque illud proprium ſit hominis, hoc beluarum: confugiendum eſt ad poſterius, ſi uti non licet ſuperiore. Quare ſuſcipienda 3
quidem bella ſunt ob eam cauſſam, ut ſine injuria in pace vivatur: parta autem victoria, conſervandi ii, qui non crudeles in bello, non immanes fuerunt. Ut majores noſtri Tuſcula- 4
nos, Æquos, Volſcos, Sabinos, Hernicos in ci-

vocet, et exemplum alios deterreat. *Pœnitentia* enim a Latinis nihil aliud dicitur, quam dolor ex temeritatis et improbitatis pœna perceptus; non qualiſcumque pœnitentiæ ſimulatio, et veniæ poſtulatio.

Ut et ipſe ne quid tale poſthac.] Subintellige *committat.* Sollemne eſt in his formulis verba omittere: quales ſunt *ne quid temere* c. 24. pr. *ne quid nimis* Terent. *ſi umquam poſthac* Cicer. pro Ligar. c. 10. med. *poſthac ſi quidquam* Terent. i. Phorm. ii. 92.

2. *Jura belli.*] Diverſa hæc ſunt a jure militari, quod nos dicimus. Hæc privati juris, ad milites accommodati, ſpecies eſt: *jura belli* omnium gentium publica conſuetudine ſervanda ſunt.

Per diſceptationem.] Verborum contentionem.

3. *Non immanes.*] *Immane* eſt, quidquid juſtum modum, natura, moribus, legibus præſcriptum excedit; quidquid barbarum, belluinum, deteſtabile eſt. Veteres enim *manum* ac potius *mane* dicebant bonum: unde *mane*, *manes* et immanis, quod nimium quantum a bono diſtat. Vide Sanctii Minerv. lib. iv. c. 16. n. 1. ibique Perizon. Infra c. xxiii. 7. " Temere autem in acie verſari, et manu cum hoſte confligere, immane quiddam et belluarum ſimile eſt."

4. *Tuſculanos, Æquos, &c.*] *Tuſculani* civitate donati ſunt a. U. C. 373. a Camillo. *Sabini*, partim Romanis juncti T. Tatii fœdere, unam civitatem ex duabus fecerunt, et omnia ſua Romam tranſtulerunt, partim victi a M. Curio Dentato ac civitate donati a. U. C. 463. *Hernici* a Q. Marcio Tremulo in deditionem

vitatem etiam acceperunt: at Carthaginem et Numantiam funditus ſuſtulerunt. Nollem Corinthum: ſed credo aliquid ſecutos, opportunitatem loci maxime, ne poſſet aliquando ad

accepti anno 447. Aldus Manutius *Æquos Volſcoſ*que, quos Florus lib. i. c. 11. *pervicaciſſimos et quotidianos hoſtes* appellat, nuſquam in civitatem receptos ſe legiſſe ait. *Volſcos* nominat Cic. iterum pro Balbo c. 13. fin. Partem eorum cum Latinis in ſacrorum communionem admiſſam a Tarquinio Superbo, adfirmat Dionyſ. Halicarn. lib. iv. c. 56. *Privernates* etiam, Volſcorum populus, recepti ſunt a. 424. per C. Plautium Decianum coſ. Reliquos autem Volſcos Æquoſque aut funditus a Romanis eſſe deletos, aut ſi qui tot bellis ſuperfuerint, uno Latinorum et jure et nomine devinctos putat Sigon. de antiquo jure Italiæ l. i. cap. 5. p. 135. Hi igitur una cum coloniis eo miſſis Latiique populis civitatem adepti ſunt lege Julia L. Cæſaris conſulis, quam tulit a. 662. quo ſociale bellum exarſerat.

Carthaginem.] Pœnorum urbem in Africa a Scipione Africano Minore, aliis diſſuadentibus, ſenatu vero tandem in Catonis ſententiam concedente, everſam. Ea Ciceronis ætate nondum reſtituta erat: quippe quam Auguſtus demum deducta colonia frequentavit. Vid. Cellar. ad Eutrop. iv. 9.

Numantiam.] Celtiberorum in Hiſpania munitiſſimum oppidum, ab eodem Scipione expugnatum, ſolo exæquatum, nec umquam poſtea renatum. De Celtiberis vid. infra c. xii. 5.

5. *Nollem Corinthum.*] Non ſatis juſtam Corinthi delendæ cauſam Romanis fuiſſe ſignificat; quæ Achaiæ urbs erat celeberrima atque opulentiſſima, in iſthmo inter duo maria, Ægæum et Ionium, vel inter ſinum Corinthiacum et Saronicum, ſita. Florus lib. ii. c. 16. pr. "Corinthus (facinus indignum) ante oppreſſa eſt, quam in numerum certorum hoſtium referretur." Excuſat tamen majores ſuos, et crudelitati eorum hanc everſionem tribuendam eſſe negat, quæ demandata fuit L. Mummio, lib. ii. c. 22. lib. iii. c. 11. pr. Orat. ii. Agrar. in Rull. c. 32.

Aliquid ſecutos.] Eſt *aliud quid ſpectaſſe.* De Orat. ii. 40. "Simulaſſe te et aliquid quæſiſſe, perſpicuum eſt." Vide ſupra ad c. vii. 8.

Opportunitatem loci.] Quia inter duo maria interjecta in orientem et occidentem naves dimittere, commeatus et auxilia recipere, et a Græcia pariter et a Peloponneſo adiri poterat: unde duabus claſſibus et duobus fortaſſe exercitibus terreſtribus ad eam obſidendam opus erat.

bellum faciundum locus ipſe adhortari. Mea 6
quidem ſententia, paci quæ nihil habitura ſit inſidiarum, ſemper eſt conſulendum. In quo ſi mihi eſſet obtemperatum, ſi non optimam, aliquam rem publicam, quæ nunc nulla eſt, haberemus. Et cum iis, quos vi deviceris, con- 7
ſulendum eſt; tum ii, qui, armis poſitis, ad imperatorum fidem confugient, quamvis murum aries percuſſerit, recipiendi [ſunt]. In 8
quo tanto opere apud noſtros juſtitia culta eſt, ut ii, qui civitates aut nationes devictas bello in fidem recepiſſent, earum patroni eſſent more

6. *Paci conſulendum.*] Conſilia referenda ſunt ad pacem. Vid. Cort. ad Salluſt. Cat. li. 7.

Si mihi eſſet obtemperatum.] Si ortis inter Pompeium et Cæſarem diſſidiis meum conſilium ſequi voluiſſet Pompeius primum et pars ſenatus, quæ cum eo conſentiebat; tum etiam Cæſar, et qui ejus potentiæ favebant. Utriſque enim Cicero pacis et concordiæ auctor fuit. Vide lib. iv. epiſt. 1. 2. et 3. lib. vi. epiſt. 1. 6. et 21. lib. vii. epiſt. 3. lib. xvi. epiſt. 11. et 12.

Aliquam rem publicam.] Particulam *at* ſubintellige, ut lib. xvi. ad Diverſ. ep. 24. "A Flamma ſi non potes omne, partem aliquam velim extorqueas."

Quæ nunc nulla eſt.] Dum Cæſaris tyrannidem, Cæſare interfecto, Antonius inſtaurat. Lib. ii. cap. i. 10. "Cum autem reſpubl. nulla eſſet omnino." Cap. viii. 14. "Rempublicam penitus amiſimus."

7. *Conſulendum eſt.*] Ab interitu conſervandi ſunt, parcendum eſt victis.

Quamvis murum aries percuſſerit.] Cæſ. lib. ii. Gall. c. 32. "Cæſar reſpondit, [Aduaticis] ſe magis conſuetudine ſua, quam merito eorum, civitatem conſervaturum, ſi prius, quam aries murum attigiſſet, ſe dediḍiſſent." Hoc fieri ſolebat jure Romanorum fetiali, quo in fidem recipiebantur, qui ſe ante admotos muris arietes dedebant: ſin minus, vitam aut libertatem amittebant. Cicero vero hanc legem humanitate temperandam cenſet.

8. *Earum patroni eſſent.*] Itaque Afrorum patroni fuere Scipiones, Macedonum Æmilii Paulli, Siculorum Marcelli, Allobrogum Fabii, Cypriorum Cato.

9 majorum. Ac belli quidem æquitas ſanctiſſi-
me fetiali populi Romani jure perſcripta eſt.
Ex quo intelligi poteſt, nullum bellum eſſe juſ-
tum, niſi quod aut rebus repetitis geratur, aut
10 denunciatum ante ſit, et indictum. Popillius
imperator tenebat provinciam, in cujus exerci-

9. *Fetiali populi R. jure.*] Fetiale jus Rom. bellicas cærimonias continebat, quo ritu bella indicenda, gerenda, et compoſitis fœderibus finienda eſſent: quod ab Æquicolis, bellicoſa gente, acceptum Ancus Marcius, Numæ nepos, conſtituerat. Id fetiales, quod ſacerdotum erat genus, habebant, et religioſe obſervandum curabant: ex quibus unus, quem *patrem patratum* faciebant, tamquam populi Rom. legatus, res repetebat, bella rite indicebat, et fœderum leges recitabat. Vide Liv. lib. i. c. 24. et 32. Dion. Halicarn. lib. ii. c. 72.

Aut rebus repetitis—aut.] Disjunctiva particula *aut* offendit. Sed alterutrum fortaſſe ſatis fuit ad bellum juſte gerendum. *Rebus repetendis* fetiales mittebantur, nequidquam *repetitis* bellum gerebatur. *Res repetere* eſt, non tantum vindicare, quæ per vim aut fraudem erepta ſunt, homines, pecora, veſtes et alia; ſed et jus ſuum perſequi, pœnas a nocentibus expoſcere, iique ut dedantur poſtulare, de *ſatisfactione*, ut vulgo loquuntur, agere. Vide Liv. lib. xxxviii. 45.

Denunciatum et indictum.] Non quocumque modo denunciatum, ſed etiam ſollemni ritu per fetiales indictum.

10. *Popillius.*] Scribitur etiam *Popilius.* Utrumque eſt in vetuſtis lapidibus, in Græcis Ποπίλλιος, vel Ποπίλιος. Cognomen ei erat *Lænas.* Prænomen incertum eſt: multi tamen *Marcum* intelligi malunt, qui cos. fuit a. 580. et in Liguribus rem proſpere geſſit. Ejus frater, *Caius Popillius*, proximo inde anno conſulatum obtinuit: uterque paullo ante bellum Macedonicum, in quo Cato militaſſe hic dicitur, rempubl. tenuit. Id vero non Popillius geſſit, ſed Æmilius Paullus, in cujus exercitu Catonem filium fuiſſe, Plutarchus auctor eſt in Catone Maj. p. 348. Hanc ob cauſam alii Ciceronem memoria lapſum, alii nomen hoc a librariis corruptum putant. Tutiſſima videtur eorum ratio, qui Catonis filium in exercitu, M. Popillii Lænatis, contra Ligures profecti, tironem fuiſſe, eumdemque quinquennio poſt ſub Æmilio Paullo in Macedonia militaſſe, atque ab utroque imperatore miſſum factum eſſe exiſtimant.

tu Catonis filius tiro militabat. Cum autem
Popillio videretur unam dimittere legionem,
Catonis quoque filium, qui in eadem legione
militabat, dimiſit. Sed cum amore pugnandi 11
in exercitu remanſiſſet, Cato ad Popillium ſcri-
pſit, ut, ſi eum pateretur in exercitu remanere,
ſecundo eum obliget [militiæ] ſacramento:
quia, priore amiſſo jure, cum hoſtibus pugnare
non poterat. Adeo ſumma erat obſervatio in
bello movendo. Marci quidem Catonis ſenis 12

Catonis filius.] Catonis Majoris, Cenſorii filius, de cujus virtute, præter Plutarchum, vide Juſtin. lib. xxxiii. 2. Frontin. Strateg. lib. iv. 5. 17.

Unam dimittere legionem.] Crediderim, Popillium hanc legionem dimiſiſſe, quum poſt deditionem Ligurum, quam narrat Liv. xlii. 8. debellata videretur ea gens, quæ tamen ſequente anno rurſus arma movit.

Secundo.] *Secundo ſacramento obligari* dicitur miles, qui priori ſacramento ſolutus novo adſtringitur. Deſierat enim miles eſſe, qui miſſus fuerat, ideoque cum hoſte pugnandi jus amiſerat.

11. *Obliget.*] Hoc tempus non mutandum, quamvis præcedat *pateretur*. Salluſt. Catilin. xxxiv. 1. "Si quid ab ſenatu petere vellent, ab armis diſcedant." Vid. ibi Cortius.

Militiæ.] Vox ſuſpecta; et commode abeſſe poteſt.

Poterat.] Notum eſt, apud Ciceronem et æquales *poſſe* dici de eo, qui jure, honeſte, ſalvave dignitate, facere poſſit. Vid. Manut. ad lib. ii. ad Attic. ep. 9.

Summa obſervatio in bello movendo.] Dicit, bella apud majores non temere ac pro cujuſque lubitu geſta, ſed in bellis inferendis gerendiſque certas leges ſanctiſſime obſervatas eſſe. Similem vim nominis *obſervatio* videas in illis de Clar. Orator. c. 8. "Verum tamen natura magis tum, caſuque non numquam, quam aut ratione aliqua, aut obſervatione fiebat." *Movere bellum* non ſolum eſt concitare, ſed etiam inferre et gerere bellum. Liv. iv. 58. 6. "Veiens bellum motum, ob ſuperbum reſponſum Veientis ſenatus." Idem viii. 6. 5. "Dii pium movere bellum." Adde Virg. Georg. i. 509. Horat. Od. iv. 1. 2. Ovid. Am. iii. 12. 4. Athenis hanc elegantiam fortaſſe reportaverunt Romani. Thucydides vi. 34. *Δεόμενοι δεῦρο κατὰ τάχος βοηθεῖν, καὶ τὸν ἐκεῖ πόλεμον κινεῖν.*

eft epiftola ad Marcum filium, in qua fcribit, fe audiffe, eum miffum factum effe a confule, cum in Macedonia bello Perfico miles effet. Monet igitur, ut caveat, ne prælium ineat. Negat enim, jus effe, qui miles non fit, cum hofte pugnare.

1 XII. Equidem illud etiam animadverto, quod, qui proprio nomine perduellis effet, is

12. *Eft epiftola.*] Exftat. Catonis epiftolam, nifi fallor, dicit eamdem, cujus mentionem facit Plutarch. in Cat. Maj. Καὶ Κάτωνος αὐτοῦ φέρεταί τις ἐπιστολὴ πρὸς τὸν υἱὸν, ὑπερφυῶς ἐπαινοῦντος τὴν περὶ τὸ ξίφος φιλοτιμίαν αὐτοῦ καὶ σπουδήν.

Eum miffum factum effe.] Fortaffe Paullus Æmilius miffum fecerat Catonis filium propter infirmam, qua utebatur, valetudinem et propter vulnera, quæ fortiffime pugnans plurima acceperat. Vid. Plutarch. in vita Æmilii Paulli, in Cat. Maj. Juftin. xxxiii. 2. 4. et Frontin. Strateg. iv. 17.

Bello Perfico.] Eft hoc bellum Macedonicum fecundum, quod cum Perfe, Macedoniæ ultimo rege geftum eft. A *Perfes*, Πέρσης vel Περσεὺς, propius ad analogiam fit Πέρσειος, *Perfëus*, non *Perfæus*, ut quidam volunt: fed tamen, ut a βασιλεὺς eft βασιλικὸς, a Φαληρεὺς Φαληρικὸς, et alia: ita et *Perficus* non fine ratione formatur a Περσεύς. In faftis quoque Capitolinis ita illud adnotatum eft: BELLUM PERSICUM.

Jus effe.] Supple, non *ei*, fed *eum*, ante infinitivum *pugnare*.

Pugnare.] Nos diceremus *pugnandi*: fed ita fæpius Cicero et alibi. Nam *jus eft* nihil aliud fignificat, quam *licet*, *fas eft*. Lib. iii. 10. 7. "Alteri deripere jus non eft." Plaut. i. Perf. iii. 25. "Pernam quidem jus eft apponi frigidam poftridie."

XII. 1. *Equidem animadverto.*] *Equidem* a Cicerone primæ tantum perfonæ accommodatur: ea vero loca, quæ repugnant, (quæ non multa, et jam dubia funt) corrupta et ad regulam revocanda funt. Nam in iis *equidem* femper fcriptum eft pro *quidem* vel *et quidem*. Ita c. xiv. 4. falfo: "Sunt autem multi equidem cupidi fplendoris." Sed non opus eft pluribus exemplis, quorum copiam fuppeditat thefaurus Gefneri. Nec magis plurali numero *equidem* aptari debet, quam fecundæ aut tertiæ perfonæ fingularis. Male in quibufdam legitur fupra c. vi. extr. "Ac de primo equidem officii fonte diximus."

Animadverto, quod.] Conftrue: *Animadverto lenitate*

hoſtis vocaretur, lenitate verbi rei triſtitiam mi-
tigatam. Hoſtis enim apud majores noſtros is
dicebatur, quem nunc peregrinum [dicimus].
Indicant duodecim, ut, STATUS DIES CUM 2
HOSTE: itemque, ADVERSUS HOSTEM Æ-
TERNA AUCTORITAS. Quid ad hanc man- 3
ſuetudinem addi poteſt, eum, qui cum bella

verbi rei triſtitiam mitigatam [*eſſe*], *quod*, *qui*, &c. Ita *quod* cauſale ſit, nec quidquam cum *animadverto* conjuncti habet. Ne credas, Ciceronem barbare loqui, eoque auctore recte dici, *audio*, *video*, *dico*, *credo*, *exiſtimo*, *puto*, *quod aliquid ſit*. Ille certe aliis pluribus locis huic ceteriſque ejus generis verbis infinitivum adjungit; aut, ſi quando illud *quod* admittit, cum indicativo id copulat, non cum conjunctivo. Lib. ii. c. xx. 8. "Videndumque illud item, quod, ſi opulentum fortunatumque defenderis, in illo uno aut forte in liberis ejus manet gratia."

Perduellis.] *Perduellis* dicitur, qui pertinaci bello rempubl. turbat. Nam *duellum* olim nihil erat aliud, quam *bellum*: ut *Duellona* pro *Bellona*, *duonus* pro *bonus*, *duis* pro *bis*.

Hoſtis.] Qui nunc *peregrinus*, olim *hoſtis* dicebatur. Varro lib. iv. de L. L. pr. "Multa verba aliud nunc oſtendunt, aliud ante ſignificabant, ut *hoſtis*. Nam tum eo verbo dicebant *peregrinum*, qui ſuis legibus uteretur: nunc dicunt eum, quem tum dicebant *perduellem*." Non recte igitur *hoſtis* quiſque a nobis vocatur, qui inimicus et privati hominis adverſarius eſt, civis præſertim et vel conſanguineus.

Quem nunc peregrinum dicimus.] Optimus liber MS. verbum *dicimus* eleganter excludit. Commode illud ex prægreſſo *dicebatur* intelligere poſſis.

2. *Indicant duodecim.*] Non ſine exemplo *tabulæ* omittitur.

Ut, ſtatus dies.] *Ut*, id eſt, exempli cauſa, Feſtus p. 194. "*Status dies* vocatur, qui judicii cauſa eſt conſtitutus cum *hoſte*, id eſt, peregrino. Ejus enim generis ab antiquis *hoſtes* appellabantur, quod erant pari jure cum populo Romano." Scilicet Feſto *hoſtis* dictus videtur, quaſi *par*: unde *hoſtire*, par pari reddere, æquare, penſare.

Adverſus hoſtem æterna auctoritas.] *Auctoritas* eſt, dominii et vindicandæ rei jus certum et perpetuum, quod civi Romano adverſus peregrinum ſemper manet ſalvum, ita ut nulla temporis diuturnitate a peregrino aliquid uſu capiatur, ejuſque eſſe deſinat, qui legitimus fuit poſſeſſor.

3. *Eum, qui cum bella geras.*] Ad hanc manſuetudi-

geras, tam molli nomine appellari? Quam-
quam id nomen durius jam effecit vetuſtas. A
peregrino enim receſſit et proprie in eo, qui
4 arma contra ferret, remanſit. Cum vero de
imperio decertatur, belloque quæritur gloria,
cauſſas omnino ſubeſſe tamen oportet eaſdem,
quas dixi paullo ante juſtas cauſſas eſſe bello-
rum. Sed ea bella, quibus imperii gloria pro-
5 poſita eſt, minus acerbe gerenda ſunt. Ut e-
nim cum civi aliter contendimus, ſi eſt inimi-
cus, aliter, ſi competitor; cum altero certamen
honoris et dignitatis eſt, cum altero capitis et
famæ: ſic cum Celtiberis, cum Cimbris bel-
lum, ut cum inimicis, gerebatur, uter eſſet,
non uter imperaret; cum Latinis, Sabinis,
Samnitibus, Pœnis, Pyrrho de imperio dimica-

nem, ut is, cum quo bella geras, tam molli nomine appelletur.

4. *Cauſſas omnino ſubeſſe tamen.*] Eleganter adhibetur *tamen*, non præcedente *etſi*. Pro Roſc. Am. c. 53. "Illam priorem, quæ facta eſt, in eos, qui arma capere potuerunt, tamen ſenatus ſuſcipere noluit." Pro P. Sulla, principio: "Sed, quoniam ita tulit caſus infeſtus, ut ampliſſimo in honore—éverteretur, et in his priſtinæ fortunæ reliquiis miſeris et afflictis, tamen haberet quoſdam, quorum animos ne ſupplicio quidem ſuo ſatiare poſſet." Conf. Erneſtum in clave Cic. voc. *Tamen.*

Quas dixi.] Cap. xi. 2.

5. *Cum altero certamen.*] Cum altero, qui eſt competitor, certamen honoris et dignitatis eſt: cum altero, qui inimice ſe gerit, capitis et famæ certamen. Sæpe ita *alter*, *alter* inverſo ordine ſuperioribus reſpondet. Lib. vi. epiſt. 11. pr. "Qua in re tibi gratulor ita vehementer, ut te quoque mihi gratulari, quam gratias agere, malim. Alterum [*poſterius*] non deſidero: alterum [*prius*] vere facere poteris."

Cum Celtiberis.] Quorum urbs fuerat Numantia, de qua cap. xi. 4. Vid. Flor. lib. ii. 17. 9. et 13. cap. xviii. 2.

Uter eſſet.] Viveret. Vid. Vechneri Hellenolex. lib. ii. c. 5. p. 491.

batur. Pœni fœdifragi, crudelis Hannibal, reliqui juſtiores. Pyrrhi quidem de captivis red- 6
dendis illa præclara:

Nec mi aurum poſco, nec mi pretium dederitis;
Nec cauponantes bellum, ſed belligerantes,
Ferro, non auro, vitam cernamus utrique.
Voſne velit, an me regnare hera, quidve ferat, Fors,
Virtute experiamur. Et hoc ſimul accipite dictum:

Fœdifragi.] Hoc pro *fœderifragi* dici, obſervat Gellius lib. xix. 7. 5. et rarioribus vocabulis adnumerat.

6. *Illa præclara.*] Sunt Ennii verſus ex v. Annali, et ex oratione quidem Pyrrhi ad Fabricium, cum magno auri pondere ad ſe miſſum, quo captivos redimeret. Ei Pyrrhus confirmat, ſe non mangonum more cum Romanis negotiari, ſed de gloria atque imperio dimicare. Itaque ſine ullo pretio captivos Fabricio reddidit.

Dederitis.] Penultima a priſcis poëtis in hujus temporis verbis producitur ſæpius.

Cauponantes bellum.] *Caupones* ſunt, qui vendendo vino quæſtum faciunt. Hinc *cauponari* eſt, lucrum ex quacumque re captare: *bellum cauponari*, turpis quæſtus cauſa bellum gerere, captivos vendere. Ita Æſchylus in fabula *Septem ad Thebas* Καπηλεύειν μάχην dixit; Herodianus lib. vi. 7. 22. *Καπηλεύειν εἰρήνην χρυσίῳ*, *auro pacem cauponari*, id eſt, vendere.

Vitam cernamus.] De vita decernamus, vitam in periculum et dimicationem conjiciamus. Idem Ennius in Medea, ex Euripide,

Ter ſub armis malim vitam cernere,
Quam ſemel modo parere.

Id Euripides dixerat in Med. ver. 250.

——Ὡς τρὶς ἂν παρ' ἀσπίδα
Στῆναι θέλοιμ' ἂν μᾶλλον, ἢ τεκεῖν ἅπαξ.

Hera.] *Heros* vocabant deos. Catull. ad Manlium ver. 74.

——Nondum cum ſanguine ſacra
Hoſtia cœleſtes pacificaſſet heros.

Ibid. ver. 77.

Quod temere invitis ſuſcipiatur heris.

Hic Fortunæ id nominis tribuit, quæ in bello dominari maxime creditur. Plaut. iii. Merc. iv. 12. "Divum atque hominum quæ ſpectatrix, atque hera eadem es hominibus." Conjungo autem *hera Fors*, quæ eſt *Fortuna domina.*

Accipite dictum.] Tres legati

Quorum virtuti belli fortuna pepercit,
Eorumdem me libertati parcere certum eſt.
Dono, ducite, doque volentibus cum magnis dis.

7 Regalis ſane, et digna Æacidarum genere ſententia.

Romanorum ad Pyrrhum venerunt, eoſque ille pariter adloquitur. *Acpite* pronuntietur, ut *ſurpite* apud Horat. ii. Sat. iii. 283. *porgite* apud Virg. viii. Æn. 274. Potuiſſet etiam dicere *accipe*, ſæpe enim legatis, etiam pluribus, ita reſpondetur, ut, tamquam una perſona, ſingulari numero compellentur. Liv. v. 16. 9. " Romane, aquam Albanam cave lacu contineri." Nec ſine inſigni ſuavitate huic orationis generi pluralis admiſcetur. Ita Latinus Æneæ legatis apud Virgil. Æn. vii. 260. reſpondet:

——*Dabitur*, Trojane, *quod optas*,
Munera nec ſperno. Non vobis *rege Latino*
Divitis uber agri Trojæve opulentia deerit.

Ovidius etiam Metam. xv. 637. Apollinem legatis Romanorum ita reſpondentem facit:

Quod petis *hinc*, *propiore loco*, Romane, *petiſſes.*
Et pete *nunc propiore loco. Nec Apolline* vobis,
Qui minuat luctus, opus eſt.

Eorumdem.] Apud veteres non raro eſt triſyllabum, per ſynecphoneſin.

Certum eſt.] Mihi conſtitutum, decretum eſt. Lib. ii. 8. 19. " Certum igitur hoc ſit,—familiaritates habere fidas amantium nos amicorum." Pro Roſc. Am. c. 11. " Certum eſt deliberatumque, quæ ad cauſam pertinere arbitror, omnia dicere." Terent. ii. Andr. i. 11. " Omnia experiri certum eſt prius, quam pereo."

Dono, ducite.] Diſtincte hæc duo verba legenda cenſeat, ut *dono doque* cohæreant: alii *dono ducite* interpretantur, dono accipite, muneri datos abducite, ut in Plaut. Pſeud. iv. 6. 13. " Habeto mulierem dono tibi."

Volentibus cum magnis dis.] Formula bene precandi et ominandi, non tantum comicis familiaris. Cato c. 141. " Cum divis volentibus, quodque bene eveniat, mando tibi, Mani."

7. *Æacidarum genere.*] Æacus, unde genus ducebat Pyrrhus, animo magnus juſtitiaque clariſſimus fuiſſe dicebatur, Ἑλλήνων ὁσιώτατος Plutarcho in Theſeo. Eum Jupiter, a ſe genitum, inferorum poſtea judicem conſtituit. Cicero, niſi fallor, ipſum Pyrrhum *Æacidarum genus* appellavit, quemadmodum Virgil. Æn. vi. 840. Perſen *genus armipotentis Achilli*, et Horat. Sat. ii. 5. 63. Auguſtum *ab alto demiſſum genus Ænea* dicit. Alii pro *genere*, exhibent *gen-*

XIII. Atque etiam ſi quid ſinguli tempori- 1
bus adducti hoſti promiſerunt, eſt in eo ipſo
fides conſervanda. Ut primo Punico bello Re- 2
gulus captus a Pœnis, cum de captivis commutandis Romam miſſus eſſet, juraſſetque ſe rediturum, primum, ut venit, captivos reddendos in ſenatu non cenſuit: deinde, cum retineretur a propinquis et ab amicis, ad ſupplicium redire maluit, quam fidem hoſti datam
fallere. Secundo autem Punico bello, poſt 3
Cannenſem pugnam, quos decem Hannibal Romam aſtrictos miſit jure jurando ſe redituros eſſe, niſi ne redimendis iis, qui capti erant, impetraſſent; eos omnes, cenſores, quoad quiſ-

te; et *Æacidarum gens* æque ac *genus Æacidarum*, de ſolo Pyrrho accipi queat. Ita Virg. Æn. x. 228. "Vigilaſne, deum gens, Ænea?" Hanc nominum *genus* et *gens* ſignificationem ſi quis putat poëta, quam Cicerone digniorem eſſe, is meminerit, noſtrum, in narrandis poëtarum fabulis, hominum poëticis appellationibus uti ſolere. Ita Tuſc. Quæſt. iii. 12. Thyeſtes *Tantalo prognatus*, *Pelope nanus* dicitur, atque ibidem Æetem *filium Solis* vocat.

XIII. 1. *Temporibus adducti.*] Adverſis rebus, periculis, neceſſitatibus.

2. *Regulus captus a Pœnis.*] M. Attilius Regulus, primo bello Punico in Africam cum exercitu miſſus, multa ibi Pœnorum caſtella expugnavit et vaſtavit, in iis Clupeam; Carthaginem ipſam oppugnavit. Hunc Xanthippus, Carthagirienſibus a Lacedæmoniis auxilio miſſus, prælio tandem ſuperatum, vivum cepit. Vide lib. iii. c. 27.

Cenſuit.] Non quaſi ſenator, quem amiſſa libertate ſe non eſſe putavit. Vide lib. iii. c. 27.

3. *Secundo autem Punico bello.*] Cicero lib. iii. c. 22. et 32. eiſdem exemplis utitur. Idem fecit in hiſtoria Reguli, in diſturbatione Corinthi, in Theſeo. Vide ſupra n. 2. et lib. iii. 26. 7. lib. i. 11. 5. et iii. 11. 1. lib. i. 10. 4. et iii. 25. 3.

Jure jurando ſe redituros eſſe.] Dictum eſt, quemadmodum illud ii. 6. extr. "Aut ſpe, ſibi id utile futurum." Vide quæ adnotabimus ad ii. 24. 9.

que eorum vixit, qui pejeraſſent, in ærariis reliquerunt. Nec minus illum, qui juris jurandi
4 *fraude culpam* invenerat. Cum enim Hannibalis permiſſu exiſſet de caſtris, rediit paullo
5 poſt, quod ſe oblitum neſcio quid diceret. Deinde egreſſus e caſtris, jure jurando ſe ſolutum
6 putabat. Et erat verbis, re non erat. Semper autem in fide, quid ſenſeris, non quid dixeris,
7 cogitandum. Maximum autem exemplum eſt juſtitiæ in hoſtem a majoribus noſtris conſtitutum, cum a Pyrrho perfuga ſenatui eſt pollicitus, ſe venenum regi daturum, [et eum necaturum]. Senatus et C. Fabricius perfugam

In ærariis reliquerunt.] Graviſſima nota, quæ civi Romano a Cenſſ. infligi poterat, qua eum ultimæ claſſi adſcriptum et gravi tributo obnoxium privabant jure ſuffragii, voluntatem teſtandi, honores et hæreditates adeundi, et militandi etiam.

Qui juris jurandi fraude culpam invenerat.] Hæc depravata eſſe, facile apparet. Puto, Ciceronem ſcripſiſſe *qui juris jurandi fraudiculam invenerat.* Deminutiva ſæpe turpitudinem rei notare, tralatitium eſt. Quanto opere deminutivis Cicero delectatus ſit, argumento ſunt *ædificatiuncula*, *commotiuncula*, *conciliatricula*, *concluſiuncula*, *contractiuncula*, *interrogatiuncula*, *poſſeſſiuncula*, *ſedecula*, *ſeſſiuncula*, *ſtipulatiuncula*, *tonſtricula*, et ſi qua ſunt his ſimilia, quæ Latinitatis jus ſoli debent Ciceroni.

6. *Quid ſenſeris, non quid dixeris cogitandum.*] Quæ Cicero hic de fide præcipit, plane conſentiunt cum iis, quæ infra iii. 29. 15. ſeqq. de jure jurando diſputat. *Quid ſenſeris*, eſt quid ex animi ſententia promiſeris, quid mens tua conceperit, præſtari oportere. *Non quid dixeris*, interpretor, non quid lingua tua pronuntiaverit, quidque ex verbis tuis callida et malitioſa interpretatione elici queat. Hinc eſt illud in formula fœderis apud Liv. i. 24. 7. "Sine dolo malo, utique ea hic hodie rectiſſime intellecta ſunt."

7. *Et eum necaturum.*] Hæc verba a gloſſatore adjecta eſſe, ſuſpicor.

Senatus et C. Fabricius.] Et Fabricius, caput ſenatus, conſul. Similiter dictum aliquoties me reperire memini: *Dii et Jupiter.* Hiſtoriam ipſam paullo aliter a Cicerone infra lib. iii. c. 22. narrari, non mi-

Pyrrho dedidit. Ita ne hoſtis quidem, et po- 8
tentis, et bellum ultro inferentis, interitum
cum ſcelere approbavit. Ac de bellicis qui-
dem officiis ſatis dictum eſt. Meminerimus 9
autem, etiam adverſus infimos juſtitiam eſſe
ſervandam. Eſt autem infima conditio et fortu-
na ſervorum, quibus, non male præcipiunt, qui
ita jubent uti, ut mercenariis, operam exigen-
dam, juſta præbenda. Cum autem duobus mo- 10
dis, id eſt, aut vi, aut fraude fiat injuria; fraus
quaſi vulpeculæ, vis leonis videtur: utrumque
homine alieniſſimum, ſed fraus odio digna ma-

rabitur, qui meminerit, quam diverſa de eadem re tradiderint hiſtorici. Vide Gell. Noct. Att. iii. 8.

9. *Servorum.*] Servi ſunt vel natura, quibus ad ſe ipſos regendos deeſt animus; vel fortuna, qui bello capti, aut ſerva matre nati ſunt. De his ſermo eſt: quorum miſerrima erat conditio, cum *inſtrumentorum animatorum* numero haberentur [Ariſtotel. lib. Politic. c. 4.] et eodem prope jure eſſent, quo jumenta. Vid. Græv. ad Flor. lib. iii. 2. 20. pr. Nec tamen eodem loco erant omnes. Multi enim locupletiorum et potentiorum hominum ſervi a liberis quoque hominibus colebantur et rebus haud contemnendis, quin et herilibus liberis præficiebantur. Unde ſervitutis conditionem aliquando libertati prælatam reperimus. Vide Sueton. Ill. Gram. c. 21.

Quibus non male præcipiunt.] *Quibus* conſtrue cum *uti*, non cum *præcipiunt*.

Ut mercenariis.] Tamquam hominibus liberis, ſed mercede ad operam præſtandam conductis. Vide lib. iii. c. 6. pr.

Operam exigendam.] Refer ad *præcipiunt*. A ſervis *operam* præſtandam *exigimus*.

Juſta præbenda.] Cibaria, corporis tegumenta, cubilia: quæ lege, more et certo quodam modo debentur. Hæc ſignificatio in lexicis fere omnibus prætermiſſa eſt. Domini autem *præbent juſta*, ſervi *percipiunt*. Columell. lib. i. 8. 18. "Itaque diligens dominus cum et ab ipſis, tum et ab ſolutis, quibus major eſt fides, quærat, an ex ſua conſtitutione juſta percipiant." Aliud eſt, *juſta reddere*, id eſt, operas quas quiſque debet, apud eumdem Columell. lib. i. 8. 11.

11 jore. Totius autem injuſtitiæ nulla capitalior eſt, quam eorum, qui, cum maxime fallunt, id agunt, ut viri boni eſſe videantur. De juſtitia ſatis dictum eſt.

1 XIV. Deinceps, ut erat propoſitum, de beneficientia ac de liberalitate dicatur; qua quidem nihil eſt naturæ [hominis] accommoda-
2 tius: ſed habet multas cautiones. Videndum eſt enim primum, ne obſit benignitas, et iis ipſis, quibus benigne videbitur fieri, et ceteris: deinde, ne major benignitas ſit, quam facultates: tum, ut pro dignitate cuique tribuatur. Id enim eſt juſtitiæ fundamentum, ad quam

11. *Nulla capitalior.*] Dignior, quæ capitis ſupplicio expietur. Vide lib. ii. 21. 7. lib. iii. 21. 4. Genitivus *injuſtitiæ* non pendet a *capitalior*, ſed a *nulla*. Vide ad lib. ii. c. 7. pr.

Qui cum maxime fallunt.] Alibi quoque ita Cicero locutus eſt. Lib. ii. in Verr. c. 76. "Cum hæc maxime cognoſceremus;—repente adſpicimus litteras."

XIV. 1. *Deinceps.*] Porro, protinus, non interrupto aliis rebus ſermone.

Ut erat propoſitum.] Antea dictum, poſitum, cap. 7. pr.

De beneficientia ac de liberalitate.] Cicero et æquales præpoſitiones geminare ſolent. Lib. iii. 4. 15. "A veteribus Academicis et a Peripateticis veſtris." Cicero ſejungit a *beneficientia liberalitatem*, quemadmodum paullo poſt n. 3. *non benefici*, *neque liberales* dicit.

Naturæ hominis.] Poſterius vocabulum a gloſſatore acceſſiſſe, neque tam *natura hominis*, quam univerſæ naturæ ratio intelligenda videtur.

Habet multas cautiones.] Multa in ea exercenda ſunt cavenda, cavendi in ea ratio multiplex eſt. Numquam Cicero *cautelam* dixit, ut ſequiores.

2. *Videndum eſt.*] Cavendum. Infra c. xx. 7. "Quam ob rem et hæc videnda, et pecuniæ fugienda cupiditas." Cornel. Nep. Epamin. c. 10. pr. "Vide, inquit, ne tu pejus conſulas." Vide ad n. 5. et ſupra ad c. 9. pr.

Pro dignitate.] Prout quiſque dignus eſt, idque meretur. Nam juſtitia ſuum cuique tribuit, non id, quod aliis debetur dignioribus.

hæc referenda ſunt omnia. Nam et qui grati- 3
ficantur cuipiam, quod obſit illi, cui prodeſſe videantur, non benefici, neque liberales, ſed pernicioſi aſſentatores judicandi ſunt: et qui aliis nocent, ut in alios liberales ſint, in eadem ſunt injuſtitia, ut ſi in ſuam rem aliena convertant. Sunt autem multi, et quidem cupidi 4
ſplendoris et gloriæ, qui eripiunt aliis, quod aliis largiantur. Hique arbitrantur, ſe beneficos in ſuos amicos viſum iri, ſi locupletent eos quacumque ratione. Id autem tantum abeſt officio, ut nihil magis officio poſſit eſſe contrarium. Videndum eſt igitur, ut ea liberalitate 5
utamur, quæ proſit amicis, noceat nemini. Quare L. Sullæ et C. Cæſaris pecuniarum 6
tranſlatio a juſtis dominis ad alienos non debet liberalis videri. Nihil eſt enim liberale, quod

3. *Cuipiam.*] Non dubito, quin legendum ſit *quippiam* vel *quidpiam*. In vulgata lectione ſubaudiendum eſt *quid*.

Aſſentatores.] Qui, ut verbis paraſiti, ita ſimulatis beneficiis nocent, quibus prodeſſe videntur. Illorum ingenia moreſque deſcribit Terentius ii. Eun. ii. 17.

In eadem ſunt injuſtitia.] Sic *in vitio eſſe* dixit ſupra c. vii. 8.

Ut ſi.] Pro *ac ſi*.

4. *In ſuos amicos.*] Eos reprehendit, qui, cum magiſtratus gerunt, ad ſuos amicos omnia transferunt.

5. *Videndum eſt igitur, ut.*] Paullo ante ad n. 2. obſervatum eſt *videndum ne*, pro *cavendum*. Hic *curandum* interpretor, manente tamen verbi prima ſignificatione. Nam *videre* eſt, et oculos et animum intendere in id, quod vel faciendum, vel fugiendum eſt.

6. *L. Sullæ.*] Qui publicatis adverſariorum bonis eos, quorum opera illos vicerat, locupletavit. Vide lib. ii. cap. 8.

C. Cæſaris.] Julii Cæſaris immenſæ largitiones notæ ſunt ex Suetonio: quibus cum non ſufficeret, bella primum hoſtilia cum Gallis, poſtea et civile excitavit, in quo Italiam omneſque provincias rapinis exhauſit.

7 non idem juftum. Alter erat locus cautionis,
ne benignitas major effet, quam facultates.
Quod, qui benigniores volunt effe, quam res
patitur, primum in eo peccant, quod injuriofi
funt in proximos: quas enim copias his et
fuppeditari æquius eft, et relinqui, eas transfe-
8 runt ad alienos. Ineft autem in tali liberalita-
te cupiditas plerumque rapiendi et auferendi
per injuriam, ut ad largiendum fuppetant co-
9 piæ. Videre etiam licet, plerofque non tam
natura liberales, quam quadam gloria ductos,
ut benefici videantur, facere multa, quæ profi-
cifci ab oftentatione magis, quam a voluntate
videantur. Talis autem fimulatio vanitati eft
conjunctior, quam aut liberalitati, aut honefta-
10 ti. Tertium eft propofitum, ut in beneficientia
delectus effet dignitatis: in quo et mores ejus

7. *Alter erat locus cautionis.*] Alterum, quod cavendum dixi, erat. Vid. n. 2.

Quam res patitur.] Res familiaris, facultates.

Primum in eo peccant.] Ἀνανταπόδοτον videtur, cum non fequatur *deinde*, vel aliquid fimile. Refpondet tamen huic illud: *Ineft autem huic.* Vide infra c. xxviii. 9.

In proximos.] Parentes, uxorem, liberos et ceteros, quibus cum maxime conjuncti funt.

Suppeditari.] A viventibus *fuppeditari*, a morituris *relinqui.* Nam et hoc officii eft, confulere iis, quos fuperftites habiturus fis.

8. *Ineft autem.*] Hic *autem* continuat orationem, nihilque aliud eft, quam *et*, *etiam.*

9. *Plerofque.*] Non *plurimos*, fed *multos*, qui fæpe dicuntur *plerique.* Cohærent autem *plerofque facere.*

A voluntate.] A benigna voluntate, ab animo benefaciendi cupido.

Vanitati eft conjunctior.] Magis convenit homini mendaci et fallaci, quam liberali et ei, quem virum bonum dicimus.

10. *Tertium eft propofitum.*] Tertium quod in exercenda liberalitate cavendum antea diximus, pofuimus.

Delectus dignitatis.] Dignos deligere jubet eum, qui liberalitate uti velit.

erunt ſpectandi, in quem beneficium conferetur, et animus erga nos, et communitas ac ſocietas vitæ, et ad noſtras utilitates officia ante
collata. Quæ ut concurrant omnia, optabile 11
eſt; ſi minus, plures cauſſæ majoreſque ponderis plus habebunt.

XV. Quoniam autem vivitur non cum per- 1
fectis hominibus planeque ſapientibus, ſed cum iis, in quibus præclare agitur, ſi ſunt ſimulacra virtutis: etiam hoc intelligendum puto, neminem omnino eſſe negligendum, in quo aliqua ſignificatio virtutis appareat; colendum autem eſſe ita quemque maxime, ut quiſque maxime

Communitas.] Gradus communitatis cognoſce ex cap. 16. et 17.

11. *Plures cauſſæ.*] *Cauſſæ* Ciceroni ſunt neceſſitudinis tituli, nomina, vincula; ea omnia, quibus cum aliis jungimur. Lib. xiii. epiſt. 71. " Cum omnibus non eadem mihi cauſa eſt," id eſt, neceſſitudo. Pro Quint. cap. 15. " Quicum tibi affinitas, ſocietas, omnes denique cauſæ et neceſſitudines veteres intercedebant." Optandum eſſe, ait Cicero, ut omnia illa, quæ in tribuendis beneficiis ſpectanda eſſe dixit, in iis pariter adſint, qui liberalitate indigent: id cum raro fiat, et in multis multa deſint, præferendos eſſe eos, qui pluribus et majoribus nominibus ſint conjuncti.

XV. 1. *Vivitur non cum perfectis hominibus.*] Vide lib. iii. c. 3. Perfectam autem ſapientiam in nullo homine eſſe, oſtendit ibi paullo poſt c. 4.

Planeque ſapientibus.] Ita noſter Tuſc. Quæſt. v. 22. extr. " Doctorum hominum et plane ſapientium."

In quibus præclare agitur.] In quibus ſi ſunt ſimulacra virtutis, præclare agitur. *Præclare agitur* abſolute dici vides, ut lib. iv. epiſt. xiv. 2. " Agiturque præclare, ſi noſmet ipſos regere poſſumus." *Cum aliquo præclare agitur,* eſt: præclarus ejus ſtatus eſt, bene ſe habet.

Significatio virtutis.] Indicium, ſpecimen. Læl. c. 14. pr. " Si qua ſignificatio virtutis eluceat."

Colendum.] Benivolentia et liberalitate complectendum.

Ita quemque maxime, ut quiſque maxime.] Pronomen *quiſque* non ſine ſuavitate repetitur. In Verrem i. 27. " Pro

virtutibus his lenioribus erit ornatus, modeſtia, temperantia, hac ipſa, de qua jam multa dicta
2 ſunt, juſtitia. Nam fortis animus et magnus, in homine non perfecto nec ſapiente, ferventior plerumque eſt: illæ virtutes virum bonum videntur potius attingere. Atque hæc in mori-
3 bus. De benivolentia autem, quam quiſque habeat erga nos, primum illud eſt in officio, ut ei plurimum tribuamus, a quo plurimum diligimur. Sed benivolentiam non adoleſcentulorum more, ardore quodam amoris, ſed ſta-
4 bilitate potius et conſtantia judicemus. Sin erunt merita, ut non ineunda, ſed referenda ſit gratia, major quædam cura adhibenda eſt. Nullum enim officium referenda gratia magis
5 neceſſarium eſt. Quod ſi ea, quæ utenda acceperis, majore menſura, ſi modo poſſis, jubet reddere Heſiodus; quidnam beneficio provoca-

ſe quiſque, ut in quoque erat auctoritatis plurimum, ad populum loquebatur."

Lenioribus.] Intelliguntur virtutes, *quæ pertinent ad manſuetudinem morum ac facilitatem*, ut ipſe interpretatur lib. ii. cap. 9.

2. *Ferventior.*] Vehementior, iracundior, impotentior.

Potius attingere.] De verbo *attingere* vid. ad c. 6. pr. ubi et *maxime attingere* dixit.

In moribus.] *In* eſt, quod attinet ad. Sic "In reliquis officiis," lib. xi. epiſt. xxvii. 10. "In equo," de Amicit. c. xix. 5. Vide et ad lib. ii. 16. extr.

3. *De benivolentia.*] Quod attinet ad benivolentiam, quam alii erga nos habeant.

In officio.] Vide ad cap. vii. 8.

4. *Sin erunt merita.*] Si quis de nobis bene meritus erit, ut non ineunda demum, ſive concilianda nobis ſit ejus gratia.

5. *Heſiodus.*] Ἐργ. v. 346.
Εὖ μὲν μετρεῖσθαι παρὰ γείτονος, εὖ δ' ἀποδοῦναι,
Αὐτῷ τῷ μέτρῳ, καὶ λώϊον αἴκε δύνηαι,
Ὡς ἂν χρηΐζων καὶ ἐς ὕστερον ἄρκιον εὕρῃς.
Cicero de Clar. Orat. cap. 4.

ti facere debemus? An imitari agros fertiles, qui multo plus efferunt, quam acceperunt?
Etenim ſi in eos, quos ſperamus nobis profutu- 6
ros, non dubitamus officia conferre; quales in
eos eſſe debemus, qui jam profuerunt? Nam 7
cum duo genera liberalitatis ſint, unum dandi beneficii, alterum reddendi: demus, nec ne, in noſtra poteſtate eſt; non reddere, viro bono non licet, modo id facere poſſit ſine injuria.
Acceptorum autem beneficiorum ſunt delectus 8
habendi. Nec dubium, quin maximo cuique plurimum debeatur. In quo tamen in primis, quo quiſque animo, ſtudio, benivolentia fece-

"Quamquam illud Heſiodeum laudatur a doctis, quod eadem menſura reddere jubet quæ acceperis, aut etiam cumulatiore, ſi poſſis."

An imitari.] Pro *annon.* Neque eſt contra Latinæ linguæ analogiam, interrogationem ſimplicem affirmandi ſenſum ſuſcipere. Ita *ſuntne* pro *nonne ſunt*, et ſimilia ſexcenta, apud Ciceronem et optimos occurrunt. Vide infra ad iii. 17. 2. Præterea *dubito an* et *neſcio an*, pro eo, quod barbare dicunt *dubito an non*, *neſcio an non*, notiſſima ſunt.

Plus efferunt.] Sic Brut. c. 4. "Ager: qui, cum multos annos quievit, uberiores efferre fruges ſolet." Cat. Maj. c. 3. extr. "Quæ [virtutes] in omni ætate cultæ,—mirificos efferunt fructus." Plin. lib. viii. epiſt. xx. 5. "Quæ fecundior palus, ipſaque illa extremitas litoris effert." Græcos imitati ſunt Latini. Epiſt. ad Ebræos c. vi. 8. *Γῆ ἐκφέρȣσα ἀκάνθας ϗ τριβόλȣς.* Chryſoſt. *περὶ Προσευχῆς*, Orat. i. 29. *Ἐκφέρειν τȣ̀ς καρπȣ́ς.*

7. *Demus, nec ne.*] Utrum demus, nec ne. Sic *velit, nolit*, lib. iii. ad Q. F. epiſt. 8.

Modo id facere poſſit.] *Modo* eſt *dum modo*, ut ſæpe.

Sine injuria.] Virum bonum oportet reddere, dummodo ſine aliorum injuria id fieri poſſit, ſalva fide et pietate in proximos.

8. *Beneficiorum ſunt delectus.*] Diſtincte et gradatim beneficia ſunt remuneranda, non omnia æqualiter. Maximo enim cuique beneficio plurimum debetur.

Animo, ſtudio.] *Quo animo, quo ſtudio*, diverſa ſunt: et diſtincte conſideranda.

9 rit, ponderandum eſt. Multi enim faciunt mul-
ta temeritate quadam, ſine judicio vel modo,
in omnes, vel repentino quodam, quaſi vento,
impetu animi incitati: quæ beneficia æque
magna non ſunt habenda, atque ea, quæ judi-
10 cio, conſiderate conſtanterque delata ſunt. Sed
in collocando beneficio, et in referenda gratia,
ſi cetera paria ſunt, hoc maxime officii eſt, ut
quiſque maxime opis indigeat, ita ei potiſſi-
11 mum opitulari. Quod contra fit a pleriſque.
A quo enim plurimum ſperant, etiamſi is non
eget, tamen ei potiſſimum inſerviunt.

1 XVI. Optime autem ſocietas hominum con-
junctioque ſervabitur, ſi, ut quiſque erit con-
junctiſſimus, ita in eum benignitatis plurimum
2 conferetur. Sed, quæ natura principia ſint
communitatis et ſocietatis humanæ, repeten-
3 dum videtur altius. Eſt enim primum, quod

9. *Vel modo, in omnes.*] Multi, inquit, faciunt multa temeritate quadam, [ut quiſque fortuna et caſu occurrit] ſine judicio vel modo [ſine delectu dignitatis, ſine ullo largiendi modo] in omnes: [non proximos tantum, neceſſarios aut alienæ opis maxime indigos] vel, [ſi in hos quidem præcipue liberales eſſe velint] repentino quodam, quaſi vento, impetu animi incitati: [in paribus cauſis haud pariter adfecti, ſed prout animi impetus tulerit, modo profuſiores, modo reſtrictiores.]

XVI. 2. *Natura principia.*] Intelligit primas communitatis et ſocietatis cauſas ab ipſa natura conſtitutas.

Altius.] A prima origine.

3. *Eſt enim primum.*] Prima eſt illa ſocietas, quæ inter omnes, qui ſunt ubique homines, animadvertitur. Hæc nimirum ab ipſa natura profecta, non hominum aliquo conſilio et conſenſu conſtituta eſt. Atque hujus naturalis ſocietatis *vinculum eſt ratio et oratio*, qua utraque homines hominibus conciliantur. Particulæ *enim* et *nam*, quemadmodum apud Græcos *γὰρ*, interdum pro *autem*, *vero*, *nimirum* adhibentur.

cernitur in universi generis humani societate,
ejus autem vinculum est, ratio et oratio; quæ
docendo, discendo, communicando, disceptan-
do, judicando conciliat inter se homines, con-
jungitque naturali quadam societate. Neque 4
ulla re longius absumus a natura ferarum, in
quibus inesse fortitudinem sæpe dicimus, ut in
equis, in leonibus: justitiam, æquitatem, bo-
nitatem non dicimus. Sunt enim rationis et
orationis expertes. Ac latissime quidem patens 5
hominibus inter ipsos, omnibus inter omnes,
societas hæc est; in qua omnium rerum, quas
ad communem hominum usum natura genuit,
est servanda communitas. Ut, quæ descripta

Ejus autem vinculum est.] Conjunctionem *autem* prope idem sonare, quod *atque*, pervulgatum est.

Communicando.] Non est *mutuo dando et accipiendo*; sed *consilia conferendo.* Hic enim rationis et orationis effectus est.

Disceptando.] *Disceptare* est, ex utraque parte ad se tuendum causamque suam defendendam aliquid trahere, id est, accusare, defendere. Id cum factum est utrimque, tum demum *judicatur.*

5. *Ac latissime quidem patens.*] Societas, quæ latissime patet *hominibus inter ipsos* [quæ pertinet ad universum genus humanum, omni generi hominum communis est] *omnibus inter omnes* [et quæ cuique cum quocumque homine, ignoto quamvis et peregrino, intercedit.] *hæc est.* Vide supra c. 7. pr. lib. iii. 17. 4.

Natura genuit.] Qualia sunt lux, aër, ignis, aqua, et quæ terra gignuntur.

Ut, quæ descripta sunt legibus.] Quæ legibus attributa et adsignata cuique sunt. Vide ad cap. v. 3. Recte, opinor, Heinzius v. c. qui libros de officiis Germanice vertit, particulam *ut* pro *etsi* accepit. Equidem periodum, quam ab his verbis novam ordiri puto, sic interpungendam duxi, ut sententia prodiret illa: Esto, quæ descripta sunt legibus et jure civili, hæc ita serventur, ut sine ambiguitate constet, e quibus ipsis legibus et ex quo jure civili quæque teneantur: cetera tamen sic observentur, *et reliqua. E quibus*, i. e. secundum quæ. Eadem fere significatione paullo post n. 7.

ſunt legibus et jure civili, hæc ita teneantur, ut ſit conſtitutum, e quibus ipſis: cetera ſic obſerventur, ut in Græcorum proverbio eſt, ami-
6 corum eſſe communia omnia. Omnia autem communia hominum videntur ea, quæ ſunt generis ejus, quod ab Ennio poſitum in una re, transferri in multas poteſt.

Homo, qui erranti comiter monſtrat viam,
Quaſi de ſuo lumine lumen accendat, facit.
Nihilo minus ipſi lucet, cum illi accenderit.

7 Una ex re ſatis præcipit, ut, quidquid ſine detrimento poſſit commodari, id tribuatur vel
8 ignoto. Ex quo ſunt illa communia, non prohibere aqua profluente; pati ab igne ignem capere, ſi qui velit; conſilium fidele deliberanti dare: quæ ſunt iis utilia, qui accipiunt; danti non moleſta. Quare et his utendum eſt,

dicit, *una ex re ſatis præcipitur*, ubi plura. Sic etiam *ex quo* ſæpe uſurpatur, pro *ſecundum quod*, ut n. 8. c. vii. 3. et 6. c. xvi. 8.

Græcorum proverbio.] Quod legitur apud Ariſtotelem lib. ii. Politic. cap. 3. Δι' ἀρετὴν δ' ἔσται πρὸς τὸ χρῆσθαι, κατὰ τὴν παροιμίαν, κοινὰ τὰ τῶν φίλων. Id Plutarchus ad Diogenem auctorem refert.

6. *Homo qui.*] Verſus hujus teſtimonio utitur pro Balbo c. 16. ubi *comiter* interpretatur *benigne, et non gravate.*

De ſuo lumine.] Ennius et æquales *ſuo* una ſyllaba, quam duabus, efferre maluerunt. Ita *ſui* habes de Divin. i. 40.

7. *Una ex re.*] Nihil aliud in his præpoſitio *ex* ſignificat, quam in vulgatis illis, *ex more, ex ſenatus conſulto, ex conſilii ſententia, ex XII. tabulis*, lib. iii. c. 16. pr. ubi eſt κατὰ, ſecundum. Vide ad lib. iii. 7. 2.

8. *Deliberanti.*] *Tecum deliberanti.*

Quare et his utendum eſt.] Quæ modo memoravi, relinquere quiſque debet in omnium hominum uſu; et præterea de ſuo aliquid in commune bonum, et ad aliorum utilitatem, conferre.

et ſemper aliquid ad communem utilitatem ad-
ferendum. Sed quoniam copiæ parvæ ſingu- 9
lorum ſunt; eorum autem, qui his egeant, in-
finita eſt multitudo: vulgaris liberalitas refe-
renda eſt ad illum Ennii finem,

Nihilo minus ipſi lucet;

ut facultas ſit, qua in noſtros ſimus liberales.

XVII. Gradus autem plures ſunt ſocietatis 1
hominum. Ut enim ab infinita illa diſcedatur,
propior eſt ejuſdem gentis, nationis, linguæ,
qua maxime homines conjunguntur. Interius 2
etiam eſt, ejuſdem eſſe civitatis. Multa enim
ſunt civibus inter ſe communia: forum, fana,
porticus, viæ, leges, jura, judicia, ſuffragia,
conſuetudines præterea et familiaritates, mul-
tiſque cum multis res rationeſque contractæ.

9. *Referenda eſt ad illum Ennii finem.*] Liberalitas illa, quæ omnibus impertit, ad eum modum revocanda eſt, quem Ennius præſcribit, nec longius progredi debet. *Finis* hic eſt terminus, quem Ennius liberalitati vulgari ſtatuit, ne ſcilicet aut ipſi egeamus, aut noſtris ad vivendum neceſſaria deſint.

Nihilo minus ipſi lucet.] Quemadmodum alio lumen de noſtro accendente, nihilo minus nobis lucet: ita promiſcue quidem omnibus, ſed ita benigne faciendum eſt, ne alios ſaturantes ipſi eſuriamus.

In noſtros.] Proximos, ſanguine conjunctos et domeſticos, quos tueri debemus.

XVII. 1. *Ejuſdem gentis.*] Non familiæ, ſed ejuſdem populi. Ita Græci, Latini, Galli, Germani erant ejuſdem gentis.

Interius etiam eſt.] *Interior* eſt ab extremitate remotior, reſtrictior. Vide lib. v. de Fin. c. 23.

2. *Multiſque cum multis res.*] *De rebus contractis* vid. ad c. v. 2.

Res rationeſque contractæ.] Contractus eſt ultro citroque obligationem pariens. Quandoque fit *rei*, quandoque *rationis*. Rei, cum ſit venditio: rationis, cum hoc modo, ut, ſi hoc feceris, dabo centum tibi ſolidos.

Cicero pro Deiot. cap. 9.

3 Artior vero colligatio eſt ſocietatis propinquorum. Ab illa enim immenſa ſocietate humani generis in exiguum anguſtumque concluditur.
4 Nam cum ſit hoc natura commune animantium, ut habeant lubidinem procreandi, prima ſocietas in ipſo conjugio eſt: proxima in liberis: deinde una domus, communia omnia. Id autem eſt principium urbis, et quaſi ſemina-
5 rium rei publicæ. Sequuntur fratrum conjunctiones, poſt conſobrinorum ſobrinorumque: qui cum una domo jam capi non poſſint, in alias domos, tamquam in colonias, exeunt.
6 Sequuntur connubia et affinitates: ex quibus etiam plures propinqui. Quæ propagatio, et ſuboles, origo eſt rerum publicarum. Sangui-

"Cum hominibus noſtris conſuetudines, amicitias, res rationeſque jungebat." Id. pro Sull. c. 20. "Magna ratione cum Mauretaniæ rege contracta." Sunt ergo *rationes contractæ*, quales intercedunt cum debitore creditori, et contra. Alibi etiam Cicero *res rationeſque* conjungit. Pro Quinct. c. 5. "Niſi prius de rebus rationibuſque ſocietatis omnibus decidiſſet."

4. *Lubidinem.*] *Lubido* an *libido* ſcribatur, parum intererit, cum utrumque cupiditatem cum voluptate conjunctam ſignificet, quæ et bona et mala eſſe poteſt.

Deinde una domus, communia omnia.] *Una domus* eſt prima ſocietas: id eſt, prima ſocietas eſt inter eos, quibus una domus.

5. *Conſobrinorum ſobrinorumque.*] *Conſobrini* et *conſobrinæ* proprie ſunt, qui quæve ex ſororibus nati natæve ſunt, quaſi *conſororini*; et *ſobrini* conſobrinorum dicuntur liberi. Ita Cicero de Or. ii. 1. *conſobrinos* vocat materteræ ſuæ filios. At in eo, quem nunc explicamus, loco, ſignificatione latiore *conſobrini* appellantur non ſororum tantum liberi, ſed fratres etiam et ſorores patrueles, amitini et amitinæ. Ita noſter pro Ligar. cap. 4. T. Brocchum, qui erat avunculi Ligarii filius, Ligarii *conſobrinum* vocat.

Propinqui.] Ergo et *affines* dicuntur *propinqui.*

6. *Quæ propagatio et ſuboles.*] *Suboles* eſt a *ſuboleſcere*, nec ullo exemplo probari poteſt, *ſub* in *ſob* mutari.

nis autem conjunctio, benivolentia devincit homines et caritate. Magnum eſt enim eadem habere monumenta majorum, eiſdem uti ſacris, ſepulcra habere communia. Sed omnium 7
ſocietatum nulla præſtantior eſt, nulla firmior, quam cum viri boni, moribus ſimiles, ſunt familiaritate conjuncti. Illud enim honeſtum (quod ſæpe dicimus) etiam ſi in alio cernimus, tamen nos movet atque illi, in quo id ineſſe videtur, amicos facit. Et quamquam omnis 8
virtus nos ad ſe allicit facitque, ut eos diligamus, in quibus ipſa ineſſe videatur: tamen juſtitia, et liberalitas id maxime efficit. Nihil 9
autem eſt amabilius, nec copulatius, quam mo-

Monumenta majorum.] Eorum imagines, inſignia, ſtatuas, tropæa, commentarios, quæ poſteris avitam virtutem in memoriam revocant eoſque domeſtico exemplo monent. Cicero Brut. cap. 16. " Ipſæ enim familiæ ſua quaſi ornamenta ac monumenta ſervabant, et ad uſum, ſi qui ejuſdem generis cecidiſſet, et ad memoriam laudum domeſticarum, et ad illuſtrandam nobilitatem ſuam."

Eiſdem uti ſacris.] Privata et gentilicia ſacra intelligit, quæ cujuſque gentis et familiæ erant propria, quæque ad heredes tranſibant.

Sepulcra.] Peculiaria quæque familia habebat ſepulcra, in quæ omnium, qui inde orti erant, oſſa inferebantur, quæque ne heredem quidem ſemper ſequebantur.

9. *Nec copulatius.*] Quum ſcripſiſſet Cicero *Nihil eſt amabilius,* non potuit ſubjicere *nec copulabilius,* ne inſolens vox offenderet. Scripſit igitur, quod idem poſſet, *copulatius.* Sæpe enim et apud Græcos, et apud Latinos, participia verborum paſſivorum facultatis ſignificationem habent, et vim ſuſtinent adjectivorum Latinorum in *bilis* exeuntium. *Τετελεσμένον,* verba ſunt Heſychii lexicographi, *οὐ τὸ ἤδη τελεσθέν φησιν Ὅμηρος* Iliad. xiv. 196. xviii. 427. Odyſſ. v. 90. *ἀλλὰ τὸ τελεσθῆναι πεφυκὸς καὶ δυνάμενον.* Cic. de Senect. ix. 2. " Quæ enim vox poteſt eſſe contemtior quam Milonis Crotoniatæ?" Liv. ii. 55. 3. " Nihil contemtius, neque infirmius, ſi ſint, qui contemnant." Cic. ad Diverſ. ii. ep. 9. pr. " Primum tibi, ut debeo, gratulor lætorque cum præſenti, tum

rum ſimilitudo bonorum. In quibus enim eadem ſtudia ſunt, eædem voluntates, in his ſit, ut æque quiſque altero delectetur, ac ſe ipſo: efficiturque id, quod Pythagoras vult in amici-
10 tia, ut unus fiat ex pluribus. Magna etiam illa communitas eſt, quæ conficitur ex beneficiis ultro citro datis acceptis: quæ et mutua, et grata dum ſunt, inter quos ea ſunt, firma de-
11 vinciuntur ſocietate. Sed cum omnia ratione animoque luſtraris, omnium ſocietatum nulla eſt gravior, nulla carior, quam ea, quæ cum re
12 publica eſt unicuique noſtrum. Cari ſunt parentes, cari liberi, propinqui, familiares: ſed omnes omnium caritates patria una complexa eſt: pro qua quis bonus dubitet mortem oppe-
13 tere, ſi ei ſit profuturus? Quo eſt deteſtabilior iſtorum immanitas, qui lacerarunt omni ſcelere patriam, et in ea funditus delenda occupati et

etiam ſperata [i. e. ſperanda ſ. ſperabili] tua dignitate." Salluſt. Jug. c. 91. extr. "Genus hominum mobile, infidum, neque beneficio, neque metu coërcitum." Tali ſignificatione *acceſſus*, *conſpectus*, *infectus*, *invictus*, et ſimilia, ab optimis crebro uſurpantur.

Quod Pythagoras vult in amicitia.] Pythagoras hanc *amicitiæ vim* (conf. Cic. de Leg. i. 12. Læl. xxv. 3.) atque naturam eſſe dixit, ut unus fiat ex pluribus. Idem philoſophus, quum interrogaretur, quid ſit amicus, reſpondit ἄλλος ἐγώ. Verbum *velle* definitionibus aptiſſimum eſt. Sic infra c. xxvii. 12. "Definiunt, ut id decorum velint eſſe, quod," cet. Tuſc. Quæſt. iv. 7. "Opinationem—volunt eſſe imbecillam aſſenſionem."

10. *Ex beneficiis ultro citro datis acceptis.*] Copulam abeſſe poſſe, probat Cortius ad Salluſt. Cat. c. xi. 2. Jug. xvii. 5. lx. 4. Simile huic eſt *huc illuc*.

Mutua.] Viciſſim data et accepta.

Firma devinciuntur ſocietate.] *Illi* ſubaudiatur: illi *inter quos ea ſunt, firma devinciuntur ſocietate*. Exempla repete ex meis adnot. ad Cornel. Nep. Chabr. c. 4. pr.

13. *Occupati ſunt.*] Anto-

ſunt et fuerunt. Sed ſi contentio quædam et 14
comparatio fiat, quibus plurimum tribuendum ſit officii, principes ſint patria et parentes, quorum beneficiis maxime obligati ſumus: proximi liberi, totaque domus, quæ ſpectat in nos ſolos, neque aliud ullum poteſt habere perfugium: deinceps bene convenientes propinqui, quibuſcum communis etiam fortuna plerumque eſt. Quam ob rem neceſſaria præſidia vi- 15
tæ debentur iis maxime, quos ante dixi: vita autem victuſque communis, conſilia, ſermones, cohortationes, conſolationes, interdum etiam objurgationes in amicitiis vigent maxime: eſtque ea jucundiſſima amicitia, quam ſimilitudo morum conjugavit.

XVIII. Sed in his omnibus officiis tribuen- 1
dis videndum erit, quid cuique maxime neceſſe ſit, et quid quiſque vel ſine nobis aut poſſit conſequi, aut non poſſit. Ita non iidem erunt 2
neceſſitudinum gradus, qui temporum; ſunt-

nium intelligit et ceteros Cæſareanæ necis ultores, quorum conſilia ad rempubl. denuo opprimendam ſpectare exiſtimat.

Fuerunt.] Ut Cæſar, Catilina, et ante eos alii.

14. *Spectat in nos ſolos.*] Spem omnem in nobis repoſitam habet, a nobis ſolis omnia exſpectat.

Bene convenientes propinqui.] Nobiſcum conſentientes, conjuncti.

15. *Vita autem victuſque communis.*] Cum amicis maxime intercedit vitæ communitas, convictus; cum iis communicamus conſilia et ſermones; eos cohortamur et interdum quoque objurgamus.

In amicitiis.] Vid. Læl. c. 24. et 25.

XVIII. 1. *Quid quiſque vel ſine nobis.*] *Sine nobis* eſt, ſine ope noſtra, etiam ſi a nobis non adjuvetur.

2. *Ita non iidem.*] Particulam *ita* explica *ſi iſta conſideraverimus et fecerimus.*

Qui temporum.] Cicero tempora incidere docet, quibus,

que officia, quæ aliis magis, quam aliis debeantur: ut, vicinum citius adjuveris in fructibus percipiundis, quam aut fratrem, aut familiarem: [at,] fi lis in judicio fit, propinquum potius et amicum, quam vicinum defenderis.
3 Hæc igitur et talia circumfpicienda funt in omni officio, et confuetudo exercitatioque capienda, ut boni ratiocinatores officiorum effe poffimus, et addendo deducendoque videre, quæ reliqui fumma fiat: ex quo, quantum
4 cuique debeatur, intelligas. Sed ut nec medici, nec imperatores, nec oratores, quamvis artis præcepta perceperint, quidquam magna laude dignum fine ufu et exercitatione confequi poffunt: fic officii confervandi præcepta

qui vel nulla neceffitudine nobifcum conjunctus fit, citius juvari debeat, quam propinquus et familiaris: non, quo gradu cognationis vel amicitiæ nos aliquis contingat, fed quo gradu periculi fit, aliquando refpiciendum effe.

Ut, vicinum.] Qui plurimum et prodeffe et obeffe poteft in agro colendo verfantibus. Unde Themiftocles, prædium vendens, præconem pronuntiare juffit, *effe ei commodum vicinum.* Plutarch. Apophthegmat. Poft *ut* incidi, quo facilius intelligatur, non jungenda effe *ut adjuveris*, quum Ciceroni hic, ut fæpe, *ut* fignificet exempli caufa.

3. *Et confuetudo exercitatioque capienda.*] An ita Latine dicatur, a non nullis dubitatum eft. Sed vide Ern. Clavem Cic. in voc. *Capere.*

Ratiocinatores.] Ita proprie dicuntur homines arithmetices periti, in rationibus fubducendis verfati.

Addendo deducendoque.] *Deducere* eft, quod arithmetici noftri dicunt *fubtrahere*. *Addendo* quidem reliqui fumma non fit: fed tamen *addendo deducendoque*, (cum accepta et expenfa adduntur, factæ eorum fummæ conferuntur, a majoribus minores deducuntur) facile colligitur, quid reliqui fit.

4. *Sed ut nec medici.*] Medicos præponit, quia a minoribus ad majora tranfit, artemque oratoriam omnium difficillimam judicat.

traduntur illa quidem, ut facimus ipſi; ſed rei
magnitudo uſum quoque exercitationemque
deſiderat. Atque ab iis rebus, quæ ſunt in ju- 5
re ſocietatis humanæ, quem ad modum duca-
tur honeſtum, ex quo aptum eſt officium, ſatis
fere diximus. Intelligendum eſt autem, cum 6
propoſita ſint genera quatuor, ex quibus ho-
neſtas officiumque manaret, ſplendidiſſimum
videri, quod animo magno humanaſque res de-
ſpiciente factum ſit. Itaque in probris maxi- 7
me in promtu eſt, ſi quid tale dici poteſt:

Vos etenim juvenes, animum geritis muliebrem,
Illa virago viri.

Et ſi quid ejuſmodi:

Salmaci, da ſpolia, ſine ſudore et ſanguine.

5. *Quæ ſunt in jure ſocietatis humanæ.*] Ut dicitur *in laude*, *vitio*, *vero eſſe*, pro laudabile, vitioſum, verum eſſe, de quo ad c. vii. 8. ita *in jure ſocietatis eſſe* interpretor, in ſocietate juſtum eſſe.

Ex quo aptum eſt officium.] Ab *apiſcor* fit *aptus*, quod eſt *connexus*, *colligatus*, vel *compoſitus*, *paratus*. Sic *fides* dicitur *apta pinnis* lib. iii. c. 29. *Totus aptus ex ſeſe*, Paradox. ii.

6. *Propoſita.*] Ab initio poſita. Vid. cap. 5.

7. *In promtu eſt.*] Facile, cum aliquem reprehendere volumus, talia nobis ſuccurrunt, quale illud eſt Ennii. Plutarch. de Liber. Educat. cap. ii. 2. *Τοῖς γὰρ μητρόθεν ἢ πατρόθεν οὐκ εὖ γεγονόσιν ἀνεξάλειπτα παρακολουθεῖ τὰ τῆς δυσγενείας ὀνείδη παρὰ πάντα τὸν βίον, καὶ πρόχειρα τοῖς ἐλέγχειν καὶ λοιδορεῖσθαι βουλομένοις.*

Vos etenim juvenes.] Verſus eſſe Ennii, plerorumque eſt opinio; incertum vero, ex quo libro, et de qua virgine dicti, de Clœlia, an alia.

Animum geritis muliebrem.] Satis commode *animus* ſingulari numero de pluribus dicitur. Philipp. vii. 2. "Animo illos abhorruiſſe ſemper ab optimo civitatis ſtatu." Liv. xxiv. 31. 1 "Bonum ut animum haberent." Curt. v. 5. 8. "Bonum habere animum jubet, viſuros urbes ſuas conjugeſque."

Salmaci, da ſpolia.] Eſt verſus ſenarius Ennii. Erat autem *Salmacis* nomen primum fontis, cujus aqua homines ef-

8 Contraque in laudibus, quæ magno animo et elato, fortiter excellenterque geſta ſunt, ea neſcio quo modo quaſi pleniore ore laudamus.
9 Hinc rhetorum campus de Marathone, Salamine, Platæis, Thermopylis, Leuctris: hinc noſter Cocles, hinc Decii, hinc Cnæus et Pub-

ſeminare credebatur; tum etiam nymphæ molliſſimæ. Id multa cum irriſione hic homini tribuitur imbelli et ignavo, qui ſuperatus ab hoſte ſpolia, id eſt, arma et veſtes, ἀνιδρωτὶ ϗ ἀναιμωτὶ, nihil repugnans, tradere jubetur: q. d. ultro armis veſtibuſque ſpoliandum te præbe, homo omnium ignaviſſime, atque ita tuo ſudori et ſanguini parce. *Salmaci* quintum caſum eſſe, tironum cauſſa monendum eſt.

8. *In laudibus.*] Cum laudamus.

Pleniore ore.] Grandiore et ſonantiore voce. *Os* enim vocem et pronuntiationem ſignificat.

9. *Rhetorum campus.*] Materia dicendi ampliſſima, rhetoribus dicendi copiam præbens.

Marathone.] Campo Attico, in quo Perſæ ab Athenienſibus duce Miltiade victi ſunt. Vid. Cornel. Nep. Milt. c. 5.

Salamine.] Inſula Athenis objecta, ad quam navali prælio a Themiſtocle iidem Perſæ profligati ſunt. Idem Them. c. 1. Ariſt. c. 2. Infra c. xxii. 7.

Platæis.] Platææ Bœotiæ oppidum, Pauſaniæ et Ariſtidis victoria de Perſis nobile, qui amiſſo duce Mardonio, ibi cæſi ſunt. Idem Pauſan. c. 1. Ariſtid. c. 2. Infra c. xxii. 7.

Thermopylis.] Fauces anguſtæ, per quas ex ſuperiore Græciæ parte tranſitus eſt in inferiorem. Vide Liv. xxxvi. 15. Ibi Leonides, dux Lacedæmoniorum, cum paucis ſuorum adverſus Perſas fortiſſime pugnans, occubuit. Cornel. Nep. Them. c. 3.

Leuctris.] Leuctra ſita ſunt in Bœotia, Lacedæmoniorum clade illuſtrata, quorum opes ibi Epaminondas adeo adflixit, ut numquam poſtea convaluerint. Ejuſdem nominis vicus alius Laconicæ fuit.

Cocles.] Horatius Cocles, ab amiſſo oculo cognominatus, qui pugnanti excuſſus eſt, cum ſolus ſe in Ponte Sublicio inſtantibus Porſenæ copiis objeciſſet. Vide Liv. lib. ii. c. 10.

Decii.] Pater et filius, qui pro exercitu Romano diis manibus ſe devoverunt, ille in pugna adverſus Latinos et Campanos, haud procul radicibus Veſuvii montis; hic in agro Sentinate contra Samnitas, Umbros, Hetruſcos, et Gallos dimicans. Tres Decios facit lib. i. Tuſc. c. 37. lib. ii. de Fin. c. 19.

lius Scipiones, hinc M. Marcellus, innumerabiles alii: maximeque ipſe populus Romanus animi magnitudine excellit. Declaratur autem ſtudium bellicæ gloriæ, quod ſtatuas quoque videmus ornatu fere militari.

XIX. Sed ea animi elatio, quæ cernitur in 1
periculis et laboribus, ſi juſtitia vacat pugnatque non pro ſalute communi, ſed pro ſuis commodis, in vitio eſt. Non enim modo id virtutis non eſt, ſed eſt potius immanitatis, omnem

Scipiones.] Fratres, Romanorum fortiſſimi, quos ſæpe laudat. Eorum alter, *Cnæus*, P. Cornelii Scipionis Naſicæ, alter, *Publius*, Africani majoris et L. Scipionis Aſiatici pater fuit. Ab his captus eſt Mago, victus Haſdrubal, et Hiſpania ſubacta. Uterque in bello Punico ſecundo periit. Etſi vero Cicero *Cnæum* præpoſuit, natu tamen is minor fuit Publio. Multum falluntur, qui duos Africanos hic ſignificari putant. Ciceroni enim, exempla fortitudinis in ultimo periculo et in ipſa morte oppetenda ſpectatæ commemoranti, non opus fuit Africani mentionem facere. Vide infra c. xxii. 9.

M. Marcellus.] M. Claudius Marcellus, qui primus Hannibalem ad Nolam fugere coëgit, Syracuſas obſedit et expugnavit, Viridomarum, Inſubriæ regem, ſingulari pugna victum, obtruncavit, atque ita tertia ſpolia opima reportavit. Periit ex inſidiis anno xi. belli Punici ſecundi, ſexagenario major. Vitam ejus ſcripſit Plutarchus, et brevius Aurel. Vict. c. 45. Virgil. lib. vi. Æn. ver. 855.

Innumerabiles alii.] Abſolvitur ſententia in his verbis; quæ ita accipienda ſunt, quemadmodum paullo ante *Hinc rhetorum campus*, et quemadmodum illa de Nat. Deor. ii. 24. princ. "Hinc Hercules, hinc Caſtor et Pollux, hinc Æſculapius, hinc Liber etiam."

Ipſe populus Rom.] Qui bellicas artes laudeſque omnibus aliis præferebat, in pace agros colebat, ceteros cujuſcumque generis quæſtus tantum non ſordidos ducebat. Vide infra cap. 42. lib. ii. c. 13.

Ornatu militari.] Armatas, non togatas, quæ antiquiſſimis temporibus raræ erant. Solius enim tum virtutis bellicæ præmia erant.

XIX. 1. *Animi elatio.*] Animi magnitudo, fortitudo, n. 6. Ita *animus elatus* c. xviii. 6.

In vitio eſt.] Vitioſa. Vid. ad c. vii. 8.

Immanitatis.] Belluinæ feri-

2 humanitatem repellentis. Itaque probe definitur a Stoicis fortitudo, cum eam virtutem
3 eſſe dicunt propugnantem pro æquitate. Quocirca nemo, qui fortitudinis gloriam conſecutus eſt inſidiis et malitia, laudem eſt adeptus. Nihil honeſtum eſſe poteſt, quod juſtitia vacat.
4 Præclarum igitur illud Platonis. Non ſolum, inquit, ſcientia, quæ eſt remota ab juſtitia, calliditas potius, quam ſapientia eſt appellanda: verum etiam animus paratus ad periculum, ſi ſua cupiditate, non utilitate communi impellitur, audaciæ potius nomen habeat, quam forti-
5 tudinis. Itaque viros fortes et magnanimos, eoſdem bonos et ſimplices, veritatis amicos minimeque fallaces eſſe volumus: quæ ſunt ex

tatis. Repete quæ dicta ſunt ad c. xi. 3.

2. *Dicunt.*] Stoici, qui nominativus e ſexto caſu ſubaudiendus eſt.

Propugnantem.] Cicero compoſito verbo ita et alibi uſus eſt. Lib. xi. epiſt. 16. "Cum equeſtris ordinis princeps eſſet, proque mea ſalute acerrime propugnaret." In lexicis *propugnare aliquid* Ciceroni etiam tribuitur, ſed perperam: nam id potius Suetonii eſt Cæſ. c. 23.

3. *Vacat.*] Verba *Nihil quod juſtitia vacat* ſunt ea enuntiationis pars, quam *ſubjectum* logici vocant.

4. *Illud Platonis.*] Platonis verba ſunt in Epitaphio, circa fin. Πᾶσά τε ἐπιστήμη χωριζομένη δικαιοσύνης καὶ τῆς ἄλλης ἀρετῆς, πανουργία, οὐ σοφία, φαίνεται. Solet Cicero pronomen præponere: ut Tuſc. Quæſt. iv. 8. "Ex quo illud Ennii." De Nat. Deor. ii. 23. "Ex quo illud Terentii."

Ab juſtitia.] Ita de Invent. i. 9. *Et ab juſtitiali genere plurimum diſſideant.* Lib. xv. ad Div. ep. 1. *Ab Jamblicho.*

Verum etiam animus.] Hæc eodem loco Platonis non leguntur. Non nimis diſſimilem lego in Lachete fere extr. Ταῦτα οὖν, ἃ σὺ καλεῖς ἀνδρεῖα, καὶ οἱ πολλοὶ, ἐγὼ θρασέα καλῶ.

5. *Itaque viros fortes.*] Non ſolum *fortes et magnanimos* eos eſſe jubet, qui pericula contemnant, ſed etiam *bonos et ſimplices*, qui a malitia et fraude abhorreant.

Quæ ſunt ex media laude juſ-

media laude juſtitiæ. Sed illud odioſum eſt, 6
quod in hac elatione et magnitudine animi facillime pertinacia et nimia cupiditas principatus innaſcitur. Ut enim apud Platonem eſt, 7
omnem morem Lacedæmoniorum inflammatum eſſe cupiditate vincendi: ſic, ut quiſque animi magnitudine maxime excellet, ita maxime vult princeps omnium, vel potius ſolus eſſe.
Difficile autem eſt, cum præſtare omnibus con- 8
cupieris, ſervare æquitatem, quæ eſt juſtitiæ maxime propria. Ex quo fit, ut neque diſ- 9

titiæ.] Hoc eſt, quæ ſunt maximæ ac principes virtutes, quibus laudatur vir juſtus: ſive, *quæ ſunt ex intima laude juſtitiæ.* Hæc vis eſt vocabuli *medius* apud noſtrum in Bruto c. 97. "Adoleſcentiam per medias laudes quaſi quadrigis vehentem." Lib. ix. ad Diverſ. ep. 8. "Noſti profecto os ejus adoleſcentioris Academiæ. Ex ea igitur media excitatos miſi." Lege, quæ adnotavit Græevius ad illud pro Rabir. Poſt c. 9. "In maximis periculis inſidiiſque mediis eſſe verſatum."

Alio modo dicitur *officium medium,* cujus appellatio inde eſt nata, quia Stoici hoc ἐν τοῖς ἀδιαφόροις verſari, propterеaque *medium* quiddam eſſe dicebant, quod neque in bonis ponerent, neque in contrariis. Cic. de Fin. iii. 17. "Officium medium quoddam eſſe, [i. e. inveniri, *barbare* dari diceres] quod neque in bonis ponatur, neque in contrariis." Conf. Gell. Noct. Att. ii. 7.

6. *Illud odioſum eſt.*] Vide cap. viii. 8.

7. *Omnem morem Lacedæmoniorum.*] Mens Platonis ex ipſius verbis intelligitur, quæ leguntur Lachet. haud longe a princ. Ὅτι οἶμαι ἐγὼ τȢτο, εἴ τι ἦν, ȣ̓κ ἂν λεληθέναι Λακεδαιμονίȣς, οἷς οὐδὲν ἄλλο μέλει ἐν τῷ βίῳ, ἢ τȢ̃το ζητεῖν ϗ ἐπιτηδεύειν, ὅτι ἂν μαθόντες ϗ ἐπιτηδεύσαντες πλεονεκτοῖεν τῶν ἄλλων περὶ τὸν πόλεμον.

Maxime excellet.] Ab *excelleo.*

Vel potius ſolus eſſe.] Pompeium notat et Cæſarem: de quibus Flori eſt judicium lib. iv. 2. 14. "Nec hic [Pompeius] ferebat parem, nec ille ſuperiorem." Vellei. Pat. lib. ii. c. 33. "Nam neque Pompeius, ut primum ad rempubl. adgreſſus eſt, quemquam animo parem tulit; et in quibus rebus primus eſſe debebat, ſolus eſſe cupiebat."

ceptatione vinci ſe, nec ullo publico ac legiti-
mo jure patiantur: exſiſtuntque in re publica
plerumque largitores et factioſi, ut opes quam
maximas conſequantur, et ſint vi potius ſupe-
10 riores, quam juſtitia pares. Sed quo difficilius,
hoc præclarius. Nullum eſt enim tempus,
11 quod juſtitia vacare debeat. Fortes igitur et
magnanimi ſunt habendi, non qui faciunt, ſed
qui propulſant injuriam. Vera autem et ſa-
piens animi magnitudo honeſtum illud, quod
maxime natura ſequitur, in factis poſitum, non
in gloria judicat: principemque ſe eſſe mavult,
12 quam videri. Etenim qui ex errore imperitæ
multitudinis pendet, hic in magnis viris non
13 eſt habendus. Facillime autem ad res injuſtas
impellitur, ut quiſque altiſſimo animo eſt, glo-
riæ cupiditate. Qui locus eſt ſane lubricus,
quod vix invenitur, qui, laboribus ſuſceptis
periculiſque aditis, non quaſi mercedem rerum
geſtarum deſideret gloriam.

1 XX. Omnino fortis animus et magnus dua-
bus rebus maxime cernitur: quarum una in
rerum externarum deſpicientia ponitur, cum

10. *Sed quo difficilius.*] Quanto difficilius eſt, tanto eſt præclarius.

11. *Quod maxime natura ſequitur.*] Quod ab eo, qui naturæ legibus ac rationi paret, maxime expetitur.

Qui ex errore imperitæ multitudinis pendet.] Qui ea tantum præclara et expetenda ducit, quæ vulgus admiratur et laudat.

13. *Impellitur—gloriæ cupiditate.*] Hæc conjungas.

Qui locus eſt ſane lubricus.] Qui in hunc locum deveniunt, ut res gerant præclaras, in lubrico ſtant: quod nec contemnere gloriam, nec ſine fraude et injuria eam adſequi facile eſt.

XX. 1. *Rerum externarum.*]

perſuaſum ſit, nihil hominem, niſi quod honeſtum decorumque ſit, aut admirari, aut optare, aut expetere oportere: nullique neque homini, neque perturbationi animi, nec fortunæ ſuccumbere. Altera eſt res, ut, cum ita ſis af- 2
fectus animo, ut ſupra dixi, res geras magnas illas quidem et maxime utiles, ſed ut vehementer arduas plenaſque laborum, et periculorum tum vitæ, tum multarum rerum, quæ ad vitam pertinent. Harum rerum duarum 3
ſplendor omnis et amplitudo, addo etiam utilitatem, in poſteriore eſt: cauſſa autem et ratio efficiens magnos viros eſt in priore. In eo eſt enim illud, quod excellentes animos et humana contemnentes facit. Id autem ipſum cernitur 4
in duobus, ſi et ſolum id, quod honeſtum ſit, bonum judices, et ab omni animi perturbatio-

Externæ res ſunt, quæ non in noſtra, ſed in aliorum et fortunæ poteſtate ſunt.

Nullique neque homini.] Duæ negationes haudquaquam adfirmantes: quarum plura exempla adnotavit Vechnerus Hellenolex. p. 381. Infra c. xxvi. 10. "Nullo neque turpi quæſtu neque odioſo."

Perturbationi animi.] Vide ad c. viii. 9.

Succumbere.] Repete *oportere. Succumbit homini*, qui vincitur metu, minis, precibus, gratia, hiſque a recte agendi propoſito deducitur.

2. *Sed ut vehementer arduas.*] Repetitio conjunctionis *ut* bonis uſitatiſſima fuit. Noſter de Or. ii. 61. extr. "Salſum hunc poſſum dicere, atque ita, non ut ejuſmodi oratorem eſſe velim, ſed ut mimum."

Tum multarum rerum.] Connexa ſunt *pericula vitæ* et *multarum rerum.* Fortaſſe olim nihil aliud ſcriptum fuit, quam *tum rerum, quæ ad vitam pertinent.*

3. *Splendor omnis et amplitudo.*] Hæ duæ res differunt ut cauſa et effectus. Ut enim fortitudo in oculos incurrat, aliis admirabilis, nobis utilis ſit, poſterior illa præſtat: ut ipſa ſit, ſuumque nomen tueri poſſit, prior efficit.

Humana contemnentes.] Vide ad cap. iv. 6.

5 ne liber ſis. Nam et ea, quæ eximia pleriſque
et præclara videntur, parva ducere, eaque ra-
tione ſtabili firmaque contemnere, fortis animi
magnique ducendum eſt: et ea, quæ videntur
acerba, quæ multa et varia in hominum vita
fortunaque verſantur, ita ferre, ut nihil a ſtatu
naturæ diſcedas, nihil a dignitate ſapientis, ro-
6 buſti animi eſt magnæque conſtantiæ. Non
eſt autem conſentaneum, qui metu non franga-
tur, eum frangi cupiditate: nec, qui invictum
7 ſe a labore præſtiterit, vinci a voluptate. Quam
ob rem et hæc videnda, et pecuniæ fugienda
cupiditas. Nihil enim eſt tam anguſti animi
tamque parvi, quam amare divitias: nihil ho-
neſtius magnificentiuſque, quam pecuniam con-
temnere, ſi non habeas; ſi habeas, ad benefi-
8 cientiam liberalitatemque conferre. Cavenda
etiam eſt gloriæ cupiditas, ut ſupra dixi. Eri-
pit enim libertatem, pro qua magnanimis viris
9 omnis debet eſſe contentio. Nec vero imperia
expetenda, ac potius aut non accipienda inter-
10 dum, aut deponenda non numquam. Vacan-
dum autem omni eſt animi perturbatione, tum

6. *A labore.*] *Labori* opponit *voluptatem.* Ergo idem eſt *labor*, quod *ægritudo.* n. 10.

7. *Et hæc videnda.*] *Videnda* interpretaberis *cavenda.* Vide ad c. xiv. 2.

8. *Gloriæ cupiditas.*] Honoris et laudis.

Ut ſupra dixi.] Cap. xix. 12.

10. *Voluptate animi.*] Nimia animi lætitia.

Animi perturbatione,—voluptate animi,—tranquillitas animi.] Faſtidierunt editores pleriqne ter eadem periodo repetitum vocabulum *animi.* Sed ita noſter de Divin. ii. 44. pr. vocem *cæli* ter, et infra lib. iii. c. 4. n. 15. et c. 30. n. 9. et 10. vocabula *utile* et *honeſtum* quinquies repetit. Exem-

cupiditate et metu, tum etiam ægritudine et voluptate animi, et iracundia; ut tranquillitas animi et ſecuritas adſit, quæ affert cum conſtantiam, tum etiam dignitatem. Multi autem 11
et ſunt, et fuerunt, qui eam, quam dico tranquillitatem expetentes, a negotiis publicis ſe removerunt, ad otiumque perfugerunt. In his et nobiliſſimi philoſophi longeque principes, et quidam homines ſeveri et graves, qui nec populi nec principum mores ferre potuerunt: vixeruntque non nulli in agris, delectati re ſua familiari. His idem propoſitum fuit, quod re- 12
gibus, ut ne qua re egerent, ne cui parerent, libertate uterentur: cujus proprium eſt, ſic vivere, ut velis.

XXI. Quare, cum hoc commune ſit poten- 1
tiæ cupidorum cum iis, quos dixi, otioſis: al-

pla ſimilia magno numero adferri poſſent, niſi nobis ſufficeret, quod Quinctilianus lib. viii. c. 3. teſtatur, in hoc *ταυτολογίας* vitium, quod ſummi auctores non magnopere vitaverint, ſæpe ipſum Ciceronem incidiſſe.

11. *Se removerunt.*] Indicativus poſt *ſunt qui* ſæpe Latinitati convenientior eſt, quam conjunctivus. Vide quæ dicentur ad c. xxiv. 12.

Nobiliſſimi philoſophi.] Ex quorum numero fuerunt Socrates, Plato, Ariſtoteles, Zeno, Epicurus et eorum ſucceſſores. Vide Tuſc. Quæſt. v. 37.

Et quidam homines ſeveri.] Cicero hos diſtinguit a philoſophis. Nec dubium eſt, quin Pomponium Atticum ejuſque ſimiles alios ſignificet.

Nec populi nec principum mores.] Vide Cicer. lib. i. epiſt. ix. 53. Brut. c. 67. Cornel. Nep. Attic. c. 6.

Delectati re ſua familiari.] Suis rebus adminiſtrandis contenti.

12. *Libertate uterentur.*] Repete ad hoc non *ne*, ſed *ut*. Vide ad Cornel. Nep. Hannib. c. xi. 2.

XXI. 1. *Cum iis, quos dixi.*] Potuiſſet dicere *cum dictis* vel *prædictis otioſis*, ſi hoc umquam ſibi indulſiſſet, quod nunc ſolum pleriſque familia-

teri ſe adipiſci id poſſe arbitrantur, ſi opes magnas habeant: alteri, ſi contenti ſint et ſuo, et
2 parvo. In quo neutrorum, omnino contemnenda ſententia eſt: ſed et facilior, et tutior, et minus aliis gravis aut moleſta vita eſt otioſorum: fructuoſior autem hominum generi, et ad claritatem amplitudinemque aptior eorum, qui ſe ad rem publicam et ad magnas res ge-
3 rendas accommodaverunt. Quapropter et iis forſitan concedendum ſit rem publicam non capeſſentibus, qui excellenti ingenio doctrinæ ſeſe dediderunt: et iis, qui aut valetudinis imbecillitatè, aut aliqua graviore cauſſa impediti, a re publica receſſerunt, cum ejus adminiſtrandæ poteſtatem aliis laudemque concederent.
4 Quibus autem talis nulla ſit cauſſa, ſi deſpicere ſe dicant ea, quæ plerique mirentur, imperia et magiſtratus; iis non modo non laudi, verum

re eſt. Ita n. 8. "Ea quam ſæpe dico, tranquillitas animi atque ſecuritas." Cap. 17. "Illud honeſtum, quod ſæpe dicimus." Lib. ii. c. 9. "Ac primum de illis tribus, quæ ante dixi, benivolentiæ præcepta videamus."

Otioſis.] Cicero *otioſos* non vocat homines inertes, pigros, laboris impatientes; ſed qui nihil publici negotii agunt privatamque vitam ſequuntur.

3. *Concedendum ſit.*] *Concedendum* eſt *ignoſcendum*, *vitio non vertendum*. Vid. adnot. ad orat. pro Roſc. Am. c. i. 7.

Valetudinis imbecillitate.] Ut ſuperioris Africani filius, de quo cap. xxxiii. 11. Scribo *valetudinis* per E; mihique perſuaſi, alteram ſcripturam *valitudinis* per I, tum demum invectam eſſe, quum ab antiqua pronuntiandi lege aberrantes ſecundam hujus vocabuli ſyllabam corriperent, quæ olim producebatur.

Aliqua graviore cauſſa impediti.] Ut ipſe Cicero extremis temporibus a republ. receſſit: ut Spurinna, Pomponius Baſſus et alii a Plinio minori laudantur, qui extrema vitæ tempora ſibi impertierunt. Vide Cicer. infra lib. iii. c. 1. Plin. lib. iii. ep. 1. lib. iv. ep. 23.

etiam vitio dandum puto. Quorum judicium 5
in eo, quod gloriam contemnant, et pro nihilo
putent, difficile factu est non probare: sed vi-
dentur labores et molestias, tum offensionum
et repulsarum quasi quamdam ignominiam ti-
mere et infamiam. Sunt enim, qui in rebus 6
contrariis parum sibi constent: voluptatem se-
verissime contemnant, in dolore sint molliores:
gloriam negligant, frangantur infamia: atque
ea quidem non satis constanter. Sed iis, qui 7
habent a natura adjumenta rerum gerendarum,

5. *Difficile factu est.*] Sic lib. iii. de Nat. Deor. cap. 1. "Difficile factu est, me id sentire, quod tu velis."

Tum offensionum et repulsarum.] Eleganter dicitur *offensionum quasi ignominia.* Sæpe enim *offendere* Ciceroni, quemadmodum Græcis προσκροῦσαι, significat *eventu destitui*, *male rem gerere*, metaphora ab iis desumta, qui per asperam ac præcipitem viam incedunt. Pro Cluent. c. 23. "Potius illum, qui bis apud eos judices offendisset, quam eum, qui bis caussam iis probavisset." Ad Divers. lib. i. ep. 7. "Si cecidisset, ut volumus, ut optamus, omnes te et sapienter et fortiter; si aliquid esset offensum, eosdem illos, et cupide et temere fecisse, dicturos." Ergo *offensio* est ἀπότευγμα, dimicationis infelix successus, qui sæpe magnam famæ atque existimationis jacturam adfert. Lib. i. ad Divers. ep. 7. "Illud tibi affirmo, si rem istam ex sententia gesseris, fore ut—collaudere: offensionem esse periculosam." Hinc etiam pro Cluent. c. 25. *offensionem*, et pro Planc. c. 21. *offensiunculam*, de repulsa usurpavit. Particulæ *tum* non semper *cum* præmittendum, aut aliud *tum* esse sociandum, crebra Ciceronis exempla ostendunt. Ut ad Divers. lib. v. ep. 13. "Casus enim gladiatorii similitudinesque eæ, tum rationes in ea disputatione a te collectæ vetabant me rei p. penitus diffidere." Lib. xiii. ep. 43. "Qui consuetudine quotidiana, tum officiis plurimis maximisque mihi conjunctus est."

6. *Parum.*] Non eamdem in diversis rebus virtutem præstent, sibi dissimiles sint.

Molliores.] Impatientiores, delicatiores, minus fortes.

Non satis constanter.] Supple *faciant.*

7. *Adjumenta rerum gerendarum.*] Qui ab ipsa natura ad

abjecta omni cunctatione, adipiscendi magistratus, et gerenda res publica est. Nec enim aliter aut regi civitas, aut declarari animi magni-
8 tudo potest. Capessentibus autem rem publicam nihilo minus, quam philosophis, haud scio an magis etiam, et magnificentia, et despicientia adhibenda sit rerum humanarum, quam saepe dico, et tranquillitas animi atque securitas: si quidem nec anxii futuri sunt, et cum
9 gravitate, constantiaque victuri. Quae faciliora sunt philosophis, quo minus multa patent in

res gerendas instructi sunt corporis viribus, animique bonis necessariis.

Adipiscendi magistratus.] *Adipiscitur*, qui petivit antea et ambiit. Itaque consequens dicitur pro antecedente.

Aut regi civitas.] Quam si ii, quos ad eam regendam ipsa natura instruxit, gubernacula capessant.

8. *Haud scio an magis etiam.*] Id est, fortasse etiam magis. Vide quae dicta sunt ad c. xi. 1.

Magnificentia.] Ne *magnificentia rerum humanarum* conjungatur, et *admiratio* esse dicatur, cui *despicientia* opponatur. Alia Ciceronis mens est, qui *magnificentiam* per se intelligi vult, eamque non multo post *magnitudinem animi* interpretatur. Est enim *magnificentia*, ipso interprete lib. ii. de Invent. c. 54. "Rerum magnarum et excelsarum cum animi ampla quadam et splendida propositione agitatio atque administratio."

Nec anxii futuri sunt, et.] Saepe Cicero non minus quam alii *neque* cum *que* vel *et* copulant. Lib. iii. c. 1. pr. c. xiv. 2. Lael. c. 27. "Sed nec illa exstincta sunt, alunturque potius et augentur cogitatione et memoria." Cato de Re Rust. c. 129. "Ita ligna neque fumosa erunt, et bene ardebunt." Celsus lib. ii. c. 8. sub fin. "Quacumque vero parte corporis membrum aliquod resolutum est, si neque movetur, et emacrescit, in pristinum habitum non revertitur." Senec. lib. iii. de Ira c. 8. "Qui iram tuam nec evocent, et ferant." Lactant. lib. i. c. i. 5. "Sed neque adepti sunt, quod volebant, et operam simul atque industriam perdiderunt."

9. *Quae faciliora sunt.*] Despicere res humanas, animi tranquillitatem servare. Particula *eo* omissa est. Quam eleganter absit, docet Ruhnkenius v. c. ad Rutil. Lup. i. 4. p. 17.

Quo minus multa patent.]

eorum vita, quæ fortuna feriat, et quo minus
multis rebus egent: et quia, fi quid adverfi
eveniat, tam graviter cadere non poffunt.
Quocirca non fine cauffa majores motus ani- 10
morum concitantur, majoraque efficienda rem
publicam gerentibus, quam quietis; quo ma-
gis his et magnitudo eft animi adhibenda, et
vacuitas ab angoribus. Ad rem gerendam au- 11
tem qui accedit, caveat, ne id modo confideret,
quam illa res honefta fit: fed etiam, ut habeat
efficiendi facultatem. In quo ipfo confideran- 12
dum eft, ne aut temere defperet, propter igna-
viam: aut nimis confidat, propter cupiditatem.
In omnibus autem negotiis, prius quam adgre- 13
diare, adhibenda eft præparatio diligens.

XXII. Sed cum plerique arbitrentur, res 1
bellicas majores effe, quam urbanas, minuenda
eft hæc opinio. Multi enim bella fæpe quæ- 2

Quo minus multis fortunæ telis eorum vita objecta eft, quo minus multa habent, quæ illa feriat.

Tam graviter cadere non poffunt.] Quia non ex altiffimo faftigio decidunt. Ovid. lib. iii. Trift. iii. 17.

Qui cadit in plano, (vix hoc tamen evenit ipfum)
Sic cadit, ut tacta furgere poffit humo.
At mifer Elpenor, tecto delapfus ab alto,
Occurrit regi debilis umbra fuo.

10. *Quietis.*] Otiofis, privatam vitam agentibus, de quibus ad n. 1. "Sic vita privata et quieta." Cat. Maj. c. vii. 6.

11. *Ut habeat.*] Hoc *ut* pendet a *confideret*, et eft *ὡς*, *quomodo*, *quatenus*, *qualiter*. Plaut. Prol. Amphitr. 104. "Nam ego vos noviffe credo jam, ut fit pater meus," id eft, qualis fit.

XXII. 1. *Minuenda eft hæc opinio.*] Non tamquam plane falfam rejicit iftam opinionem, cujus ipfe aliquando confirmator fuit pro Mur. cap. 9. et feqq. fed minuendam tantum cenfet, id eft, reftringendam.

2. *Multi enim.*] Caufam reddit, cur rebus bellicis præferat

fierunt propter gloriæ cupiditatem. Atque id in magnis animis ingeniifque plerumque contingit: eoque magis, fi funt ad rem militarem
3 apti et cupidi bellorum gerendorum. Vere autem fi volumus judicare, multæ res exftiterunt urbanæ majores clarioresfque, quam belli-
4 cæ. Quamvis enim Themiftocles jure laudetur, et fit ejus nomen, quam Solonis, illuftrius, citeturque Salamis clariffimæ teftis victoriæ, quæ anteponatur confilio Solonis ei, quo pri-

urbanas: ne gloriæ cupidi homines bella non neceffaria quærant: fed paci potius inferviant, et fervandis civibus, quam delendis hoftibus, gloriam fibi parare malint.

In magnis animis.] Cum animi magni et ingenia hominum excellentiora funt. Cic. lib. xv. epift. xv. 9. "Nos tamen, in confilio pari, cafu diffimili ufi fumus," id eft, cum par effet utriufque confilium.

Cupidi bellorum gerendorum.] In *cupidi* latet vocabulum, quod *peritos* fignificet. Dubitare cœpi, an Cicero fcripferit *callidi bellorum gerendorum*. Nofter Parad. vi. 3. 7. *rerum æftimatores callidos* vocat eos, qui funt periti. Tacit. Hift. ii. 31. "Nemo illa tempeftate militaris rei callidior habebatur."

4. *Themiftocles.*] Qui Xerxen, Perfarum regem, apud Salamina infulam vicit, fuaque virtute Græciam liberavit, Athenas reftituit.

Solonis.] Qui rempubl. Athenienfium eamdem, quam Themiftocles fervavit, æquiffimis legibus conftituit. Hunc in feptem fapientibus numeratum, omnes norunt.

Citeturque Salamis clariffimæ teftis victoriæ.] Licet Salamis, apud quam pugna illa navalis facta eft, qua Xerxes magnam fuarum navium partem amifit, quafi teftis illius victoriæ citetur: hoc eft, licet ea infula navali illa pugna et victoria de Perfis nobilitata fuerit. *Salamis* Græcis ufitatius effe dicitur a Prifciano, Latinis *Salamin*: fed, ut hic Cicero, Ovidius quoque lib. xiv. Metamorph. ver. 760.

Quo primum conftituit Areopagitas.] *Aréus pagus*; vel *Areopagus*, Ἄρειος πάγος, Athenis erat locus in Arce, judiciis de rebus capitalibus habendis confecratus, a πάγος, *rupes*, dictus, ut plures putant, non a *pago* vici fignificatione. Penultimam certe doctiffimi corripiunt, quæ, producenda effet, fi ab altero ductum effet. Ἄρειος dictus effe creditur a Marte, quod primus ibi capi-

mum constituit Areopagitas: non minus præ-
clarum hoc, quam illud judicandum est. Il- 5
lud enim semel profuit, hoc semper proderit
civitati. Hoc consilio leges Atheniensium, hoc
majorum instituta servantur. Et Themistocles 6
quidem nihil dixerit, in quo ipse Areopagum
adjuverit: at ille vere, ab se adjutum Themi-
stoclem. Est enim bellum gestum consilio se- 7
natus ejus, qui a Solone erat constitutus. Li-
cet eadem de Pausania Lysandroque dicere,
quorum rebus gestis quamquam imperium La-

tis causam dixerit, quod Neptuni filium, Halirrhotium, occidisset, Alcippæ, Martis filiæ, stuprum inferentem. Quo judicio, duodecim diis cognoscentibus, sex tantum sententiis absolutus est. Areopagus autem primum a Cecrope, Athenarum conditore, constitutus, a Solone multo post restitutus est: neque aliud quidquam Ciceronem voluisse nonnulli existimant. *Constituere* enim aliquando is etiam dicitur, qui ea revocat, quæ ad tempus fuerunt intermissa. Cum vero Plutarchus etiam in vita Solonis p. 88. aliquos fuisse adfirmet, qui Areopagum a Solone constitutum crediderint, et Cicero hic adverbium *primum* adjiciat: non improbabile est, Ciceronem eorum opinionem secutum esse, quibus in Areopago a Cecrope forum quidem, a Solone vero judicium constitutum videretur.

Non minus.] Omissum est *tamen*, quod subaudiendum.

5. *Servantur.*] Nondum enim Ciceronis tempore priscæ illæ Solonis leges mutatæ aut abrogatæ erant. Pro Rosc. Am. c. 25. "Ejus porro civitatis sapientissimum Solonem dicunt fuisse eum, qui leges, quibus hodie quoque utuntur, scripserit." Vide adnot. ad Cornel. Nep. Præf. n. 4.

6. *At ille vere, ab se adjutum Themistoclem.*] Vel *Areopagus*, vel *Solon*, quod mihi verius videtur. Supple *dixerit.* In maxima varietate cum nostrorum, tum aliorum librorum, mihi quidem verum, certe proximum vero, videtur, *at ille, se adjutum Themistoclem.*

7. *Pausania.*] Duce Spartanorum, qui Mardonium cum ducentis millibus Persarum profligavit. Vide c. xviii. 9.

Lysandroque.] Qui Atheniensium classem cremavit, Athenas cepit, earumque muros diruit. Laudat eum Cicero Cat. Maj. c. 17. reprehendit lib. ii. 23. pr.

cedæmonis putatur, tamen ne minima quidem ex parte Lycurgi legibus et diſciplinæ confe-

Lacedæmonis putatur.] Quamquam Lacedæmon caput fuiſſe totius Græciæ æſtimanda eſt, quamdiu Pauſanias et Lyſander rem geſſerunt. Idem de Epaminonda ac Thebarum imperio judicar Nepos xv. Epam. x. 4. (Vulgo: *Lacedæmoniis dilatatum putatur.*) Verbum *putare* æſtimandi ſignificationem habet. In Verr. iv. 7. " Si denariis quadringentis Cupidinem illum putaſſet." Tacit. Hiſt. iii. 2. " Si numerus militum potius, quam legionum putetur." Nec vero *imperium* accipiendum eſt de finibus, quos Pauſanias ac Lyſander dilataverint: ſed illud *imperium* eſt Lacedæmonis, ſub quo Athenæ et cuncta Græcia fuit.

Legibus et diſciplinæ conferendi ſunt.] Id eſt, tamen eorum *res geſtæ* Lycurgi legibus et diſciplinæ non *conferendæ ſunt*. Perquam eleganter *Pauſanias et Lyſander Lycurgi legibus et diſciplinæ* conferuntur. Hoc præſtantiſſimis utriuſque linguæ ſcriptoribus USITATISSIMUM COMPARANDI GENUS ut viris doctis offenſioni eſſe deſinat, pluribus exemplis id illuſtrare nunc viſum eſt. Socrates apud Platonem, in Phædro circa finem, de Iſocrate, Δοκεῖ μοι ἀμείνων, inquit, ἢ κατὰ τοὺς περὶ Λυσίαν λόγους. Hoc Cicero in Oratore c. 13. expreſſit ſic: " Majore mihi ingenio videtur eſſe, quam ut cum orationibus Lyſiæ comparetur." De Or. i. 4. extr. " Ingenia vero——noſtrorum hominum multum ceteris hominibus omnium gentium præſtiterunt." Ibid. cap. 6. extr. " Ut eorum, quibus ſumma dicendi laus a noſtris hominibus conceſſa eſt, auctoritatem Græcis anteponam." Cap. 44. " Si cum illorum Lycurgo, et Dracone, et Solone noſtras leges conferre volueritis: [*et ſtatim,*] Hominum noſtrorum prudentiam ceteris omnibus, et maxime Græcis, antepono." Ibid. lib. ii. c. 1. " Noſtrorum hominum in omni genere prudentiam Græcis anteferre." Cap. 89. extr. " Nihil dicam de ingenio, cui par nemo fuit." In Piſ. c. 9. " Quem ego civem, meo judicio, cum deorum immortalium laude conjungo." Tuſc. Quæſt. i. 1. " Jam illa, quæ natura, non litteris [*Romani*] aſſecuti ſunt; neque cum Græcia, neque ulla cum gente ſunt conferenda. Quæ enim tanta gravitas, quæ tanta conſtantia, magnitudo animi, probitas, fides, quæ tam excellens in omni genere virtus in ullis fuit, ut ſit cum majoribus noſtris comparanda?" Horat. Od. ii. 6. 14. " Ubi non Hymetto Mella decedunt, viridique certat Bacca Venafro." Idem iii. 6. 46. " Ætas parentum pejor avis." Ibid. Od. xxiv. 1. " Intactis opulentior theſauris Arabum et divitis Indiæ." Lib. ii. Sat. iv. 2. " Ponere ſigna novis præceptis, qualia vincunt Py-

rendi ſunt. Quin etiam ob has ipſas cauſſas et
parentiores habuerunt exercitus, et fortiores.
Mihi quidem neque, pueris nobis, M. Scaurus 8
C. Mario, neque, cum verſaremur in re publi-
ca, Q. Catulus Cn. Pompeio cedere videbatur.
Parvi enim ſunt foris arma, niſi eſt conſilium
domi. Nec plus Africanus, ſingularis et vir, 9
et imperator, in exſcindenda Numantia rei pub-
licæ profuit, quam eodem tempore P. Naſica

thagoran." Liv. ix. 10. 3. "Poſtumius in ore erat, eum laudibus ad cœlum ferebant: devotioni P. Decii conſulis, aliis claris facinoribus æquabant." Idem xxi. 11. 2. "Populum R. injuſte facere, ſi Saguntinos vetuſtiſſimæ Carthaginienſium ſocietati præponant." Plin. Paneg. iv. 4. "Æquata diis immortalibus poteſtas."

8. *Pueris nobis.*] Me et æqualibus meis pueritiam agentibus.

M. Scaurus.] M. Æmilius Scaurus, qui princeps ſenatus dictus fuit in conſulatu a. 638. rebus domi, quam foris, geſtis clarior. Vide de eo Salluſt. Jug. c. xv. 4. xxv. 4. xxix. 2. Cicero pro Fontei. c. 7. pro Mur. c. 7. lib. i. epiſt. ix. 47. Aurel. Vict. de Vir. Ill. c. 72.

C. Mario.] Viro pluribus triumphis nobilitato, de Jugurtha, de Cimbris et Teutonis, et ſeptem conſulatibus functo.

Q. Catulus.] Q. Lutatius Catulus, filius, conſul a. 675. quo Sulla mortuus eſt, cujus acta reſcindenti Lepido, collegæ, reſtitit. Quanta ejus auctoritas fuerit, cognoſcas ex Orat. pro Lege Manil. c. 20. Ciceroni amicum fuiſſe, inde apparet, quod frequenti ſenatu eum *patriæ patrem* appellare non dubitavit. Vide in Piſon. cap. 3.

Cn. Pompeio.] Cn. Pompeio Magno, quem cum alibi, tum maxime pro lege Manilia laudat.

9. *Africanus.*] P. Cornelius Scipio, minor, quem Æmilianum cognominant.

In exſcindenda.] Priſcos crebrius dixiſſe *exſcindere urbes*, quàm *excidere*, quum aliunde, tum ex quantitate vocabuli *exſcidium*, cujus ſecunda ſyllaba ſemper corripitur, intelligere mihi videor.

P. Naſica.] P. Cornelius Scipio Naſica, quem Serapionem dixere, non Cnæi, ſed P. filius, P. nepos, Cn. pronepos, conſul a. 615. Non ipſe, ſed avus optimus vir a ſenatu judicatus fuerat, idemque Africani Majoris frater patruelis fuerat. Vide ſupra ad c. xviii. 9. infra c. xxx. 16. et Excurſum i.

privatus, cum Ti. Gracchum interemit. Quamquam hæc quidem res non ſolum ex domeſtica eſt ratione: (attingit enim bellicam, quoniam vi manuque confecta eſt) ſed tamen id ipſum
10 eſt geſtum conſilio urbano, ſine exercitu. Illud autem optimum eſt, in quod invadi ſolere ab improbis et invidis audio:

Cedant arma togæ, concedat laurea laudi.

11 Ut enim alios omittam, nobis rem publicam

Privatus.] Nullum eo anno magiſtratum gerens.

Ti. Gracchum.] Sempronii Gracchi filius fuit ex Cornelia, Scipionis Africani Majoris filia, Caii frater, legibus agrariis populi ſeditionem concitans, eoque nomine patribus inviſus. Vid. Aurel. Victor. c. 64. Flor. lib. iii. c. 24. Cicero Læl. c. 11. Orthographia antiquior eſt *Graccus.*

Bellicam.] *Ratio bellica* eſt res bellica. Vide ad c. iii. 7.

Conſilio urbano.] Noſtri homines *prudentiam politicam* vocare ſolent.

10. *Illud autem.*] *Autem* copulativæ potius, quam adverſativæ particulæ vim hic habet. Vid. ad c. xiv. 8. Concludit e ſuperioribus, optime ſe habere, ſive veriſſimum eſſe, verſum illum ſuum, a multis quamvis reprehenſum, quem ſubjicit.

Ab improbis et invidis.] In quibus erant M. Antonius Philipp. ii. c. 8. et Piſo, ut eſt in Piſon. c. 29. et 30.

Laurea laudi.] Alteram lectionem *laurea linguæ* ſequitur Quintil. lib. xi. c. 1. Itemque Plutarchus, qui in Cicerone ita hujus verſus ſententiam exprimit: Ὡς τὰ ὅπλα ἔδει τῇ τηβέννῳ, καὶ τῇ γλώττῃ τὴν θριαμβικὴν ὑπείκειν δάφνην. Tamen *laudi* retinendum. Nam *laurea* primum minus recte opponitur *linguæ*, quam *laudi*, id eſt, honorifico ſenatus populique Rom. judicio: deinde Cicero ſyllabarum antanaclaſin adhibuiſſe videtur, ut in illo,

O fortunatam natam me conſule Romam,

ipſe denique hanc lectionem adferit oratione in Piſonem c. 30. ubi non vulgo tantum *laudi* legitur, ſed et hoc verſus membrum his verbis interpretatur. "Nam cum tu timidus ac tremens tuis ipſe furaciſſimis manibus detractam e cruentis faſcibus lauream ad portam Eſquilinam abjeciſti, indicaſti, non modo ampliſſimæ, ſed etiam minimæ laudi lauream conceſſiſſe."

Nobis rem publicam gubernantibus.] Me conſule, et ſummam in republ. poteſtatem obtinente.

gubernantibus, nonne togæ arma ceſſere ? ne-
que enim periculum in republica fuit gravius
umquam, nec majus otium. Ita conſiliis dili- 12
gentiaque noſtra celeriter de manibus audacif-
ſimorum civium delapſa arma ipſa ceciderunt.
Quæ res igitur geſta umquam in bello tanta ? 13
qui triumphus conferendus ? Licet enim mihi,
Marce fili, apud te gloriari, ad quem et here-
ditas hujus gloriæ, et factorum imitatio perti-
net. Mihi quidem certe vir abundans bellicis 14
laudibus Cn. Pompeius, multis audientibus,
hoc tribuit, ut diceret, fruſtra ſe triumphum
tertium deportaturum fuiſſe, niſi meo in rem
publicam beneficio, ubi triumpharet, eſſet ha-
biturus. Sunt igitur domeſticæ fortitudines 15

Periculum fuit gravius.] Cum Catilina non cum perditis tantum hominibus conjuraſſet, ſed et nobiliſſimos aliquot ac potentiſſimos civitatis viros fautores haberet, ipſum Ciceronis collegam, C. Antonium, M. Craſſum, C. Julium Cæſarem, alioſque plures, qui perturbata republ. per vim ea ſe adſecuturos ſperabant, quæ tranquilla obtinere non poterant.

Otium.] Pax, quæ tum in Italia fuit tranquilliſſima. Vide Ciceron. Catil. iii. c. 7. extr. infra lib. iii. c. i. 9. Nam Catilina anno demum ſequenti, quo Cicero privatus fuit, arma movit, iiſdemque ſuperatus periit cum ſuis.

12. *Arma ipſa.*] Conjiciunt alii : *arma impia.*

14. *Abundans bellicis laudibus.*] Non unus ex iis, qui a re militari abhorrent, quorum teſtimonium parum ponderis haberet. De hoc Pompeii teſtimonio gloriatur etiam Philipp. ii. 5. extr.

Hoc tribuit.] *Tribuere* eſt, honoris cauſa concedere, honori et meritis alicujus dare. Læl. c. ii. 9. " Quod mihi tantum tribui dicis, quantum ego nec agnoſco, nec poſco, facis amice." Infra c. xli. 12. " Tribuere multum ſenectuti."

Triumphum tertium.] Fuit hic de piratis, Mithridate et Tigrane. Primum eques ex Africa triumphaverat, iterum ex Hiſpania de Sertorio.

15. *Domeſticæ fortitudines.*] Fortia facta. Rarior pluralis,

non inferiores militaribus : in quibus plus etiam, quam in his, operæ ſtudiique ponendum eſt.

1 XXIII. Omnino illud honeſtum, quod ex animo excelſo magnificoque quærimus, animi efficitur, non corporis viribus. Exercendum tamen corpus et ita afficiendum eſt, ut obedire conſilio rationique poſſit in exſequendis nego-
2 tiis, et in labore tolerando. Honeſtum autem id, quod exquirimus, totum eſt poſitum in animi cura et cogitatione : in quo non minorem utilitatem afferunt, qui togati rei publicæ præ-
3 ſunt, quam qui bellum gerunt. Itaque eorum conſilio ſæpe aut non ſuſcepta, aut confecta bella ſunt, non numquam etiam illata : ut M. Catonis bellum tertium Punicum ; in quo eti-
4 am mortui valuit auctoritas. Quare expetenda quidem magis eſt decernendi ratio, quam

qualis eſt *quietes* c. xxix. 8. *Tarditates* et *celeritates* cap. xxxvi. 7. *Reticentiæ* lib. iii. 16. 8. *Conſcientiæ* Paradox. ii. 12. Vid. Guntheri Latinit. Reſtit. tom. ii. cap. 135.

XXIII. 1. *Afficiendum.*] *Afficere eſt* διατιθέναι. De Divin. i. 30. " Jubet igitur Plato ſic ad ſomnum proficiſci, corporibus affectis, ut nihil ſit, quod errorem animis perturbationemque afferat."

2. *Honeſtum autem—cogitatione.*] Verba prægreſſa *Exercendum tamen—in labore tolerando* quaſi in parentheſi poſita ſunt, et Cicero interveniente particula *autem* repetit, quæ ante parentheſin dixerat. Conf. adn. ad cap. i. 3.

In quo.] Qua re.

3. *Ut M. Catonis.*] Subaudi *conſilio.* Is enim auctor fuit delendæ Carthaginis, quam conſervatum ibat Scipio Naſica.

Mortui valuit auctoritas.] Deceſſit enim triennio ante finitum bellum Punicum tertium, deletamque Carthaginem. Vellei. Paterc. lib. i. c. 13. Nihilo tamen minus Carthago exciſa eſt, ſicut ille vivus cenſuerat.

decertandi fortitudo: ſed cavendum, ne id bellandi magis fuga, quam utilitatis ratione faciamus. Bellum autem ita ſuſcipiatur, ut nihil aliud, niſi pax quæſita videatur. Fortis ve- 5
ro et conſtantis eſt, non perturbari in rebus aſperis, nec tumultuantem de gradu dejici, ut dicitur; ſed præſenti animo uti et conſilio, nec a ratione diſcedere. Quamquam hoc animi, 6
illud etiam ingenii magni eſt, præcipere cogitatione futura, et aliquanto ante conſtituere, quid accidere poſſit in utramque partem, et quid agendum ſit, cum quid evenerit; nec committere, ut aliquando dicendum ſit, non putaram. Hæc ſunt opera magni animi et excelſi, et prudentia conſilioque fidentis. Teme- 7
re autem in acie verſari, et manu cum hoſte confligere, immane quiddam et beluarum ſimile eſt: ſed cum tempus neceſſitaſque poſtulat,

4. *Decertandi fortitudo.*] Pluris facere jubet recte conſultandi et decernendi prudentiam, quam promte acriterque pugnandi fortitudinem.

Nihil aliud, niſi pax quæſita videatur.] Ita Cicero maluit, quam *quæſitum*: quod loquendi genus, vulgo ignotum, priſcis familiare fuiſſe docui ad Corn. Nep. Themiſt. c. vii. 5.

5. *De gradu dejici.*] Proverbium a gladiatoribus tranſlatum. *Depelli, dejici de gradu, de ſtatu demoveri* dicitur, cujus ſtatus ita conturbatur, ut ſi quis in pugna de loco dejicitur.

Præſenti animo uti et conſilio]. Interpreteris per ἓν διὰ δυοῖν, *præſentis animi uti conſilio.*

6. *Hoc animi.*] *Hoc* refer ad ſuperiora *non perturbari* et reliqua; *illud*, ad ea, quæ ſequuntur, *præcipere cogitatione futura.*

Non putaram.] Quod in re militari turpiſſimum eſſe aiebat Scipio Africanus, auctore Valerio Max. lib. vii. 2. 2. et Fabius apud Senecam lib. ii. de Ira c. 31.

7. *Temere autem in acie verſari.*] Ducem ipſum in primis ſtare, et gregarii militis operam pugnando præſtare, ubi non opus eſt, belluinum eſſe dicit.

decertandum manu eſt, et mors ſervituti turpitudinique anteponenda.

1 XXIV. De evertendis autem diripiendiſque urbibus valde conſiderandum eſt, ne quid temere, ne quid crudeliter. Idque eſt viri magni, rebus agitatis, punire ſontes, multitudinem conſervare, in omni fortuna recta atque
2 honeſta retinere. Ut enim ſunt, quem ad modum ſupra dixi, qui urbanis rebus bellicas anteponunt: ſic reperias multos, quibus periculoſa et calida conſilia, quietis et cogitatis, et ſplendidiora, et majora videantur. Numquam omnino periculi fuga committendum eſt, ut
3 imbelles timidique videamur. Sed fugiendum etiam illud, ne offeramus nos periculis ſine
4 cauſſa; quo eſſe nihil poteſt ſtultius. Quapropter in adeundis periculis conſuetudo imitanda

Servituti turpitudinique.] Id eſt, vel ſervitutis turpitudini; vel, quod malo, turpi fugæ, quam ſumma ignominia ſequitur.

XXIV. 1. *Ne quid temere.*] Subaudi *fiat*. Vid. ad c. xi. 1. Duo cavenda eſſe dicit: primum, ne, ubi non neceſſe eſt, urbes evertantur; alterum, ne in iis evertendis, quæ ita meritæ ſunt, aliquid fiat crudelius.

Rebus agitatis.] Placet eorum interpretatio, qui *rebus cognitis et ſatis perpenſis* ſontes puniendos dici putant. Vulgaria enim ſunt *agitare quid ſecum*, *animo*, pro *cogitare*, quod ipſum eſt ab *agitare*.

Multitudinem conſervare.] Reliquos, qui rerum novarum auctores non fuerunt.

2. *Supra dixi.*] Cap. 22. pr.

Sunt, qui—anteponunt.] Vide quæ dicentur n. 12.

Sic reperias.] Commode præſens conjunctivi fungitur vice futuri. Vide infra ad ii. 11. 9.

Calida conſilia.] *Ferocia et inconſulta*. Vide Drakenb. ad Sil. Ital. lib. xv. ver. 337.

Quietis et cogitatis.] *Quietus* eſt moderatus, lenis, cautus. Cicero Cat. Maj. "Senis ſermonem quietum et remiſſum" dicit, quem paullo poſt "mitem orationem."

medicorum eſt, qui leviter ægrotantes leniter
curant: gravioribus autem morbis periculoſas
curationes et ancipites adhibere coguntur.
Quare in tranquillo tempeſtatem adverſam op- 5
tare dementis eſt; ſubvenire autem tempeſtati
quavis ratione ſapientis: eoque magis, ſi plus
adipiſcare re explicata boni, quam addubitata
mali. Periculoſæ autem rerum actiones par- 6
tim iis ſunt, qui eas ſuſcipiunt, partim rei
publicæ. Itemque alii de vita, alii de gloria
et benivolentia civium in diſcrimen vocantur.
Promtiores igitur debemus eſſe ad noſtra peri- 7
cula, quam ad communia, dimicareque parcius
de honore et gloria, quam de ceteris commo-
dis. Inventi autem multi ſunt, qui non modo 8
pecuniam, ſed vitam etiam profundere pro pa-

5. *In tranquillo.*] Subintell. *mari.*

Re explicata.] Confecta, perfecta, ad exitum perducta. Cicer. lib. xii. epiſt. 1. " Reliqua magna ſunt ac multa, ſed poſita omnia in vobis: quamquam primum quidque explicemus." Hinc *explicare* et *expedire* conjungit lib. xiii. epiſt. 26.

Addubitata.] Cum Erneſto interpretor *in diſcrimen adducta.*

6. *Periculoſæ autem rerum actiones.*] Res, inquit, aguntur vel cum periculo eorum, qui eas ſuſcipiunt, vel ceterorum omnium, qui ejuſdem civitatis ſunt.

7. *Ad noſtra pericula.*] Quia in his temeritas minus reipubl. nocet, quam in communibus.

Dimicareque parcius.] Rarius, reſtrictius, majore cautione adhibita. *Paratius* dederunt, qui ignorabant, *dimicare de honore et gloria* Ciceroni eſſe, honoris et gloriæ periculum adire. Pro Sextio c. 1. " Reos de capite, de fama, de civitate, de fortunis, de liberis dimicantes." Pompeius Magnus in quarta epiſtolarum ad Domitium, quæ adjectæ ſunt Cic. ad Attic. viii. 12. " Ut de omnibus fortunis rei p. dimicem." Particula *que*, in *dimicareque*, pro *ſed* accipienda eſt, ut ſæpe. Vide ſupra ad c. vii. 5.

8. *Vitam etiam profundere pro patria parati.*] Non in Græciſmis ponendum eſt hoc loquendi genus, cum *paratus*

tria parati essent: iidem gloriæ jacturam ne
minimam quidem facere vellent, ne re publica
9 quidem postulante. Ut Callicratidas, qui cum
Lacedæmoniorum dux fuisset Peloponnesiaco
bello, multaque fecisset egregie; vertit ad ex-
tremum omnia, cum consilio non paruit eo-
rum, qui classem ab Arginussis removendam,
nec cum Atheniensibus dimicandum putabant.
Quibus ille respondit, Lacedæmonios, classe il-
la amissa, aliam parare posse: se fugere sine suo
10 dedecore non posse. Atque hæc quidem La-
cedæmoniis plaga mediocris: illa pestifera,
qua, cum Cleombrotus, invidiam timens, te-
mere cum Epaminonda conflixisset, Lacedæ-

infinitivum sibi jungit. Omnibus enim Latinis familiare fuit.

9. *Callicratidas.*] Quidam ob ignorantiam dialecti Laconicæ, *Callicratides.*

Peloponnesiaco.] Triennio ante expugnatas a Lysandro Athenas, victum ad Methymnam, Lesbi urbem, Conona Callicratidas Mitylenis obsidebat. Ibi dum centum navium classi, obsessis auxilio missæ, cedere victorem pudor præpediebat, ipse navium numero longe inferior prœlium committit, quo victus non sine magna suorum et hostium strage cecidit. Vide Xenophont. lib. i. Ἑλληνικῶν, Plutarch. Lysand. et in Apophthegm. Lacon. Diod. Sic. lib. xv.

Vertit ad extremum omnia.] Effecit, ut illius expeditionis fortuna a Lacedæmoniis ad Athenienses, cum summo ipsius dedecore, converteretur.

Arginussis.] Hæ tres insulæ, ante Lesbum ad Asiam sitæ, argillacea terra candebant, quæ ab ἀργινόεις, *candidus, splendidus*, feminino genere ἀργινόεσσα, et contracte ἀργινοῦσσα, dicitur, ut *Œnussa*, ab οἰνόεις, οἰνόεσσα, *Ophiussa* et *Pityussa*, ab ὀφιόεσσα et πιτυόεσσα. Etiam Ἀργινοῦσαι vocantur, ut et *Œnusæ*, *Ophiusæ* et *Pityusæ*.

10. *Cleombrotus.*] Græce Κλεόμβροτος, Pausaniæ filius, (pronepos ejus, de quo Corn. Nep.) Lacedæmoniorum dux in pugna Leuctrica. Vide Plutarch. in Pelopid. et Agesilao.

Invidiam timens.] Credebatur enim Thebanis, Lacedæmoniorum hostibus, amicior esse.

moniorum opes corruerunt. Quanto Q. Ma- 11
ximus melius? de quo Ennius:

Unus homo nobis cunctando restituit rem.
Non enim rumores ponebat ante salutem.
Ergo postque, magisque viri nunc gloria claret.

Quod genus peccandi vitandum est etiam in 12
rebus urbanis. Sunt enim, qui, quod sentiunt, etiam si optimum sit, tamen invidiæ metu non audent dicere.

11. *Q. Maximus.*] Q. Fabius Maximus Cunctator, qui Hannibalis impetus cunctando fregit.

Ennius.] Libro xii. Annalium.

Unus homo.] Virgilius, Ennium imitatus, nec tamen describens, lib. vi. Æn. ver. 846. dixit:

Unus qui nobis cunctando restituit rem,

adhibita, ut moram versui adderet, erudita correctione.

Non enim rumores.] Parum curabat vulgi de se sermones, dummodo publicæ saluti consuleret. Liv. lib. xliv. c. 22. "Neque enim omnes tam firmi et constantis animi contra adversum rumorem esse possunt, quam Fabius fuit: qui suum imperium minui per vanitatem populi maluit, quam secunda fama male rem gerere." Pronuntia: *Non eni' rumores*; sive *Non enim rumores*, ut *enim* una syllaba efferatur. Hoc modulo particulam *enim* prisci poëtæ usurpaverunt. Ut Terent. Phorm. v. 8. 90.

Enim solus nequeo: accurre huc. Una injuria 'st.

Ultimam vero syllabam verbi *ponebat*, sequente vocali, produxit Ennius plane ex more suo poëtarumque æqualium.

Postque magisque.] Id est, non modo post obitum, sed magis etiam, quam cum viveret.

12. *Non audent.*] Non ubique post *sunt, qui* subjunctivus necessarius est. Utriusque linguæ præstantissimi scriptores, ut innumeris aliis locis, ita quando *sunt, qui* præcedit, rei simpliciter ac sine ulla dubitatione enuntiandæ indicativum, et contra, ubi sermo est de eo, quod fieri queat aut consentaneum sit, subjunctivum (Græci etiam optativum) aptare solent. Theophrastus Char. Eth. cap. viii. 4. *Εἰσὶ δ' οἱ καὶ πόλεις λόγῳ κατὰ κράτος αἱροῦντες*, ΠΑΡΕΔΕΙΠΝΗΘΗΣΑΝ. Lucianus in Somnio p. 5. A. exempl. Bourdel. *Εἰ δὲ καὶ Φειδίας, ἢ Πολύκλειτος γένοιο, καὶ θαυμαστὰ πολλὰ ἐξεργάσαιο, τὴν μὲν τέχνην ἅπαντες ἐπαινέσονται, οὐκ ἔστι δὲ ὅστις τῶν ἰδόντων, εἰ νοῦν ἔχοι* ΕΥΞΑΙΤ' *ἂν σοὶ ὅμοιος γενέσθαι.* Inepte fecisset alter, si *παραδειπνηθῶσι*

1 XXV. Omnino qui rei publicæ præfuturi
ſunt, duo Platonis præcepta teneant: unum,
ut utilitatem civium ſic tueantur, ut quæcum-
que agunt, ad eam referant, obliti commodo-
rum ſuorum: alterum, ut totum corpus rei
publicæ curent, ne, dum partem aliquam tuen-
2 tur, reliquas deſerant. Ut enim tutela, ſic pro-
curatio rei publicæ ad utilitatem eorum, qui
commiſſi ſunt, non ad eorum, quibus commiſſa
3 eſt, gerenda eſt. Qui autem parti civium con-
ſulunt, partem negligunt, rem perniocioſiſſimam
in civitatem inducunt, ſeditionem atque diſ-
cordiam: ex quo evenit, ut alii populares, alii
ſtudioſi optimi cujuſque videantur, pauci uni-

pro παρεδειπνήθησαν, alter ſi ηὔξατο pro εὔξαιτο ſcripſiſſet. Similiter Cicero infra c. xxx. 13. "Sunt his alii multum diſpares, ſimplices et aperti, qui nihil ex occulto, nihil ex inſidiis agendum *putant*, veritatis cultores, fraudis inimici: itemque alii, qui quidvis *perpetiantur*, cuivis *deſerviant*, dum quod velint conſequantur." Æque peccaret ſi quis priore loco *putent*, ac ſi poſteriore *perpetiuntur* et *deſerviunt* repóneret. Etſi vero poſt *ſunt, qui* ſubjunctivum alibi, alibi indicativum requiri adſevero: facile tamen largior, eſſe locos; quibus uterque modus æque eleganter accommodari poſſit. Indicativo in hac conſtructione uſus eſt Cic. de Invent. i. 40. adn. 9. ad Attic. lib. xiv. ep. 17. adn. 89. de Fin. i. 20. adn. 80. Tuſcul. Quæſt. iii. 31. adn. 29. et 31. aliiſque locis pluribus. Certiſſima eſt poëtarum auctoritas. Lucret. iii. 115.

Eſt aliud tamen in nobis, quod tempore in illo
Multi' modis agitatur et omnis accipit in ſe
Lætitiæ motus.

Idem vi. 703.

Sunt aliquot quoque res, quarum unam dicere cauſam
Non ſatis eſt.

Horat. Od. i. 7. 5.

Sunt, quibus unum opus eſt intactæ Palladis urbem
Carmine perpetuo celebrare.

XXV. 1. *Duo Platonis præcepta.*] Lib. i. et iv. de Republ.

3. *Optimi cujuſque.*] *Optimi* ſunt optimates, id eſt nobiles, quorum qui ſtudioſi erant, *optimatium fautores* dicebantur.

versorum. Hinc apud Athenienses magnæ dis- 4
cordiæ: in nostra re publica non solum seditiones, sed pestifera etiam bella civilia: quæ gravis, et fortis civis, et in re publica dignus principatu fugiet atque oderit, tradetque se totum rei publicæ, neque opes aut potentiam consectabitur, totamque eam sic tuebitur, ut
omnibus consulat. Nec vero criminibus falsis 5
in odium aut invidiam quemquam vocabit: omninoque ita justitiæ honestatique adhærescet, ut, dum ea conservet, quamvis graviter offendat, mortemque oppetat potius, quam de-
ferat illa, quæ dixi. Miserrima omnino ambi- 6
tio est honorumque contentio: de qua præclare apud eumdem est Platonem, similiter facere

4. *Neque opes aut potentiam.*] *Opes* pecuniam ac divitias interpretaberis, quæ significatio hujus vocabuli valde usitata est.

5. *Criminibus falsis.*] Fictis criminationibus.

Ut, dum ea conservet.] Pronomen *ea* commode refertur ad *justitiam honestatemque.* Solent boni cujuscumque generis substantivis pronomina in genere neutro subjicere. Vide Cortium ad lib. vii. ad Divers. ep. 20. n. 4. et ad Sallust. Catil. v. 7. *Quamvis graviter* nihil aliud est, quam *quam libet*, *quantumvis graviter*, quod est *vel gravissime.* Quis enim nescit, *quamvis* sæpe adjectivis et adverbiis ita jungi, ut iis superlativi significationem adjiciat? Sic, *quamvis sæpe* Cicero dixit lib. iii. de Orat. c. 26. *quamvis copiose* lib. i. Tusc. c. 21. *quamvis temere*, Liv. lib. xxxiv. c. 19. Adde infra ii. 7. 8. et xx. 6. *Offendere* non tantum de aliis lædendis dicitur, sed etiam de quacumque benivolentiæ, existimationis, honoris et fortunarum jactura.

6. *Honorumque contentio.*] Nove dictum videtur Erasmo *honorum contentio*, pro *contentio de honoribus*, i. e. magistratibus.

Apud eumdem est Platonem.] Lib. vi. de Republ.

Similiter facere ut si.] Ciceronianum hoc est. Lib. iv. Tusc. c. 18. pr. "Similiter facit, ut si posse putet eum, qui se a Leucade præcipitaverit, sustinere se cum velit." Lib. ii. de Fin. cap. 7. med. "Similiter ut si dicat, non reprehendendos parricidas."

eos, qui inter ſe contenderent, uter potius rem publicam adminiſtraret, ut ſi nautæ certarent,
7 quis eorum potiſſimum gubernaret. Idemque præcipit, ut eos adverſarios exiſtimemus, qui arma contra ferant; non eos, qui ſuo judicio tueri rem publicam velint: qualis fuit inter P. Africanum, et Q. Metellum ſine acerbitate diſ-
8 ſenſio. Nec vero audiendi, graviter qui inimicis iraſcendum putabunt, idque magnanimi et fortis viri eſſe cenſebunt. Nihil enim laudabilius, nihil magno et præclaro viro dignius
9 placabilitate atque clementia. In liberis vero populis, et in juris æquabilitate exercenda etiam eſt facilitas, et altitudo animi, quæ dicitur: ne, ſi iraſcamur aut intempeſtive accedentibus, aut impudenter rogantibus, in moroſitatem in-
10 utilem et odioſam incidamus. Et tamen ita

Uter potius.] Obſervent tirones, *uter* et *potius* de duobus; *quis* et *potiſſimum* de pluribus dici.

7. *Idemque præcipit.*] Facit hoc Plato lib. ix. de Republ. haud longe a princ. Poſtrema vero verba, "Non eos qui ſuo judicio tueri rempubl. velint," a Cicerone liberius adjecta videntur.

Inter P. Africanum et Q. Metellum.] Africanum minorem intelligit et Metellum Macedonicum Numidici patruum, Andriſci victorem, bis principem ſenatus; cujus mortui lectum quatuor filii conſulares extulerunt. Vid. Vellei. Paterc. i. 11. Valer. Max. lib. iv. 1. 12. Plin. lib. vii. 44.

8. *Putabunt.*] Vulgo *putant* ac deinde *cenſent*. Sed vide, quæ adnotabimus ad cap. xli. 9.

9. *In juris æquabilitate.*] Ubi pari jure omnes continentur.

Altitudo animi.] *Altitudo animi* eſt, quæ non iraſcitur ſtulto et impolito vulgo, quæ ſe contemni non poſſe, et ultra omnes injurias evectam putat. Sic *altus vultus* interdum in laude eſt. Vide Gronov. ad Senec. de Tranquill. An. c. 1. Hanc explicationem ipſe comprobat Cicero in Partit. Or. cap. 22. "Altitudo animi in capiendis incommodis et maxime injuriis."

probanda eſt manſuetudo atque clementia, ut adhibeatur rei publicæ cauſſa ſeveritas, ſine qua adminiſtrari civitas non poteſt. Omnis autem 11
et animadverſio, et caſtigatio contumelia vacare debet: neque ad ejus, qui punitur aliquem, aut verbis fatigat, ſed ad rei publicæ utilitatem referri. Cavendum eſt etiam, ne major pœna, 12
quam culpa ſit: et ne iiſdem de cauſſis alii plectantur, alii ne appellentur quidem. Pro- 13
hibenda autem maxime eſt ira in puniendo. Numquam enim, iratus qui accedet ad pœnam, mediocritatem illam tenebit, quæ eſt inter nimium et parum; quæ placet Peripateticis, et recte placet: modo ne laudarent iracundiam, et dicerent, utiliter a natura datam. Illa vero 14
omnibus in rebus repudianda eſt, optandum-

11. *Animadverſio, et caſtigatio.*] Gravior eſt *animadverſio*, quam *caſtigatio*: ad illam verbum *punitur* ſe refert, ad hanc *fatigat*, quod verbis fieri poteſt. De re ipſa vid. cap. xxxviii. 3.

Qui punitur aliquem.] Pro *punit.* Ita *fabrico* et *fabricor*, *objurgo* et *objurgor* active. Vide Vechneri Hellenolex. lib. i. part. i. c. 8. p. 97.

Fatigat.] De elegante, ſed vulgo neglecta, hujus verbi ſignificatione vide infra ad lib. iii. 18. 2.

12. *Alii plectantur.*] Graviore pœna adficiantur.

Ne appellentur quidem.] Ne in jus quidem vocentur ad reddendam factorum rationem.

13. *Et recte placet.*] Alii conjecerunt *placeret*, quod ſequatur *modo ne*. Nec vero hæ particulæ conjunctivum ante ſe requirunt. Cic. lib. xvi. ad Diverſ. epiſt. 22. "Tertia aderit: modo ne Publius rogatus ſit." Ad Attic. lib. v. ep. 4. "Quæ de Sicinio audiſti, ea mihi probantur: modo ne illa exceptio in aliquem incurrat bene de nobis meritum."

Iracundiam.] Invidioſe hoc Peripateticis tribuitur qui non *iracundiam*, quam in vitiis numerant, ſed *iram* probabant, eamque exſcindendam eſſe negabant. Niſi forte *iracundiam* pro *ira* dixit, quod et alii fecerunt.

14. *Repudianda eſt.*] Non

que, ut ii, qui præfunt rei publicæ, legum fimiles fint, quæ ad puniendum non iracundia, fed æquitate ducuntur.

1 XXVI. Atque etiam in rebus profperis et ad voluntatem noftram fluentibus fuperbiam, faftidium arrogantiamque magno opere fugia-
2 mus. Nam ut adverfas res, fic fecundas immoderate ferre levitatis eft: præclaraque eft æquabilitas in omni vita, et idem femper vultus eademque frons, ut de Socrate itemque de
3 C. Lælio accepimus. Philippum quidem Ma-

moderandam aut cohibendam effe dicit, quod et Peripatetici volebant; fed *repudiandam*, id eft, expellendam, eradicandam.

Legum fimiles fint.] Senec. lib. i. de Ira cap. 16 p. 19. "Procedam in tribunal non furens, nec infeftus, fed vultu legis." Deinde: "Quid? tibi videtur lex irafci, quos non vidit, quos non futuros fperat? Illius itaque fumendus eft animus, quæ non irafcitur, fed conftituit."

XXVI. 1. *Magno opere.*] Ut fupra c. xi. 8. *tanto opere*, ita hic *magno opere*. Sæpius utrumque et fimilia, *quanto opere, nimio opere*, in Cicerone leguntur.

2. *Idem femper vultus eademque frons.*] *Vultus* index eft voluntatis animi; *frons* hilaritatis vel triftitiæ.

De Socrate.] Cicero lib. iii. Tufc. c. 15. "Hic enim eft ifte vultus femper idem, quem dicitur Xanthippe prædicare folita in viro fuo fuiffe Socrate, eodem vultu femper fe vidiffe exeuntem illum domo et revertentem. Nec vero ea frons erat, quæ M. Craffi illius veteris, quem femel ait in omni vita rififfe Lucillius; fed tranquilla et ferena." Seneca epift. civ. "Hæc ufque eo animum Socratis non moverunt, ut ne vultum quidem moverint. Illam mirabilem laudem, et fingularem ufque ad extremum fervavit: non hilariorem quifquam, non triftiorem Socratem vidit: æqualis fuit in tanta inæqualitate fortunæ." Plin. lib. vii. cap. 18. "Ferunt Craffum, avum Craffi in Parthis interemti, numquam rififfe, ob id *Agelaftum* vocatum; ficut nec fleffe multos. Socratem, clarum fapientia, eodem femper vifum vultu, nec aut hilari magis, aut turbato."

C. Lælio.] Infra c. xxx. 8. "In C. Lælio multa hilaritas." Horat. lib. ii. Sat. i. 72. "Mitis fapientia Læli." Lælium minorem intelligit, qui

cedonum regem, rebus geſtis et gloria ſupera-
tum a filio; facilitate et humanitate video ſu-
periorem fuiſſe. Itaque alter ſemper magnus, 4
alter ſæpe turpiſſimus: ut recte præcipere vi-
deantur, qui monent, ut, quanto ſuperiores ſu-
mus, tanto nos geramus ſummiſſius. Panætius 5
quidem, Africanum, auditorem et familiarem
ſuum, ſolitum ait dicere, ut equos, propter cre-
bras contentiones præliorum ferocitate exſul-
tantes, domitoribus tradere ſoleant, ut his fa-

prætor Viriathum fregit. ii. 11. 11. Coſ. cum Q. Servil. Cæp. a. 613. Idem Sapiens cognominatus et amicus fuit Africani minoris. Lælius major, hujus avus, Africano majori æqualis, cum ejus fratre Aſiatico coſ. fuit a. 563.

3. *A filio.*] Alexandro Magno, qui ipſe quidem Philippi filius dici haberique noluit.

Superiorem fuiſſe.] Juſtin. lib. ix. c. 8. "Huic [Philippo] Alexander filius ſucceſſit, et virtute et vitiis patre major." Deinde: "Iram pater diſſimulare, plerumque etiam vincere: hic ubi exarſit, nec dilatio ultionis nec modus erat." Tandem: "Amari pater malle, hic metui." Vide et Senec. lib. iii. de Ira c. 23. De vitiis Alexandri præter alios Liv. lib. ix. c. 18.

4. *Supe iores ſumus.*] Quemadmodum omnis generis oratio indefinita, ita interrogativa indefinite poſita, indicativum frequenter admittunt. Vide Vechner. Hellenolex. lib. i. part. ii. c. 36. Conf. ſupra ad cap. vii. 6. et quæ ad hujus capitis paragraphum proxime ſequentem adnotabimus.

5. *Panætius.*] Vide lib. iii. c. 2. Cicero lib. iv. de Finib. c. 9. "Homo inprimis ingenuus et gravis, dignus illa familiaritate Scipionis et Lælii, Panætius." Vellei. Pat. lib. i. c. 13. "Scipio tam elegans liberalium ſtudiorum omniſque doctrinæ et auctor et admirator fuit, ut Polybium Panætiumque, præcellente ingenio viros, domi militiæque ſecum habuerit."

Africanum.] Scipionem Africanum minorem.

Tradere ſoleant.] Verum puto *ſolent*. Ita etiam ſcriptum in vetuſta Nonii membrana Guelph. Falluntur, qui indicativum ex oratione obliqua prorſus excludunt. Exemplis ad c. vii. 6. prolatis nunc alia quædam ſuccenturiabo. Cicero infra iii. 7. 3. "Quo facilius, quæ volunt, explicent." Læl. xxv. 11. "Meminiſtis, —quam popularis lex de ſacerdotiis C. Licinii Craſſi vide-

cilioribus poſſint uti; ſic homines ſecundis rebus effrenatos ſibique præſidentes tamquam in girum rationis et doctrinæ duci oportere, ut perſpicerent rerum humanarum imbecillitatem
6 varietatemque fortunæ. Atque etiam in ſecundiſſimis rebus maxime eſt utendum conſilio amicorum, hiſque major etiam, quam ante,
7 tribuenda auctoritas. Iiſdemque temporibus cavendum eſt, ne aſſentatoribus patefaciamus aures, neve adulari nos ſinamus: in quo falli facile eſt. Tales enim nos eſſe putamus, ut jure laudemur. Ex quo naſcuntur innumera-

batur." Liv. ii. 15. 4. "Eam eſſe voluntatem omnium, ut qui libertati erit in illa urbe finis, idem urbi ſit." Sueton. Cæſ. cap. 9. "Cæſarem in conſulatu confirmaſſe regnum, de quo ædilis cogitarat."

In girum rationis.] *Girus* proprie dicitur, in quem equi circumaguntur. Vide Cerdam ad Virgil. lib. iii. Georg. ver. 191. Significat, homines adſuefaciendos eſſe, ut rationi et doctrinæ obtemperent, nec viribus, opibus et fortuna freti latius evagentur; ſed intelligant, omnia, quibus efferri ſoleant alii, eſſe imbecilla, nec ullum fortunæ ſtatum diu in eodem veſtigio permanere. Vocalis Græca in hoc vocabulo non magis neceſſaria videtur, quam in *ſilva* et *ſtilus*.

6. *In ſecundiſſimis rebus.*] Quo ſecundiores res, eo magis animus ad cavendum attendatur, aureſque ſalutaribus conſiliis præbeantur.

Tribuenda auctoritas.] Tanto magis perſuaſum ſit, eorum conſiliis eſſe obtemperandum.

7. *Neve adulari nos.*] *Adulari* et *adulare aliquem* veteres dicebant ſæpius, quam *alicui.*

Tales enim nos eſſe.] Multi *tales enim nos tunc eſſe putamus.* Meliores adverbium *tunc* merito repudiant. Non in ſecundis rebus ſolum, ſed in adverſis etiam, ob naturalem humano generi φιλαυτίαν, tales eſſe ſe putant homines, ut jure laudentur.

Ex quo naſcuntur innumerabilia peccata.] Reſpexit illa Platonis de Rep. lib. v. p. 549. Hopper. Τοῦτο δ' ἐστὶν ὃ λέγουσιν, ὡς φίλος αὑτῷ πᾶς ἄνθρωπος φύσει τέ ἐστι, καὶ ὀρθῶς ἔχει τὸ δεῖν εἶναι τοιοῦτον. Τὸ δὲ ἀληθείᾳ γε πάντων ἁμαρτημάτων, διὰ τὴν σφόδρα ἑαυτοῦ φιλίαν, αἴτιον ἑκάστῳ γίγνεται ἑκάστοτε. κ. τ. λ. Conf. Plutarch. de Diſcrim. Am. et Adul. prinoipio.

bilia peccata, cum homines inflati opinionibus
turpiter irridentur, et in maximis verſantur er-
roribus. Sed hæc quidem hac tenus. Illud 8
autem ſic eſt judicandum, maximas geri res et
maximi animi ab iis, qui res publicas regant,
quod earum adminiſtratio latiſſime pateat ad
plurimoſque pertineat. Eſſe autem magni ani- 9
mi, et fuiſſe multos etiam in vita otioſa, qui
aut inveſtigarent, aut conarentur magna quæ-
dam, ſeſeque ſuarum rerum finibus contine-
rent: aut interjecti inter philoſophos et eos,
qui rem publicam adminiſtrarent, delectaren-
tur re ſua familiari, non eam quidem omni ra-
tione exaggerantes, neque excludentes ab ejus
uſu ſuos: potiuſque et amicis impartientes, et
rei publicæ, ſi quando uſus eſſet. Quæ pri- 10
mum bene parta ſit, nullo neque turpi quæſtu,
neque odioſo: tum quam plurimis, modo di-

Turpiter irridentur.] Decipiuntur ab iis, a quibus ſe laudari putant.

8. *Illud autem.*] Tota hujus capitis pars reliqua, ab his verbis, Facciolato non ſuo loco poſita videtur, quam ille eo retrahendam cenſet, ubi de politicis et otioſis agatur, capite, opinor, xxi.

Maximas geri res et maximi animi.] Vide de hoc conſtructionis genere infra c. xxviii. 6. et quæ dicta ſunt ad Nep. Attic. viii. 2.

9. *Suarum rerum finibus continerent.*] Publicis alieniſque rebus ſe non immiſcentes.

Interjecti inter philoſophos.] Medium inter philoſophos et eos, qui rempubl. adminiſtrant, vitæ genus ſectati, non uni rerum cognitioni dediti.

Omni ratione.] Quacumque ratione, bonis maliſve artibus.

Potiuſque.] Sed potius. Sæpe ita poſt negationem copulativa particula adverſativæ vim accipit. Vide ad c. vii. 5.

Impartientes.] Ita in libris eſt pro *impertientes*, ut hodie loquimur. Similia ſunt *detractare*, *adtractare*, *conſpargere*, *infacetus*.

10. *Nullo neque turpi quæſtu.*] Vide ad c. xx. 1. De turpi et odioſo quæſtu c. xlii. 2.

gnis, ſe utilem præbeat: deinde augeatur ratione, diligentia, parſimonia: nec libidini potius luxuriæque, quam liberalitati et benefi-
11 cientiæ pateat. Hæc præſcripta ſervantem licet magnifice, graviter animoſeque vivere, atque etiam ſimpliciter, fideliter, vitæ hominum amice.

1 XXVII. Sequitur, ut de una reliqua parte honeſtatis dicendum ſit: in qua verecundia, et quaſi quidam ornatus vitæ, temperantia, et modeſtia, omniſque ſedatio perturbationum a-
2 nimi, et rerum modus cernitur. Hoc loco continetur id, quod dici Latine decorum poteſt: Græce enim πρέπον dicitur. Hujus vis ea eſt, ut ab honeſto non queat ſeparari. Nam et

11. *Servantem licet vivere.*] Servans poteſt vivere. Vide ad c. vii. 1. lib. ii. 19. 11.

Animoſeque.] Non timide et abjecte, ſine ſuſpicione et metu.

Simpliciter.] Vivit *ſimpliciter*, qui animo eſt non maligno, ſubdolo, ficto, ſuſpicaci, tecto; ſed candide, aperte et bona fide cum aliis agit. Non enim vitii nomen umquam eſt *ſimplicitas*, ut vulgus nunc putat.

Vitæ hominum amice.] Dictum ut *convenienter naturæ vivere*, lib. iii. 3.

XXVII. 1. *Sequitur, ut dicendum ſit.*] Id eſt, *ut dicatur.* Pro Leg. Manil. cap. 10. pr. "Reſtat, ut de imperatore ad id bellum deligendo dicendum eſſe videatur." Ibid. c. 20. pr. "Reliquum eſt, ut de Q. Catuli auctoritate et ſententia dicendum eſſe videatur."

De una reliqua parte.] De ea parte, quæ ſola reliqua eſt.

In qua.] Eam virtutem intelligit, quam Græci *σωφροσύνην* vocant, ipſe *modeſtiam* et *temperantiam* ſupra dixit c. v. 2. *moderationem* Tuſc. iii. 8.

Et quaſi quidam ornatus.] Illud *et* referendum videtur ad ea quæ ſequuntur, *temperantia et modeſtia, quaſi quidam ornatus vitæ.* Platonis ſententiam eſſe putant, e lib. iv. de Republ. poſt med. *Κόσμος πȣ́ τις ἡ σωφροσύνη, ϗ ἡδονῶν τινων καὶ ἐπιθυμιῶν ἐγκράτεια, ὥς φασιν.*

Rerum modus.] Moderatio illa, quæ cavet, ne quid nimis.

2. *Hoc loco.*] In hac parte. Vide ad c. 6. pr.

Ut ab honeſto non queat ſepa-

quod decet, honeſtum eſt; et quod honeſtum
eſt, decet. Qualis autem differentia ſit honeſti 3
et decori, facilius intelligi, quam explanari
poteſt. Quidquid eſt enim, quod deceat, id
tum apparet, cum antegreſſa eſt honeſtas. Ita- 4
que non ſolum in hac parte honeſtatis, de qua
hoc loco differendum eſt, ſed etiam in tribus
ſuperioribus, quid deceat, apparet. Nam et 5
ratione uti atque oratione prudenter, et agere,
quod agas, conſiderate: omnique in re, quid
ſit veri, videre et tueri decet: contraque falli,
errare, labi, decipi tam dedecet, quam delirare
et mente eſſe captum: et juſta omnia decora
ſunt; injuſta contra, ut turpia, ſic indecora.
Similis eſt ratio fortitudinis. Quod enim viri- 6
liter animoque magno fit, id dignum viro et
decorum videtur: quod contra, id ut turpe,
ſic indecorum. Quare pertinet quidem ad o- 7
mnem honeſtatem hoc, quod dico, decorum:
et ita pertinet, ut non recondita quadam ratio-
ne cernatur, ſed ſit in promtu. Eſt enim quid- 8
dam, idque intelligitur in omni virtute, quod
deceat: quod cogitatione magis a virtute pot-
eſt, quam re ſeparari. Ut venuſtas et pulchri- 9

vari.] Id eſt, ut nihil ſit decorum, quod non idem ſit honeſtum. Nihil enim decet, quod virtuti repugnet. Hoc ſi omnibus perſuaſum eſſet, non eos decori magiſtros maxime probarent, qui a virtute alieniſſimi, ac libidinum fere miniſtri ſunt: quaſi decore fieri poſſint, quæ ipſa non decent.

3. *Antegreſſa eſt honeſtas.*] Græcum verbum προηγεῖσθαι Latine expreſſit. Honeſtatem decori cauſam eſſe efficientem ait.

5. *Ratione uti.*] Quod *prudentiæ* eſt.

tudo corporis ſecerni non poteſt a valetudine: ſic hoc, de quo loquimur, decorum, totum illud quidem eſt cum virtute confuſum, ſed mente et cogitatione diſtinguitur. Eſt autem
10 ejus deſcriptio duplex. Nam et generale quoddam decorum intelligimus, quod in omni honeſtate verſatur: et aliud huic ſubjectum, quod
11 pertinet ad ſingulas partes honeſtatis. Atque illud ſuperius ſic fere definiri ſolet: decorum id eſſe, quod conſentaneum ſit hominis excellentiæ, in eo, in quo natura ejus a reliquis ani-
12 mantibus differat. Quæ autem pars ſubjecta generi eſt, eam ſic definiunt, ut id decorum velint eſſe, quod ita naturæ conſentaneum ſit, ut in eo moderatio et temperantia appareat cum ſpecie quadam liberali.

1 XXVIII. Hæc ita intelligi, exiſtimare poſſumus ex eo decoro, quod poëtæ ſequuntur:
2 de quo alio loco plura dici ſolent. Sed tum ſervare illud poëtas, quod deceat, dicimus,

9. *Totum illud quidem.*] Pleonaſmus eſt *hoc totum illud quidem.* Cap. xxix. 8. "Ludo autem et joco uti illo quidem licet, ſed ſicut ſomno." Lib. ii. cap. vi. 9. "Quæ ſordidiſſima eſt illa quidem ratio et inquinatiſſima."

10. *Ejus deſcriptio.*] Diviſio, ut dictum eſt ad c. vii. 3.

Aliud huic ſubjectum.] Speciale, quod hoc comprehenſum eſt. Proxime, *quæ autem pars ſubjecta generi eſt.*

12. *Moderatio.*] Quæ cavet, ne quando in dictis factiſque modus excedatur.

Temperantia.] Voluptatum moderatrix.

Cum ſpecie quadam liberali.] Cum quadam elegantia, qualis eſt hominum liberaliter educatorum, et liberalibus artibus imbutorum, qui in omni ſenſu, oratione geſtuve nihil inſulſi, nihil abſurdi et inconditi præ ſe ferunt.

XXVIII. 1. *Quod poëtæ ſequuntur.*] Quod poëtæ adfectant, cujus ſtudium poëtis eſt proprium. Vid. ad c. i. 6.

cum id, quod quaque persona dignum est, et sit, et dicitur. Ut, si Æacus aut Minos diceret,

Oderint, dum metuant;

aut,

Natis sepulcro ipse est parens:

indecorum videretur, quod eos fuisse justos accepimus. At Atreo dicente, plausus excitantur. Est enim digna persona oratio. Sed poë- 3
tæ, quid quemque deceat, ex persona judica-

2. *Æacus aut Minos.*] Æacus Jovis filius ex Ægina, Minos ex Europa esse dicebatur, uterque ea justitiæ inter homines cultæ fama, ut apud inferos cum Rhadamantho judicare mortuos credi potuerit. Vide ad cap. xii. 7.

Oderint.] Versus ex veteri tragœdia, Attii fortasse, vel, ut vulgo dicitur, Accii, cujus *Atreus* a veteribus citatur. Est autem hoc dictum ex persona Atrei, regis Mycenarum, qui Pelopis et Hippodamiæ filius, Tantali nepos, Thyestis frater, Agamemnonis pater fuit. Is cum Thyesten fratrem, Aëropes conjugis suæ adulterum, in exsilium egisset, postea simulata reconciliatione revocasset: huic ipsius filios, ex Aërope susceptos, Tantalum et Plisthenem, comedendos apposuit.

Ipse est parens.] Accipienda sunt, tamquam prolata ex persona Atrei, non de ultione deliberantis aut minantis pœnam; sed scelera sua, quibus Thyesten ultus sit, superbe et gloriose commemorantis. Conf. Senec. Thyest. v. 882. seqq. Verba ex eadem fortasse tragœdia desumta, quam Cic. Tusc. iv. 36. sic adlegavit: "Ut facile appareat, Atrei filios esse, ejus, qui meditatur pœnam in fratrem novam:

Major mihi moles, majus miscendum malum,
Qui illius acerbum cor contundam et comprimam.

Quæ igitur hæ erunt moles? Audi Thyesten ipsum:

Impius hortatur me frater, ut meos malis miser
Manderem natos.

Eorum viscera apponit. Quid est enim, quo non progrediatur eodem ira, quo furor?"

Plausus excitantur.] A spectatoribus hoc dictum magno plausu excipitur, tamquam ex persona Atrei aptissime prolatum.

3. *Judicabunt.*] Ipsi judicent ex persona, quam suo arbitratu cuique accommodant. Nobis autem certam personam imposuit ipsa natura.

bunt: nobis autem personam imposuit ipsa na-
tura magna cum excellentia præstantiaque ani-
4 mantium reliquarum. Quocirca poëtæ in ma-
gna varietate personarum, etiam vitiosis quid
conveniat, et quid deceat, videbunt: nobis
autem cum a natura constantiæ, moderationis,
temperantiæ, verecundiæ partes datæ sint;
cumque eadem natura doceat non negligere,
quem ad modum nos adversus homines gera-
mus: efficitur, ut et illud, quod ad omnem
honestatem pertinet, decorum, quam late fu-
sum sit, appareat; et hoc, quod spectatur in
5 unoquoque genere virtutis. Ut enim pulchri-
tudo corporis apta compositione membrorum
movet oculos, et delectat hoc ipso, quod inter
se omnes partes cum quodam lepore consen-
tiunt: sic hoc decorum, quod elucet in vita,
movet approbationem eorum, quibuscum vivi-
tur, ordine, et constantia, et moderatione di-
6 ctorum omnium atque factorum. Adhibenda
est igitur quædam reverentia adversus homi-

Magna cum excellentia præstantiaque animantium reliquarum.] Non *excellentiam* et *præstantiam animantium* intelligit, sed *hominum*: genitivus vero *animantium* comparativus est, cujus vis *præ animantibus*. Græcorum more dictum videtur.

4. *Verecundiæ partes datæ sint.*] Natura nos jussit constantis, moderati, temperantis, verecundi personam agere.

Adversus.] Erga, ut n. 6. Vide ad c. 11. pr.

Efficitur ut appareat.] Dictum, ut *faciendum est, ut mittam, ut respondeam*, lib. ii. epist. xix. 4. lib. iii. epist. xii. pr. Est enim nihil aliud, quam *apparet hinc*. Vide ad c. xxxi. 2.

5. *Pulchritudo corporis.*] Lib. iv. Tusc. c. 13. "Ut corporis est quædam apta figura membrorum, cum coloris quadam suavitate, eaque dicitur pulchritudo."

6. *Adversus homines et opti-*

nes, et optimi cujufque, et reliquorum. Nam negligere, quid de fe quifque fentiat, non folum arrogantis eft, fed etiam omnino diffoluti.
Eft autem quod differat, in hominum ratione 7
habenda, inter juftitiam et verecundiam. Juf- 8
titiæ partes funt, non violare homines: verecundiæ non offendere, in quo maxime perfpicitur vis decori. His igitur expofitis quale fit id, quod decere dicimus, intellectum puto.
Officium autem, quod ab eo ducitur, hanc pri- 9

mi.] *Optimi cujufque* pendet a *reverentia,* quæ adhibenda eft adverfus homines. Non offendere debent diverfi cafus eidem fubftantivo *reverentia* juncti. Non raro conftructionem ab optimæ notæ fcriptoribus ita variari, multis exemplis docuerunt Perizonius ad Sanct. i. 18. 1. Cortius ad Cic. epift. i. 7. 29. xi. 11. 3. Drakenb. ad Liv. xxxviii. 39. 10. Vide fupra xxvi. 8.

Optimi.] Nobiliffimi, qui ex optimatium numero eft. *Reliqui* ergo funt minus honorati.

Negligere quid de fe quifque fentiat.] Negligere five non curare, quid de nobis alii fentiant, arrogantis non magis, quam diffoluti eft. Id enim qui facit, et nimia fui opinione tumidus alios contemnit; et fuæ famæ prodigus, ad omne flagitium proclivis eft. Vide Læl. c. xvii. 2.

7. *Eft autem quod differat.*] Differt aliquantum, eft aliqua differentia inter juftitiam et verecundiam. Terent. ii. Andr. vi. 17. "Sed eft, quod fuccenfet tibi." ii. Hec. ii. 31. "Eft, quod me tranfire ad forum jam oporteat." Vide Vechner. Hellenolex. lib. ii. 10. p. 538.

In hominum ratione habenda.] Differt in præftando aliis hominibus fuo officio juftitia et verecundia.

8. *Non violare.*] Injuria adficere, quod fraude non minus, quam vi folet fieri.

Non offendere.] Factis, dictis, geftibus aliis nos improbatos invifofque reddere, eorum voluntatem a nobis abalienare. Non recte alii, *verbis et fraude alicui nocere.* Hoc potius eft *violare.* Eos etiam offendimus, quos non violamus, quibus nihil nocemus.

9. *Hanc primum habet vim.*] Ea ejus ratio eft, ut maxime ducat nos ad id, quod naturæ convenit. Alii *viam.* Sed nomen *vim* quum ob alias cauffas reducendum duxi, tum quia ad verba *hanc primum habet vim* ἀπόδοσις refertur illa n. 10. *fed maxima vis decori in*

mum habet vim, quæ deducit ad convenientiam confervationemque naturæ: quam fi fequemur ducem, numquam aberrabimus, confequemurque et id, quod acutum et perfpicax natura eft; et id, quod ad hominum confociationem accommodatum; et id, quod vehemens atque forte. Sed maxima vis decori in hac ineft parte, de qua difputamus. Neque enim folum corporis, qui ad naturam apti funt, fed multo etiam magis animi motus probandi, qui

hac ineſt parte. Perquam eleganter enim prifci *deinde*, quod poft *primum* exfpectari poterat, fupprimere folebant: nec tamen fententiam relinquebant *ἀνανταπόδοτον*, fed eam intervenientibus particulis *autem*, *et*, *ſed*, *vero*, interdum etiam fine tali particula, abfolvebant. Nofter fupra c. xiv. 7. "Primum in eo peccant," neque ita multa poft fequitur "Ineft autem in tali," cet. De Or. ii. 57. "Sic ego nunc, Craffo audiente, primum loquar de facetiis, et docebo fus, ut aiunt, oratorem eum, quem," cet. Ad Diverf. ep. vii. 23. 6. "Primum ipfas ego Mufas numquam tanti putaffem." Paucis interjectis, connectuntur illa: "Bacchis vero ubi eft apud me locus?" Haud aliter Græci loquuntur: ut Xenophon Memor. Socr. ii. 1. *Πρῶτον μὲν γὰρ οὐ πολέμων οὐδὲ πραγμάτων φροντιεῖς, —— Ἐὰν δέ ποτε γένηταί τις ὑποψία σπάνεως κ. τ. λ.* Lucas Evang. xii. 1. *Πρῶτον προσέχετε ἑαυτοῖς*, unde pendent ifta n. 4. *Λέγω δὲ ὑμῖν τοῖς φίλοις μου· Μὴ φοβηθῆτε κ. τ. λ.* Vid. infra ii. 5. 5.

Conſequemurque et id.] Ad fequemur. *Natura duce* (verba funt Attici apud Cic. de Leg. i. 6. extr.) *errari nullo pacto poteſt.* Ergo, qui naturam fequetur ducem, numquam aberrabit, eoque *prudentiam*, *juſtitiam* et *fortitudinem* non *conſectabitur* f. perfequetur folum, fed omnino has virtutes *adſequetur.*

Quod acutum et perſpicax eſt.] Id eft, perfpicientiam veri et follertiam, ut loquitur ipfe c. v. 2. *Natura* i. e. effentia fua five fubftantia, ut philofophi noftrates loquuntur. Pro Marcello c. 3. "In victoria, quæ natura infolens et fuperba eft."

Quod ad hominum conſociationem accommodatum.] Juftitiam, quæ tuendæ hominum focietati accommodata eft.

Quod vehemens atque forte.] Fortitudinem, animi excelfi atque invicti magnitudinem et robur.

10. *Motus probandi.*] *Laudandi.*

item ad naturam accommodati ſunt. Duplex 11
eſt enim vis animorum atque natura: una pars in appetitu poſita eſt, quæ eſt ὁρμὴ Græce, quæ hominem huc et illuc rapit: altera in ratione, quæ docet et explanat, quid faciendum fugiendumque ſit. Ita fit, ut ratio præſit, appetitus obtemperet.

XXIX. Omnis autem ratio vacare debet te- 1
meritate et negligentia: nec vero agere quidquam, cujus non poſſit cauſſam probabilem reddere. Hæc eſt enim fere deſcriptio officii.
Efficiendum autem eſt, ut appetitus rationi 2
obediant, eamque neque præcurrant, nec propter pigritiam, aut ignaviam deſerant: ſintque tranquilli, atque omni perturbatione animi ca-

11. *Duplex eſt enim.*] Particulæ *enim* locus non ſatis aptus hic eſſe videtur. Puto, Ciceronem ſcripſiſſe *Duplex eſt autem.*

Vis animorum atque natura.] *Vim* et *naturam* ſæpe jungit Cic. ut ſupra c. 6. pr. "In quos honeſti naturam vimque diviſimus." Somn. Scip c. 9. "Nam hæc eſt natura propria animi atque vis." De Divin. ii. 67. "Animorum eſt ea vis atque natura, ut vigeant vigilantes." De Leg. lib. ii. c. 4. "Videamus vim naturamque legis." Lib. i. de Orat. c. 44. "Cujus rei tanta eſt vis ac tanta natura."

Una pars.] Cicero *partes animorum* dicit, quas facultates noſtri appellant, et quæ Græcis ſunt μέρη ψυχῆς. Ita Ariſtoteles de Anima l. iii. c. 10. Τοῖς δὲ διαιρῦσι τὰ μέρη τῆς ψυχῆς, ἐὰν κατὰ τὰς δυνάμεις διαιρῶσι καὶ χωρίζωσι, πάμπολλα γίνεται. Conf. Salmaſium in Epictet. p. 184. ſeqq. et infra ii. 10. 11. Alibi noſter *partes animorum* affectus vocat, ut in Oratore c. 4. "Quibus orationis modis quæque animorum partes pellerentur." Hoc etiam more Græcorum, de quo dixi ad Plutarch. de Liber. Educat. cap. xvii. 21.

XXIX. 1. *Omnis autem ratio.*] Alii male *actio.* Commode dicitur *ratio vacare temeritate.* Nam et *ratio* cum Cornelio Nepote dici poteſt *temeraria* ac *demens.* Timoth. c. iii. 4. et Pauſan. c. iii. 1.

2. *Præcurrant.*] Propter temeritatem.

Omni perturbatione animi.] Facciolatus, quia *appetitus* quo-

3 reant. Ex quo elucebit omnis conſtantia omniſque moderatio. Nam qui appetitus longius evagantur, et tamquam exſultantes ſive cupiendo, ſive fugiendo, non ſatis a ratione retinentur, ii ſine dubio finem et modum tranſeunt. Relinquunt enim et abjiciunt obedientiam, nec rationi parent, cui ſunt ſubjecti lege naturæ: a quibus non modo animi perturban-
4 tur, ſed etiam corpora. Licet ora ipſa cernere iratorum, aut eorum, qui aut libidine aliqua, aut metu commoti ſunt, aut voluptate nimia geſtiunt: quorum omnium vultus, voces, mo-
5 tus, ſtatuſque mutantur. Ex quibus illud intelligitur (ut ad officii formam revertamur) appetitus omnes contrahendos ſedandoſque eſſe, excitandamque animadverſionem et diligentiam, ut ne quid temere ac fortuitu, inconſide-
6 rate negligenterque agamus. Neque enim ita generati a natura ſumus, ut ad ludum et ad jocum facti eſſe videamur: ad ſeveritatem potius, et ad quædam ſtudia graviora atque ma-

que pars animi ſunt, delet hoc *animi.*

3. *Tamquam exſultantes.*] More ferocium equorum, de quibus c. xxvi. 5.

Perturbantur.] *Perturbantur*, in quibus aliquid ex ſtatu, motu, ordine naturali mutatur.

4. *Ora.*] Vultus.

Libidine.] Cupiditate aliqua.

5. *Ad officii formam.*] *Forma* eſt deſcriptio, depicta alicujus rei imago. Ait igitur, ſe *rediturum* ad exprimendam *officii formam*, id eſt, ad illud deſcribendum, ad ea, quæ officio conveniunt, explicanda.

Ac fortuitu.] Vulgo *fortuito.*

6. *Ad ſeveritatem potius.*] Particulam *ſed* ejeci. Infra lib. iii. 13. 12. "Certe non aperti, non ſimplicis, non ingenui, non juſti, non viri boni: verſuti potius, obſcuri, aſtuti, fallacis," cet.

jora. Ludo autem et joco uti illo quidem li- 7
cet: ſed ſicut ſomno et quietibus ceteris, tum,
cum gravibus ſeriiſque rebus ſatisfecerimus.
Ipſumque genus jocandi non profuſum, nec 8
immodeſtum, ſed ingenuum et facetum eſſe
debet. Ut enim pueris non omnem ludendi 9
licentiam damus, ſed eam, quæ ab honeſtis
actionibus non ſit aliena: ſic in ipſo joco ali-
quod probi ingenii lumen eluceat. Duplex 10
omnino eſt jocandi genus: unum illiberale,
petulans, flagitioſum, obſcenum; alterum ele-
gans, urbanum, ingenioſum, facetum. Quo 11
genere non modo Plautus noſter, et Atticorum

7. *Illo quidem.*] Vid. cap. xxvii. 9.

Quietibus ceteris.] Plurali hoc uſus eſt etiam Salluſt. Catil. xv. 4. "Neque vigiliis, neque quietibus ſedari poterat." Sic ſupra *fortitudines* dixit c. 22. extr.

8. *Profuſum.*] Modum excedens nimium.

Facetum.] Quintil. lib. vi. 3. 20. "Facetum, ait, citra ridicula conſiſtere, *et eſſe* decoris magis et excultæ cujuſdam elegantiæ appellationem." Unde et Virgilio tribuit Horatius lib. i. Sat. x. 44. qui omnium minime eſt ridiculus.

10. *Illiberale, petulans, flagitioſum, obſcenum.*] *Illiberali* opponit *elegans* et *urbanum*; *petulanti* et *flagitioſo ingenioſum*; *obſceno facetum.*

11. *Plautus noſter.*] Diſſentit a Cicerone et ceteris Horatius, qui de eo ad Piſones v. 270. ita:

At noſtri proavi Plautinos et numeros et
Laudavere ſales, nimium patienter utrumque,
Ne dicam ſtulte mirati: ſi modo ego et vos
Scimus inurbanum lepido ſeponere dicto.

Non ſuum, ſed Auguſti totiuſque ſæculi ſui judicium promere Horatius videtur Fr. Vaſſori de dictione ludicra ſect. ii. c. 1. p. 175. ed. Lipſ. Vide Quintil. lib. x. c. 1. p. 913. ibique Burmannum.

Atticorum antiqua comœdia.] Vetus Atticorum comœdia veris utebatur perſonis, atque eos ipſos in ſcenam producebat, quos populo deridendos præbere volebat. Ex iis, qui veterem comœdiam ſcripſerunt: unus ſupereſt Ariſtophanes: quem quo jure Cicero in liberalis joci exemplum proponat, diſquirit idem Vavaſſor de Lud. Dict. ſect. i. c. 5.

antiqua comœdia, ſed etiam philoſophorum Socraticorum libri referti ſunt; multaque multorum facete dicta; ut ea, quæ a ſene Catone
12 collecta ſunt, quæ vocant ἀποφθέγματα. Facilis igitur eſt diſtinctio ingenui et illiberalis joci. Alter eſt, ſi tempore ſit, remiſſo homine dignus; alter ne libero quidem, ſi rerum turpitudo
13 adhibetur, aut verborum obſcenitas. Ludendi etiam eſt quidam modus retinendus: ut, ne mimis omnia profundamus, elatique voluptate in

Philoſophorum Socraticorum.] Ex quo numero ſunt Xenophon inprimis et Plato, a quibus rectius liberalis joci exempla petes, quam ab Ariſtophane et Plauto.

'Ἀποφθέγματα.] *Dicteria* vel *dicta* vocabant veteres ea, quæ facete, breviter et acute eſſent reſponſa. Cic. lib. ii. epiſtolarum ad Cornel. Nep. inter fragmenta Nepotis cap. v. 2.

12. *Tempore.*] Tempeſtive, ſuo tempore.

Remiſſo homine dignus.] Ingenuum jocum remiſſo et gravioribus curis vacuo homine dignum eſſe ait, id eſt, conviviis et aliis remiſſionibus convenire, minime vero rebus ſeriis; alterum ne libero quidem ſive ingenuo, quamvis in rebus ſeriis non verſante. Infra cap. xxxvii. 12. "Ac videat in primis, quibus de rebus loquatur: ſi ſeriis, ſeveritatem adhibeat; ſi jocoſis leporem." Cap. xl. 7. "Turpe eſt enim valdeque vitioſum, in re ſevera convivii dicta, aut delicatum aliquem inferre ſermonem."

13. *Ut, ne mimis omnia profundamus.*] Quis neſcit, plerique Romanorum quam inſano ſtudio mimis dediti fuerint? Nicolaus Damaſcenus, quem adlegat Athenæus l. vi. c. 17. *Σύλλαν φησὶ τὸν Ῥωμαίων ϛρατηγὸν ὕτω χαίρειν μίμοις καὶ γελωτοποιοῖς, φιλόγελων γενόμενον, ὡς καὶ πολλὰ γῆς μέτρα αὐτοῖς χαρίζεσθαι τῆς δημοσίας.* Notus eſt ex Horat. Serm. i. 2. 55.

——*Marſæus, amator Originis, ille*
Qui patrium mimæ donat fundumque laremque.

Elatique voluptate.] Proprie *efferri* eſt curſu longius, quam par erat, procedere. Liv. iii. 5. 6. "Furium legatum longius extulit curſus." Hinc eleganti metaphora dicitur de hominibus, quorum appetitus evagantes a ratione non ſatis retinentur. Cic. de Fin. v. 6. "Motus turbulenti, jactationeſque animorum incitatæ, et impetu inconſiderato elatæ, rationem omnem repellentes." Ibid. "Elatus ille levitate,

aliquam turpitudinem delabamur. Suppedi- 14
tant autem et campus noſter, et ſtudia venandi,
honeſta exempla ludendi.

XXX. Sed pertinet ad omnem officii quæ- 1
ſtionem ſemper in promtu habere, quantum
natura hominis pecudibus reliquiſque beluis
antecedat. Illæ nihil ſentiunt, niſi volupta- 2
tem, ad eamque feruntur omni impetu: homi-
nis autem mens diſcendo alitur et cogitando,
ſemper aliquid aut anquirit aut agit, videndi-
que et audiendi delectatione ducitur. Quin 3
etiam ſi quis eſt paullo ad voluptates propen-
ſior, modo ne ſit ex pecudum genere (ſunt
enim quidam homines non re, ſed nomine)
ſed ſi quis eſt paullo erectior, quamvis volupta-

inanique lætitia exſultans, et temere geſtiens." Sueton. Calig. c. 54. "Canendi ac ſaltandi voluptate ita efferebatur, ut ne publicis quidem ſpectaculis temperaret, quo minus et tragœdo pronuntianti concineret, et geſtum hiſtrionis, quaſi laudans vel corrigens, effingeret."

14. *Campus noſter.*] Martius campus, urbi ſubjacens ad Tiberim, ubi juventus pila, diſco, currendo, luctando, jaculando, equitando, aurigando et natando exerceri ſolebat. Vide Horat. lib. i. Od. 8. lib. iii. Od. 7. Epiſt. i. 18. 54.

Studia venandi.] Venatio, cui Romani admodum dediti erant. Unde Horat. lib. i. epiſt. xviii. 48. eam vocat *Romanis ſollemne viris opus*; Plin. Paneg. c. 81. "Experientiam juventutis et voluptatem."

XXX. 1. *Pertinet ad omnem officii quæſtionem.*] Quoties, quid noſtri officii ſit, quærimus, conſiderandum eſt, quantum natura hominis multis animantibus antecellat.

2. *Diſcendo alitur.*] Vide c. iv. 5. lib. v. Tuſc. c. 23. "Alterius mens rationibus agitandis exquirendiſque alebatur oblectatione ſollertiæ, qui eſt unus ſuaviſſimus paſtus animorum." Adde lib. v. Tuſc. c. 18.

3. *Sed ſi quis eſt paullo erectior.*] *Sed* interruptam parentheſi orationem continuat, ut *autem* cap. i. 3. ubi plura dixi. Lib. ii. ad Q. F. epiſt. 3. "Qui ut peroravit (nam in eo ſane fortis fuit) ſed ut peroravit, ſurrexit." Plin. lib. v.

te capiatur, occultat et diſſimulat appetitum
4 voluptatis, propter verecundiam. Ex quo intelligitur, corporis voluptatem non ſatis eſſe dignam hominis præſtantia, eamque contemni et rejici oportere: ſin ſit quiſpiam, qui aliquid tribuat voluptati, diligenter ei tenendum eſſe
5 ejus fruendæ modum. Itaque victus cultuſque corporis ad valetudinem referatur, et ad vires,
6 non ad voluptatem. Atque etiam ſi conſiderare volumus, quæ ſit in natura excellentia et dignitas; intelligimus, quam ſit turpe diffluere luxuria, et delicate ac molliter vivere: quamque honeſtum parce, continenter, ſevere, ſo-
7 brie. Intelligendum etiam eſt, duabus quaſi nos a natura indutos eſſe perſonis: quarum una eſt communis, ex eo, quod omnes participes ſumus rationis præſtantiæque ejus, qua an-

epiſt. iii. 5. "An ego verear (neminem viventium nominabo) ſed ego verear, ne me non ſatis deceat, quod decuit M. Tullium?"

Paullo erectior.] Non uni ventri mancipatus, ſed paullo ſublimiori præditus animo, quo carent illi, qui pecudum ritu voluptates corporis tantum ſequuntur, et quaſi proni in terram ſpectant.

4. *Rejici.*] Libri vetuſti *reici*, quod Ciceronis æqualibus diſyllabum erat. Neque enim adſentior Ricciolo in Proſod. Reform. verbum *reicit* in tribrachyn reſolventi.

5. *Ad valetudinem referatur.*] Corpus paſcendum, et curandum eſt, ut valeat et ad laborem ferendum firmum ſit: iſque finis eſſe debet *victus et cultus*, non voluptas. Recte verbum ſingulari numero ſequitur duo ſubſtantiva ſingularia. Supra c. xxiii. 7. "Cum tempus neceſſitaſque poſtulat."

6. *Intelligimus.*] Conſtrue: "Atque etiam intelligimus, quam ſit turpe, &c. ſi conſiderare volumus, quæ ſit in natura," &c. Ne tibi ſalſo perſuadeas, verba *ſi conſiderare volumus*, quæ prægreſſa ſunt, idem ſonare, quod *ſi conſiderabimus.*

7. *Ex eo.*] Secundum id, ideo.

G

tecellimus bestiis, a qua omne honestum deco-
rumque trahitur, et ex qua ratio inveniendi of-
ficii exquiritur: altera autem, quæ proprie sin-
gulis est tributa. Ut enim in corporibus ma- 8
gnæ dissimilitudines sunt (alios videmus velo-
citate ad cursum, alios viribus ad luctandum
valere: itemque in formis aliis dignitatem in-
esse, aliis venustatem) sic in animis exsistunt
majores etiam varietates. Erat in L. Crasso, 9
in L. Philippo multus lepos: major etiam ma-
gisque de industria in C. Cæsare, L. F. At iis-
dem temporibus in M. Scauro et in M. Druso

A qua omne honestum decorumque trahitur.] Vid. n. 1. et cap. xxviii. 3.

Et ex qua.] Quomodo ex ratione atque ea præstantia, qua antecellimus bestiis, *ratio inveniendi officii* exquiratur, ostendit supra c. 4.

8. *In formis.*] Hoc pendet ab *inesse.*

Dignitatem.] Virilem, ut *venustas* mulierum maxime est.

9. *Erat.*] Sic Cicero loqui solet de iis, quos antea quidem vidit, sed qui jam non supersunt. *L. Crassus*, orator, cos. a. 658. mortuus est anno Ciceronis 16. U. C. 662. (vid. Excursum iii.) eodem, quo *L. Marcius Philippus* cos. fuit. *C. Cæsar Strabo*, cujus pater *Lucius* fratrem habuit avum Cæsaris Dictatoris, ædilitatem curulem non supergressus est, quam gessit L. Crasso consule: occisus cum fratre Lucio consulari Cinnano tumultu a. 666. De *Crasso* testatur Cic. de Or. ii. 54. "Non enim fere quisquam reperietur, præter hunc in utroque genere leporis excellens, et illo, quod in perpetuitate sermonis, et hoc, quod in celeritate atque dicto est." De *Marcio*, qui inter oratores numeratus est proximus Crasso nostro et M. Antonio, triumviri avo, Cic. Brut. c. 47. "Erat in eo summa libertas, multæ facetiæ, satis creber in reperiendis, solutus in explicandis sententiis." De *Cæsare* ibid. c. 48. "Qui facetiis superioribus et æqualibus suis omnibus præstitit, oratorque fuit minime ille quidem vehemens, sed nemo umquam urbanitate, nemo lepore, nemo suavitate conditior."

Magisque de industria.] Non a natura datus, ut in Crasso et Philippo, sed studio et arte paratus.

M. Scauro.] M. Æmilius Scaurus, princeps ille senatus, de quo dictum ad c. xxii. 8.

adoleſcente ſingularis ſeveritas, in C. Lælio multa hilaritas, in ejus familiari Scipione ambitio major, vita triſtior. De Græcis autem dulcem, et facetum, feſtivique ſermonis, atque in omni oratione ſimulatorem, quem εἴρωνα Græci nominaverunt, Socratem accepimus:

Qua gravitate fuerit, docet in Brut. c. 29. " In Scauri oratione, ſapientis hominis et recti, gravitas ſumma, et naturalis quædam inerat auctoritas, non ut cauſam, ſed ut teſtimonium dicere putares, cum pro reo diceret."

M. Druſo.] Qui tribunus pl. ferro interfectus eſt, cum legem de civitate ſociis danda promulgaſſet, anno eodem, quo L. Craſſus orator obiit. Patrem *Marcum* habuit, de quo Cic. Brut. c. 28. " M. Druſus, C. filius, qui in tribunatu C. Gracchum collegam, iterum tribunum, fregit, vir et oratione gravis et auctoritate." Lege de noſtro Vellei. Paterc. lib. ii. c. 13. Liv. ep. 70. Cic. lib. iii. de Nat. Deor. c. 32. Noſter et ille Livius Druſus, qui Liviam Auguſtam genuit, fratres patrueles fuerunt.

C. Lælio.] Quem de amicitia diſputantem fecit in Lælio, Scipionis Africani minoris æqualem. Hunc Cicero non vidit: de eo vero pro Muren. c. 31. " Quis C. Lælio comior, quis jucundior eodem ex ſtudio iſto? quis illo gravior, ſapientior?"

Ambitio major.] Ciceroni *ambitio* id ſæpe eſt, quod gravitati opponitur, aliis placendi ſtudium, captandæ vulgaris benivolentiæ contentio, cum infimis plerumque ſe exæquans. Nec ei ignotum erat, Scipionem εἴρωνα dictum eſſe, aliis ſcilicet tribuentem, quod ſibi detraheret. Erat ergo in eo *ambitio major*, quam in Lælio, in quo naturalis comitas: cum Scipioni, cujus vita triſtior, ea potius adfectata eſſet.

Vita triſtior.] Severior, quod et a Valerio Max. teſtatum eſt lib. ii. 7. 1.

10. *Simulatorem, quem εἴρωνα.*] Lib. iv. Acad. cap. 5. " Cum aliud diceret, [Socrates] atque ſentiret, libenter uti ſolitus eſt ea diſſimulatione, quam Græci εἰρωνείαν vocant." Conſtat, Socratem ob id potiſſimum, quod ſcientiam diſſimulabat, εἴρωνα appellatum eſſe, eoque *diſſimulatorem* recte vocari. Sed idem, quemadmodum ſcientiam diſſimulabat, ita *ſe omnium rerum inſcium fingebat et rudem*, ut eſt apud Cic. in Bruto cap. 85. Et Quinctiliano ix. 2. 46. interprete dictus eſt εἴρων, *id eſt agens imperitum, et admirator aliorum tamquam ſapientum.* Hæ vero ſunt *ſimulatoris* deſcriptiones. Adſentior igitur Aldo Manutio, qui *diſſimulatorem* hunc eodem jure *ſimulatorem* dici poſſe exiſtimat.

contra Pythagoram et Periclem ſummam au-
ctoritatem conſecutos, ſine ulla hilaritate. Cal- 11
lidum Hannibalem ex Pœnorum; ex noſtris
ducibus Q. Maximum accepimus, facile cela-
re, tacere, diſſimulare, inſidiari, præcipere ho-
ſtium conſilia. In quo genere Græci Themi- 12
ſtoclem et Pheræum Jaſonem ceteris antepo-
nunt: in primiſque verſutum et callidum fa-
ctum Solonis, qui, quo et tutior vita ejus eſſet,
et plus aliquanto rei publicæ prodeſſet, furere

Et Periclem.] Cimonis æqualem. De cujus auctoritate Thucyd. lib. ii. p. 69. Steph. interprete Valla: "Cum ille polleret dignitate atque conſilio, et pecunia incorruptus eſſet, *libere multitudinem continebat*, nec magis illi ſe comitem, quam ducem præbebat. Nec enim adeptus per illicita potentiam, aliquid ad voluptatem loquebatur, ſed is erat, *qui ob dignitatem iracunde aliqua in re contradicere poſſet.* Quoties itaque intelligebat, eos quidpiam intempeſtive ferociterque conantes, *orationis acrimonia deterrebat.*—— Denique verbo quidem popularis ſtatus rei p. re autem ipſa penes primarium virum principatus erat." Plutarch. in Pericle ſcribit, eum convivia et omnem id genus comitatem atque convictum plane vitaſſe, adeo, ut toto eo tempore, quo in re p. verſatus eſt (XL. autem totos annos primas partes obtinuit) ad nullius amicorum cœnam venerit.

11. *Præcipere hoſtium conſilia.*] *Præcipere* eſt præſentire, prævidere, προλαμβάνειν. Sic c. 23. "Præcipere cogitatione futura." Lib. v. epiſt. 16. "Id nos præcipere conſilio prudentiaque debemus." Alii *præripere*, quod interpretari poſſis prævenire et præveniendo irritum facere. Apud Senec. Thyeſt. v. 1104. Atreus fratri dicit:

Scio, quid queraris. Scelere prærepto doles.

12. *Pheræum Jaſonem.*] Tyrannum Pherarum in Theſſalia, de cujus prudentia Xenophon lib. vi. Ἑλληνικ. med. et Diodor. Sicul. lib. xv. Valer. Max. lib. ix. c. 10. extr.

In primiſque verſutum et callidum factum Solonis.] Hæc referenda ſunt ad præcedentia *ceteris anteponunt.* Quam eleganter *ceteris* hominibus comparetur *factum Solonis*, ſupra declaravimus ad c. xxii. 7.

Plus aliquanto.] Id eſt, plus multo. Sæpe in tali dicendi forma comparativi præponuntur. Ad Attic. v. 21. extr. "Litteras tuas minus paullo

13 ſe ſimulavit. Sunt his alii multum diſpares, ſimplices et aperti; qui nihil ex occulto, nihil de inſidiis agendum putant, veritatis cultores, fraudis inimici; itemque alii, qui quidvis perpetiantur, cuivis deſerviant, dum, quod velint, conſequantur: ut Sullam et M. Craſſum vide-
14 bamus. Quo in genere verſutiſſimum et patientiſſimum Lacedæmonium Lyſandrum accepimus; contraque Callicratidam, qui præfectus claſſis proximus poſt Lyſandrum fuit.
15 Itemque in ſermonibus alium quem, quamvis

exſpecto, quam ſi." Ibid. viii. 11. "Ea cognovi commodiora eſſe multo, quam ut." Liv. iii. 2. 10. "Prior aliquanto conſtitit Romana acies." Idem xxiii. 40. 14. "Plus tamen hominum aliquanto captum, quam cæſum eſt."

Furere ſe ſimulavit.] Vide Juſtin. lib. ii. 7.

13. *Ex occulto, nihil de inſidiis.*] Solent optimi ſcriptores variare præpoſitiones. Cic. i. ad Div. ep. 1. "Cum ſumma teſtificatione tuorum in ſe officiorum, et amoris erga ſe tui." Liv. xlii. 24. 4. "Ob nullam aliam cauſſam, niſi propter conſtantem fidem."

Ut Sullam et M. Craſſum.] Sullam alios coluiſſe docent Salluſt. Jug. 95. et 96. (ubi Cortius legendus eſt p. 852.) et Plutarchus in Sulla p. 455. ubi adfirmat, moris Sullæ fuiſſe, *colere eos* (*θεραπεύειν*, *inſervire iis*) *quos ſibi utiles duxerit:* quibus artibus idem populi gratiam quæſierit, legas pag. 453. quas contumelias perpeſſus, quanta indulgentia in milites fuerit, pag. 454. ſeq. Unde cum Lyſandro a Plutarcho etiam comparatur. De M. Craſſo legimus apud Plutarch. in ejus Vita p. 544. D. *Οὐδενὶ γὰρ οὕτως ἀπήντησε Ῥωμαίων ἀδόξῳ καὶ ταπεινῷ Κράσσος, ὃν ἀσπασάμενον οὐκ ἀντιπροσηγόρευσεν ἐξ ὀνόματος.* Ibid. p. 546. D. *Δεινότατος ἦν Κράσσος πάντας ἀνθρώπους κολακείᾳ κατεργάσασθαι.*

14. *Callicratidam.*] Cum Lyſander antea Cyro minori adſentatus tantum pecuniæ ab eo obtinuiſſet, quantum ad bellum gerendum optabat: Callicratidas, ad eumdem poſtea veniens, nec protinus admiſſus, ſed in tertium diem dilatus, impatiens tantæ moræ, infectis rebus diſceſſit, indignum ſe ſuaque gente ratus, pecuniæ cauſa barbaris adulari. Xenoph. lib. i. Ἑλληνικ. ſub fin.

15. *Alium quem.*] Id eſt, alium aliquem. Verbum *accepimus* ex prioribus intelli-

præpotens sit, efficere, ut unus de multis esse
videatur: quod in Catulo, et in patre, et in
filio, idemque in Q. Mucio Mancia vidimus.
Audivi ex majoribus natu, hoc idem fuisse in 16
P. Scipione Nasica: contraque patrem ejus, il-
lum, qui Ti. Gracchi conatus perditos vindica-
vit, nullam comitatem habuisse sermonis: ne
Xenocratem quidem, severissimum philosopho-
rum, ob eamque rem ipsam magnum et cla-
rum fuisse. Innumerabiles aliæ dissimilitudi- 17

gendum est. Haud obstat, quod sequitur tempus præsens, *fit* et *videatur*. Neque enim ejusmodi præteritis imperfecta conjunctivi necessario subjiciuntur. Terent. Andr. iii. 4. 7. "Tandem cognosti, qui siem." Cicer. Catilin. iv. 8. "Nulli sunt inventi—qui non—salvum esse velint." Pro Dejot. c. 1. extr. "Exortus est servus, qui, quem in eculeo appellare non posset, eum accuset solutus."

Unus de multis.] Qui pari cum ceteris jure et honore contentus sit, nil præ aliis sibi arrogans. Græci ἕνα τῶν πολλῶν dicunt. Lucian. in Somnio pag. 7. Τῶν ἐκ τοῦ πολλοῦ δήμου εἷς. Cic. Brut. cap. 79. "Qui non fuit orator unus e multis: potius inter multos prope singularis fuit." Plin. lib. i. ep. 3. "Unus ex multis."

Et in patre, et in filio.] De *filio* vid. supra c. xxii. 8. *Pater* Q. Lutatius Catulus, C. Marii quartum consulis collega et ejusdem auxilio, Cimbrorum in campis Raudiis victor, ab eo proscriptus periit a. 666.

Q. Mucio Mancia.] *Mancia* non unius gentis cognomen fuit, *Æliæ*, *Curtiliæ*, *Helviæ*. Hujus vero Manciæ nulla apud alios est mentio.

16. *Scipione Nasica.*] Serapionis filio, quinque annis ante Ciceronem natum in consulatu mortuo. Vid. supra c. xxii. 9.

Ne Xenocratem quidem, severissimum philosophorum.] Non temere Heumannus quinque hæc verba deletum it. Neque enim cum verbo *fuisse* apte cohærent, et facile ab aliquo in margine adscribi potuerunt, qui Græcum exemplum deesse noluit. Ceterum *Xenocrates* Chalcedonius, cum Aristotele Platonis fuit discipulus, Academiæ post Speusippum princeps. A meretriciis Phrynes illecebris et Philippi Alexandrique regum donis pariter invictus, tantaque inter cives auctoritate, ut eum inter testes jure jurando adigendos solum jurare non permiserint, quod injurato crederent.

nes ſunt naturæ morumque, minime tamen vituperandorum.

1 XXXI. Admodum autem tenenda ſunt ſua cuique, non vitioſa, ſed tamen propria, quo facilius decorum illud, quod quærimus, retinea-
2 tur. Sic enim eſt faciendum, ut contra univerſam naturam nihil contendamus: ea tamen conſervata, propriam naturam ſequamur; ut, etiam ſi ſint alia graviora atque meliora, tamen nos ſtudia noſtra naturæ regula metiamur
3 Neque enim attinet repugnare naturæ, nec quidquam ſequi, quod aſſequi non queas. Ex quo magis emergit, quale ſit decorum illud, ideo, quia nihil decet *invita*, ut aiunt, *Minerva*, id eſt, adverſante et repugnante natura.
4 Omnino ſi quidquam eſt decorum, nihil eſt profecto magis, quam æquabilitas univerſæ vi-

XXXI. 1. *Sua cuique.*] Aliis locis maluit *ſua cujuſque*. C. vii. 4. lib. ii. c. xxii. 10.

2. *Sic enim eſt faciendum, ut nihil contendamus.*] Nihil eſt contendendum contra naturam univerſam. Pleniori hoc loquendi modo multum delectatus eſt. Vid. ſupra ad c. xxviii. 4. Lib. x. epiſt. 17. "Lepidus tamen, quod ego deſiderabam, fecit, ut Apellam ad me mitteret."

Contra univerſam naturam.] Huic opponit *propriam*, quam ſequi licet, niſi illa univerſæ naturæ, quæ omnibus communis eſt, repugnet, id eſt, niſi fuerit vitioſa, honeſto et decoro adverſaria. In verbis *univerſam naturam* et *propriam naturam* non diſplicuit Ciceroni repetitio. In Verr. i. 46. "Totidem verbis edixiſſe, quot verbis edici Romæ ſolet." Lib. xiii. ad Diverſ. ep. 58. "Is cauſſam habet, quam cauſſam ad te deferet." Vid. ſupra xx. 10.

Studia noſtra naturæ regula.] Fortaſſe ſcriptum fuit, *nos ſtudia noſtra noſtræ naturæ regula metiamur*. Cicero certe præcipit, ut *propriæ* naturæ regula nos metiamur, id eſt, ut ea ſequamur, quibus nos maxime natos ſciamus.

3. *Neque enim attinet.*] Non convenit, non opus eſt.

tæ, tum ſingularum actionum; quam conſervare non poſſis, ſi aliorum naturam imitans omittas tuam. Ut enim ſermone eo debemus 5
uti, qui natus eſt nobis, ne, ut quidam, Græca verba inculcantes jure optimo rideamur: ſic in actiones omnemque vitam nullam diſcrepantiam conferre debemus. Atque hæc diffe- 6
rentia naturarum tantam habet vim, ut nonnumquam mortem ſibi ipſe conſciſcere alius

5. *Qui natus eſt nobis.*] *Sermo, qui natus eſt nobis,* idem eſt, qui a Curtio vi. 10. 23. *nativus ſermo* vocatur. Suavi metaphora *naſci nobis* dicuntur, quæcumque domi habemus, neque aliunde ſunt arceſſenda. Cic. Lucull. cap. 25. "Deſine, quæſo, communibus locis, domi nobis iſta naſcuntur." De Orat. iii. 38. ſimili tranſlatione dicuntur *verba, quæ ab eo, qui dicit, ipſo gignuntur, ac fiunt.* Ibidem *verba nata* opponuntur *ex conjunctione factis.* Quam ſibi diſpliceat patriis verbis intermiſcere foris petita, Cicero teſtatur etiam Tuſc. Quæſt. i. 8. "Scis enim, [inquit] me Græce loqui in Latino ſermone non plus ſolere, quam in Græco Latine."

Græca verba inculcantes.] *Inculcare* Ciceroni eſt immiſcere, ingerere, infercire, inepte interponere. Quod vitium hic Cicero reprehendit, Juvenalis etiam in feminis maxime deridet Sat. vi. 185.

Nam quid rancidius, quam quod ſe non putat ulla
Formoſam, niſi quæ de Tuſca Græcula facta eſt,
De Sulmonenſi mera Cecropis? Omnia Græce:
Cum ſit turpe magis noſtris neſcire Latine.
Hoc ſermone pavent, hoc iram, gaudia, curas,
Hoc cuncta effundunt animi ſecreta.

6. *Mortem ſibi ipſe conſciſcere alius debeat.*] Hanc Stoicorum ſententiam defendens ipſe Uticenſis Cato inducitur de Finib. iii. 18. Vereor autem, ne Cicero immeritis laudibus cumuletur a pleriſque propterea, quod in Somnio Scipionem ita diſputantem fecerit: "Piis omnibus retinendus eſt animus in cuſtodia corporis; nec injuſſu ejus, a quo ille eſt vobis datus, ex hominum vita migrandum eſt." Quomodo hæc intelligi voluerit, ſatis dilucide expoſuit quum alibi, tum Tuſc. i. 30. Cat. Maj. xx. 1. et 6. Socratem ſequi videtur, qui in Phædone Platonis ſ. 6. Ἴσως τοίνυν ταύτην οὐκ ἄλογον, inquit, μὴ πρότερον αὑτὸν ἀποκτιννύναι δεῖν, πρὶν ἀνάγκην τινὰ ὁ θεὸς ἐπιπέμψῃ, ὥσπερ καὶ τὴν νῦν ἡμῖν παροῦσαν.

debeat, alius in eadem cauſſa non debeat.
7 Num enim alia in cauſſa M. Cato fuit, alia ceteri, qui ſe in Africa Cæſari tradiderunt? Atqui ceteris forſitan vitio datum eſſet, ſi ſe interemiſſent, propterea quod lenior eorum vita et mores fuerant faciliores: Catoni cum incredibilem tribuiſſet natura gravitatem, eamque ipſe perpetua conſtantia roboraſſet, ſemperque in propoſito ſuſceptoque conſilio permanſiſſet, moriundum potius, quam tyranni vultum a-
8 ſpiciendum fuit. Quam multa paſſus eſt Ulixes in illo errore diuturno, cum et mulieribus (ſi Circe et Calypſo mulieres appellandæ ſunt) in-

Socratis illam ἀνάγκην reſpexit Plinius lib. i. epiſt. 12. n. 3. "Corellium quidem ſumma ratio, quæ ſapientibus pro neceſſitate eſt, ad hoc conſilium compulit, quamquam plurimas vivendi cauſſas habentem."

7. *M. Cato.*] Uticenſis, qui prælio ſuperatus a Cæſare, ne vivus in ejus poteſtatem perveniret, aut ſupplicare victori cogeretur, Uticæ in Africa manus ſibi intulit. Hirt. Bell. Afric. c. 88. Lactant. lib. iii. 18. 8.

Se interemiſſent.] Non ergo germaniſmus eſt *ſe interimere, occidere.* Hirtius i. l. *animo præſenti ſe interemit.* Lactantius lib. iii. 18. 6. *ſe necare* dixit.

Tribuiſſet.] Vid. ad c. iv. 1.

Tyranni.] Cæſarem hoc nomine mortuum appellat, ut ſæpius in his libris.

Vultum aſpiciendum fuit.] Hoc ſuggerit optimus liber MS. Gerundio bene convenit accuſativus. Cic. epiſt. ad Diverſ. v. 17. extr. "Nullo loco deero, neque ad conſolandum, neque ad levandum fortunam tuam." Cat. Maj. c. 2. extr. "Viam confeceris, quam nobis quoque ingrediendum ſit."

8. *Ulixes.*] Et codices, et docti viri ita ſcribunt.

In illo errore diuturno.] Decennali. Ovid. lib. iv. ex Ponto epiſt. x. 9.

Exemplum eſt animi nimium patientis Ulixes,
Jactatus dubio per duo luſtra mari.

Vide de illo errore Hygin. Fab. 125.

Circe et Calypſo.] Circe, Solis filia, a qua Ulixis comites in beſtias mutati ſunt: Calypſo Atlantis filia, nympha, a qua toto anno retentus eſt. Eas non deas, ut poëtæ, ſed monſtra videri vult Cicero,

ſerviret, et in omni ſermone omnibus affabi-
lem et jucundum ſe eſſe vellet? Domi etiam
contumelias ſervorum ancillarumque pertulit,
ut ad id aliquando, quod cupiebat, veniret.
At Ajax, quo animo traditur, millies oppetere
mortem potius, quam illa perpeti maluiſſet.
Quæ contemplantes expendere oportebit, quid 9
quiſque habeat ſui: eaque moderari, nec velle
experiri, quam ſe aliena deceant. Id enim ma-
xime quemque decet, quod eſt cujuſque maxi-
me ſuum. Suum quiſque igitur noſcat inge- 10
nium, acremque ſe et bonorum, et vitiorum
ſuorum judicem præbeat, ne ſcenici plus, quam
nos, videantur habere prudentiæ. Illi enim 11
non optimas, ſed ſibi accommodatiſſimas fabu-

cum dubitat, an mulieres appellandæ ſint.

Ut ad id aliquando, quod cupiebat, veniret.] Pro *perveniret.* Eleganter verbum ſimplex compoſiti *vice fungitur.* De Fato c. 19. "Quoniam utrique—ad cumdem exitum veniunt."

Ajax.] Telamonis filius, ferventiſſimi animi dux Græcorum, qui tandem furore concitatus ſuo ſibi gladio interiit.

Mortem potius,—maluiſſet.] Scriptoribus ætatis aureæ valde uſitatus erat pleonaſmus *potius malle.* Noſter Divin. in Cæcil. c. 6. "Se ab omnibus deſertos potius, quam a te defenſos eſſe malunt." Vide Vechneri Hellenolex. lib. i. part. ii. c. 6. p. 168.

9. *Quid quiſque habeat ſui.*] Eleganti Græciſmo *quid ſui* dicitur pro *quid ſuum.* Terent. Adelph. ii. 1. 24. "Tetigine tui quidquam?" Horat. Od. iv. 13. 18.

——*Quid habes illius, illius,*
Quæ ſpirabat amores,
Quæ me ſurpuerat mihi?

Quam ſe aliena deceant.] An recte et decore alios ſui diſſimiles imitari poſſit.

Cujuſque maxime ſuum.] Vid. cap. vii. 4.

10. *Scenici.*] Hiſtriones, comœdi, tragœdi, pantomimi, et quicumque fabulas in ſcenis agunt, genus hominum leviſſimum, et apud Romanos, non inviſum quidem, ſed tamen in nullo honore umquam habitum.

11. *Fabulas.*] Comœdias, tragœdias.

las eligunt. Qui voce freti ſunt, Epigonos Medumque: qui geſtu, Menalippam, Clytæmneſtram: ſemper Rupilius, quem ego memini,
12 Antiopam; non ſæpe Æſopus Ajacem. Ergo hiſtrio hoc videbit in ſcena, non videbit ſapiens in vita? Ad quas igitur res aptiſſimi erimus, in iis potiſſimum elaborabimus. Sin aliquando neceſſitas nos ad ea detruſerit, quæ noſtri ingenii non erunt, omnis adhibenda erit cura, meditatio, diligentia, ut ea, ſi non decore, at
13 quam minime indecore facere poſſimus. Nec tam eſt enitendum, ut bona, quæ nobis data non ſint, ſequamur, quam ut vitia fugiamus.

1 XXXII. Ac duabus iis perſonis, quas ſupra dixi, tertia adjungitur, quam caſus aliqui, aut tempus imponit: quarta etiam, quam nobiſ-
2 met ipſi judicio noſtro accommodamus. Nam regna, imperia, nobilitates, honores, divitiæ,

Epigonos.] Attii tragœdiam clamoſam, ita dictam ab ἐπιγόνοις, ſive poſteris eorum, qui ad Thebas cum Polynice, Œdipodis filio, occubuerant. Hi cum Therſandro Polynicis filio, Alcmæone duce Thebas expugnaverunt.

Medumque.] *Medus* fuit Pacuvii tragœdia; *Menalippa* et *Clytæmneſtra* Attii; *Antiopa* Pacuvii vel Livii Andronici (uterque enim hujus nominis tragœdiam ſcripſit); *Ajax* Ennii vel Livii. Menalippa et Antiopa fuere Amazones, ab Hercule et Theſeo raptæ.

Rupilius.] Hiſtrio, quem adhuc puer vidit Cicero.

Æſopus.] Tragœdus Ciceroni etiam probatus et familiaris. Vide eum lib. vii. epiſt. i. 5. et 14. lib. i. ad Q. F. epiſt. ii. 4. Ajacis Telamonii inſanos clamores imitari difficile erat Æſopo, homini ſedato et temperato.

XXXII. 1. *Quas ſupra dixi.*] Cap. xxx. 7.

Caſus aliqui.] Sic iii. 7. 1.

2. *Nobilitates.*] Pluralis rarior, quo tamen eodem uſus eſt Tacit. Annal. xii. 20. 1. Ita *fortitudines* ipſe Cicero ſupra c. 22. extr. ubi ſimilia adnotata ſunt.

opes, eaque, quæ ſunt his contraria, in caſu ſita, temporibus gubernantur. Ipſi autem ge- 3
rere quam perſonam velimus, a noſtra voluntate proficiſcitur. Itaque ſe alii ad philoſophiam, alii ad jus civile, alii ad eloquentiam applicant; ipſarumque virtutum in alia alius mavult excellere. Quorum vero patres, aut 4
majores aliqua gloria præſtiterunt, ii ſtudent plerumque eodem in genere laudis excellere: ut Q. Mucius, P. F. in jure civili; Paulli filius Africanus in re militari. Quidam autem ad 5
eas laudes, quas a patribus acceperunt, addunt aliquam ſuam: ut hic idem Africanus eloquentia cumulavit bellicam gloriam: quod idem fecit Timotheus, Cononis filius, qui, cum belli

In caſu ſita.] Quia non in noſtra, ſed in fortunæ poteſtate ſunt, pendentque ex ancipiti temporum mutatione.

3. *Se alii ad philoſophiam.*] Præter grammaticam philoſophia, eloquentia et jus civile ſola illis temporibus Romanorum ſtudiis digna habebantur. Grammaticam tamen haud facile quiſquam tum profitebatur, qui eſſet ingenuus, etſi primos annos omnes illi diſcendi cauſa tribuerent.

Ipſarumque virtutum in alia.] In alia virtute alius vult magis excellere: cum alii fortitudine, alii juſtitia, alii prudentia præſtare ceteros malint.

4. *Quorum vero patres.*] Vide pro C. Rabir. Poſt. c. 1. extr. ubi eadem ſententia Africani, Maximi, Decii exemplis declaratur.

Q. Mucius.] Cognomine Scævola, pontifex, Ciceronis in jure civili præceptor, conſul a. 658. cum L. Craſſo. Cicero apponit *P. F.* ut dignoſcatur a Q. Mucio, *Q. F.* augure. De Or. i. 3. "Juris peritorum eloquentiſſimum et eloquentium juris peritiſſimum" eum vocat. Pater *Publius* et ipſe juris peritus fuit, P. Craſſi Muciani frater. Vid. ii. 13. 12. et Excurſum ii.

Paulli filius.] Æmilii Paulli filius, qui ab Africano adoptatus eſt. Eum *Romanorum Atticum* vocat Quintil. lib. xii. cap. x. 39.

5. *Timotheus.*] Cornel. Nep. in Timoth. c. 1. Præceptore uſus eſt Iſocrate. Cic. lib. iii. de Orat. c. 34.

laude non inferior fuiſſet, quam pater, ad eam
laudem, doctrinæ et ingenii gloriam adjecit.
6 Fit autem interdum, ut non nulli, omiſſa imi-
tatione majorum, ſuum quoddam inſtitutum
conſequantur: maximeque in eo plerumque
elaborant ii, qui magna ſibi proponunt, obſcu-
7 ris orti majoribus. Hæc igitur omnia, cum
quærimus, quid deceat, complecti animo et
8 cogitatione debemus. In primis autem con-
ſtituendum eſt, quos nos, et quales eſſe veli-
mus, et in quo genere vitæ: quæ deliberatio
9 eſt omnium difficillima. Ineunte enim adole-
ſcentia, cum eſt maxima imbecillitas conſilii,
tum id ſibi quiſque genus ætatis degendæ con-
ſtituit, quod maxime adamavit. Itaque ante
implicatur aliquo certo genere curſuque viven-
di, quam potuit, quod optimum eſſet, judicare.
10 Nam quod Herculem Prodicium dicunt (ut eſt

6. *Conſequantur.*] Explica *ſequantur*, *perſequantur*. De Legib. ii. 7. extr. "Eum morem igitur cum brevitate, ſi potero, conſequar."

8. *Quos nos et quales eſſe velimus.*] Qui et quales eſſe velimus. Mature ſtatutum cuique debet eſſe, primum ad ſumma contendere, an in mediis ſubſiſtere malit: deinde quibus artibus et laudibus aliis vel omnibus, vel pluribus, præſtare velit: tum in quo vitæ genere, privato, an eo, quod in republ. gerenda verſatur.

9. *Ineunte enim adoleſcentia.*] Quam primum toga virilis ſumta eſt. Tum enim aut in forum deducebantur, aut militaribus ſtudiis ſe dabant, aut agro colendo vacare incipiebant.

Adamavit.] Quo maxime delectatur.

10. *Quod Herculem Prodicium dicunt.*] Prodicus ſcriptor fuit Cous, Athenis nobilitatus, qui, ut eſt apud Xenoph. Memor. Socr. lib. ii. princip. hæc de Hercule ficta prodidit. Eſt ergo *Hercules Prodicius*, Hercules apud Prodicum, ut *Hercules Xenophonteus* lib. v. epiſt. xii. 11. *Terentianus Phormio*

apud Xenophontem) cum primum pubeſceret (quod tempus a natura ad deligendum, quam quiſque viam vivendi ſit ingreſſurus, datum eſt) exiſſe in ſolitudinem, atque ibi ſedentem diu ſecum multumque dubitaſſe, cum duas cerneret vias, unam Voluptatis, alteram Virtutis, utram ingredi melius eſſet; hoc Herculi, Jo- 11
vis ſatu edito, potuit fortaſſe contingere: nobis non item, qui imitamur, quos cuique viſum eſt, atque ad eorum ſtudia inſtitutaque impellimur. Plerumque autem, parentium præ- 12
ceptis imbuti, ad eorum conſuetudinem moremque deducimur. Alii multitudinis judicio feruntur, quæque majori parti pulcherrima videntur, ea maxime optant. Non nulli tamen 13
ſive felicitate quadam, ſive bonitate naturæ, ſive parentium diſciplina, rectam vitæ ſecuti ſunt viam.

XXXIII. Illud autem maxime rarum genus 1
eſt eorum, qui aut excellente ingenii magnitudine, aut præclara eruditione atque doctrina, aut utraque re ornati, ſpatium etiam deliberandi habuerunt, quem potiſſimum vitæ cur-

pro Cæcin. c. 10. *Terentianus Chremes* ſupra c. 9. *ſenex Cæcilianus* pro Roſc. Amer. c. 16.

Jovis ſatu edito.] *Satu* pro *ſemine.* Videntur veteris alicujus poëtæ verba eſſe, Græcorum æmula. Illi enim σπείρειν generandi ſignificatione dicunt. Cic. de Univ. c. 11. "Oceanum Salaciamque Cœli ſatu Terræque conceptu generatos editoſque memoremus."

12. *Plerumque autem.*] Sic *maximam partem ad injuriam faciendam aggrediuntur,* cap. vii. 10.

Parentium.] Hoc Priſcianus etiam lib. vii. p. 772. Ciceroni tribuit.

13. *Felicitate quadam.*] Forte fortuna, caſu, τύχῃ.

2 ſuum ſequi vellent: in qua deliberatione ad ſu-
am cujuſque naturam conſilium eſt omne re-
3 vocandum. Nam cum in omnibus, quæ agun-
tur, ex eo, quo modo quiſque eſt natus (ut ſu-
pra dictum eſt) quid deceat, exquirimus; tum
in tota vita conſtituenda, multo eſt ei rei cura
major adhibenda, ut conſtare in vitæ perpetui-
tate poſſimus nobiſmet ipſis, nec in ullo officio
4 claudicare. Ad hanc autem rationem quoniam
maximam vim natura habet, fortuna proxi-
mam; utriuſque omnino habenda ratio eſt in
deligendo genere vitæ, ſed naturæ magis.
5 Multo enim et firmior eſt, et conſtantior: ut
fortuna non numquam ipſa, mortalis cum im-

XXXIII. 2. *Ad ſuam cujuſque naturam.*] *Suam* eſt *propriam* cap. vii. 4.

3. *Ex eo, quo modo quiſque eſt natus.*] Hoc dictum eſt, quemadmodum illud de Orat. i. 20. "Quod ita nati eſſemus, ut——adverſarios minaciter terrere poſſemus."

Ut ſupra dictum eſt.] Cap. xxvii. extr. xxviii. 10.

Multo eſt ei rei] Verba *ei rei* per ſyntaxin grammaticam facile quidem abeſſe poſſunt, ſed ad ſententiam perficiendam neceſſaria videntur. Ad ſuperiora hæc referenda atque ita intelligenda ſunt: in tota vita conſtituenda multo major cura adhibenda eſt *ei rei*, ſc. ut ex eo, quomodo quiſque natus eſt, quid deceat, exquiramus.

Conſtare in vitæ perpetuitate poſſimus nobiſmet.] Ut perpetua vita, et in omni vitæ actu nobiſmetipſi conſtare, ſive iidem ſemper eſſe poſſimus.

Claudicare.] Ne claudicemus. *Claudicat*, qui in curſu deficit, qui quo vult pervenire non poteſt. Ergo *in officio claudicare* eſt, in officio præſtando deficere, viribus ad id perſequendum deſtitui.

4. *Ad hanc rationem.*] In hac re deliberanda et conſtituenda.

5. *Ut fortuna non numquam ipſa*, cet.] Suave ὀξύμωρον, quo Cicero *mortalis* [hominis] *immortalem naturam* dicit. Firmitas et conſtantia naturæ ex eo maxime elucet, quod interdum fortuna ipſa, illa rerum humanarum domina, quamvis pertinaciter, fruſtra tamen, hominis naturam oppugnat: adeo, ut intuenti, naturam ex iſto cum dea potentiſſima cer-

mortali natura pugnare videatur. Qui igitur 6
ad naturæ fuæ non vitiofæ genus confilium vivendi omne contulerit, is conftantiam teneat (id enim maxime decet) nifi forte fe intellexerit erraffe in deligendo genere vitæ. Quod fi 7
acciderit (poteft autem accidere) facienda morum inftitutorumque mutatio eft. Eam muta- 8
tionem, fi tempora adjuvabunt, facilius commodiufque faciemus. Sin minus; fenfim erit pedetentimque facienda: ut amicitias, quæ minus delectent et minus probentur, magis decere cenfent fapientes fenfim diffuere, quam repente præcidere. Commutato autem genere 9

tamine fuperiorem difcedere, jam non infirma ac mortalis illa, fed invicta atque immortalis effe videatur. Hæc fententia ut cuique legentium primo ftatim afpectu pateat, poft verba *non numquam ipfa* diaftoles notam appinxi. Nofter Parad. v. 1. 7. "Cui quidem [voluntati atque judicio fapientis] etiam, quæ vim habere maximam dicitur, fortuna ipfa cedit."

6. *Ad naturæ non vitiofæ genus.*] Qui vivendi rationem eam fequetur, quæ ipfius naturæ, quatenus non eft vitiofa, convenientiffima fuerit.

Conftantiam teneat.] Perpetua vita fibi conftare poterit, nec ex fuis inftitutis aliquid mutare cogetur.

7. *Facienda morum inftitutorumque mutatio eft.*] Quod qui, fuperftitione aliqua deterriti, facere nolunt, fibi pariter et aliis tota vita difpliceant, neceffe eft.

8. *Eam mutationem, fi tempora adjuvabunt.*] Ut fi quis, iratis Mufis ad litterarum ftudia fe delatum videns, honeftis conditionibus ac præmiis ad fufcipiendam aliarum rerum curam vocetur, quæ minus prudentiæ poftulant. Male huc trahitur Ciceronis exemplum, qui, republ. a Cæfare oppreffa, curia et foro relicto, totum fe philofophiæ tradidit. Id enim non fecit fui erroris pœnitentia, fed indigniffimæ fervitutis impatientia.

Pedetentimque.] Ex *pede* et *tenere*, id eft retinere, cohibere, premere (hinc *pedepreffim*) compofitum.

Senfim diffuere.] Læl. c. 21. "Tales amicitiæ funt remiffione ufus eluendæ, et, ut Catonem dicere audivi, diffuendæ magis, quam difcindendæ.

vitæ, omni ratione curandum eſt, ut id bono
10 conſilio feciſſe videamur. Sed quoniam paullo ante dictum eſt, imitandos eſſe majores, primum illud exceptum ſit, ne vitia ſint imitan-
11 da. Deinde, ſi natura non feret, ut quædam imitari poſſit; (ut ſuperioris Africani filius, qui hunc Paullo natum adoptavit, propter infirmitatem valetudinis non tam potuit patris ſimilis eſſe, quam ille fuerat ſui) ſi igitur non poterit ſive cauſſas defenſitare, ſive populum concionibus tenere, ſive bella gerere: illa tamen præſtare debebit, quæ erunt in ipſius poteſtate, juſtitiam, fidem, liberalitatem, modeſtiam, temperantiam, quo minus ab eo id, quod
12 deſit, requiratur. Optima autem hereditas a patribus traditur liberis, omnique patrimonio

9. *Bono conſilio.*] Non temere, ſed certa ratione adducti.

10. *Ne vitia imitanda ſint.*] Non morum tantum vitia intelligit, ſed et ea, quæ ſunt in pronuntiatione, voce, geſtu, habitu, ſtatu, inceſſu.

11. *Deinde.*] Subaudi *illud exceptum ſit, ne imitandi ſint.*

Imitari poſſit.] Sequitur *ſi igitur non poterit.*

Superioris Africani filius.] Scipionis Africani majoris filius, qui Scipionem Africanum minorem, L. Æmilio Paullo natum, adoptavit. Vid. Cat. Maj. c. 11. Vellei. Pat. lib. i. c. 10. "L. autem Paullo, magnæ victoriæ compoti, quatuor filii fuere: ex iis duos natu majores, unum P. Scipioni, P. Africani filio, nihil ex paterna majeſtate, præter ſpeciem nominis vigoremque eloquentiæ, retinenti, in adoptionem dedit; alterum Fabio Maximo."

Hunc Paullo natum.] *Hunc* dicit, quod propior Ciceronis temporibus erat.

Quam ille fuerat ſui.] *Ille* Scipio major, qui fortiſſimi patris, Publii Scipionis, ſimillimus fuerat. Vid. cap. xviii. 9.

Defenſitare.] Frequenter, aſſidue et ſtudioſe defendere.

Populum concionibus tenere.] Populi aures concionando oblectare, eaſque ſibi attentas facere.

præſtantior, gloria virtutis rerumque geſtarum: cui dedecori eſſe, nefas et impium judicandum eſt.

XXXIV. Et quoniam officia non eadem diſ- 1
paribus ætatibus tribuuntur, aliaque ſunt juvenum, alia ſeniorum: aliquid etiam de hac diſtinctione dicendum eſt. Eſt igitur adoleſcen- 2
tis, majores natu vereri, exque his deligere optimos et probatiſſimos, quorum conſilio atque auctoritate nitatur. Ineuntis enim ætatis inſcitia ſenum conſtituenda et regenda pruden-

12. *Nefas et impium.*] Præcedit *nefas*, ſequitur *impium*. Nam poſtponendum eſt id, quod majus et gravius habetur.

XXXIV. 1. *Officia non eadem diſparibus ætatibus tribuuntur.*] Alia alii ætati officia conveniunt.

Juvenem.] Hic juvenes dicit, quos paullo poſt *adoleſcentes*, a quibus ſæpe alibi *juvenes* diſtinguuntur.

2. *Majores natu vereri.*] Phocylid. v. 207.

> Αἰδεῖσθαι πολιοκροτάφους, εἴκειν δὲ γέρουσιν
> Ἕδρης καὶ γεράων πάντων· γενεῇ δ' ἀτάλαντον
> Πρέσβυν ὁμήλικα πατρὸς ἴσαις τιμαῖσι γέραιρε.
> *Reverere canos circum tempora, cedeque ſenibus*
> *Sede et honoribus omnibus: natu vero præſtantem*
> *Senem, æqualem patris, paribus honoribus venerare.*

Ovid. lib. v. Faſt. ver. 57.

> *Magna fuit quondam capitis reverentia cani,*
> *Inque ſuo pretio ruga ſenilis erat.*

Atque hoc omnium gentium moribus receptum et legibus ſancitum eſt.

Exque his.] Hoc Ciceroni placitum. Lib. ii. cap. xxiii. 2. "Exque eo tempore." Cornel. Nep. Cat. c. 2. pr. "Exque ea triumphum deportavit."

Deligere optimos et probatiſſimos.] Hoc in morem verterat apud Romanos, ut adoleſcentes nobiles et magna ſpectantes eos adſectarentur viros, qui optimi et probatiſſimi haberentur. Cic. pro Cœl. c. 4. lib. xiii. Epiſt. x. 4. Læl. c. 1.

Ineuntis ætatis.] Adoleſcentiæ. Nam *ætas inire* dicitur ab iis annis, quibus pueritia finitur. Lib. ii. c. 13. "Si quis ab ineunte ætate habet cauſam celebritatis et nominis."

Inſcitia.] Stultitia. Ter. v. Eun. viii. 41. "Verum ſi idem vobis prodeſt, vos non facere inſcitia eſt." i. Phorm. ii. 27. "Namque inſcitia eſt, adverſum ſtimulum calces."

3 tia eſt. Maxime autem hæc ætas a libidinibus arcenda eſt, exercendaque in labore patientiaque et animi, et corporis: ut eorum et in bellicis, et in civilibus officiis vigeat induſtria.
4 Atque etiam cum relaxare animos et dare ſe jucunditati volent, caveant intemperantiam, meminerint verecundiæ: quod erit facilius, ſi in ejuſmodi quidem rebus majores natu inter-
5 eſſe velint. Senibus autem labores corporis minuendi, exercitationes animi etiam augendæ videntur. Danda vero opera, ut et amicos, et juventutem, et maxime rem publicam conſilio
6 et prudentia quam plurimum adjuvent. Nihil autem magis cavendum eſt ſenectuti, quam ne
7 languori ſe deſidiæque dedat. Luxuria vero cum omni ætati turpis, tum ſenectuti fœdiſſima eſt. Sin autem libidinum etiam intemperantia acceſſerit, duplex malum eſt, quod et ipſa ſenectus concipit dedecus, et facit adole-

Conſtituenda.] Stabilienda, id eſt, formanda.

3. *Patientiaque et animi et corporis.*] *Patientia* eſt earum rerum, quæ moleſtæ ſunt, ferendarum conſuetudo. *Patiens animus* eſt, qui dolorem, injurias, aliorum vitia facile fert: *corporis patientia* in labore, fame, ſiti, æſtu, frigore, vigiliis, paupertate tolerandis cernitur. Numquam illa educandi ratio ſapientibus viris probata eſt, quæ iſtorum malorum impatientiam alit. Vide Horat. lib. iii. Od. 2. Quintil. lib. i. cap. ii. 6.

Ut eorum induſtria.] *Eorum*, pro *ejus* ætatis, quaſi ad adoleſcentes referatur. Syneſis, ut in iſtis Corn. Timoth. ii. 1. "Laconicam populatus, claſſem eorum fugavit."

In bellicis, et in civilibus.] Vid. ad c. xiv. 1.

4. *Dare ſe jucunditati.*] Hilaritati, ludo, ac ſibi indulgere.

7. *Facit adoleſcentium impudentiorem intemperantiam.*] Plato lib. v. de Legib. princ. Ὅπου ἀναισχυντοῦσι γέροντες, ἀνάγκη καὶ νέους ἐνταῦθα εἶναι ἀναιδεστάτους. Ubi ſenes minus pudici ſunt,

scentium impudentiorem intemperantiam. Ac 8
ne illud quidem alienum est, de magistratuum,
de privatorum, de civium, de peregrinorum
officiis dicere. Est igitur proprium munus ma- 9
gistratus, intelligere, se gerere personam civi-
tatis, debereque ejus dignitatem et decus susti-
nere, servare leges, jura describere, ea fidei
suæ commissa meminisse. Privatum autem o- 10
portet æquo et pari cum civibus jure vivere,
neque summissum et abjectum, neque se effe-
rentem: tum in republica ea velle, quæ tran-
quilla et honesta sint. Talem enim et sentire
bonum civem, et dicere solemus. Peregrini 11
autem atque incolæ officium est, nihil præter

necesse est juvenes impudentissimos esse.

8. *Alienum est dicere.*] Ita Cicero et optimus quisque, non *alienum si dicam.* Cap. xli. 6. "Nec vero alienum est, —adhibere doctos homines." Lib. v. ep. 17. "Non putavi esse alienum institutis meis hæc ad te scribere." Nep. Milt. c. 6. "Cujus victoriæ non alienum videtur, quale præmium Miltiadi sit tributum, docere."

De privatorum, de civium.] Opponuntur magistratibus privati, cives peregrinis.

9. *Se gerere personam civitatis.*] Quidquid agat geratve, id videri totum populum egisse, proque eo aut laudem aut dedecus ferre. Vulgus dicit *repræsentare totam rempublicam.*

Et decus sustinere.] Quasi in se positum tueri.

Jura describere.] Non est leges ferre seu condere; sed jus suum cuique tribuere, jus dicere. Hinc *juris æqua descriptio* dicitur lib. iii. 4. 7.

10. *Summissum et abjectum.*] Quod eorum est, qui serviunt, nec ullam sentiendi et agendi libertatem habent. *Summissum* pro *submissum*, est antiqua et Ciceroni in Oratore cap. 47. extr. probata scriptura.

Et sentire et dicere.] Qui ita se gerit, habetur et dicitur bonus civis. Hoc enim est proprium boni civis, hæc ejus descriptio.

11. *Peregrini.*] *Peregrinus* est, qui aliunde in aliquam civitatem venit, non perpetuo, ac ne diu quidem ibi moraturus.

Et incolæ.] Qui in civitate, cujus civis non est, domicilium habet.

suum negotium agere, nihil de alio anquirere, minimeque esse in aliena re publica curiosum.
12 Ita fere officia reperientur, cum quæretur, quid deceat, et quid aptum sit personis, temporibus,
13 ætatibus. Nihil est autem, quod tam deceat, quam in omni re gerenda consilioque capiendo servare constantiam.

1 XXXV. Sed quoniam decorum illud in omnibus factis, dictis, in corporis denique motu et statu cernitur, idque positum est in tribus rebus, formositate, ordine, ornatu ad actionem apto, difficilibus ad eloquendum, sed satis erit
2 intelligi; in his autem tribus continetur cura etiam illa, ut probemur iis, quibus cum apud

Nihil de alio anquirere.] Aliorum negotia non scrutari.

Curiosum.] Qui ea, quæ ad se non pertinent, inquirat, *πολυπράγμονα.*

13. *In omni re gerenda.*] Vide supra c. iv. 4.

Constantiam.] Quæ præstat, ut in omnibus dictis et factis idem semper spectemus, etiamsi agendi ratio mutanda fuerit.

XXXV.1. *Formositate.*] Hæc formositas non est in vultu tantum, sed in motu et habitu totius corporis, quæ Græce dicitur *κοσμιότης*: cui opposita est *ἀγροικία*, *rusticitas*, *δυσχέρεια*, *fœditas*, et *ἀηδία*, *insuavitas.*

Ordine.] Græci *εὐταξίαν* appellant, cujus contrarium *ἀταξία.*

Ornatu ad actionem apto.] *Ornatus* et vestitum, et omne instrumentum complectitur, quo ad aliquid peragendum opus est.

Difficilibus ad eloquendum.] Non ob Latini sermonis inopiam, sed ob ipsarum rerum subtilissimam varietatem, quam nullus sermo adsequitur. Epist. x. 5. 2. "Fructum duplicem, mihique in comparatione difficilem ad judicandum." Infra iii. 6. 11. "Hæc ad judicandum sunt facillima."

2. *In his autem tribus.*] Ante hæc verba sententia non finienda est. Cum *προτάσει* contexe.

Quibus cum apud quosque.] Illi, *cum quibus* vivimus, sunt familiares et domestici; *apud quos*, ceteri ejusdem gentis et civitatis. Solet Cicero copulantem particulam *que* casibus pronominis *qui* adjicere, am-

quosque vivamus: his quoque de rebus pauca dicantur. Principio, corporis nostri magnam 3
natura ipsa videtur habuisse rationem: quæ formam nostram reliquamque figuram, in qua esset species honesta, eam posuit in promtu: quæ partes autem corporis ad naturæ necessitatem datæ, aspectum essent deformem habituræ atque turpem, eas contexit atque abdidit. Hanc 4
naturæ tam diligentem fabricam imitata est hominum verecundia. Quæ enim natura occultavit, eadem omnes, qui sana mente sunt, removent ab oculis: ipsique necessitati dant operam ut quam occultissime pareant: quarumque partium corporis usus sunt necessarii, eas neque partes, neque earum usus suis nominibus appellant: quodque facere turpe non est, modo occulte, id dicere obscenum est. Itaque 5
nec aperta actio rerum illarum petulantia vacat, nec orationis obscenitas. Nec vero audi- 6
endi sunt Cynici, aut si qui fuerunt Stoici pæ-

biguitatem ex similitudine casuum pronominis *quisque* nihil veritus. ii. 6. 8. Lib. i. ad Divers. ep. 9. n. 58. "Accepisti, *quibus* rebus adductus, *quamque* rem caussamque defenderim, *quique* meus in re p. sit pro mea parte capessenda status.

3. *Principio.*] Vid. ad cap. iv. 1.

Formam nostram reliquamque figuram.] *Forma* est species, qua ab aliis discernimur: *figura* in membrorum situ est.

Eam posuit in promtu.] Pronomen abundat ex Ciceronis more. Vide iii. 3. 9. et 10. *In promtu* est in aperto, ut in oculos incurrat.

4. *Usus sunt necessarii.*] Necessitati tantum inserviunt, non dignitati.

Neque earum usus suis nominibus appellant.] Propriis nominibus ea honeste non appellantur, quæ sine his membris fieri non possunt.

5. *Nec orationis obscenitas.*] Subaudiendum est *petulantia vacat.*

6. *Cynici.*] Quorum prin-

ne Cynici, qui reprehendunt et irrident, quod ea, quæ turpia re non ſint, nominibus ac verbis flagitioſa ducamus: illa autem, quæ turpia
7 ſint, nominibus appellemus ſuis. Latrocinari, fraudare, adulterare, re turpe eſt, ſed dicitur non obſcene: liberis dare operam, re honeſtum eſt, nomine obſcenum: pluraque in eam ſententiam ab eiſdem contra verecundiam diſpu-
8 tantur. Nos autem naturam ſequamur, et ab omni, quod abhorret ab oculorum auriumque approbatione, fugiamus. Status, inceſſus, ſeſſio, accubitio, vultus, oculi, manuum motus,
9 teneant illud decorum. Quibus in rebus duo maxime ſunt fugienda; ne quid effeminatum

ceps fuit Antiſthenes, Socratis diſcipulus, Diogenis præceptor, qui a gymnaſio, quod *Cynoſarges* (τὸ Κυνόσαργες, τοῦ Κυνοσάργους) dicebatur, in quo docere ſolebat, cognomen accepit: cui et ipſius mordacitas et impudentia conveniebat. Adde huc cap. xli. 11.

Stoici pæne Cynici.] Nam et Stoicis placuit *ſuo quamque rem nomine appellare.* Vid. Cicer. lib. ix. epiſt. 22. unde Stoica dogmata *tunica tantum diſtantia* a Cynicis appellat Juvenalis Sat. xiii. 122. Vide Laërt. lib. vii 121.

Illa autem, quæ turpia ſint.] Placet hic et paullo ante *ſunt.* Vide vii. 6.

8. *Ab omni, quod abhorret— fugiamus.*] Cicero *ab aliquo fugere* dixit iii. de Nat. Deor. c. 13. "Omne animal appetit quædam, et fugit a quibuſdam." *Ab omni,* id eſt *ab omnibus,* Græciſmo ſimile, nec tamen Ciceroni improbatum eſt. Cap. xxxvii. 9. "Si in omni, quid deceat, exquirimus." Senec. lib. i. de Ira c. 13. extr. "Invalidum omne natura querulum eſt."

Accubitio.] Epularis, in qua vel maxime decorum erat ſervandum.

9. *Ne quid effeminatum aut molle, et ne quid durum aut ruſticum.*] Si *molli* oppones *durum, effeminato* reſpondebit *ruſticum per χιασμὸν,* cujus exempla habes Epiſt. ad Div. ii. 13. 1. "Tuas accipio litteras quam prudentis, quam multi et officii et conſilii." x. 24. 4. "Amor tuus ac judicium de me, utrum mihi plus dignitatis in perpetuum, an voluptatis quotidie ſit allaturus, non facile dixerim."

aut molle, et ne quid durum aut rufticum fit.
Nec vero hiftrionibus oratoribufque conceden- 10
dum eft, ut iis hæc apta fint, nobis diffoluta.
Scenicorum quidem mos tantam habet vetere 11
difciplina verecundiam, ut in fcenam fine fub-
ligaculo prodeat nemo. Verentur enim, ne, fi 12
quo cafu evenerit, ut corporis partes quædam
aperiantur, afpiciantur non decore. Noftro qui- 13
dem more cum parentibus puberes filii, cum
foceris generi non lavantur. Retinenda igitur 14
eft hujus generis verecundia, præfertim natura
ipfa magiftra et duce.

XXXVI. Cum autem pulchritudinis duo 1
genera fint, quorum in altero venuftas fit, in

10. *Concedendum eft, ut iis hæc apta fint.*] Non concedend. in eo eft, non hæc concedenda iis eft laus, ut iis apta, accommodata, fatis convenientia hæc fint, de quibus antea dixi, nimirum ftatus, inceffus, vultus, oculi, manuum motus.

11. *Vetere difciplina.*] Vide fupra cap. vii. 3.

In fcenam fine fubligaculo prodeat nemo.] *In fcenam prodeunt*, qui aliquam ibi perfonam agunt, gefticulantur, faltant. Inter hæc ne aliqua corporis pars denudaretur, Romani, qui braccis non utebantur, *fubligaculis* verecundiæ confultum volebant, quibus *pudendæ partes corporis tegebantur*. Antiquiffimi libri contracte exhibent *fubligaclo*. Ita *vinclis* Cic. Tufc. Quæft. ii. 21. et de Offic. iii. 5. 7. Nec affentior iis, qui, quoties talia occurrunt, licentias poëticas crepant. Hac imminutione vitari potuit turpis ambiguitas, quæ etfi in verbis loquentium minor erat, in fcriptis tamen offendere poterat.

13. *Cum parentibus.*] Cum patribus. De hoc more vid. Cicer. lib. ii. de Orat. c. 55. pro Cluent. c. 51. Plutarchus in Catone p. 348. Capitolin. in Gordian. c. 6. med.

XXXVI. 1. *In altero venuftas, in altero dignitas.*] *Venuftatem a Venere* dictam cenfet Cicero lib. ii. de Nat. Deor. c. 27. extr. Eam a *pulchritudine* diftinguit etiam Sueton. Ner. c. 51. " Vultu pulchro magis, quam venufto." Contra de Augufto c. 79. " Forma fuit eximia, et per omnes ætatis gradus venuftiffima." Latius autem patet *dignitas*,

altero dignitas; venuſtatem, muliebrem ducere
2 debemus; dignitatem, virilem. Ergo et a forma removeatur omnis viro non dignus ornatus: et huic ſimile vitium in geſtu, motuque
3 caveatur. Nam et palæſtrici motus ſæpe ſunt odioſiores; et hiſtrionum non nulli geſtus inepti non vacant offenſione: et in utroque genere, quæ ſunt recta et ſimplicia, laudantur.
4 Formæ autem dignitas, coloris bonitate tuenda
5 eſt; color exercitationibus corporis. Adhibenda præterea munditia eſt non odioſa neque exquiſita nimis, tantum quæ fugiat agreſtem
6 et inhumanam negligentiam. Eadem ratio eſt habenda veſtitus; in quo, ſicut in pleriſque re-
7 bus, mediocritas optima eſt. Cavendum autem

quam *pulchritudo*. Illa enim juſtam quoque corporis ſtaturam poſcit. Unde Cornel. Nep. Dion. c. i. 2. "Habuit magnam dignitatem corporis, qua non minimum commendaretur."

3. *Palæſtrici motus.*] *Palæſtrici* ſive *palæſtritæ* dicuntur, "a quibus [ut ait Quintilian. lib. i. c. xi. 16.] geſtus motuſque formantur, ut recta ſint brachia, ne indoctæ ruſticæve manus, ne ſtatus indecorus, ne qua in proferendis pedibus inſcitia, ne caput oculique ab alia corporis inclinatione diſſideant." Hi alium *curſorem faciunt*, alium *pugilem*, alium *luctatorem*, *aliudve quid ex iis, quæ ſunt ſacrorum certaminum*, auctore eodem lib. ii. 8. 7. *Palæſtrici* itaque *motus* ſunt, motus ad leges numeroſque compoſiti, quales hodie orcheſtra docet.

Inepti non vacant offenſione.] Dicit hiſtrionum geſtus, *ſi ſint inepti*, moleſtos eſſe ſpectatoribus, et in horum reprehenſionem incurrere. Sunt autem *geſtus inepti* non inconcinni ſolum, ſed etiam, qui multi ſunt et nimis exquiſiti. Vide Cic. de Orat. ii. 4.

4. *Coloris bonitate.*] Pallor umbratilem vitam, deſidiam et mollitiem arguere creditur. Romani multum ſole utebantur, et in ſole ungebantur, unde fuſcus color ducebatur. Hinc exquiſita arte colorem conſervabant, amiſſum reſtituebant, uſi ad id iatraliptis.

5. *Inhumanam negligentiam.*] Ab humanitate alienam, homine elegante indignam.

eſt, ne aut tarditatibus utamur in ingreſſu mollioribus, ut pomparum ferculis ſimiles eſſe videamur; aut in feſtinationibus ſuſcipiamus nimias celeritates: quæ cum fiunt, anhelitus moventur, vultus mutantur, ora torquentur; ex quibus magna ſignificatio fit, non adeſſe conſtantiam. Sed multo etiam magis elabo- 8
randum eſt, ne animi motus a natura recedant: quod aſſequemur, ſi cavebimus, ne in perturbationes atque exanimationes incidamus, et ſi attentos animos ad decoris conſervationem tenebimus. Motus autem animorum duplices 9
ſunt, alteri cogitationis, alteri appetitus. Co-

7. *Tarditatibus utamur in ingreſſu mollioribus.*] Horat. lib. i. Sat. iii. 9.

Nil æquale homini fuit illi. Sæpe, velut qui,
Currebat, fugiens hoſtem: perſæpe, velut qui
Junonis ſacra ferret.

Mollior tarditas eſt eorum, qui ſenſim ambulando imitantur hiſtrionicos geſtus, ut, quotieſcumque gradum transferunt, modulos quoſdam ſervare videantur.

Pomparum ferculis ſimiles.] *Fercula* ſunt machinæ, quibus ſigna et ornamenta hoſtibus erepta in triumphis, et deorum ſacra in circenſi pompa, tardo admodum gradu, ferebantur.

Suſcipiamus nimias celeritates.] Ambroſ. de Offic. i. 18. "Nec curſim ambulare honeſtum arbitror, niſi cum cauſa exigit alicujus periculi, vel juſta neceſſitas. Nam plerumque feſtinantes anhelos videmus torquere ora:" cet.

8. *Perturbationes.*] Appetitus vehementiores, ut a Cic. definiuntur lib. iv. Tuſc. c. 6. vel motus animi nimios, ut cap. 38. pr.

Exanimationes.] Cicer. lib. iv. Tuſc. c. 8. "Terrorem [definiunt] metum concutientem, ex quo fit, ut pudorem rubor, terrorem pallor et tremor et dentium crepitus conſequatur; timorem, metum mali appropinquantis; pavorem, mentem loco moventem, ex quo illud Ennii,

Tum pavor ſapientiam mihi omnem ex animo expectorat;

exanimationem, metum ſubſequentem et quaſi comitem pavoris."

9. *Alteri.*] Cap. xxi. 1. "Alteri ſe adipiſci id poſſe arbitrantur."

gitatio in vero exquirendo maxime verſatur: appetitus impellit ad agendum. Curandum eſt igitur, ut cogitatione ad res quam optimas utamur, appetitum rationi obedientem præbeamus.

1 XXXVII. Et quoniam magna vis orationis eſt, eaque duplex, altera contentionis, altera ſermonis: contentio diſceptationibus tribuatur judiciorum, concionum, ſenatus; ſermo in circulis, diſputationibus, congreſſionibus familia-
2 rium verſetur, ſequatur etiam convivia. Contentionis præcepta rhetorum ſunt; nulla ſermonis: quamquam haud ſcio, an poſſint hæc

XXXVII. 1. *Eaque duplex.*] Vid. lib. ii. c. 14. pr.

Altera contentionis, altera ſermonis.] *Contentionem* vocat, quæ *actio* eſt aliis, ſive oratio in judicio, concione, ſenatu habenda: (quæ quod adverſariam ſententiam plerumque oppugnat, vehemens et contentioſa eſt) *ſermonem*, quo in congreſſibus utimur familiaribus, (Gallis *diſcours*) ubi remiſſius ac lenius agimus.

Diſceptationibus judiciorum.] Vid. c. xvi. 3. Hinc tria illa dicendi genera nata ſunt: *judiciale*, quo in foro utebantur; *demonſtrativum*, cui pro roſtris fere erat locus; *deliberativum*, cum in ſenatu de rebus publice utilibus ſententiam dicebant. Vide Voſſ. Inſtitut. Orat. lib. i. c. 3.

Tribuatur.] Tamquam proprie his conveniens. Vid. c. 34. pr.

Sermo.] Hic verſatur in eo genere, quod noſtri rhetores διδασκαλικὸν vocant. Id, quia a contentione dicendi abhorret, a veteribus, qui contentionis tantum præcepta tradiderunt, excuſate omitti potuit. *Circuli* dicuntur plurium in publico coëuntium, in orbem conſiſtentium et confabulantium cœtus.

Diſputationibus.] Vulgus *diſcurſus* vocat, quibus vel ab uno, vel a pluribus de quacumque re in utramque partem diſſeritur.

2. *Contentionis præcepta rhetorum.*] Duo genitivi, qui ab uno nominativo pendent, ut c. 14. "Cæſaris tranſlatio pecuniarum." Nep. Eum. x. 2. "Nonnullorum virtutis obtrectatio." Alter vero paſſivus, alter activus eſt, q. d. rhetores tradunt præcepta de contentione.

Haud ſcio an poſſint.] For-

quoque eſſe. Sed diſcentium ſtudiis inveniun- 3
tur magiſtri: huic autem qui ſtudeant, ſunt
nulli; rhetorum turba referta omnia. Quam-
quam, quæ verborum ſententiarumque præ-
cepta ſunt, eadem ad ſermonem pertinebunt.
Sed cum orationis indicem, vocem habeamus; 4
in voce autem duo ſequamur, ut clara ſit, ut
ſuavis: utrumque omnino a natura petendum
eſt: verum alterum exercitatio augebit, alte-
rum imitatio preſſe loquentium et leniter. Ni- 5
hil fuit in Catulis, ut eos exquiſito judicio pu-

taſſe et poſſint ſermonis præcepta tradi. Vide c. xi. 1.

3. *Diſcentium ſtudiis inveniuntur magiſtri.*] Si qui erunt, qui ſermonis præcepta cognoſcere cupiant, non deerunt magiſtri, qui ea tradant: quia vero ea nemo fere deſiderat, fit inde, ut a rhetoribus vulgo prætereantur, et ad contentionem omnia referantur.

Verborum ſententiarumque.] Verborum et rerum. *Præcepta ſunt* interpretare *exſtant*; tradita ſunt et in litteras relata a rhetoribus. Vid. c. xi. 12.

4. *Sequamur.*] Adfectemus, conſequi ſtudeamus. Vid. c. i. 6.

A natura petendum eſt.] A natura id cuique tributum ſit, neceſſe eſt: a qua niſi vocem liberalem, niſi os planum habueris, omnis dicendi labor peribit. Vid. Quintil. lib. xi. 3. 12.

Exercitatio augebit.] De qua Quintil. lib. xi. 3. 19. et 54. et 68. Sueton. Ner. c. 20. Cic. lib. i. de Orat. c. 61. Plutarch. in Demoſth. p. 849.

Preſſe loquentium.] *Preſſe* loquitur, non ſolum qui breviter adſtricteque dicit, ſed etiam qui ſingularum litterarum ſonum ita exprimit, ne qua opprimatur, ne alia magis alia audiatur. Hæc ſignificatio hujus loci eſt. Cicer. lib. iii. de Orat. cap. 11. "Nolo exprimi litteras putidius, nolo obſcurari negligentius: nolo verba exiliter exanimata exire; nolo inflata et quaſi anhelata gravius." Deinde: "Noſtri minus ſtudent litteris, quam Latini: tamen ex iſtis, quos noſtis, urbanis in quibus minimum eſt litterarum, nemo eſt quin litteratiſſimum togatorum omnium, Q. Valerium Soranum, lenitate vocis atque ipſo oris preſſu et ſono facile vincat." Poſtea cap. 12. "Ex quo ſic locutum eſſe ejus patrem judico, ſic majores, non aſpere, ut ille quem dixi, non vaſte, non ruſtice, non hiulce, ſed preſſe, et æquabiliter, et leniter."

5. *Nihil fuit in Catulis.*]

tares uti litterarum: (quamquam erant littera-
ti, fed et alii) hi autem optime uti lingua La-
6 tina putabantur. Sonus erat dulcis; litteræ
neque expreffæ, neque oppreffæ, ne aut obfcu-
rum effet, aut putidum. Sine contentione vox
7 nec languens, nec canora. Uberior oratio L.
Craffi, nec minus faceta: fed bene loquendi
8 de Catulis opinio non minor. Sale vero et fa-

Hoc dicit Cicero: Non Catuli præ ceteris fuæ ætatis oratoribus infigni eruditione exculti, neque inftructi erant fubtiliter judicandi ea follertia, quæ ab eximia quum reliquarum doctrinarum, tum grammaticæ cognitione proficifci folet: et tamen hi optime uti lingua Latina putabantur. Erant illi quidem minime indocti, fed non minus litterati etiam erant alii, qui tamen haud æquabant hanc eloquentiæ laudem Catulorum. Quid erat igitur, quo Catuli tantam gloriam confequuti funt? Suavitas vocis erat et lenis appellatio litterarum. Simili figura ufus eft Cic. de Orat. iii. 56. "Quid fuit in Graccho,—— quod me puero tanto opere ferretur?" Ovid. Trift. iii. 4. 21.

Quid fuit, ut tutas agitaret Dædalus alas?

De *Catulis* vide c. xxii. 8. et c. xxx. 15.

Sed et alii.] Crediderim, Ciceronem fcripfiffe *fed ut alii.* Vide c. xxxviii. 3.

6. *Litteræ neque expreffæ, neque oppreffæ.*] Quintil. lib. i. 11. 4. "In primis vitia, fi qua funt, oris emendet; ut expreffa fint verba, ut fuis quæque litteræ fonis enuntientur. Quarumdam enim vel exilitate, vel pinguetudine nimia laboramus: quafdam, velut acriores, parum efficimus, et aliis non diffimilibus, fed quafi hebetioribus, permutamus."

Ne aut obfcurum effet.] Ne litteræ obfcurius exprimerentur. "*Putidum* non folum ab ore fœtido et gravi, quod naribus præbetur, fed et quod auribus trifte et infuave, au fterum, rancidum, id *putidum* dici poffe, auctoritas vetuftatis admifit." Nonius vi. 68. Verba Ciceronis ex lib. iii. de Orat. c. 11. leges fupra ad n. 4.

Sine contentione vox nec languens.] Etfi nulla vocis contentione utebatur, tamen nec languida illa erat, nec tinnula. Vide Quintil. lib. ii. c. 11. pr. lib. xi. 3. 55. p. 1009.

7. *Uberior oratio L. Craffi.*] Major quidem in Craffo erat dicendi copia: nihilo tamen minus Catuli Latinius loqui credebantur. De Craffo vid. cap. xxx. 9.

cetiis Cæſar, Catuli patris frater, vicit omnes,
ut in ipſo illo forenſi genere dicendi contentio-
nes aliorum ſermone vinceret. In omnibus 9
igitur his elaborandum eſt, ſi in omni re, quid
deceat, exquirimus. Sit ergo hic ſermo, in 10
quo Socratici maxime excellunt, lenis mini-
meque pertinax: inſit in eo lepos. Nec vero, 11
tamquam in poſſeſſionem ſuam venerit, exclu-
dat alios: ſed cum reliquis in rebus, tum in
ſermone communi, viciſſitudinem non iniquam
putet. Ac videat in primis, quibus de rebus 12
loquatur: ſi feriis, ſeveritatem adhibeat: ſi jo-
coſis, leporem. In primiſque provideat, ne ſer- 13
mo vitium aliquod indicet ineſſe in moribus:
quod maxime tum ſolet evenire, cum ſtudioſe
de abſentibus detrahendi cauſſa, aut per ridi-

8. *Catuli patris frater.*] Frater uterinus. Uterque, C. Julius L. F. Cæſar Strabo, de quo xxx. 9. et Catulus pater, Popillia matre natus erat, cui mulieri defunctæ primum contigit in urbe publice laudari. Vid. Cic. lib. ii. de Orat. c. 7. et 11.

Contentiones aliorum ſermone vinceret.] Cum leniter et remiſſe diceret, ſermo ejus ſale et facetiis conditior erat, quam aliorum pugnaciſſimæ orationes.

10. *Socratici maxime excellunt.*] In quibus Xenophon et Plato. Nam quia Socratici nihil ſe ſcire profitebantur, minus, quam alii, pugnaces et arrogantes erant.

11. *Tamquam in poſſeſſionem ſuam venerit.*] *In poſſeſſionem* aliquam *ſuam.* Sermo non *excludat alios,* id eſt, qui in circulis et conviviis loquetur, non ſibi ſoli loquendi jus arroget, quaſi in re ſibi propria verſetur.

Non iniquam putet.] Hoc κατὰ μείωσιν dicitur, eſtque idem, quod: æquum putet, alternis loqui inter ſe pares.

13. *Per ridiculum.*] Deſuit Ciceroni adverbium, quod alteri, *ſevere,* reſponderet. De elegante hac adverbii periphraſi vide Gronov. et Drakenb. ad Liv. xxx. 29. 3. et Cortium ad Salluſt. Cat. xii. 5. et xx. 9.

culum, aut fevere, maledice contumeliofeque
14 dicitur. Habentur autem plerumque fermones aut de domefticis negotiis, aut de re publica, aut de artium ftudiis atque doctrina.
15 Danda igitur opera eft, ut etiam fi aberrare ad
16 alia cœperit, ad hæc revocetur oratio. Sed utcumque aderunt, (neque enim omnes iifdem de rebus, nec omni tempore, nec fimiliter delectamur) animadvertendum eft etiam, qua tenus fermo delectationem habeat: et, ut incipiendi ratio fuerit, ita fit definendi modus.
1 XXXVIII. Sed quomodo in omni vita rectiffime præcipitur, ut perturbationes fugiamus, id eft, motus animi nimios, rationi non obtemperantes: fic ejus modi motibus fermo debet vacare, ne aut ira exfiftat, aut cupiditas aliqua, aut pigritia, aut ignavia, aut tale ali-
2 quid appareat. Maximeque curandum eft, ut

14. *De re publica.*] De rebus civilibus.

Doctrina.] Cujus pars eft philofophia, moralis maxime, qua vivendi ratio præfcribitur.

16. *Sed utcumque aderunt.*] Prout aderunt homines. Ita Plaut. Epid. i. 1. 47. et Pœnul. iii. 5. 9.

Utcumque eft ventus, exin velum vortitur.

Cic. de Divin. ii. 42. "Perinde, utcumque temperatus fit aër, ita pueros orientes animari atque formari."

Neque enim omnes iifdem de rebus.] Subintellige *fermonibus.*

Animadvertendum eft etiam.] Non illud modo faciendum, ut ad ea, quæ honeftiffima fermonis argumenta funt, oratio revocetur: fed præterea hoc animadvertendum, quo ufque ea fine faftidio audiri poffit. Τοῦ *etiam* fignificatio effe poteft *adhuc.*

XXXVIII. 1. *Sed quomodo.*] *Quemadmodum* frequentius cum *fic* conftruitur, quam *quomodo.* Neque tamen hoc fine exemplo dictum. Vide Turfellin. de Part. p. 939.

Ne aut ira exfiftat.] Se proferat, emineat, erumpat.

Pigritia aut ignavia.] Vid. c. 9. pr.

eos, quibus cum fermonem conferemus, et vereri, et diligere videamur. Objurgationes eti- 3
am non numquam incidunt neceffariæ, in quibus utendum eft fortaffe et vocis contentione majore, et verborum gravitate acriore; id agendum etiam, ut ea facere videamur irati. Sed ut ad urendum et fecandum, fic ad hoc genus caftigandi, raro invitique veniemus, nec umquam, nifi neceffario, fi nulla reperietur alia medicina. Sed tamen ira procul abfit, cum qua nihil recte fieri, nihil confiderate poteft.
Magna autem parte clementi caftigatione licet 4
uti, gravitate tamen adjuncta, ut et feveritas
adhibeatur, et contumelia repellatur. Atque 5
etiam illud ipfum, quod acerbitatis habet objurgatio, fignificandum eft, ipfius id cauffa, qui

3. *Objurgationes etiam.*] Fit aliquando, ut in fermone neceffariæ fint objurgationes, ut aliquis objurgandus fit. Hic de ea tantum caftigatione agit, quæ verbis fit. De toto genere fupra c. 25. extr.

Ut ea facere videamur irati.] Alii negationem inculcant. Cui hic locum non effe, tum tota orationis Tullianæ confequutio, tum illud oftendit, quod hoc præceptum interveniente conjunctione *etiam* cum prioribus (*vocis contentione majore et verborum gravitate acriore*) copulatur. Iram interdum fimulandam effe, ne Stoici quidem, acerrimi illi iracundiæ infectatores negabant. Senec. de Ira ii. 14. "Numquam itaque iracundia admittenda eft; aliquando fimulanda, fi fegnes audientium animi concitandi funt."

Sic et ad hoc genus.] Particulam *et*, qua Cicero pro *etiam* uti non folet, expelle.

Cum qua nihil.] Vid. ftatim, n. 7.

4. *Magna autem parte.*] *Magna autem ex parte* habes fupra ad c. vii. 10.

Contumelia repellatur.] *Contumelia* eft injuria exiftimationem alterius lædens, eumque in contemtum adducens. Ea a caftigatione procul haberi, prohiberi et repelli debet.

5. *Ipfius id cauffa.*] Ideo, ut ejus faluti et utilitati confulatur. Sic *regis caufa* lib. i. ep. i. 2. ubi vid. Cortium. Quemadmodum Græcis *αὐτὸς* fæpe

6 objurgetur, ſuſceptum eſſe. Rectum eſt autem etiam in illis contentionibus, quæ cum inimiciſſimis fiunt, etiam ſi nobis indigna audiamus, tamen gravitatem retinere, iracundiam pellere.
7 Quæ enim cum aliqua perturbatione fiunt, ea nec conſtanter fieri poſſunt, neque iis, qui ad-
8 ſunt, probari. Deforme etiam eſt, de ſe ipſum prædicare, falſa præſertim, et cum irriſione audientium imitari militem glorioſum.

1 XXXIX. Et quoniam omnia perſequimur, volumus quidem certe, dicendum eſt etiam, qualem hominis honorati et principis domum

πλεονάζει, ſic Latini *is* frequenter adjiciunt, ubi noſtris abundare videtur. Cic. xiii. ad Diverſ. ep. 28. " Illud quod ſupra ſcripſi, id tibi confirmo in meque recipio." Vide ſupra ad c. xxxv. 3.

6. *Rectum eſt retinere.*] Hoc Latinum eſt, non, ut vulgus noſtrum, *rectum eſt ut.* Lib. vi. Attic. Op. 9. extr. " Sed eum ſine meis litteris ad te venire vix rectum erat." Sic *verum eſt* Horat. lib. i. ep. 7. extr.

Metiri ſe quemque ſuo modulo ac pede verum eſt.

Nobis indigna audiamus.] Convicia et probra immerentibus ingeſta et vix tolerabilia.

Gravitatem retinere.] Conſtantiam in ſervando eo, quod rectum et decorum eſt, a quo non poteſt non diſcedere animus ira perturbatus."

7. *Cum aliqua perturbatione.*] Paullo ante n. 3. " Cum qua nihil recte fieri poteſt." Præpoſitio *cum* ſæpe abundat. Vide Gunther. Latin. Reſtit. part. ii. c. 43.

Ea nec conſtanter fieri poſſunt.] Pronomini *qui*, eleganter *is* poſtponitur. Vide infra iii. 27. 8. " Non ita poſſunt fieri, ut nobis conſtemus," id eſt, per omnia nobiſcum conſentiamus.

8. *Militem glorioſum.*] Comicum illum *militem glorioſum* Menandri, poëtæ Græci, et Plauti, cujus hoc nomine inſcripta fabula exſtat. Eum Terentius quoque in Eun. act. ii. ſc. i. in ſcenam produxit.

XXXIX. 1. *Omnia perſequimur.*] Quæ ad officium inveniendum pertinent, quæque ad noſtrum inſtitutum faciunt.

Volumus quidem certe.] Hæc parentheſis arrogantiæ ſuſpicionem deprecatur. Laudatur, qui omnia, quæ ad rem pertinent, perſequitur: reprehenditur, qui a ſe uno nihil eſſe præteritum putat, quod vix fieri poteſt.

placeat eſſe, cujus finis eſt uſus, ad quem ac-
commodanda eſt ædificandi deſcriptio: et ta-
men adhibenda commoditatis dignitatiſque di-
ligentia. Cn. Octavio, qui primus ex illa fa- 2
milia conſul factus eſt, honori fuiſſe accepimus,
quod præclaram ædificaſſet in Palatio et ple-
nam dignitatis domum: quæ cum vulgo viſe-
retur, ſuffragata domino, novo homini, ad con-
ſulatum putabatur. Hanc Scaurus demolitus 3
acceſſionem adjunxit ædibus. Itaque ille in
ſuam domum conſulatum primus attulit: hic

Placeat eſſe.] Verbum philoſophorum proprium, cum ſuam de aliqua quæſtione ſententiam proferunt. Vide cap. ii. 11. vii. 5. xliii. 4.

Cujus finis eſt uſus.] Uſus eſt, qui finem modumque præſcribit domui, quem excedere illa non debet. *Cujus finis eſt uſus*, Græcorum ſententia eſt, Τῆς κτήσεως μέτρον ἡ χρῆσις.

Ædificandi deſcriptio.] Domus exſtruendæ deſignatio, σκηνογραφία. Vid. Cat. cap. xvii. 4.

Adhibenda commoditatis dignitatiſque diligentia.] Utriuſque ratio eſt habenda.

2. *Cn. Octavio.*] Victori Perſei regis, de quo navalem triumphum egit. Coſ. fuit anno 588. Octaviani Cæſaris abavi frater, C. Octavii Rufi quæſtorii, qui Auguſti atavus fuit, filius. De eo vide Sueton. Aug. c. 2. Cicer. Philipp. ix. 2.

In Palatio.] Quæ pars urbis erat celeberrima, principum fere domibus occupata. Non *Palatino.*

Novo homini.] Qui primus ſuæ familiæ conſul factus fuerat. Ejus enim majores nullos omnino honores curules geſſerant. Vide Cort. ad Salluſt. Cat. c. xxiii. 6. Octaviæ quidem familiæ origo vetus erat, quæ a Tarquinio Priſco rege adlecta fuerat, ſed poſtea ad plebem ſe contulerat, nec ullos honores ceperat.

3. *Scaurus.*] M. Æmilius Scaurus, Marci, ſenatus principis (c. xxii. 8.) ex Metella filius, Sullæ privignus, qui, magnificentiſſima ædilitate functus, ad præturam tantum pervenit, et cum conſulatum peteret, repetundarum et ambitus accuſatus, atque a Cicerone defenſus eſt. Tullii oratio pro Scauro præter fragmenta pauca intercidit.

Acceſſionem adjunxit ædibus.] Suis ædibus Octavii domum, a ſe deſtructam, acceſſionis loco adjunxit, et magnam ea re invidiam ſibi conflavit. Vid. Plin. l. xxxvi. c. 15.

ſummi et clariſſimi viri filius, in domum multiplicatam, non repulſam ſolum retulit, ſed ig-
4 nominiam et calamitatem. Ornanda eſt enim dignitas domo, non ex domo tota quærenda: nec domo dominus, ſed domino domus hone-
5 ſtanda eſt. Et ut in ceteris habenda ratio non ſua ſolum, ſed etiam aliorum: ſic in domo clari hominis, in quam et hoſpites multi recipiendi, et admittenda hominum cujuſque modi
6 multitudo, adhibenda cura eſt laxitatis. Aliter ampla domus dedecori ſæpe domino fit, ſi eſt in ea ſolitudo, et maxime, ſi aliquando alio
7 domino ſolita eſt frequentari. Odioſum eſt enim, cum a prætereuntibus dicitur,

O domus antiqua, heu quam diſpari
Dominare domino!

In domum multiplicatam.] Acceſſione Octavianæ amplificatam.

Et calamitatem.] Ambitus judicio, niſi fallor, damnatus. Nec obſtat, quod repetundarum eum abſolutum eſſe, legimus. Bis enim intra paucos dies ab eodem P. Triario in judicium vocatus, bis ab eodem Cicerone defenſus eſt. Priore judicio repetundarum, poſteriore ambitus fuit reus: altero abſolutum eſſe conſtat; altero condemnatum eſſe, indicia valde probabilia ſunt. Vide Cic. ad Attic. iv. 16. ad Q. Fratr. iii. 2. Quinctilian. iv. i. 69.

4. *Domino domus honeſtanda eſt.*] Decoranda, nobilitanda.

6. *Aliter.*] Alioqui, ſi ea laxitatis adhibendæ cauſa non eſt, quam dixi. Lib. ii. c. 12. "Semper eſt jus æquabile quæſitum: neque enim aliter eſſet jus." Ibid. "Aliter juſtitia non eſſet." Læl. c. 20. "Aliter amicitiæ ſtabiles permanere non poſſunt." Cornel. Nep. Them. c. 7. extr. "Aliter illos in patriam numquam eſſent recepturi."

Si eſt in ea ſolitudo.] Si non frequentatur ab hoſpitibus amicis, clientibus.

Alio domino.] Quam diu alium dominum habuit.

7. *O domus antiqua.*] Verſus incerti poëtæ antiqui, ad quem etiam adludit Philipp. ii. 41. "O tecta ipſa miſera, quam

quod quidem his temporibus in multis licet
dicere. Cavendum autem est, præsertim si ip- 8
se ædifices, ne extra modum sumtu et magnifi-
centia prodeas : quo in genere multum mali
etiam in exemplo est. Studiose enim plerique, 9
præsertim in hanc partem, facta principium
imitantur : ut L. Luculli, summi viri, virtu-
tem quis ? at quam multi villarum magnificen-
tiam imitati sunt ? quarum quidem certe est
adhibendus modus, ad mediocritatemque revo-
candus. Eademque mediocritas ad omnem
usum cultumque vitæ transferenda est. Sed

dispari domino! Quamquam quo modo iste dominus ? sed tamen a quam dispari tenebantur." E carmine trochaico vel iambico versum alterum ἀκέφαλον, alterius vero πενθημιμερὲς a Cicerone depromtum esse opinor.

Dominare.] Passive, more veterum poëtarum.

His temporibus in multis licet dicere.] Pompeii et ceterorum, qui cum eo perierunt, domos significat, quas Cæsar aliis dominis habendas dederat priorum dissimillimis, ut ipsius Pompeii Magni Antonio triumviro. *In multis* est *de multis*. Vid. ad lib. ii. 16. extr.

8. *Ne extra modum prodeas.*] Ne modum excedas.

Multum mali etiam in exemplo est.] Ipsum exemplum non servati in ædificando modi nocet, et, dum alios ad imitandum provocat, multorum malorum causa est. Imitantur enim illi etiam, quorum facultates id minus patiuntur. Itaque ipso exemplo in hoc genere peccatur.

9. *In hanc partem.*] In malam partem.

Principium.] Vulg. *principum*. Vide, quos laudat Drakenb. ad Liv. ii. 27. 12.

L. Luculli.] Ejus, qui adversus Mithridatem bellum gessit. Vide pro Leg. Manil. c. 8. Vitam ejus scripsit Plutarchus : virtutes, quæ non contemnendæ fuerunt, Cicero exponit lib. iv. Academ. pr. qui inscribitur Lucullus. De sumtuosissimis ejus villis vide Plin. lib. ix. 54. qui ideo eum a Pompeio *Xerxem togatum* appellatum scribit. Varro lib. i. R. R. c. 13. " Pessimo publico ædificatas," ait.

Mediocritas—— transferenda est.] Eadem mediocritas, quæ in villis ædificandis adhiberi solet, ad omnem vitam est transferenda, ut nihil fiat nisi intra modum.

10 hæc hac tenus. In omni autem actione ſuſcipienda tria ſunt tenenda: primum, ut appetitus rationi pareat; quo nihil eſt ad officia conſervanda accommodatius: deinde, ut animadvertatur, quanta illa res ſit, quam efficere velimus; ut neve major, neve minor cura et opera ſuſcipiatur, quam cauſſa poſtulet: tertium eſt, ut caveamus, ut ea, quæ pertinent ad liberalem ſpeciem et dignitatem, moderata ſint.
11 Modus autem eſt optimus, decus ipſum tenere, de quo ante diximus, nec progredi longius.

10. *In omni autem actione.*] Ne ἀνακεφαλαίωσιν eſſe putes eorum, quæ Cicero antea dixerat. Nova hinc tractatio orditur. Et ſane, quum noſter in prioribus expoſuiſſet, quid decorum ſit in veſtitu, in ſermone, in domo cultuque vitæ: conſentaneum erat hic adjicere, quod decorum ſervandum ſit in rebus agendis, et in adminiſtrandis conficiendiſque negotiis.

Ut appetitus rationi pareat.] Ne quid ſtulte ſuſcipias ea adpetendo, quæ vel numquam adſequare, vel cum dedecore et damno conjuncta habeas.

Ut caveamus.] Id, quod ſequitur, non cavendum eſt, ſed ſequendum et curandum, ut fiat. At verbi *caveo* et vis et ſyntaxis ſæpe eadem eſt, quæ verborum *curo, proſpicio, video.* Cic. de Fin. ii. 31. "Tam accurate tamque diligenter caveat et ſanciat, ut Amynomachus," cet. Ibid. "Tantum dico, magis fuiſſe veſtrum agere Epicuri diem natalem, quam illius teſtamento cavere ut ageretur." Plura dedit Perizon. ad Sanct. iv. 15. 29. p. 811.

Speciem et dignitatem.] Externum ſplendorem et ornatum, qui in cultu et alio paratu in oculos hominum incurrit.

11. *Decus ipſum tenere.*] Noſter in præceptis decori tradendis hoc loco verſatur. Ut decorum ſervetur, modum tenendum, ut modus teneatur, decus ſervandum eſſe præcipit. In his *decus* ſignificat ornatum, amplitudini ac dignitati cujuſque rei vel hominis convenientem. Hic ornatus intra quos fines ſubſiſtere debeat, Cicero paullo ante expoſuit, quum oſtenderet, qualem hominis honorati domum eſſe placeat. Dicendi forma, *decus tenere modus eſt optimus*, ſimilis eſt illi infra iii. 29. 18. "Non facere perjurium eſt." Infinita verba commode nominum vices ſuſtinent.

Horum tamen trium præſtantiſſimum eſt, appetitum obtemperare rationi.

XL. Deinceps de ordine rerum et de oppor- 1
tunitate temporum dicendum eſt. Hæc au-
tem ſcientia continentur ea, quam Græci εὐ-
ταξίαν nominant: non hanc, quam interpreta-
mur modeſtiam, quo in verbo modus ineſt; ſed
illa eſt εὐταξία, in qua intelligitur ordinis con-
ſervatio. Itaque, ut eamdem nos modeſtiam 2
appellemus, ſic definitur a Stoicis, ut modeſtia
ſit ſcientia earum rerum, quæ agentur aut di-
centur, loco ſuo collocandarum. Ita videtur 3
eadem vis ordinis et collocationis fore. Nam

Præſtantiſſimum eſt, appetitum obtemperare.] Dictum hoc eſt, quemadmodum illud, c. xxxviii. 6. "Rectum eſt autem—gravitatem retinere."

XL. 1. *Hæc autem ſcientia continentur ea*] Εὐταξίαν a Cicerone *ſcientiam* appellari, mirum videri non poterit, quum ab eodem *modeſtia* in proximis *ſcientia* appelletur. Εὐταξίας duas ſpecies Cicero conſtituit: *modeſtiam*, ſive ſcientiam ordinis et loci nobis ipſis convenientis, ejuſque ſervandi verecundiam; et ordine quidque faciendi prudentiam. Hanc *diſpoſitum* vocari a Tacito lib. ii. Hiſt. c. 5. *diſpoſitam vitam* a Plinio lib. iii. ep. 1. obſervat Gronovius.

Non hanc, quam.] Accuſativus *hanc* a verbo *nominant* ſuſpenſus.

Sed illa eſt εὐταξία.] Quia prægreditur *non hanc*, expectare poſſit aliquis *ſed illam εὐταξίαν*. Ita vero conſtructionem orationis Cicero variare ſolet. De Or. i. 27. "Has cauſſas inveniebam duas: unam—Altera eſt," cet. De Off. i. 6. 3. "Duo vitia vitanda ſunt: unum—Alterum eſt vitium," cet.

2. *Ut eamdem nos modeſtiam appellemus.*] Ut eamdem *modeſtiam* appellare liceat, quæ proprie aliud ſignificat. Nam proprie μετριότης eſt; nova ſignificatione εὐταξία, quæ alio Latino vocabulo appellari nequit.

Loco ſuo collocandarum.] Id eſt, opportuno tempore dicendarum et agendarum, ut ipſe paullo poſt explicat. Non differt igitur ab hac definitione illa, quam n. 4. adfert, "Scientia opportunitatis idoneorum ad agendum temporum."

3. *Ita videtur eadem vis.*] *Eadem vis* eſt eadem ſignificatio.

[et] ordinem ſic definiunt, compoſitionem rerum aptis et accommodatis locis. Locum autem actionis, opportunitatem temporis eſſe dicunt. Tempus autem actionis opportunum
4 Græce εὐκαιρία, Latine appellatur occaſio. Sic fit, ut modeſtia hæc, quam ita interpretamur, ut dixi, ſcientia ſit opportunitatis idoneorum
5 ad agendum temporum. Sed poteſt eadem eſſe prudentiæ definitio, de qua principio diximus: hoc autem loco de moderatione, et temperantia, et earum ſimilibus virtutibus quærimus. Itaque, quæ erant prudentiæ propria, ſuo loco dicta ſunt. Quæ autem harum virtutum, de quibus jam diu loquimur, quæ pertinent ad verecundiam, et ad eorum approbationem, quibus cum vivimus, nunc dicenda ſunt.
6 Talis eſt igitur ordo actionum adhibendus, ut, quem ad modum in oratione conſtanti, ſic in vita omnia ſint apta inter ſe et convenientia.
7 Turpe eſt enim valdeque vitioſum, in re ſevera convivii dicta, aut delicatum aliquem inferre

Nam et ordinem.] *Et* pro *etiam* Ciceroni inſolens, et copulæ hic locus nullus eſſe videtur.

4. *Modeſtia hæc, quam ita interpretamur.*] Modeſtia hac ſignificatione, quam ei tribuimus.

5. *De qua principio diximus.*] Cap. 5. et 6.

Moderatione.] Quam antea *modeſtiam* dixit.

6. *In oratione conſtanti.*] Quæ ab homine ſanæ mentis profecta nihil, quod ſibi ipſum repugnet, habet: quæ ſecum per omnia conſentit: in qua rerum, verborum et vocis eſt æqualitas.

Apta inter ſe.] Connexa, cohærentia.

7. *Convivii dicta.*] Dicteria, qualia in conviviis, inter pocula jactantur.

Delicatum.] Minus pudicum, mollem, qualis eſt amantium.

fermonem. Bene Pericles, cum haberet colle- 8
gam in prætura Sophoclen, iique de communi officio conveniſſent, et caſu formoſus puer præteriret, dixiſſetque Sophocles, "O puerum pulchrum, Pericle!" "At enim prætorem, Sophocle, decet non ſolum manus, ſed etiam oculos abſtinentes habere." Atque hoc idem Sophocles ſi in athletarum probatione dixiſſet, juſta reprehenſione caruiſſet: tanta vis eſt et
loci, et temporis. Ut, ſi qui, cum cauſſam ſit 9
acturus, in itinere aut in ambulatione ſecum

8. *Pericles.*] Vid. c. xxx. 9.

In prætura.] Plutarch. Ὅτε συστρατηγῶν ἐξέπλευσε μετ' αὐτοῦ. Nihil enim aliud eſt prætor, quam στρατηγός. Vide Boſium in Ind. ad Cornel. Nepot.

Sophoclen.] Solent auctores optimi Græcas terminationes in Græcis nominibus ſervare. Attici vero non Σοφοκλέα ſolum, ſed etiam Σοφοκλῆν dicebant. Ita in antiquo codice Gu. apud Corn. Nepotem *Themiſtoclen*, *Iphicraten*, *Datamen*, *Mandroclen* diſerte ſcriptum eſſe vidi. Ex eadem declinatione manaverunt, qui in Cicerone mox ſequuntur, vocativi *Pericle*, *Sophocle*.

Non ſolum manus, ſed etiam oculos abſtinentes.] Valer. Max. i. iv. 3. "Intemperantiam ejus increpans dixit, prætori non ſolum manus a pecuniæ lucro, ſed etiam oculos a libidinoſo adſpectu continentes eſſe debere."

Atque hoc idem.] Sententia poſtulat *atqui*.

In athletarum probatione.] Proprium de hac re verbum eſt *probatio*, quæ eſt exploratio, qua robur et ars athletarum experimentis cognoſcitur. Eos nudos certaſſe, notiſſimum eſt.

9. *Secum ipſe meditetur.*] *Meditari* non eſt tantum *ſecum attentius cogitare*, quod quidem ſequitur, ſed ab hoc diſtinguitur: verum etiam exercere, et ad quamcumque rem ſe præparare. Hinc et *meditatio campeſtris* dicitur, de militari exercitatione. Frequentiſſime de iis uſurpatur, qui declamando exercentur. Cic. i. de Orat. c. 61. de Demoſthene: "Perfecit meditando, ut nemo planius eo locutus putaretur." Lib. ii. Offic. c. 13. "Quod etiam tum poterat domi cum laude meditari." Hinc Quintil. lib. iv. c. ii. 29. "Declamationem [vocat] forenſium actionum meditationem," id eſt, præparationem.

ipſe meditetur, aut ſi quid aliud attentius cogitet, non reprehendatur: at hoc idem ſi in convivio faciat, inhumanus videatur, inſcitia tem-
10 poris. Sed ea, quæ multum ab humanitate diſcrepant, ut, ſi quis in foro cantet, aut ſi qua eſt alia magna perverſitas, facile apparent nec magno opere admonitionem et præcepta deſi-
11 derant. Quæ autem parva videntur eſſe delicta, neque a multis intelligi poſſunt, ab iis
12 eſt diligentius declinandum. Ut in fidibus aut in tibiis, quamvis paullum diſcrepent, tamen id a ſciente animadverti ſolet: ſic videndum eſt in vita, ne forte quid diſcrepet; vel multo etiam magis, quo major et melior actionum, quam ſonorum, concentus eſt.

1 XLI. Itaque, ut in fidibus muſicorum aures vel minima ſentiunt: ſic nos, ſi acres ac diligentes eſſe volumus animadverſores vitiorum,
2 magna ſæpe intelligemus ex parvis. Ex oculorum obtutu, ex ſuperciliorum aut remiſſione

Inhumanus.] Dicitur inhumanus, cujus mores ab ea vivendi et cum aliis agendi ratione diſcrepant, quæ liberalibus et eruditis hominibus probatur. Hæc *humanitas* paullo poſt vocatur.

10. *In foro cantet.*] Ubi artifices ſcenici tantum cantantes audiri ſolebant. Idem eſt *in foro ſaltare* lib. iii. cap. 19. pr. Vide ſupra ad c. xxxi. 10. Non *temulentam* tantum et *temerariam cantionem* improbat, ſed omnem muſices uſum in publico, Romanis moribus improbatum. De carminibus ſecularibus et Saliaribus nihil hic attinet dicere.

11. *Parva videntur eſſe delicta.*] Levia peccata.

12. *Diſcrepent.*] Diſſonent, non concinant.

Videndum eſt.] Cavendum. Vide ad c. xiv. 2.

XLI. 2. *Ex oculorum obtutu.*] Conjectu oculorum, eorum ad obtuendum directione.

Ex ſuperciliorum aut remiſ-

aut contractione, ex mæftitia, ex hilaritate, ex rifu, ex locutione, ex reticentia, ex contentione vocis et fubmiffione, ex ceteris fimilibus, facile judicabimus, quid eorum apte fiat, quid ab officio naturaque difcrepet. Quo in genere 3
non eft incommodum, quale quidque eorum fit, ex aliis judicare: ut, fi quid dedeceat in illis, vitemus ipfi. Fit enim nefcio quo modo, 4
ut magis in aliis cernamus, quam in nobifmet ipfis, fi quid delinquitur. Itaque facillime cor- 5
riguntur in difcendo, quorum vitia imitantur, emendandi cauffa, magiftri. Nec vero alienum 6
eft, ad ea eligenda, quæ dubitationem afferunt, adhibere doctos homines, vel etiam ufu peritos, et, quid iis de quoque officii genere placeat, exquirere. Major enim pars eo fere deferri folet, 7

fione aut contractione.] Supercilia, quæ fronti fubjecta funt, *remittuntur*, cum animo fumus tranquillo, leni et placato; *contrahuntur*, cum tolluntur ab iratis vel fuperbis, quibus *altum fupercilium* tribuitur. Quintil. lib. xi. 3. 79. "Ira contractis, triftitia deductis, hilaritas remiffis [fuperciliis] oftenditur."

Ab officio.] A decoro.

3. *Quale quidque eorum fit.*] Decorum fit, nec ne, in aliis obfervare, exiftimare, in quibus eadem videre licet. In aliis enim noftros mores, tamquam in fpeculo, intueri poffumus.

Si quid dedeceat alios.] Hanc liberis fuis præcipiendi rationem patribus olim probatiffimam fuiffe, difces a Terentio iii. Adelph. iii. 60.

Nihil prætermitto, confuefacio: denique
Infpicere tamquam in fpeculum in vitas omnium
Jubeo, atque ex aliis fumere exemplum fibi.

Eamdem in patre fuo laudat Horat. Sat. i. 4. 105.

4. *Magis in aliis cernamus.*] Senec. lib. ii. de Ira c. 28. "Aliena vitia in oculis habemus, a tergo noftra funt." Vide Phædr. lib. iv. Fab. 9. Horat. Sat. i. 3. 24.

6. *Adhibere.*] In confilium, eos confulere.

7. *Major enim pars.*] Plures hominum id probant et rectiffimum putant, quod ipfa natura præfcribit: et, licet a-

quo a natura ipſa deducitur: in quibus videndum eſt, non modo quid quiſque loquatur, ſed etiam quid quiſque ſentiat, atque etiam, qua de cauſſa
8 quiſque ſentiat. Ut enim pictores, et ii, qui ſigna fabricantur, et vero etiam poëtæ, ſuum quiſque opus a vulgo conſiderari vult; ut, ſi quid reprehenſum ſit a pluribus, id corrigatur: hique et ſecum, et cum aliis, quid in eo peccatum ſit, exquirunt: ſic aliorum judicio permulta nobis et facienda, et non facienda, et mutanda, et
9 corrigenda ſunt. Quæ vero more agentur inſtitutiſque civilibus, de iis nihil eſt præcipien-
10 dum. Illa enim ipſa præcepta ſunt. Nec quemquam hoc errore duci oportet, ut, ſi quid Socrates, aut Ariſtippus contra morem conſue-

liqui inde aberrent, haud facile tamen fit, ut major pars in judicio de officiis ferendo fallatur. Quod igitur optimis et doctiſſimis decorum videbitur, id maxime ſequendum.

Quid quiſque loquatur.] Multa enim opinionum portenta adferri ſolebant a philoſophis, quæ vitæ actu ipſi minime probabant. Naturæ enim bonitate victi alia dicebant, alia ſentiebant. Vid. c. ii. 6.

8. *Signa fabricantur.*] Aliis pluribus locis *fabricari* activa ſignificatione a Cicerone uſurpatur.

Et vero etiam poëtæ.] *Et vero* adfirmans eſt particula, qualis fere *et certe.* Philipp. ii. c. 17. pr. "Et vero adhibes joci cauſa magiſtrum, ſuffragio tuo et compotorum tuorum rhetorem." De Clar. Orat. c. 44. extr. "Et vero fuit in hoc et popularis dictio excellens." Poëtarum recitationes, quibus in theatris ſæpe aliorum judicia explorare voluerunt, non ignotæ ſunt.

9. *More agentur.*] Pro *aguntur.* Ita loqui ſolet Cicero. Hoc ipſo capite n. 12. "Cedere iis qui magiſtratum habebunt." Supra c. xi. 7. "Ii, qui armis poſitis ad imperatorum fidem confugient, quamvis murum aries percuſſerit, recipiendi ſunt." Infra c. xlii. 10. "Illinc adſumes, quæ ad hunc locum pertinebunt."

Inſtitutiſque civilibus.] Quibus *non eadem omnibus ſunt honeſta atque turpia,* ut ait Corn. Nep. præf.

10. *Aut Ariſtippus.*] Ariſtip-

tudinemque civilem fecerint, locutive ſint, idem ſibi arbitretur licere. Magnis illi et divinis bonis hanc licentiam aſſequebantur. Cy- 11
nicorum vero ratio tota eſt ejicienda. Eſt enim inimica verecundiæ, ſine qua nihil rectum eſſe poteſt, nihil honeſtum. Eos autem, quorum 12
vita perſpecta in rebus honeſtis atque magnis eſt, bene de re publica ſentientes, ac bene meritos, aut merentes, ſic, ut aliquo honore aut

pus, genere Cyrenaicus, Socratis quidem auditor, ſed ſummus voluptatis defenſor et amator: a quo *Cyrenaici* philoſophi dicti ſunt. Ingenio ad omnia apto fuiſſe traditur, divitum adſectator aulìſque multo, quam ceteri philoſophi, accommodatior. Vide de eo Diog. Laërt. lib. ii. 65. ſeqq. Horat. Epiſt. i. 17. 23.

Omnis Ariſtippum decuit color, et ſtatus, et res.

Conjunctionem *aut* non ubique ſimpliciter disjungere, jam inde ſatis intelligitur, quod *aut etiam* ſine reprehenſione dicimus. Tum vero pluralis numeri verbum eleganter ſubjungitur. Sulpicius ad Cic. l. iv. ep. 5. "Quid eſt, quod tu, aut illa, cum fortuna hoc nomine queri poſſitis?" Cic. de Or. ii. 4. "Ut ne Sulpicius familiaris meus, aut Cotta, plus, quam ego, apud te valere videantur."

Contra morem conſuetudinemque.] De religione diſſenſit a Græcis Socrates: Ariſtippus meretrices ſectatus eſt, vixitque luxurioſius, quam philoſophum decuit. Senec. de Tranq. Anim. c. 15. "Cum pueris Socrates ludere non erubeſcebat: et Cato vino laxabat animum: et Scipio triumphale illud et militare corpus movit ad numeros."

Divinis bonis.] Ingenium, doctrinam, eloquentiam, animi magnitudinem hoc nomine appellat.

11. *Cynicorum vero ratio tota.*] Impudens Cynicorum vivendi et agendi ratio, qui omnem verecundiam ſuſtulerunt. Vid. c. xxxv. 6.

12. *Quorum vita perſpecta in rebus honeſtis.*] Quorum virtus in omni vita ſpectata eſt, qui multa virtutis ſpecimina ediderunt.

Sic, ut aliquo honore aut imperio affectos.] Diviſe ſcribendum *ſic, ut.* Privatos etiam homines, qui bene de republ. ſentiunt ac merentur, quales ſunt viri docti, philoſophi, oratores, obſervandos et colendos eſſe dicit, *non minus, quam* magiſtratus. Quid his debeamus, poſtea docet, cum ait, *cedere iis qui magiſtratum habebunt.*

imperio affectos, obſervare et colere debemus: tribuere etiam multum ſenectuti: cedere iis, qui magiſtratum habebunt: habere dilectum civis, et peregrini: in ipſoque peregrino, pri-
13 vatimne, an publice venerit. Ad ſummam, ne agam de ſingulis, communem totius generis hominum conciliationem et conſociationem colere, tueri, ſervare debemus.

1 XLII. Jam de artificiis et quæſtibus, qui liberales habendi, qui ſordidi ſint, hæc fere ac-
2 cepimus. Primum improbantur ii quæſtus, qui in odia hominum incurrunt: ut portito-

Tribuere multum.] Honorem habere. C. xxii. 14.

In ipſoque peregrino.] Quod attinet ad peregrinum. Subaudi *dilectum habere*, id eſt diſcernere.

Privatimne an publice venerit.] Utrum ſuorum negotiorum cauſa adſit, an a tota civitate ſua miſſus.

13. *Ad ſummam.*] Sic ſemper Cicero, non *in ſumma*, ut Plinius ſolet, et alii. Cœlius etiam ad Cicer. lib. v. Epiſt. 14. extr. "Ad ſummam, quæris, quid putem futurum."

XLII. 1. *Artificiis.*] Sic *opificia* vocabantur a Romanis.

Liberales.] Ingenuis hominibus, civibus Rom. honeſto loco natis digni. Nam et infima civium Rom. claſſis aliquam partem ex opificibus conſtabat. Vid. Orat. iv. Catil. c. 8.

Sordidi.] Non *turpes* et *infames* dicit, ſed *ſordidos*, qui *liberalibus* opponuntur, quod infimo hominum ſordidiſſimorum generi conveniunt, ſervis et libertis, horumque ſimilibus.

Hæc fere accepimus.] A majoribus: ab his ita inſtitutum eſſe ſcimus, ut ſordida habeantur opificia, cetera.

2. *Ut portitorum, ut feneratorum.*] *Portitores* erant, qui portoria exigebant, operamque publicanis in his exigendis locabant. *Publicanorum* vero ordo honeſtiſſimus erat, iſque ex equitibus Rom. conſtabat, qui publicum, id eſt, vectigalia P. R. per omnes provincias atque in ipſa Italia redimebant, eaque per alios, in quibus portitores erant, exercebant. Hos τελώνας Judæis inviſos et infimæ notæ hominibus adnumeratos fuiſſe, conſtat ex ſacris litteris. *Feneratores* non ſunt, qui pecunias aliis credunt haud plane gratuitas: (neminem enim Romanorum puduit legitimas u-

rum, ut feneratorum. Illiberales autem et ſor- 3
didi quæſtus mercenariorum omnium, quorum
operæ, non quorum artes emuntur. Eſt enim
in illis ipſa merces auctoramentum ſervitutis.
Sordidi etiam putandi, qui mercantur a mer- 4
catoribus, quod ſtatim vendant. Nihil enim
proficiant, niſi admodum mentiantur. Nec
vero eſt quidquam turpius vanitate. Opificeſ- 5
que omnes in ſordida arte verſantur. Nec e-

ſuras paciſci, capere et exigere) ſed qui omnem pecuniam in fenore ponunt, hunc unum quæſtum norunt, et quacumque arte cum aliorum detrimento et injuria lucrum faciunt.

3. *Mercenariorum.*] Omnes eos Romani vocabant *mercenarios*, qui mercedes accipiebant. In his erant et *ſcribæ* et alii, qui non gratuitam operam aliis præſtabant. Vide Cornel. Nep. Eum. c. 1. Plin. lib. iv epiſt. 22. Nam et reipubl. et amicis ſine ulla mercede inſerviendum putabant Romani, qui ſolo honore contenti eſſe volebant videri. Duo vero mercenariorum genera conſtituuntur: unum eorum, quorum *operæ* conducuntur, ut foſſorum, bajulorum, lignatorum; alterum eorum, quorum *artes*, id eſt, artis opera, emuntur, ut pictorum, ſtatuariorum, cælatorum. Hos ſordidorum numero eximit, ac potius honeſtis pares ponit, ſi major præſertim eorum artibus prudentia inſit.

Eſt enim in illis ipſa merces.] Quod ad illos attinet: ut cap. 41. extr. *in ipſo peregrino.* Vid. c. xv. 2.

Auctoramentum.] Obligatio ad ſerviendum pacta mercede contracta.

4. *Qui mercantur a mercatoribus.*] Quos Græci *καπήλους*, Latini *propolas* dicunt, qui emta carius vendunt. Hos Romani non ab honoribus tantum petendis, ſed a militia quoque repellebant.

Vanitate.] Mendacio.

5. *Opificeſque omnes.*] Græcis *βάναυσοι*, *χειρώνακτες*, *χειροτέχναι*, Latinis *ſellularii*. Ergo *opifices* non eximuntur n. 3. Sordidi certe habebantur ſutores et id genus alii. Id factum eſt eo, quod artes ſuas venales habent, nec plus, quam propolæ, lucrari credebantur, niſi ad modum mentirentur. Apud Græcos quidem opifices honeſtos habitos fuiſſe, præter alios docet Lucianus in ſomnio: apud Romanos vero omnis *βαναυσία* ad ſervos erat amandata, teſte Dionyſ. Halicarn. lib. ii. c. 28.

Nec enim quidquam ingenuum poteſt habere officina.] Non tam

nim quidquam ingenuum poteſt habere offici-
6 na. Minimeque artes eæ probandæ, quæ mi-
niſtræ ſunt voluptatum:

Cetarii, lanii, coqui, fartores, piſcatores.

ut ait Terentius. Adde huc, ſi placet, un-
guentarios, ſaltatores, totumque ludum tala-
7 rium. Quibus autem artibus aut prudentia
major ineſt, aut non mediocris utilitas quæri-
tur, ut medicina, ut architectura, ut doctrina
rerum honeſtarum, hæ ſunt iis, quorum ordini

victus et cultus, quam ſordida et plane mercenaria eorum opera ab ingenuitate aliena eſt.

6. *Cetarii.*] Qui majores piſces venditabant, ſalſamentarii, qui a piſcatoribus diſtinguuntur, quod hi recentes, illi ſalſos piſces præbebant. *Lanii*, quos nunc laniones vocare malunt ſine veterum exemplo, a laniandis pecoribus dictos. *Fartores*, qui inficia et farcimina faciunt, ἀλλαντοπῶλαι.

Ut ait Terentius.] ii. Eun. ii. 26.

Unguentarios.] Qui pretioſa unguenta præparant venduntque, quibus in conviviis ad delicias utebantur.

Saltatores.] Hiſtriones, et ab Auguſti temporibus, *pantomimos* maxime, qui vel ſine verbis ſaltando exprimebant, quæ intelligi volebant, ideoque præ ceteris ὀρχησταὶ, *ſaltatores* dicebantur. Vide Lucian. de Saltatione p. 809. De horum infamia Cornel. Epam. c. 1.

Ludum talarium.] *Talarius ludus*, etſi a *teſſerarum* ludo diverſus eſt, pro toto tamen genere ponitur, dum omnes eos infames eſſe oſtendit, quibus ex alea quæſtus eſt.

7. *Ut medicina.*] Accipe ſexto caſu.

Quorum ordini conveniunt.] Hæc adjicit Cicero, ut intelligatur, medicinæ, architecturæ, philoſophiæ, grammatices et rhetorices profeſſionem, id eſt, alios his diſciplinis erudiendi munus, et legitimum ex eo quæſtum, eſſe eum quidem honeſtum et *plebeiis* haud erubeſcendum; ſed minus tamen iis decorum, qui ſummo loco nati ſint. Senatorio enim et equeſtri *ordine* natos tales artes publice eſſe profeſſos, haud facile invenias. Eos tamen excipio, qui vel ſuo vitio majore ſpe exciderunt, vel fortunam iniquiorem habuerunt. Vide Plin. iv. epiſt. 11. pr. Ipſa vero earum ſcientia nemini probro, omnibus ornamento, nonnullis etiam ad honores ſuffragata fuit, dummodo quæſtus inde abeſſet. Vid. c. vi. 5.

conveniunt, honeſtæ. Mercatura autem, ſi te- 8
nuis eſt, ſordida putanda eſt: ſin magna et co-
pioſa, multa undique apportans multiſque ſine
vanitate impartiens, non eſt admodum vitupe-
randa. Atque etiam, ſi ſatiata quæſtu, vel 9
contenta potius, ut ſæpe ex alto in portum, ex
ipſo portu ſe in agros poſſeſſioneſque contule-
rit, videtur jure optimo poſſe laudari. Omnium 10
autem rerum, ex quibus aliquid adquiritur, ni-
hil eſt agri cultura melius, nihil uberius, nihil
dulcius, nihil homine libero dignius. De qua,

8. *Mercatura autem ſi tenuis.*] Vid. ad n. 4.

Sin magna et copioſa.] Quam dicunt magnariam. Ab ea ne equites quidem et ſenatores ſemper abſtinuerunt, quos per ſervos certe negotiari ſolitos conſtat. Numquam tamen hoc quoque liberalioris quæſtus genus in nobilibus hominibus offenſione caruit, manetque vetus de mercatura opinio etiam nunc in Germania et Gallia.

Impartiens.] Vide c. xxvi. 9. *Infacetus* lib. iii. 14. pr. Ita *ſubterjacio, occado, occano, requæro* et ſimilia in libris antiquis reperias.

Non eſt admodum vituperanda.] Hinc ſuſpicari licet, fuiſſe illis etiam temporibus nobiles, qui mercibus mutandis rem facerent: quos ita non reprehendit, ut tamen laudari nolit.

9. *Ut ſæpe ex alto in portum.*] Si, ut ſæpe ex mari ſe in portum recepit, *ita* tandem ex ipſo portu ſe in agros poſſeſſioneſque contulerit, id eſt, pecuniam mercatura quæſitam in fundis collocarit, et reliquam vitam agro colendo exegerit. Quamvis præcedat *ut*, tamen *ſic* abeſſe poteſt. Vide ſupra ad c. i. 1.

10. *Ex quibus aliquid adquiritur.*] Quibus divitiæ comparantur.

Nihil eſt agri cultura melius.] Eam ex Romuli inſtitutis Romani ceteris quæſtibus præferebant. Ideo in ea laudibus efferenda cum poëtis, Virgilio (lib. ii. Georg. extr.) Horatioque (Epod. 2.) certarant ruſticæ rei ſcriptores, Cato in Procem. Columella lib. i. Præf. Plinius lib. xviii. c. 3. et 5.

Agri cultura.] Separatis vocabulis ſcriptum eſt. Tenendam cenſeo hanc orthographiam, ne deferantur imperiti in errores ſimiles illi, quo Ricciolus in Proſod. Reform. comminiſcitur, nomen *agricultor*, quod diviſe *agri cultor* ſcribendum erat, ſecundam ſyllabam corripere.

quoniam in Catone majore ſatis multa diximus, illinc aſſumes, quæ ad hunc locum pertinebunt.

1 XLIII. Sed ab iis partibus, quæ ſunt honeſtatis, quem ad modum officia ducerentur, ſa-
2 tis expoſitum videtur. Eorum autem ipſorum, quæ honeſta ſunt, poteſt incidere ſæpe contentio et comparatio; de duobus honeſtis utrum honeſtius: qui locus a Panætio eſt prætermiſ-
3 ſus. Nam cum omnis honeſtas manet a partibus quatuor, quarum una ſit cognitionis, altera communitatis, tertia magnanimitatis, quarta moderationis: hæ in deligendo officio ſæpe
4 inter ſe comparentur, neceſſe eſt. Placet igitur, aptiora eſſe naturæ ea officia, quæ ex communitate, quam ea, quæ ex cognitione ducan-

In Catone majore.] Cap. 15. et proximis inde.

XLIII. 1. *Sed ab iis partibus.*] Honeſtatis partes ſunt prudentia, juſtitia, fortitudo, modeſtia. Ab his quemadmodum ducerentur officia, hactenus oſtendit.

2. *Contentio et comparatio.*] *Contentio* non eſt pugna, ut cuidam placet, ſed collatio et rerum ſimilium inter ſe comparatio. Dicimus enim *facere contentionem hominum, rerum,* pro conferre inter ſe homines vel res.

De duobus honeſtis utrum honeſtius.] Honeſto nihil eſſe honeſtius, recto nihil rectius, adfirmabant quidem Stoici: (vid. Paradox. iii. c. 1. extr.) ſed ſi acciderit, ut de duobus honeſtis alterutrum tantum præſtari poſſit, deliberandum utique, utrum præſenti tempori ſit accommodatius.

A Panætio eſt prætermiſſus.] Vid. c. 3. extr.

3. *Cognitionis.*] Prudentiæ. *Communitatis,* juſtitiæ communitatem ſervantis. *Magnanimitatis,* fortitudinis. *Moderationis,* temperantiæ.

4. *Officia quæ ex communitate.*] Aptiora naturæ ſunt officia, quæ a conſervanda hominum ſocietate ducuntur, quam quæ a vero inveſtigando: *cujus ſtudio a rebus gerendis abduci contra officium eſt,* ut ait cap. vi. 6.

tur: idque hoc argumento confirmari poteſt, 5
quod, ſi contigerit ea vita ſapienti, ut in omni-
um rerum affluentibus copiis omnia, quæ co-
gnitione digna ſunt, ſummo otio ſecum ipſe
conſideret et contempletur: tamen, ſi ſolitudo
tanta ſit, ut hominem videre non poſſit, exce-
dat e vita. Princepſque omnium virtutum illa 6
ſapientia, quam σοφίαν Græci vocant (pruden-
tiam enim, quam Græci φρόνησιν, aliam quam-
dam intelligimus, quæ eſt rerum expetenda-
rum fugiendarumque ſcientia) illa autem ſapi- 7
entia, quam principem dixi, rerum eſt divina-

5. *Omnia quæ cognitione digna ſunt.*] Verba ita inter ſe connectenda ſunt. "Idque hoc argumento confirmari poteſt, quod [ſapiens,] ſi ſolitudo tanta ſit, ut hominem videre non poſſit, ſi [etiamſi] ea vita [ei] ſapienti contigerit, ut omnium rerum affluentibus copiis, [licet omnium rerum copia affluat] ſummo otio ſecum ipſe conſideret et contempletur omnia, quæ cognitione digna ſunt, tamen excedat e vita." Prima, *quod* [ſapiens] cohærent cum ultimis, *tamen excedat e vita.*

Tamen ſi ſolitudo tanta ſit.] Hoc *tamen* reſpondet conjunctioni *ſi*, quæ ſignificat *etiamſi.* Sapiens, inquit, etiamſi ea vita ſibi contigerit, ut omnium rerum copia affluens totum ſe dare poſſit rerum cognitioni, tamen in vita manere nollet.

Excedat e vita.] Cicero loquitur de ſapientis judicio. Mortem eum huic vitæ prælaturum eſſe dicit. Nam *excedat e vita* eſt, e vita *exceſſurus ſit libenter*, moriturus potius ſit. Lib. iii. cap. xviii. 11. "Si vir bonus habeat hanc vim, ut, ſi digitis concrepuerit, poſſit in locupletum teſtamenta nomen ejus irrepere: hac vi non utatur." Rem eamdem his verbis exprimit Læl. c. 6. "Cui poteſt eſſe vita vitalis, (ut ait Ennius) qui non in amici mutua benivolentia conquieſcat?" Lib. v. de Fin. c. 20. "Itaque, ut quiſque optime natus inſtitutuſque eſt, eſſe omnino nolit in vita, ſi gerendis negotiis orbatus poſſit paratiſſimis veſci voluptatibus."

7. *Illa autem ſapientia.*] Hic mutatis paullum verbis continuatur oratio, atque *autem* eſt adſumtionis particula, non adverſativa, ut cap. i. 3. ubi plura de hoc Ciceroniano poſt parentheſin connectendi more dixi.

Rerum eſt divinarum et humanarum ſcientia.] Veteres phi-

rum et humanarum ſcientia: in qua contine-
tur deorum et hominum communitas, et ſocie-
tas inter ipſos. Ea ſi maxima eſt, ut eſt, certe
neceſſe eſt, quod a communitate ducatur offi-
8 cium, id eſſe maximum. Etenim cognitio
contemplatioque naturæ manca quodam modo
atque inchoata ſit, ſi nulla actio rerum conſe-
quatur. Ea autem actio in hominum commo-
dis tuendis maxime cernitur. Pertinet igitur
9 ad ſocietatem generis humani. Ergo hæc co-
gnitioni anteponenda eſt. Atque id optimus

loſophi, Stoici maxime, mundum vel ipſum deum, vel dei eſſe partem putarunt. Hinc *res divinas* vocant naturales; quippe quæ ad immortalem naturam quam vocant, pertinent. Ad harum cognitionem hominem naſci, eamque cum diis nobis communem eſſe volebant. *Res humanas* appellant eas, quibus vitæ ſocietas conſervanda eſt. Harum igitur rerum ſcientia dicitur illis *ſapientia*.

In qua continetur deorum et hominum communitas.] Sapientia illa non modo docet conjunctionem, quæ inter deos et homines, interque homines ipſos intercedit: ſed communitatem, qua dii hominesque cives ejuſdem civitatis ſunt, ipſa conficit ejuſque vinculum eſt. Docebant enim Stoici, teſte Ario Didymo apud Euſeb. Præparat. Evang. l. xv. c. 15. *Ὅτι ὁ κόσμος οἱονεὶ πόλις ἐστὶν ἐκ θεῶν καὶ ἀνθρώπων συνεστῶσα, τῶν μὲν θεῶν τὴν ἡγεμονίαν ἐχόντων, τῶν δὲ ἀνθρώπων ὑποτεταγμένων. Κοινωνίαν δ' ὑπάρχειν πρὸς ἀλλήλους, διὰ τὸ λόγου μετέχειν, ὅς ἐστι φύσει νόμος.*

Ea ſi maxima eſt.] *Ad communitatem* et *ſocietatem* referatur. "Ea [ſocietas] ſi maxima eſt, [ſi latiſſime patet] ut eſt: certe neceſſe eſt, quod a communitate [quam ſine actione tueri nequeas] ducatur officium, id eſſe maximum." Ita quadrat ratio, quæ ſequitur: "Etenim cognitio," cetera.

Ut eſt, certe neceſſe eſt.] *Certe* cum *neceſſe eſt* conjunge. Adverbia *certe*, *profecto* ἀποδόσεσι periodorum a *ſi* incipientium apta eſſe, exemplis Ciceronis oſtenditur apud Turſellinum in particula *Si*. Parentheſis *ut eſt* ſine additamento conſiſtit. Cic. l. v. ad Diverſ. ep. 11. "Si vero improbus fuerit, ut eſt, duces eum captivum in triumpho."

8. *Inchoata.*] Imperfecta.

9. *Ergo hæc.*] Hæc actio. Vid. c. ſeq. n. 7.

quiſque re ipſa oſtendit et judicat. Quis enim 10
eſt tam cupidus in perſpicienda cognoſcenda-
que rerum natura, ut, ſi ei tractanti contem-
plantique res cognitione digniſſimas ſubito ſit
allatum periculum diſcrimenque patriæ, cui
ſubvenire opitularique poſſit, non illa omnia
relinquat atque abjiciat, etiam ſi dinumerare ſe
ſtellas, aut metiri mundi magnitudinem poſſe
arbitretur? Atque hoc idem in parentis, in a-
mici re aut periculo fecerit. Quibus rebus in- 11
telligitur, ſtudiis officiiſque ſcientiæ præponen-
da eſſe officia juſtitiæ, quæ pertinent ad homi-
num caritatem, qua nihil homini eſſe debet
antiquius.

XLIV. Atque illi, quorum ſtudia vitaque 1
omnis in rerum cognitione verſata eſt, tamen
ab augendis hominum utilitatibus et commo-
dis non receſſerunt. Nam et erudiverunt mul- 2
tos, quo meliores cives utilioreſque rebus ſuis
publicis eſſent: ut Thebanum Epaminondam
Lyſis Pythagoreus, Syracuſium Dionem Plato,

10. *Cupidus in perſpicienda.*] *Cupidus perſpiciendæ cognoſcendæque rerum naturæ* nos diceremus. Sed Plautus etiam dixit *cupidus vino*, et *eſſe in aliqua re multum* probamus.

Allatum periculum.] Id eſt *nuntiatum*.

Atque hoc idem.] Idem vir bonus, non *hoc idem*.

11. *Antiquius.*] *Carius* interpretantur. Non hæc eſt ſignificatio verbi. *Antiquus* idem eſt, quod *anticus*, ut *coquus* et *cocus* ſcribitur, *ſequius* et *ſecius*, *quotidie* et *cotidie*: *anticus* vero idem quod *anterior*, *prior*; unde *antiqui*, quos eoſdem et *priores* vocant. Cum itaque *nihil antiquius eſſe* dicitur, nihil anteponi ſignificatur.

XLIV. 1. *Tamen.*] Præcedere debebat *etſi*: ſed illud ſæpe ante *tamen* omittitur. i. 12. 4.

2. *Lyſis Pythagoreus.*] Tarentinus. Vitioſe multi *Lyſias*.

multique multos: nosque ipsi, quidquid ad rem publicam attulimus, (si modo aliquid attulimus) a doctoribus atque doctrina instructi
3 ad eam et ornati accessimus. Neque solum vivi atque præsentes studiosos discendi erudiunt atque docent, sed hoc idem etiam post mortem monumentis litterarum assequuntur.
4 Nec enim locus ullus prætermissus est ab iis, qui ad leges, qui ad mores, qui ad disciplinam rei publicæ pertineret: ut otium suum ad no-
5 strum negotium contulisse videantur. Ita illi ipsi doctrinæ studiis et sapientiæ dediti, ad hominum utilitatem suam intelligentiam pruden-
6 tiamque potissimum conferunt. Ob eamque caussam eloqui copiose, modo prudenter, melius est, quam vel acutissime sine eloquentia cogitare: quod cogitatio in se ipsa vertitur, elo-

Quidquid ad rem publicam attulimus.] Quantumcumque utilitatis reipubl. attulimus, id attulimus, quod a doctoribus instructi ad eam accessimus.

A doctoribus atque doctrina instructi.] Pluribus hoc locis gratissimus testatur Cicero. Pro Arch. c. 6. in Oratore c. 3. lib. i. de Nat. Deor. cap. 3. "Cum minime videbamur, tunc maxime philosophabamur: quod et orationes declarant refertæ philosophorum sententiis, et doctissimorum hominum familiaritates, quibus semper domus nostra floruit; et principes illi, Diodotus, Philo, Antiochus, Posidonius, a quibus instituti sumus."

Atque doctrina.] Cum Heumanno legere malim *aque doctrina.*

4. *Ut otium suum ad nostrum negotium contulisse videantur.*] Ut, etiamsi ipsi privati vixerint, tamen vitæ suæ tempus in id impendisse videantur, ut ad res gerendas nos erudirent atque instruerent.

5. *Doctrinæ studiis et sapientiæ dediti.*] Dum se doctrinæ studiis et sapientiæ dedunt.

6. *Cogitatio in se ipsa vertitur.*] Ad se ipsa reflectitur, non prodest aliis. Lib. iii. de Fin. c. 7. "Sola enim sapientia in se tota conversa est."

quentia complectitur eos, quibuscum communitate juncti sumus. Atque ut apium examina 7
non fingendorum favorum caussa congregantur, sed, cum congregabilia natura sint, fingunt favos: sic homines, ac multo etiam magis, natura congregati, adhibent agendi cogitandique sollertiam. Itaque nisi ea virtus, quæ constat 8
ex hominibus tuendis, id est ex societate generis humani, attingat cognitionem rerum, solivaga cognitio et jejuna videatur. Itemque 9
magnitudo animi, remota communitate conjunctioneque humana, feritas sit quædam et immanitas. Ita fit, ut vincat cognitionis studium consociatio hominum atque communitas. Nec verum est, quod dicitur a quibusdam, 10
propter necessitatem vitæ, quod ea, quæ natura desideraret, consequi sine aliis atque efficere non possemus, idcirco initam esse cum homini-

7. *Atque ut apium examina.*] Superiori capite n. 9. dixerat, optimum quemque actionem anteponere cognitioni. Id probavit eorum quoque exemplis, quorum vita omnis in rerum cognitione versata est. Ab hac autem periodo novam argumentationem ordiri Cicero videtur, quæ talis est: Si homo quovis animali magis sociale est, eaque ad societatem propensio naturæ humanæ maxime est apta: sequitur, ut neque cognitio rerum, nec magnitudo animi, si remotæ sint a consociatione hominum, laudem mereantur. Apparet igitur, cognitionis studium postponendum esse officiis, quæ ducuntur ex humani generis communitate.

Sic homines.] Cicero homines natura duce inter se coiisse docet, non metu, vel rerum necessariarum indigentia coactos. Adversatur in eo Epicureis, qui homines securitatis et utilitatis suæ causa congregatos esse dicebant.

8. *Virtus, quæ constat ex hominibus tuendis.*] Quæ est justitia.

Attingat.] Cum ea conjuncta sit, eam comitetur.

10. *Idcirco initam esse.*] Propter id, inquam. Plane eleganter dicitur *inire communita-*

bus communitatem et ſocietatem: quod ſi omnia nobis, quæ ad victum cultumque pertinent, quaſi virgula divina, ut aiunt, ſuppeditarentur; tum optimo quiſque ingenio, negotiis omnibus omiſſis, totum ſe in cognitione et ſcientia col-
11 locaret. Non eſt ita. Nam et ſolitudinem fugeret, et ſocium ſtudii quæreret: tum docere, tum diſcere vellet, tum audire, tum dicere.
12 Ergo omne officium, quod ad conjunctionem hominum et ad ſocietatem tuendam valet, anteponendum eſt illi officio, quod cognitione et ſcientia continetur.

1 XLV. Illud forſitan quærendum ſit, num hæc communitas, quæ maxime eſt apta naturæ, ſit etiam moderationi modeſtiæque ſemper

tem, quemadmodum *Inire communionem*, *conſortium*, *fœdus*, *inducias*, *ſocietatem* et ſimilia apud bonos legimus. Declaravit quidem Tullius n. 7. illam communitatem ac ſocietatem non *initam eſſe* ab hominibus, utpote quæ ſit opus naturæ et dei. Sed noſtro loco verba pronuntiat ex mente hominum, qui negābant, ab ipſa natura conciliatam eſſe humani generis ſocietatem, quam contendebant ex inopia atque indigentia natam, ideoque ab hominibus *initam eſſe*, ut haberent, per quos ea, quibus maxime indigerent, conſequerentur.

Virgula divina.] Sine noſtra opera, divino aliquo munere, fortunæ indulgentia. Formula proverbialis, a Mercurii virga ducta, qua omnia in id, quod ipſe vult, mutantur. Ea enim θαυμασία τὴν δύναμιν eſſe putabatur, ut ait Lucian. in Dial. Deorum p. 199. Varronis ſatira olim exſtitit, quam ille *virgulam divinam* inſcripſerat. Cicero eamdem rem dixit Læl. c. 23.

Se in cognitione et ſcientia collocaret.] *Cognitio* eſt lectio et auditio: *ſcientia* mentis in rerum cauſis cognoſcendis agitatio.

12. *Omne officium.*] Omnia officia, more Græcorum. Vid. cap. xxxv. 8.

XLV. 1. *Illud forſitan.*] Ipſe hanc quæſtionem ſupervacaneam cenſet n. 4.

Hæc communitas.] Officia a communitate ducta.

anteponenda. Non placet. Sunt enim quæ- 2
dam partim ita fœda, partim ita flagitiosa, ut
ea, ne conservandæ quidem patriæ caussa, sa-
piens facturus sit. Ea Posidonius collegit per-
multa, sed ita tætra quædam, ita obscena, ut
dictu quoque videantur turpia. Hæc igitur 3
non suscipiet rei publicæ caussa; ne res qui-
dem publica pro se suscipi volet. Sed hoc 4
commodius se res habet, quod non potest acci-
dere tempus, ut intersit rei publicæ, quidquam
illorum facere sapientem. Quare hoc quidem 5
effectum sit, in officiis deligendis id genus of-
ficiorum excellere, quod teneatur hominum so-
cietate. Etenim cognitionem prudentiamque 6
sequitur considerata actio. Ita fit, ut agere
considerate pluris sit, quam cogitare prudenter.
Atque hæc quidem hac tenus. Patefactus est 7
enim locus ipse, ut non sit difficile in exqui-

2. *Fœda.*] Quæ verecundiæ repugnant et modestiæ.

Collegit permulta.] Vulgus dicit *eorum permulta.*

Posidonius.] Stoicus philosophus, Panætii auditor, qui ipsi Ciceroni familiaris fuit. Vid. iii. 2. 9. lib. i. de Nat. Deor. c. 3. et 44.

Tætra.] Odiosa, fœda, dictu turpia.

3. *Non suscipiet.*] Subaudiri potest *sapiens.*

4. *Sed hoc commodius.*] Id est *eo, tanto.*

Accidere tempus.] Vid. c. x. 3. Lib. iii. 24. 4.

5. *Effectum sit.*] Conclusum sit; ex argumentis, quæ attuli, colligatur. ii. 3. 5. Frequentius *conficitur* hac significatione legitur.

Quod teneatur hominum societate.] Quod versetur in societate tuenda, in eaque positum sit. Lib. xiii. epist. 29. pr. " Me tibi esse vel conjunctissimum non his modo caussis, quæ speciem habeant magnæ conjunctionis, sed iis etiam, quæ familiaritate et consuetudine teneantur."

6. *Cognitionem.*] Verum puto *cogitationem.*

7. *Patefactus est enim locus.*] Monstrata est sedes quasi officiorum.

rendo officio, quid cuique ſit præponendum,
8 videre. In ipſa autem communitate ſunt gra-
dus officiorum: ex quibus, quid cuique præ-
ſtet, intelligi poſſit: ut prima diis immortali-
bus, ſecunda patriæ, tertia parentibus, dein-
9 ceps gradatim reliquis debeantur. Quibus ex
rebus breviter diſputatis intelligi poteſt, non
ſolum id homines ſolere dubitare, honeſtumne,
an turpe ſit: ſed etiam, duobus propoſitis ho-
10 neſtis, utrum honeſtius. Hic locus a Panætio
eſt, ut ſupra dixi, prætermiſſus. Sed jam ad
reliqua pergamus.

8. *Deinceps gradatim reliquis.*] In *deinceps* latet vox *reliqua.*

M. TULLII CICERONIS
DE OFFICIIS
AD
MARCUM FILIUM
LIBER SECUNDUS.

1 I. QUEM ad modum officia ducerentur ab honeſtate, Marce fili, atque ab omni genere virtutis, ſatis explicatum arbitror libro ſupe-
2 riore. Sequitur, ut hæc officiorum genera perſequar, quæ pertinent ad vitæ cultum, et ad earum rerum, quibus utuntur homines, facultatem, ad opes, ad copias. In quo tum quæri dixi, quid utile, quid inutile: tum ex utilibus quid utilius, aut quid maxime utile. De quibus dicere aggrediar, ſi pauca prius de inſtituto

I. 1. *Ab honeſtate.*] Vid. lib. i. c. 3. extr.

2. *Ad vitæ cultum*] Hæc *utilitatis* eſt deſcriptio, de qua hoc libro agitur. Vid. i. c. iii. 7.

Facultatem.] Acquiſitionem, poſſeſſionem et uſum.

In quo tum quæri dixi.] Poſitus exquiſitior particulæ *tum.* Conſtrue ita: *In quo quæri dixi, tum quid utile, quid inutile, tum ex,* cet. Ita tranſponitur *et—et* c. iii. 3.

ac de judicio meo dixero. Quamquam enim 3
libri noftri complures non modo ad legendi,
fed etiam ad fcribendi ftudium excitaverunt:
tamen interdum vereor, ne quibufdam bonis
viris philofophiæ nomen fit invifum, mirenturque, in ea tantum me operæ et temporis ponere. Ego autem quam diu res publica per 4
eos gerebatur, quibus fe ipfa commiferat, omnes meas curas cogitationefque in eam conferebam. Cum autem dominatu unius omnia 5
tenerentur, neque effet ufquam confilio aut auctoritati locus, focios denique tuendæ rei publicæ, fummos viros, amififfem: nec me angoribus dedidi, quibus eram confectus, nifi iis reftitiffem, nec rurfum indignis homine docto

De judicio meo.] Cur hæc philofophiæ ftudia mihi recolenda judicaverim.

3. *Complures.*] In quibus Hortenfium, Brutum, Varronem numerat.

Philofophiæ nomen.] Philofophiam enim ad illa tempora nemo Romanus præcipuo ftudio dignatus fuerat, quam tamquam rem fua gravitate minorem, Græcis tractandam relinquebant. Princeps eorum, qui eam in invidiam adduxerunt, fuit Cato. Plutarch. in ejus vita p. 349. Vid. et Gell. xv. 11. Cicer. lib. ii. Tufc. princ.

Mirenturque.] Ex obliquo cafu *quibufdam* fubaudi *quidam.* Vid. lib. i. 19. 2. lib. iii. 10. 2.

4. *Quibus fe ipfa commiferat.*] Quibus magiftratus et imperia populi fuffragiis mandata fuerant.

5. *Dominatu unius.*] Julii Cæfaris, eoque interfecto, Antonii.

Socios tuendæ rei publicæ.] Pompeium, Catonem, aliofque multos, qui bello illo civili perierant.

Quibus eram confectus.] Pro *effem.* Elegans optimifque fcriptoribus ufitata modi enallage. Nofter infra cap. xix. 10. "*Admonebat* me res,—ni vererer," cet. Liv. ii. 38. 5. "Et hanc urbem vos non hoftium ducitis, ubi, fi unum diem morati effetis, moriendum omnibus *fuit?*" Lib. xxxiv. 29. 10. "Difficilior facta oppugnatio *erat,* ni T. Quinctius cum quatuor millibus delectorum militum fuperveniffet."

Nec rurfum.] Eft hic *rurfum*

6 voluptatibus. Atque utinam res publica ſte-
tiſſet, quo cœperat ſtatu, nec in homines non
tam commutandarum, quam evertandarum re-
7 rum cupidos, incidiſſet. Primum enim, ut
ſtante re publica facere ſolebamus, in agendo
plus, quam in ſcribendo, operæ poneremus:
deinde ipſis ſcriptis non ea, quæ nunc, ſed
actiones noſtras mandaremus, ut ſæpe fecimus.
8 Cum autem res publica, in qua omnis mea cu-
ra, cogitatio, opera poni ſolebat, nulla eſſet
omnino, illæ ſcilicet litteræ conticuerunt, fo-
9 renſes et ſenatoriæ. Nihil agere autem cum
animus non poſſet, in his ſtudiis ab initio ver-
ſatus ætatis, exiſtimavi, honeſtiſſime moleſtias
poſſe deponi, ſi me ad philoſophiam retuliſſem.
10 Cui cum multum adoleſcens diſcendi cauſſa

e contrario; quem ad modum Græcis αὖ ϗ πάλιν. Cic. Tuſc. Quæſt. i. 20. "Habitabiles regiones, et rurſum omni cultu propter vim frigoris, aut caloris, vacantes."

Indignis homine docto voluptatibus.] Intelligit primum eas, quibus vulgus, quod animi veras voluptates numquam deguſtavit, indulget; ludos, epulas, comiſſationes: tum et alias, quas ex agri cultura, venatione, piſcatu percipiebant Romani, in prædiis ſuis abditi.

6. *Quo cœperat.*] Poſtquam Sulla libertatem populo reddiderat, et poſtquam Ciceronis conſulatu recreata fuerat.

Non tam commutandarum, quam evertendarum.] Hoc quid ſit, explicat, Orat. iii. Catil. c. 10. et iv. 6.

4. *Non ea, quæ nunc.*] Dum de philoſophia ſcribimus.

Actiones noſtras.] In ſenatu et foro, id eſt, orationes utroque loco habitas, quæ *actiones* dicuntur. *Res* quidem a ſe *geſtas* in libris de conſulatu et de temporibus ſuis expoſuit, nec umquam tamen edidit.

8. *Nulla eſſet omnino.*] Sic i. 11. 6.

Scilicet litteræ.] Hæc verba delet Pearcius.

Forenſes.] Intelligit orationes, quibus alios in judicio vel accuſavit, ut Verrinis; vel defendit, ut pleriſque aliis. *Senatoriæ,* in ſenatu habitæ.

temporis tribuiſſem, poſtea quam honoribus inſervire cœpi, meque totum rei publicæ tradidi; tantum erat philoſophiæ loci, quantum ſuperfuerat amicorum et rei publicæ temporis. Id autem omne conſumebatur in legendo; ſcribendi otium non erat.

II. Maximis igitur in malis hoc tamen boni 1
aſſecuti videmur, ut ea litteris mandaremus,
quæ nec ſatis erant nota noſtris, et erant co-
gnitione digniſſima. Quid eſt enim, per deos, 2
optabilius ſapientia? quid præſtantius? quid
homini melius? quid homine dignius? Hanc 3
igitur qui expetunt, philoſophi nominantur:
nec quidquam aliud eſt philoſophia, ſi interpre-
tari velis, præter ſtudium ſapientiæ. Sapientia 4

10. *Superfuerat.*] Hoc plane eleganter dicitur pro *ſupererat.* Vide, quæ dicentur infra iii. 21. 4.

Rei publicæ temporis.] Per ellipſin omiſſum eſt *tempori:* tantum erat philoſophiæ loci, quantum temporis ſuperfuerat tempori amicorum et rei publicæ. Niſi potius Cicero dederat *quantum ſuperfuerat amicorum et publicæ rei temporis,* ut ad dandi caſum *rei* utrumque nomen, et *amicorum,* et *publicæ,* referretur. Ita Partit. Or. cap. 38. "De periculo publicarum rerum atque privatarum." Nepos vii. 3. 3. "Quod non ad privatam, ſed ad publicam rem pertineret." Negotia negotiorumque curam a priſcis *rem* dici, inde patet, quod *capeſſere* et *tractare rem p.* aliaque his ſimilia frequenter occurrunt. Nec diſplicere debet illa conſtructionis mutatio *amicorum et publica res.* Similiter Livius xxxvi. 29. 5. "Macedonum Romanaque caſtra."

Id autem.] Id temporis.

II. 1. *Hoc tamen boni.*] *Tamen* ſine *etſi,* præcedentibus ablativis. Vid. i. 44. 1. et Turſellin. cap. 252. n. 2.

Noſtris.] Romanis, qui philoſophiam nondum aſpernari deſierant. Vid. cap. i. 3.

Et erant.] Præcedente *nec,* ſequitur *et.* i. 21. 8.

3. *Præter ſtudium ſapientiæ.*] Frequenter boni uſurpant *præter* pro *niſi.* Cic. lib. ii. ad Diverſ. ep. 16. "Quid enim in illis fuit, præter querelam temporum?" Neque offendere

autem eſt, (ut a veteribus philoſophis definitum eſt) rerum divinarum et humanarum, cauſſarumque, quibus hæ res continentur, ſcientia: cujus ſtudium qui vituperat, haud ſane intelligo, quidnam ſit, quod laudandum putet.
5 Nam ſive oblectatio quæritur animi requieſque curarum: quæ conferri cum eorum ſtudiis poteſt, qui ſemper aliquid anquirunt, quod ſpectet et valeat ad bene beateque vivendum? ſive ratio conſtantiæ virtutiſque ducitur; aut hæc ars eſt, aut nulla omnino, per quam eas aſſe-
6 quamur. Nullam dicere maximarum rerum artem eſſe, cum minimarum ſine arte nulla ſit, hominum eſt parum conſiderate loquentium,
7 atque in maximis rebus errantium. Si autem eſt aliqua diſciplina virtutis; ubi ea quæretur,
8 cum ab hoc diſcendi genere diſceſſeris? Sed hæc, cum ad philoſophiam cohortamur, accuratius diſputari ſolent: quod alio quodam libro
9 fecimus. Hoc autem tempore tantum nobis

debet *aliud, præter.* Ita de Orat. ii. 69. "Rogavit, numquid aliud ferret, præter arcam." Liv. xxxviii. 21. 5. "Nec jam tela alia habebant, præter gladios."

4. *Sapientia autem eſt.*] Vid. ſupra i. 43. 7.

5. *Ratio conſtantiæ virtutiſque ducitur.*] *Rationem alicujus ducere* nihil aliud eſt, quam *rationem habere*, id non negligere, ei conſulere. Vid. Cort. ad Cicer. vii. epiſt. iii. 4. *Conſtantia* eſt æquabilitas totius vitæ.

Ars eſt.] Diſciplina, diſcendi ratio.

6. *Cum minimarum ſine arte nulla ſit.*] Cum ne minimæ quidem res ſine præceptis diſcantur.

8. *Alio quodam libro.*] In Hortenſio, qui liber intercidit. De eo Auguſtinus lib. iii. Confeſſ. c. 4. "Ille liber mutavit affectum meum, et ad te ipſum, domine, mutavit preces meas, et vota ac deſideria mea fecit alia."

declarandum fuit, cur orbati rei publicæ mu-
neribus ad hoc nos ſtudium potiſſimum contu-
liſſemus. Occurritur autem nobis, et quidem 10
a doctis et eruditis, quærentibus, ſatiſne con-
ſtanter facere videamur, qui, cum percipi nihil
poſſe dicamus, tamen et aliis de rebus diſſerere
ſoleamus, et hoc ipſo tempore præcepta officii
perſequamur. Quibus vellem ſatis cognita eſ- 11
ſet noſtra ſententia. Non enim ſumus ii, quo-
rum vagetur animus errore, nec habeat um-
quam, quid ſequatur. Quæ enim eſſet iſta 12
mens, vel quæ vita potius, non modo diſpu-
tandi, ſed vivendi ratione ſublata? Nos autem, 13

10. *Doctis et eruditis.*] *Docti* ſunt philoſophi; *eruditi*, quibus verborum eruditio curæ eſt.

Cum percipi nihil poſſe dicamus.] Nullam eſſe certam rerum ſcientiam, Academici adfirmabant, quibus ſe adnumerari paſſus eſt Cicero, qui tamen aliqua eſſe probabilia concedebat.

11. *Quorum vagetur animus errore.*] Qui erronum more non habeamus, ubi conſiſtamus, nihil adfirmemus.

Nec habeat umquam, quid ſequatur.] Sic Græci οὐκ ἔχω, τί et οὐκ ἔχω, ὅ, τι, apud quos ὅ, τι non *quod* ſolum, ſed etiam *quid* et *propter quid* ſignificat. *Habeo, quod,* ſive *non habeo, quod* recte dicitur, ubi poſt *habeo* pronomen *aliquid* intelligitur, ut ſenſus ſit *eſt mihi aliquid, quod,* ſive *nihil habeo, quod.* At quum verbum *habeo* ſignificat *ſcio*, i. e. quum ad verbum illud participia *cognitum*, *conſtitutum*, *deliberatum*, *exploratum*, *perſpectum*, aut ſimilia, extrinſecus adſumenda ſunt: tum pronomen *quid* non modo blande admitti, ſed etiam neceſſario requiri videtur. Sic noſter vi. ad Div. ep. ii. 4. "Te aliquid habere, *quod* ſperes; nihil, *quod* timeas." Ad Atticum xv. 5. "Non habeo *quid* ſcribam." (Præceſſerat "Conſilium meum magnopere exquirunt.") Ad eumd. vii. ep. 19. pr. "Nihil habeo, *quod* ad te ſcribam." Sed in fine ejuſdem epiſt. "De pueris *quid* agam, non habeo." De Nat. Deor. iii. 25. "De quibus habeo ipſe, quid ſentiam; non habeo autem, quid [i. e. in quo, qua re, δι' ὅ, τι] tibi adſentiar."

12. *Iſta mens.*] Qui poſſet in nobis mens eſſe, id eſt, ratio, vis veri perſpiciendi?

Ratione ſublata.] Si nulla

ut ceteri alia certa, alia incerta eſſe dicunt, ſic ab his diſſentientes, alia probabilia, contra alia
14 dicimus. Quid eſt igitur, quod me impediat, ea quæ mihi probabilia videantur, ſequi? quæ contra, improbare: atque affirmandi arrogantiam vitantem, fugere temeritatem, quæ a ſa-
15 pientia diſſidet plurimum? Contra autem omnia diſputatur a noſtris, quod hoc ipſum probabile elucere non poſſit, niſi ex utraque parte
16 cauſſarum eſſet facta contentio. Sed hæc explanata ſunt in Academicis noſtris ſatis, ut ar-
17 bitror, diligenter. Tibi autem, mi Cicero, quamquam in antiquiſſima nobiliſſimaque philoſophia, Cratippo auctore, verſaris, iis ſimillimo, qui iſta præclara pepererunt; tamen hæc noſtra, finitima veſtris, ignota eſſe nolui. Sed jam ad inſtituta pergamus.

1 III. Quinque igitur rationibus propoſitis officii perſequendi, quarum duæ ad decus honeſtatemque pertinent; duæ ad commoda vi-

eſſet probabilis de rebus diſputandi et recte vivendi ratio.

13. *Contra alia.*] Verba *non probabilia eſſe* ſuſtuli, a viris doctis jam pridem condemnata.

15. *Contentio.*] Niſi inter ſe rationes utrimque committerentur, et, utra potior, perpenderetur. Genitivus *cauſarum* pendet a *contentio*.

17. *Philoſophia.*] Secta philoſophorum Peripatetica.

Iis ſimillimo.] Primis philoſophiæ conditoribus, Socrati, Platoni, haud diſſimili.

Ipſa præclara.] Etiam de Nat. Deor. ii. 29. doctrinæ inventorem ac principem dicit *eum, qui iſta peperit.*

Finitima veſtris.] Non eadem quidem, ſed quæ tamen propius ad veſtra accedant.

III. 1. *Quinque igitur rationibus.*] Vid. lib. i. c. 3. extr.

Officii perſequendi.] Exquirendi et inveniendi.

Ad commoda vitæ, copias, opes, facultates.] Vid. lib. i. 3. 7. lib. iii. 5. 4.

tæ, copias, opes, facultates: quinta ad eligendi judicium, ſi quando ea, quæ dixi, pugnare inter ſe viderentur: honeſtatis pars confecta eſt, quam quidem tibi cupio eſſe notiſſimam.
Hoc autem, de quo nunc agimus, id ipſum eſt, 2
quod utile appellatur. In quo lapſa conſuetu- 3
do deflexit de via, ſenſimque eo deducta eſt, ut honeſtatem ab utilitate ſecernens et conſtitueret, honeſtum eſſe aliquid, quod utile non eſſet, et utile, quod non honeſtum: qua nulla pernicies major hominum vitæ potuit afferri.
Summa quidem auctoritate philoſophi, ſevere 4
ſane atque honeſte, hæc tria genera confuſa,

Ad eligendi judicium.] Ad cavendum in dubiis errorem, perſpiciendumque, utrum e duobus ſit eligendum.

3. *Lapſa conſuetudo deflexit de via.*] Aberrans a recta via ablata eſt, recte judicandi rationem neglexit.

Et conſtitueret, honeſtum—et utile.] Vid. ſupra *tum—tum* c. i. 2.

Qua nulla pernicies—afferri.] Quo nihil fieri potuit hominum vitæ pernicioſius: quippe quod flagitiis et ſceleribus januam aperit.

4. *Summa quidem auctoritate philoſophi.*] Particula *quidem* hic adverſativam vim habere mihi videtur. Turpem vulgi levis errorem Cicero ut redargueret, oppoſuit ei ſeveram illam atque honeſtam ſententiam ſummorum philoſophorum, Socratis, Platonis, Zenonis, qui defenderent, juſtum, honeſtum, utile, *re* conjuncta atque eadem eſſe, *cogitatione tantum* diſtingui. De Fin. iii. 21. "Graviſſimeque et veriſſime defenditur, numquam æquitatem ab utilitate poſſe ſejungi: et quidquid æquum juſtumque eſſet, id etiam honeſtum: viciſſimque, quidquid eſſet honeſtum; id juſtum etiam atque æquum fore."

Hæc tria genera.] Juſtum, honeſtum, utile, quæ *confuſa ſunt*, id eſt, inter ſe implicata, ita cohærentia, ut divelli nequeant. Poſſis ſuſpicari, in libris antiquis fuiſſe *hæc tria genera* re *confuſa.* Eleganter autem Cicero *tria genera* appellat, quæ noſtrum aliquis *tres res*, ſive omiſſo ſubſtantivo, *tria* dixiſſet. Ita ſupra i. 5. 6. i. 6. 3. "In hoc genere." Philipp. v. 4. extr. "Quibus rebus tanta pecunia una in domo coacervata eſt, ut, ſi hoc genus in unum redigatur, non ſit pecunia populo R. de-

5 cogitatione diſtinguunt. Quidquid enim juſ-
tum ſit, id etiam utile eſſe cenſent: itemque
quod honeſtum, idem juſtum. Ex quo effici-
tur, ut, quidquid honeſtum ſit, idem ſit utile.
6 Quod qui parum perſpiciunt, hi ſæpe verſutos
homines et callidos admirantes, malitiam ſa-
7 pientiam judicant. Quorum error eripiendus
eſt, opinioque omnis ad eam ſpem traducenda,
ut honeſtis conſiliis juſtiſque factis, non fraude
et malitia ſe intelligant ea, quæ velint, conſe-
8 qui poſſe. Quæ ergo ad vitam hominum tu-
endam pertinent, partim ſunt inanima, ut au-
rum, argentum, ut ea, quæ gignuntur e terra,
ut alia generis ejuſdem: partim animalia, quæ
habent ſuos impetus et rerum appetitus. Eo-
rum autem alia rationis expertia ſunt, alia ratio-
9 ne utentia. Expertes rationis, equi, boves, reli-
quæ pecudes, apes, quarum opere efficitur ali-
10 quid ad uſum hominum atque vitam. Ratio-
ne autem utentium duo genera ponunt, deo-
11 rum unum, alterum hominum. Deos placatos
pietas efficiet et ſanctitas: proxime autem et

futura." Philipp. vi. 2. extr. "Semper eum diſſimilia genera tenuerunt, lenonum et latronum."

7. *Ad eam ſpem.*] Homines ad eam ſententiam traducendi ſunt, ut non aliter ſe ea, quæ velint, conſequi poſſe *ſperent*, quam ſi juſtitiæ et honeſtatis ſint ſtudioſi.

8. *Impetus et rerum appetitus.*] Iram, odium, cibi et conjunctionis aliarumque rerum appetitum.

9. *Quarum opere.*] Nam *opera* potius eſt ratione utentium. Vid. n. 14.

10. *Unum deorum.*] Ita Stoicis viſum, qui cum deo homines fere coæquabant.

11. *Deos placatos.*] Propitios, bonos, benignos. Iram enim deo non tribuit, etſi eos ſcelera vindicare non negat. Vid. lib. iii. 28.

Proxime autem et ſecundum

secundum deos homines hominibus maxime
utiles esse possunt. (Earumque item rerum, 12
quæ noceant et obsint, eadem divisio est. Sed
quia deos nocere non putant, his exceptis, ho-
mines hominibus obesse plurimum arbitrantur.)
Ea enim ipsa, quæ inanima diximus, pleraque 13
sunt hominum operis effecta, quæ nec habere-
mus, nisi manus et ars accessisset: nec his sine
hominum administratione uteremur. Neque 14
enim valetudinis curatio, neque navigatio, ne-
que agri cultura, neque frugum fructuumque
reliquorum perceptio et conservatio sine homi-
num opera ulla esse potuisset. Jam vero et ea- 15

deos.] Plus est *secundum*, quam *proxime*. Nam *proximum*, ut Nonius interpretatur, "Dicebant veteres non solum adhærens et adjunctum: verum etiam longe remotum, si tamen inter duo discreta nihil medium exstitisset," cet. *Secundum* vero est, quod sine intervallo, ordine et quasi in serie quadam excipit alterum. Horat. Od. i. 12. 16.

Unde nil majus generatur ipso,
Nec viget quidquam simile aut secundum:
Proximos illi tamen occupavit
Pallas honores.

13. *Ea enim ipsa.*] Homines hominibus maxime utiles esse posse probatur. Quæ itaque inter n. 11. et hæc interjecta sunt, ne orationis contextum turbent, parenthesi separanda sunt.

Manus.] Labor, administratio. Infra c. 16. "Sine hominum labore et manu."

14. *Frugum fructuumque.*] *Fruges* sunt agrorum cultorum, *fructus* pratorum, arborum, pecudum.

Ulla esse potuisset.] Sic etiam infra c. iv. 6. non *posset*. Quia *esse posse* natura prius est, certe prius cogitatur, quam *esse*: Cicero, si de artibus, quas dixerat, pronuntiare voluisset, *eas nullas futuras esse*, recte dixisset, *eas nullas esse posse*. Jam vero, quod hoc significare voluit, artium illarum *nulla esset*, ex linguæ Romanæ ingenio dixit *nulla esse potuisset*. Ita paullo post c. iv. 3 "Perspicuum est, qui fructus quæque utilitates—percipiantur, eas nos nullo modo—capere potuisse." Hodie fortasse diceret aliquis *capere posse*. Virgil. Georg. i. 160.

Dicendum, et quæ sint duris agrestibus arma,
Queis sine nec potuere seri, nec surgere messes.

rum rerum, quibus abundaremus, exportatio, et earum, quibus egeremus, invectio, certe nulla esset, nisi his muneribus homines funge-
16 rentur. Eademque ratione nec lapides e terra exciderentur ad usum nostrum necessarii,

Nec ferrum, æs, aurum, argentum effoderetur
penitus abditum,

sine hominum labore et manu.

1 IV. Tecta vero, quibus et frigorum vis pelleretur, et calorum molestiæ sedarentur, unde aut initio generi humano dari potuissent, aut postea subveniri, si aut vi tempestatis, aut terræ motu, aut vetustate cecidissent, nisi communis vita ab hominibus harum rerum auxilia pe-
2 tere didicisset? Adde ductus aquarum, derivationes fluminum, agrorum irrigationes, moles oppositas fluctibus, portus manu factos, quæ

15. *His muneribus.*] Has functiones susciperent.

16. *Nec ferrum,—abditum.*] Versus trochaicus tetrameter catalecticus. Ad ejusdem poëtæ, nescio cujus, verba respexit noster de Nat. ii. 60. "Nos e terræ cavernis ferrum elicimus, nos æris, argenti, auri venas penitus abditas invenimus." Hinc etiam intelligere mihi videor, nomina metallorum, pro natura et pretio eorum, hic ita collocanda esse: *Nec ferrum, æs, argentum, aurum.*

IV. 1. *Subveniri.*] *Tectis,* quæ ceciderunt, *subvenire* recte dicas eos, qui lapsa restituunt. Quemadmodum vero Græci βοηθοῦμαι pro βοηθοῦσιν ἐμοὶ, ἐπιτάσσομαι pro ἐπιτάσσεταί μοι, similique significatione ἐπιτρέπομαι, πιστεύομαι, συγγινώσκομαι multaque ejusmodi dixerunt: ita adrideri, adsurgi, circumplaudi, circumsonari, decedi, imperari, invideri, obstrepi, offici, plaudi, subveniri, alia præterea verba neutra a Cicerone atque optimis Latii scriptoribus passive usurpata reperiuntur.

Cecidissent.] Suspicor, primum fuisse *concidissent.* Suet. Tib. c. 74. "Turris Phari terræ motu concidit."

2. *Portus manu factos.*] Alii enim a natura effecti sunt, quos *cothonas* appellant, Græci κώθωνας, a κώθων, non κόθων, ut quidam scribunt.

unde ſine hominum opere habere poſſemus? Ex quibus, multiſque aliis perſpicuum eſt, qui 3
fructus quæque utilitates ex rebus iis, quæ ſunt inanima, percipiantur, eas nos nullo modo ſine hominum manu atque opera capere potuiſſe. Qui denique ex beſtiis fructus, aut quæ 4
commoditas, niſi homines adjuvarent, percipi poſſet? Nam et qui principes inveniendi fue- 5
runt, quem ex quaque belua uſum habere poſſemus, homines certe fuerunt: nec hoc tempore ſine hominum opera aut paſcere eas, aut domare, aut tueri, aut tempeſtivos fructus ex his capere poſſemus: ab eiſdemque et eæ, quæ nocent, interficiuntur: et quæ uſui poſſunt eſſe, capiuntur. Quid enumerem artium multi- 6
tudinem, ſine quibus vita omnino nulla eſſe potuiſſet? Quis enim ægris ſubveniret, quæ eſſet oblectatio valentium, qui victus, aut cultus, niſi tam multæ nobis artes miniſtrarent, quibus rebus exculta hominum vita tantum di-

Sine hominum opere.] Non res ſolum, quæ perficitur, ſed labor etiam perficientis dicitur *opus*. Supra c. iii. 9. "Quarum opere efficitur aliquid." Pro Marcell. c. 4. "Nihil eſt enim opere aut manu factum, quod non aliquando conficiat et conſumat vetuſtas." De Nat. Deor. ii. 60. "Jam vero operibus hominum, id eſt manibus, cibi etiam varietas invenitur et copia."

3. *Quæ ſunt inanima.*] Elegans eſt *ex rebus iis, quæ ſunt inanima*. Vid. c. 7. pr. Ita dixit noſter ad Div. ep. xvi. 4. "Sumtui ne parcas ulla in re, quod ad valetudinem opus ſit." Salluſt. Jugurth. xli. 1. "Abundantia earum rerum, quæ prima mortales putant." Vid. utrobique Cortius, et ad Suet. Claud. c. 38. Oudendorpius.

Eas nos.] Eas utilitates.

5. *Principes inveniendi.*] Qui primi invenerunt.

Tempeſtivos fructus.] Convenienti tempore percipiendos.

6. *Quibus rebus exculta.*] Quibus artibus.

7 ſtat a victu et cultu beſtiarum? Urbes vero ſine hominum cœtu non potuiſſent nec ædificari, nec frequentari: ex quo leges moreſque conſtituti, tum juris æqua deſcriptio certaque
8 vivendi diſciplina. Quas res et manſuetudo animorum conſecuta, et verecundia eſt: effectumque, ut eſſet vita munitior; atque ut dando et accipiendo, mutuandiſque facultatibus et commodandis nulla re egeremus.

1 V. Longiores hoc loco ſumus, quam neceſſe eſt. Quis eſt enim, cui non perſpicua ſint illa, quæ pluribus verbis a Panætio commemorantur, neminem neque ducem belli, nec principem domi, magnas res et ſalutares ſine homi-
2 num ſtudiis gerere potuiſſe? Commemoratur ab eo Themiſtocles, Pericles, Cyrus, Ageſilaus, Alexander; quos negat ſine adjumentis hominum tantas res efficere potuiſſe. Utitur in re
3 non dubia teſtibus non neceſſariis. Atque ut magnas utilitates adipiſcimur conſpiratione hominum atque conſenſu: ſic nulla tam deteſtabilis peſtis eſt, quæ non homini ab homine

Cultu beſtiarum.] *Cultus* ſæpe a *victu* non diſtinguitur: ſi vero hic diſcrimen aliquod admittendum eſt, intellige de ratione colendi ſive habitandi, quæ δίαιτα Græcis vocatur: qua ſignificatione *ſus nemoris cultrix* dicitur.

7. *Sine hominum cœtu.*] Congregata multitudine. Lib. i. c. 4. "Hominum cœtus et celebrationes."

Ex quo.] Propter quod: ex eo, quod urbes ædificatæ ſunt.

Juris æqua deſcriptio.] Jus ſuum cuique tribuens. i. 34. 9

V. 2. *Teſtibus non neeeſſariis.*] Qui ſuo exemplo teſtentur, quod ſibi probandum ſumſit, quamvis non dubium ſit.

Conſpiratione hominum.] Conſenſu, concordia.

nascatur. Est Dicæarchi liber de interitu ho- 4
minum, Peripatetici magni et copiosi: qui col-
lectis ceteris caussis, eluvionis, pestilentiæ, va-
stitatis, beluarum etiam repentinæ multitudi-
nis, quarum impetu docet quædam hominum
genera esse consumta; deinde comparat, quan-
to plures deleti sunt homines hominum impe-
tu, id est, bellis aut seditionibus, quam omni
reliqua calamitate. Cum igitur hic locus ni- 5
hil habeat dubitationis, quin homines pluri-
mum hominibus et prosint, et obsint: pro-
prium hoc statuo esse virtutis conciliare animos

4. *Est Dicæarchi liber.*] Exstat. Vid. i. 11. 12. Dicæarchus Siculus fuit, Aristotelis auditor, philosophus, orator, geometres, qui plura scripsit.

Collectis ceteris causis.] Ceteris interitus hominum causis, quales sunt *eluviones, pestilentia, vastitas.* Genitivi species significant causarum, non effecta. *Eluvionis*, inundationis. *Vastitatis*, (an Cicero scripserat *siccitatis?*) terris imbrium penuria, sterilitate, montium incendiis aliisque fortuitis calamitatibus sine hominum opera vastatis: vel cum in vastas regiones errore deducti homines exercitusque perierunt.

Beluarum repentinæ multitudinis.] Non tantum ferarum, quam cladem Samaritis incidisse legimus in sacris litteris; sed et minorum bestiarum, murium, ranarum, scorpionum, serpentium, talparum, cuniculorum, locustarum.

Hominum genera.] Quasdam gentes.

Deinde comparat.] Ex altera parte ostendit, plures homines ab hominibus deletos.

Deleti sunt.] Indicativus in oratione obliqua. Romani vitantes orationis μονοειδίαν ut alia multa, hunc quoque sermonis ornandi variandique modum Græciæ acceptum referebant. Noster ad Att. ep. i. 1. extr. "Vides enim, in quo cursu sumus." Vide supra i. 7. 6.

5. *Proprium hoc statuo esse virtutis.*] Malitiam et fraudem animos hominum conciliare negat. Alii legunt: *primum hoc statuo esse virtutis.* Nec dubitare desii, an hæc scriptura verior atque ita explicanda sit, ut particula *primum* ordinis significationem habeat, et ad prima capitis proxime sequentis verba *Quibus autem rationibus* cet. sit referenda. Ita solere bonos, exemplis docui-

6 hominum et ad uſus ſuos adjungere. Itaque,
quæ in rebus inanimis, quæque in tractatione
beluarum fiunt utiliter ad hominum vitam, ar-
tibus ea tribuuntur operoſis: hominum autem
ſtudia ad amplificationem noſtrarum rerum
promta ac parata, virorum præſtantium ſapien-
7 tia et virtute excitantur. Etenim virtus omnis
tribus in rebus fere vertitur: quarum una eſt
in perſpiciendo, quid in quaque re verum, ſin-
cerumque ſit, quid conſentaneum cuique, quid
conſequens, ex quo quæque gignantur, quæ
8 cujuſque rei cauſſa ſit: alterum cohibere mo-

mus ſupra ad i. 28. 9. Primum Cicero declarandum ſibi ſumit, a viro virtute prædito fieri poſſe, et ad ejus curam hoc pertinere, ut hominum ſtudia comprehendat: deinde oſtendit, quibus rationibus hanc facultatem adſequi poſſit.

6. *Quæque in tractatione.*] Quæ ex beluis, quibus utimur, quaſque alimus et tuemur, commoda, quaſque utilitates percipimus.

Artibus ea tribuuntur operoſis.] *Artibus* aut eſt dativus, ut ſenſus ſit, artibus operoſis adſignantur, adſcribuntur, debentur; aut ablativus, ut ſit, per artes conferuntur.

Virorum præſtantium ſapientia et virtute excitantur.] Ut homines promti et parati ſint ad noſtras res amplificandas, id conſequemur, ſi ſapientia et virtute aliis præſtabimus.

7. *Etenim virtus omnis.*] Enumerat Cicero potiores partes, quas cultoribus ſuis virtus agendas imponat, eoque vincit, utique viro bono curandum eſſe, ut ſtudia hominum complectatur ac teneat.

Ex quo quæque gignantur.] Cicero dicere videtur, ex quo principio *omnia* gignantur, et quæ *cujuſque rei* ſit origo. Tuſc. Quæſt. v. 4. "Unde omnia orirentur, quove reciderent." Ibid. c. 24. "Inde eſt indagatio nata initiorum, et tamquam ſeminum, unde eſſent omnia orta, generata, concreta: quæque cujuſque generis, vel inanimi, vel animantis, vel muti, vel loquentis origo." Philoſophorum priſcorum ſententias de primis rerum omnium cauſſis exponit Ariſtot. Metaphyſ. i. 3. ſeqq.

8. *Alterum.*] Non diſplicere debet *una res*, *alterum*. Solent ita variare orationem. Supra i. 22. 9. "Quamquam *hæc* quidem *res* non ſolum ex domeſtica eſt ratione: attingit

tus animi turbatos, quos Græci πάθη nominant; appetitionesque, quas illi ὁρμὰς, obedientes efficere rationi: tertium, iis, quibus cum congregamur, uti moderate et scienter, quorum studiis ea, quæ natura desiderat, expleta cumulataque habeamus; per eosdemque, si quid importetur nobis incommodi, propulsemus, ulciscamurque eos, qui nocere nobis conati sunt, tantaque pœna afficiamus, quanta æquitas humanitasque patitur.

VI. Quibus autem rationibus hanc faculta- 1
tem assequi possimus, ut hominum studia complectamur eaque teneamus, dicemus, neque ita multo post: sed pauca ante dicenda sunt. Ma- 2
gnam vim esse in fortuna in utramque partem,

enim bellicam, quoniam vi manuque confecta est: sed tamen id *ipsum* gestum est consilio urbano, sine exercitu." Liv. xliii. 17. 2. "Ne quis *ullam rem* in bellum magistratibus Romanis conferret, præterquam *quod* senatus censuisset." Conf. supra ad cap. iv. 3.

Cohibere.] Etsi præcesserat *una res est in perspiciendo*, tamen Ciceroni necessarium haud erat subjicere *altera in cohibendo.* Veteres non ita superstitiose æqualitatem partium orationis servabant. Sæpe ex una verbi constructione in alteram transibant. De Orat. ii. 15. "Vult etiam,—significari,—ut caussæ explicentur." Infra iii. 13. 1. "Non illud dici, 'Quamvis hoc turpe sit, tamen, quoniam expedit, faciam:' sed, 'Ita expedire, ut turpe non sit.'"

Quorum studiis.] Ut eorum studiis.

Quanta æquitas.] *Quanta* casum præcedentis nominis *pœna* non sine suavitate refert.

VI. 1. *Dicemus.*] Cap. 7. *Neque ita multo post*, est 'Et quidem proxime, paullo post, *sed pauca ante* de fortuna *dicenda sunt.*'

2. *In fortuna.*] Quam deorum cultores res humanas suo numine regere finxerunt, et hodie multi, sed a vero non minus alieni, plurimum posse putant. Tantum apud homines imperitos inania nomina valent. *In fortuna* pro *fortunæ.* Infra c. 13. pr. "Etsi in eo ipso vis maxima est, ut simus

vel ſecundas ad res, vel adverſas, quis ignorat?
3 Nam et cum proſpero flatu ejus utimur, ad exitus pervehimur optatos: et cum reflavit, affli-
4 gimur. Hæc igitur ipſa fortuna ceteros caſus rariores habet, primum ab inanimis procellas, tempeſtates, naufragia, ruinas, incendia: deinde a beſtiis ictus, morſus, impetus. Hæc er-
5 go, ut dixi, rariora. At vero interitus exercituum, ut proxime trium, ſæpe multorum; clades imperatorum, ut nuper ſummi ac ſingularis viri; invidiæ præterea multitudinis, atque ob eas bene meritorum ſæpe civium expulſiones, calamitates, fugæ: rurſuſque ſecun-

ii, qui haberi velimus." Pro Domo c. 55. "Magna vis eſt cum in deorum immortalium numine, tum vero in ipſa republica."

3. *Affligimur.*] Metaphora a navibus, quæ ſaxis vel litoribus infliguntur.

4. *Ceteros caſus rariores habet.*] Rarius ceteris caſibus fortuna adfligit homines, quales ſunt, qui ab inanimis proficiſcuntur, ut procellæ, tempeſtates.

Ruinas.] Ædificiorum ac montium. *Ictus*, quales ſunt ſcorpionum, phalangiorum. *Impetus*, ut elephantorum, leonum, urſorum, aprorum, taurorum.

5. *Interitus.*] Hoc nomen plurali numero accipiendum eſſe, quum ex iis quæ ſequuntur, tum ex more Ciceronis intelligitur.

Ut proxime trium.] Qui conciſi ſunt in prælio Pharſalico, duce Pompeio, in Africa, duce Scipione, Pompeii ſocero, et in Hiſpania, ducibus Pompeii filiis.

Sæpe multorum.] Multorum, quorum alius alio tempore interiit. Ita ſolet Cicero. Tuſc. Quæſt. i. 30. "Cum vero cauſſam juſtam deus ipſe dederit, ut tunc Socrati, nunc Catoni, ſæpe multis." Conf. iii. 10. 1.

Summi ac ſingularis viri.] Pompeii Magni. Etiam in Bruto c. 85. Catonem appellat *ſummum et ſingularem virum.*

Invidiæ.] Invidia, odia. Cic. lib. v. ep. 9. "Malevolorum obtrectationes et invidias non proſternat?" Vide i. 22. 15. *Fugæ*, exſilia. Vide Vechneri Hellenolex. lib. ii. c. 7. p. 515. *Honores*, magiſtratus; *imperia*, imp. militaria.

dæ res, honores, imperia, victoriæ, quamquam
fortuita ſunt, tamen ſine hominum opibus et
ſtudiis neutram in partem effici poſſunt. Hoc 6
igitur cognito, dicendum eſt, quonam modo
hominum ſtudia ad utilitates noſtras allicere
atque excitare poſſimus. Quæ ſi longior fue- 7
rit oratio, cum magnitudine utilitatis compa-
retur. Ita fortaſſis etiam brevior videbitur.
Quæcumque igitur homines homini tribuunt 8
ad eum augendum atque honeſtandum, aut
benivolentiæ gratia faciunt, cum aliqua de
cauſſa quempiam diligunt: aut honoris, ſi cu-
jus virtutem ſuſpiciunt, quemque dignum for-
tuna quam ampliſſima putant: aut cui fidem
habent, et bene rebus ſuis conſulere arbitran-

Neutram in partem effici poſſunt.] Hæc adverſa et ſecunda, quæ enumeravi, nec ad interitum, nec ad ſalutem effici poſſunt.

6. *Hoc igitur cognito.*] Hoc cum ſciamus.

7. *Quæ ſi longior fuerit oratio.*] Si de his rebus verboſius dicam, ſermoque meus erit longior: quanta rei, de qua ago, ſit utilitas, perpendendum, et ſermonis longitudo cum utilitatis magnitudine comparanda erit.

Fortaſſis.] Hoc adverbium ætatis aureæ ſcriptoribus non diſplicuiſſe conſtat.

8. *Ad eum augendum atque honeſtandum.*] Ad ejus commoda augenda et dignitatem amplificandam.

Aut benivolentiæ gratia.] Sex enumerat rationes, cur homines hominibus ſe utiles præbeant. De prima et quarta, quæ *benivolentiam* et *metum* habent, dicturus eſt initio cap. vii. uſque ad finem cap. viii. de ſecunda et tertia, in qua continentur *honos* et *fides*, agit a c. ix. fere ad finem c. xiv. de quinta et ſexta, in quibus *liberalitas* et *corruptela* inſunt, a cap. xv. uſque ad finem cap. xxiv.

Faciunt.] Subaudi *ea*.

Honoris.] Honoris gratia, quia eum colunt et aliis præferunt.

Quemque dignum.] Id eſt, *et ſi quem dignum*. i. 35. 3.

Aut cui fidem habent.] Si cujus fidei ſe ſuaque recte ſe credere poſſe putant.

tur: aut cujus opes metuunt: aut contra, a
quibus aliquid exſpectant: ut cum reges, po-
pulareſve homines largitiones aliquas propo-
nunt: aut poſtremo, pretio ac mercede ducun-
9 tur: quæ ſordidiſſima eſt illa quidem ratio et
inquinatiſſima, et iis, qui ea tenentur, et illis,
10 qui ad eam confugere conantur. Male enim
ſe res habet, cum, quod virtute effici debet, id
tentatur pecunia. Sed quoniam non num-
quam hoc ſubſidium neceſſarium eſt: quem ad
modum ſit utendum eo, dicemus, ſi prius iis
de rebus, quæ virtuti propiores ſunt, dixeri-
11 mus. Atque etiam ſubjiciunt ſe homines im-
perio alterius et poteſtati de cauſſis pluribus.
12 Ducuntur enim aut benivolentia, aut benefi-
ciorum magnitudine, aut dignitatis præſtantia,
aut ſpe, ſibi id utile futurum, aut metu, ne vi

A quibus aliquid exſpectant.] Si quid a quibus ſperare poſſunt.

Populareſve homines.] Qui multitudini placere volunt, ejuſque ſtudium quibuſcumque artibus captant. His opponuntur *optimates*, qui nobilitatis potentiæ amici ſunt.

Largitiones proponunt.] *Proponere* eſt, publice promittere. *Largitionum* genera erant leges agrariæ, frumentariæ, tabulæ novæ, munera gladiatoria, epulæ, viſcerationes, congiaria: de quibus cap. 16. 17. et 24.

Aut poſtremo, pretio ac mercede.] Hic quoque *ſi* ſubaudio: *ſi pretio ac mercede* conducuntur.

9. *Eſt illa quidem ratio.*] i. 27. 9. "Decorum totum illud quidem eſt cum virtute confuſum." xxix. 8. "Ludo autem et joco uti illo quidem licet."

Qui ea tenentur.] Qui ea locupletioribus obligantur.

11. *Atque etiam.*] Supra cauſas expoſuit, quibus adducti homines aliis ea tribuunt, quæ ad augendos et honeſtandos eos pertinent: nunc oſtendit, quibus rebus permoti ſe aliis ſubjiciant. Non idem itaque bis dicitur.

12. *Aut ſpe—futurum.*] Nomini data verbi conſtructio. Lib. i. de Fin. c. 16. "Tum

parere cogantur, aut ſpe largitionis promiſſiſque capti: aut poſtremo, ut ſæpe in noſtra re publica videmus, mercede conducti.

VII. Omnium autem rerum nec aptius eſt 1
quidquam ad opes tuendas ac tenendas, quam diligi, nec alienius, quam timeri. Præclare Ennius: 2

Quem metuunt, odere: quem quiſque odit, periiſſe expetit.

Multorum autem odiis nullas opes poſſe obſi- 3
ſtere, ſi antea fuit ignotum, nuper eſt cognitum. Nec vero hujus tyranni ſolum, quem 4
armis oppreſſa pertulit civitas, paretque cum maxime mortuo, interitus declarat, quantum odium hominum valet ad peſtem; ſed reliquo-

ſpe, nihil earum rerum defuturum, quas natura depravata deſiderat." Vid. infra ii. 24. 9.

In noſtra republica videmus.] Hoc ipſo tempore, quo Antonius mercede conducebat veteranos et alios.

VII. 1. *Omnium autem rerum.*] Hoc non pendet ab *aptius*, ſed a *quidquam*. Cap. ix. 11. "Harum igitur duarum ad fidem faciendam juſtitia plus pollet." Vid. i. 13. 11. ii. 14. 7. et de Generis Inæqualitate ii. 4. 3.

Tuendas ac tenendas.] Ita de Fin. ii. 4. conjunxit "Id tenere unum, id tueri, id defendere." In Verr. iv. 63. "Ut quiſque eis rebus tuendis conſervandiſque præfuerat."

Diligi,—timeri.] Hoc et ſequente capite tractat *benivolentiam* et *metum*, quæ in rationibus illis ſex (cap. vi. 8. enumeratis) primum et quartum locum obtinent.

2. *Quem metuunt.*] Verſus Ennii trochaicus tetrameter catalecticus.

3. *Nuper eſt cognitum.*] In Julii Cæſaris interitu.

4. *Paretque cum maxime mortuo.*] *Cum maxime* exponitur *hoc ipſo tempore.* Parebat autem Cæſari mortuo civitas Romana, cum ejus non acta ſolum ſervarentur, ſed et leges, a vivente numquam latæ, fictæ et commenticiæ, figerentur ab Antonio: cumque vindices libertatis ab ejus amicis, qui opibus prævalebant, omnibus minis terrerentur.

Valet ad peſtem.] Ad perni-

rum ſimiles exitus tyrannorum, quorum haud
5 fere quiſquam talem interitum effugit. Malus
eſt enim cuſtos diuturnitatis metus, contraque
6 benivolentia fidelis vel ad perpetuitatem. Sed
iis, qui vi oppreſſos imperio coërcent, ſit ſane
adhibenda ſævitia, ut heris in famulos, ſi aliter
7 teneri non poſſunt. Qui vero in libera civi-
tate ita ſe inſtruunt, ut metuantur, his nihil
8 poteſt eſſe dementius. Quamvis enim demer-
ſæ ſint leges alicujus opibus, quamvis timefa-
cta libertas, emergunt tamen hæc aliquando
aut judiciis tacitis, aut occultis de honore ſuf-
9 fragiis. Acriores autem morſus ſunt inter-
10 miſſæ libertatis, quam retentæ. Quod igitur
latiſſime patet, neque ad incolumitatem ſolum,
ſed etiam ad opes et potentiam valet pluri-

ciem. De indicativo vide ſupra c. v. 4.

5. *Diuturnitatis.*] Incolumitatis diuturnæ, ut *perpetuitas* eſt ſalus ad ſupremum ſerumque vitæ finem durans.

6. *Teneri.*] Contineri, coërceri.

7. *Inſtruunt.*] Opibus, armis, ſingularis potentiæ præſidiis.

Nihil poteſt eſſe dementius.] Nemo dementior. Neutrum pro maſculino ponitur. Modus loquendi Ciceroni familiaris. Læl. c. xv. 7. "Neque quidquam inſipiente fortunato intolerabilius fieri poteſt." Epiſt. ad Div. iv. 4. 6. "Victoris, quo nihil moderatius," i. e. nemo moderatior.

8. *Quamvis enim.*] Quantumvis demerſæ ſint. i. 25. 5.

Judiciis tacitis.] *Judicia tacita*, ſunt, quæ ſine verbis declarantur, factis maxime. Talia erant, cum ſub tyrannis nobiles ſeceſſum et latebras petebant, a matrimonio abhorrebant, liberos tollere gravabantur. Vide Plin. Paneg. c. 27.

Occultis de honore ſuffragiis.] Cum illis honores deferuntur, qui tyrannis maxime inviſi ſunt. Exemplum habes apud Sueton. Cæſ. c. 80.

9. *Acriores autem morſus ſunt intermiſſæ libertatis.*] Libertas intermiſſa acrius mordet. Eſt autem *intermiſſa libertas*, quæ aliquamdiu non uſurpata fuit, quæ ad tempus continere ſe coacta eſt.

mum, id amplectamur, ut metus abſit, caritas
retineatur: ita facillime, quæ volemus, et pri-
vatis in rebus, et in re publica conſequimur.
Etenim, qui ſe metui volent, a quibus metuen- 11
tur, eoſdem metuant ipſi, neceſſe eſt. Quid 12
enim cenſemus, ſuperiorem illum Dionyſium,
quo cruciatu timoris angi ſolitum, qui cultros
metuens tonſorios, candente carbone adurebat
capillum? Quid? Alexandrum Pheræum, quo 13
animo vixiſſe arbitramur? qui, ut ſcriptum le-
gimus, cum uxorem Theben admodum delige-

12. *Quid enim cenſemus.*] *Quid* in hac formula interrogandi tantum vim habet, ac potius abundat. Pro Roſc. Am. c. 17. pr. "Quid cenſes hunc ipſum S. Roſcium, quo ſtudio—eſſe?" De Or. i. 17. extr. "Quid cenſes,—qualem illum—oratorem futurum?"

Superiorem illum.] Dionyſium majorem, Siciliæ tyrannum, minoris patrem.

Cultros metuens tonſorios.] Val. Max. ix. 13. extr. "Tonſorum metu tondere filias ſuas docuit. Quarum, poſtquam adultæ ætati appropinquabant, manibus ferrum non auſus committere, inſtituit, ut candentium juglandium putaminibus barbam ſibi et capillum adurerent."

Adurebat capillum.] Dionyſius *adurebat capillum*, id eſt *adurendum ſibi curabat*, ita inſtituerat filias, ut ſibi capillum adurerent. Dictum eſt ut illud Sueton. Aug. c. 79. "In capite comendo tam incurioſus, ut raptim compluribus ſimul tonſoribus operam daret: ac modo tonderet, modo raderet barbam: eoque ipſo tempore aut legeret aliquid, aut etiam ſcriberet." De eodem Dionyſio Cic. Tuſc. v. 20. "Inſtituitque, ut candentibus juglandium putaminibus barbam ſibi et capillum adurerent." Sed locus noſter nullo ſupplemento indiget; *capilli* enim adpellatione barba etiam includitur, quemadmodum hoc vocabulo uſus eſt Cic. in Verr. lib. v. cap. 49. "Sthenius hic Thermitanus cum hoc capillo atque veſte." Sthenius vero, ut ſordidatus, et *barbam, et capillum ſubmiſerat.*

13. *Alexandrum Pheræum.*] Pheræ in Theſſalia ſitæ erant, quibus Alexander hic tyrannus imperavit. Vide Plutarch. et Corn. Nep. in Pelopida.

Uxorem Theben.] Jaſonis filiam, de quo lib. i. 30. 11,

ret, tamen ad eam ex epulis in cubiculum veniens, barbarum, et eum quidem, ut ſcriptum eſt, compunctum notis Thraciis, deſtricto gladio jubebat anteire: præmittebatque de ſtipatoribus ſuis, qui ſcrutarentur arculas muliebres, et, ne quod in veſtimentis occultaretur
14 telum, exquirerent. O miſerum, qui fideliorem et barbarum et ſtigmatiam putaret, quam conjugem! Nec eum fefellit. Ab ea eſt enim ipſa propter pellicatus ſuſpicionem interfectus.
15 Nec vero ulla vis imperii tanta eſt, quæ, pre-
16 mente metu, poſſit eſſe diuturna. Teſtis eſt Phalaris, cujus eſt præter ceteros nobilitata crudelitas: qui non ex inſidiis interiit, ut is, quem modo dixi, Alexander; non a paucis, ut hic noſter: ſed in quem univerſa Agrigentino-

Notis Thraciis.] Alii *Threïciis* ab Ionica voce Θρηΐκιος. Thracibus antiqui ſæpe pro ſatellitibus utebantur, ut noſtri reges Hungaris vel Helvetiis. His enim major, quam civibus, fides habebatur. Illi vero ſtigmatibus corpora notare ſolebant.

Deſtricto gladio.] Vid. iii. 31. 9.

14. *Stigmatiam.*] Græci στιγματίαν vocant. A στίζω, *pungo*, fit ὁ στιγματίας, *notis compunctus*.

Nec eum fefellit.] Thebe non fefellit maritum, ſuſpicio tyranni non falſa fuit, non imprudenter in ea fecit. Ep. ad Div. iv. 2. 6. "Quantum nos fefellerit, [Cæſar] vides."

Ab ea eſt enim ipſa.] Tradit quidem Plutarchus in vita Pelopidæ extrema Theben ad interficiendum tyrannum Tiſiphoni, Pytholai et Lycophronis, fratrum ſuorum, opera uſam eſſe. Et Diodor. Sic. l. xvi. p. 517. ait. Pheræum tyrannum ab uxore ſua Thebe, hujuſque fratribus, Lycophrone et Tiſiphono, interfectum eſſe. Nec tamen eſt, quod quiſpiam miretur, Ciceronem dicere, *ab ipſa* Thebe Alexandrum occiſum eſſe.

16. *Phalaris.*] Siciliæ tyrannus, vixit Solonis et Æſopi tempore.

Nobilitata.] Nota, celebris. Vid. i. 4. 9.

Hic noſter.] Cæſar.

Univerſa Agrigentinorum multitudo.] A qua lapidibus pro-

rum multitudo impetum fecit. Quid? Mace- 17
dones nonne Demetrium reliquerunt, univerſi-
que ſe ad Pyrrhum contulerunt? Quid? La-
cedæmonios, injuſte imperantes, nonne repen-
te omnes fere ſocii deſeruerunt, ſpectatoreſque
ſe otioſos præbuerunt Leuctricæ calamitatis?

VIII. Externa libentius in tali re, quam do- 1
meſtica, recordor. Verum tamen quam diu 2
imperium populi Romani beneficiis tenebatur,
non injuriis: bella aut pro ſociis, aut de impe-
rio gerebantur; exitus erant bellorum aut mi-
tes, aut neceſſarii; regum, populorum, natio-
num portus erat et refugium ſenatus; noſtri 3

ſtratus eſt, Zenonis Eleatæ maxime impulſu, quem vario cruciatus genere tyrannus torquebat. Valer. Max. lib. iii. 3. 2. Ovidius in Ibi, ver. 441. eum in Perilli taurum conjectum et combuſtum tradit.

17. *Demetrium.*] Poliorceten, Antigoni, Aſiæ regis, filium. Plutarchus inter cetera, inſolenter ac ſuperbe a Demetrio facta, quibus cives offenderit, hoc quoque narrat. Cum oblatas ſibi in itinere multorum ſcriptas petitiones benigne præter conſuetudinem accepiſſet, ſummoque cum gaudio, qui dederant, regem proſequerentur, omnes eas, ut in pontem Axii venit, chlamyde excuſſa in fluvium projecit.

Spectatoreſque ſe otioſos.] Cornel. Nep. Epam. 6. extr. De *Leuctrica calamitate* vid. i. 18. 9. 24. 10.

VIII. 2. *Beneficiis tenebatur.*] Recte, præclare et aliis bene faciendo. Salluſt. Cat. ix. 5. "In pace beneficiis, quam metu agitabant."

Non injuriis.] In his verbis *πρότασιν* periodi finiendam duxi. Sequentia vero uſque ad finem n. 3. *ἀπόδοσιν* eſſe juſſi.

Exitus erant.] Subintellige copulam: *et exitus erant.*

Neceſſarii.] Etiamſi durius aliquid in hoſtes conſuleretur, neceſſitati danda erat venia: quod publicæ utilitatis ratio id exigebat. Ita Carthago, ita Corinthus exciſa eſt, quod nulla cum his civitatibus pax ſatis fida fore videbatur.

Populorum, nationum.] Latius patet *nationis* nomen, quam *populi.* Eſt enim *natio*, quæ communi lingua utitur; *populus*, qui iiſdem inſtitutis et legibus continetur.

autem magiſtratus imperatoreſque ex hac una
re maximam laudem capere ſtudebant, ſi pro-
vincias, ſi ſocios æquitate et fide defendiſſent.
4 Itaque illud patrocinium orbis terræ verius,
5 quam imperium poterat nominari. Senſim
hanc conſuetudinem et diſciplinam jam antea
minuebamus: poſt vero Sullæ victoriam peni-
6 tus amiſimus. Deſitum eſt enim videri quid-
quam in ſocios iniquum, cum exſtitiſſet in cives
7 tanta crudelitas. Ergo in illo ſecuta eſt ho-
neſtam cauſſam non honeſta victoria. Eſt enim
auſus dicere, haſta poſita, cum bona in foro
venderet et bonorum virorum, et locupletium,
et certe civium, prædam ſe ſuam vendere.
8 Secutus eſt, qui in cauſſa impia, victoria etiam
fœdiore, non ſingulorum civium bona publica-

4. *Patrocinium.*] Tutela, ſummum præſidium, ſub quo omnes gentes tutæ agerent.

5. *Jam antea.*] Ante Sullæ dominatum, cujus crudelitatem lege apud Vell. Paterc. ii. 28. Salluſt. Cat. c. 11.

7. *Honeſtam cauſſam non honeſta victoria.*] Salluſt. eód. loc. "Poſtquam L. Sulla, armis recepta republ. bonis initiis malos exitus habuit." Initia erant honeſta, quod nobilitatis a Mario oppreſſæ cauſam defendebat: exitus victoriæ minime erat honeſtus, ſed crudeliſſimus.

Haſta poſita.] Cum venderet bona proſcriptorum: cujus venditionis ſignum erat *haſta*, unde *haſtæ ſubjici* dicebantur, quæ plus licitantibus addicebantur. Vid. n. 12. et cap. xxiii. 10.

Prædam ſe ſuam.] Se bona eorum vendere, quos bello deviciſſet: quaſi hoſtes illi, non cives, eſſent.

8. *Secutus eſt.*] Julius Cæſar, cujus *cauſam impiam* dicit, quod contemtis legibus eos ſibi honores arrogavit, quos nemo civis Rom. æquo jure cum aliis vivens, adſequi poterat, et hanc unam civilis belli cauſam habuit.

Victoria etiam fœdiore.] Qua non ſingulos cives, ſed univerſas provincias adflixit, quod Sulla non fecerat. Quamquam ob id ipſum quoque fœdior erat victoria, quod cauſa erat impia.

Non ſingulorum civium.] Qua-

ret, ſed univerſas provincias regioneſque uno
calamitatis jure comprehenderet. Itaque vexa- 9
tis et perditis exteris nationibus, ad exemplum
amiſſi imperii portari in triumpho Maſſiliam
vidimus, et ex ea urbe triumphari, ſine qua
numquam noſtri imperatores ex Tranſalpinis
[bellis] triumpharunt. Multa præterea com- 10

ſi ſcripſiſſet *non* tam *ſingulorum civium* quam *univerſas*, cet. Apud Salluſt. Jug. xiv. 23. Adherbal de fratre Hiempſale, quem regni participem Jugurtha interfecerat: "Non enim regnum, ſed fugam, exſilium —cum anima ſimul amiſiſti."

Uno calamitatis jure.] *Jus* eſt ſtatus et conditio. Agrar. iii. 2. "Libera meliore jure ſunt, quam ſerva." Reſpexiſſe Ciceronem crediderim ad id, quod *victor jura dare* victis dicitur. Cæſar igitur *univerſas provincias regioneſque uno calamitatis jure comprehendit*, i. e. victor hanc eis conditionem tulit, legem hanc eas accipere coëgit, ut una omnes pariter eſſent calamitoſæ. Nec mirum videri debet, *jus* appellari, quod multis calamitatem afferat. Namque eſt etiam *jus injuſtum*. Paullus de Juſt. et Jur. "Prætor quoque, [inquit] jus reddere dicitur, etiam cum inique decernit: relatione ſcilicet facta, non ad id, quod ita prætor fecit, ſed ad illud, quod prætorem facere convenit."

9. *Exteris nationibus.*] Gallis, Græcis, Ægyptiis, Afris, Hiſpanis.

Ad exemplum amiſſi imperii.] Quaſi imperium Rom. amiſſum eſſet, dum de ſociis civitatibus triumpharetur: ac ſi hoc exemplo declararetur, populum Rom. ſuum imperium amiſiſſe, cum ſuos ſocios unius poteſtati ſubjici videret.

Portari in triumpho Maſſiliam.] Maſſilia, Galliæ Narbonenſis civitas, Romanis ſemper amica et fida, Cæſari adverſus Pompeii legatos in Hiſpaniam proficiſcenti portas clauſerat. Itaque ab eo obſeſſa et magnis operibus expugnata in triumpho Gallico portata eſt, id eſt, imago ejus citrea inter pompæ fercula tranſlata eſt. Conf. Quintil. vi. 3. 61. cum Velleio ii. 56. 2.

Ex Tranſalpinis.] Subſtantive *Tranſalpinos* dicere potuit, quemadmodum Brutus lib. xi. ad Diverſ. ep. 4. *Progreſſus ſum ad Inalpinos.* Formula dicendi *ex urbe* (de ea urbe) et *ex gente triumphare* uſitatiſſima eſt. Cicero de eadem Maſſilia Philipp. viii. 6. "Ne triumphus quidem facit finem belli? per quem lata eſt urbs ea, ſine qua numquam ex *Tranſalpinis gentibus* majores noſtri triumpharunt."

memorarem nefaria in focios, fi hoc uno quid-
quam fol vidiffet indignius. Jure igitur ple-
11 ctimur. Nifi enim multorum impunita fcelera
tuliffemus, numquam ad unum tanta perve-
niffet licentia: a quo quidem rei familiaris ad
paucos, cupiditatum ad multos improbos venit
12 hereditas. Nec vero umquam bellorum civi-
lium femen et cauffa deerit, dum homines per-
diti haftam illam cruentam et meminerint, et
fperabunt. Quam P. Sulla cum vibraffet, di-
ctatore propinquo fuo, idem fexto tricefimo
anno poft a fceleratiore hafta non receffit. Al-

10. *Sol vidiffet.*] Hoc fumtum eft e medio, cum fol, quafi mundi oculus, omnia adfpicere videatur. Vide Erafmi Adag. Theognis v. 167. Ὄλβιος οὐδεὶς Ἀνθρώπων, ὁπόσους ἠέλιος καθορᾷ.

11. *Multorum impunita.*] Patientiam Romanorum reprehendit, Sullæ, Clodii, Pifonis, Gabinii aliorumque fcelera inulta relinquentium.

Ad paucos.] Sororum Cæfaris nepotes, quos heredes inftituerat, C. Octavium ex dodrante, L. Pinarium et Q. Pedium ex quadrante reliquo. Sueton. Cæf. c. 83.

12. *Semen et cauffa.*] *Semen bellorum civilium*, funt bellorum civilium concitatores. Ita apud Liv. iii. 19. 5. tribuni pl. *femina difcordiarum* vocantur. *Cauffa* vero eft prætextus. Infra iii. 10. 5. "Muri cauffam oppofuit."

Homines perditi.] Omnes illi, quibus amiffis rebus fuis nulla fpes fupereft, nifi in profcriptione bonorum civium: qualem Cicero Antonium maxime videri vult, qui et ipfe fector fuerat. Vide Philipp. ii. 26.

Haftam illam cruentam.] Venditionem bonorum, quorum domini vel in bello occubuerant, vel in numerum profcriptorum relati impune trucidabantur.

P. Sulla.] Cujus patruus fuerat L. Cornelius Sulla, dictator. Hic, cum illo dictatore profcriptionibus præfuiffet, fexto et tricefimo anno poftea fub Cæfare fui fe fimilem præbuit.

Sexto tricefimo.] Ita copulam omifit de Invent. i. 55. "Tertius decimus." Ibid. 56. "Quartus decimus, fextus decimus." Pro Cluent. 27. "Septimus decimus." Ad Diverf. xii. 25. princ. "Alter vicefimus." Liv. vii. 18. 1. "Quintus tricefimus."

ter autem, qui in illa dictatura ſcriba fuerat, in
hac fuit quæſtor urbanus. Ex quo debet in- 13
telligi, talibus præmiis propoſitis, numquam
defutura bella civilia. Itaque parietes modo 14
urbis ſtant et manent, iique ipſi jam extrema
ſcelera metuentes: rem vero publicam penitus
amiſimus. Atque in has clades incidimus (re- 15
deundum eſt enim ad propoſitum) dum metui,
quam cari eſſe et diligi maluimus. Quæ ſi 16
populo Romano injuſte imperanti accidere po-
tuerunt, quid debent putare ſinguli? Quod 17
cum perſpicuum ſit, benivolentiæ vim eſſe ma-
gnam, metus imbecillam; ſequitur ut diſſera-
mus, quibus rebus poſſimus facillime eam,
quam volumus, adipiſci cum honore et fide
caritatem. Sed ea non pariter omnes ege- 18
mus. Nam ad cujuſque vitam inſtitutam ac-

Scriba fuerat.] Is fuit *Servius Cornelius Sulla*, Publii Sullæ, quem paullo ante nominavit, frater, qui e conjuratione Catilinaria evaſerat.

13. *Talibus præmiis propoſitis.*] Cicer. Philipp. viii. 3. "Haſta Cæſaris multis improbis et ſpem adfert et audaciam. Viderunt enim ex mendicis fieri repente divites. Itaque haſtam videre ſemper cupiunt ii, qui noſtris bonis imminent."

14. *Extrema ſcelera metuentes.*] Ne faces ſibi ſubdantur.

Rem vero publicam penitus amiſimus.] Vide i. 11. 6.

14. *Maluimus.*] Quia prægreditur præteritum tempus in *has* [ſc. quas dixi] *clades incidimus*, etiam poſt particulam *dum* præteriti temporis verbum requiritur.

16. *Quid debent putare ſinguli.*] Fortaſſe Cicero ſcripſerat: *quid debet putari, ſingulis?* ut ex antecedentibus repetatur *accidere poſſe.*

17. *Quod cum.*] *Quod* relativam ſignificationem, nec ullam aliam vim hic habet, ac prope abeſſe poteſt. Vid. iii. 31. 7.

18. *Non pariter.*] Non omnibus pari opus eſt gloria, ſed major alii, alii minor eſt appetenda.

Ad cujuſque—accommodandum.] Ex cujuſque vitæ inſtituto exiſtimandum eſt, multis an paucis ei opus ſit amicis.

commodandum eſt, a multiſne opus ſit, an ſatis
19 a paucis diligi. Certum igitur hoc ſit, idque
et primum et maxime neceſſarium, familiarita-
tes habere fidas amantium nos amicorum, et
20 noſtra mirantium. Hæc enim eſt una res pror-
ſus, ut non multum differat inter ſummos et
mediocres viros; eaque utriſque eſt prope mo-
21 dum comparanda. Honore, et gloria, et beni-
volentia civium fortaſſe non æque omnes e-
gent, ſed tamen ſi cui hæc ſuppetunt, adjuvant
aliquantum tum ad cetera, tum ad amicitias
comparandas.

1 IX. Sed de amicitia alio libro dictum eſt,
qui inſcribitur Lælius. Nunc dicamus de glo-
ria, quamquam ea quoque de re duo ſunt no-
ſtri libri; ſed attingamus, quando quidem ea
in rebus majoribus adminiſtrandis adjuvat plu-
2 rimum. Summa igitur et perfecta gloria con-

19. *Certum igitur hoc ſit.*] Vide i. 12. 6.

20. *Eſt una res prorſus, ut.*] *Eſt ut* Græcorum more frequentiſſime dicitur. Rarius vero hoc, ut *res* adjiciatur. Pro Mil. c. 13. extr. "Ille erat ut odiſſet." Alii dixiſſent, 'Hæc una res eſt, in qua non multum differat inter ſummos et mediocres viros.' Vide infra cap. 24. pr.

Prope modum.] Certo quodam modo.

IX. 1. *Alio libro—Lælius.*] Cicero in procem. libri ii. de divinatione, ubi omnes libros ſuos enumerat, Lælium non nominat; nec ipſorum de officiis librorum mentionem ibi facit. Fieri ergo potuit, ut inter illum de divinatione, et hunc de officiis librum brevis de amicitia dialogus interjiceretur, et jam in Attici manibus eſſet, cum hæc ſcriberentur.

Nunc dicamus de gloria.] Ab hoc capite ad finem cap. 14. de *honore* et *fide* agit. Vid. vi. 8.

Duo ſunt.] Exſtant. Vid. cap. v. 4. Ne hi quidem exſtabant, cum liber ſecundus de divinatione ederetur, adeoque et ipſi nuper admodum ad Atticum miſſi erant.

ſtat ex tribus his: ſi diligit multitudo, ſi fidem habet, ſi cum admiratione quadam honore di-
gnos putat. Hæc autem, ſi eſt ſimpliciter bre- 3
viterque dicendum, quibus rebus pariuntur a ſingulis, eiſdem fere a multitudine. Sed eſt alius quoque quidam aditus ad multitudinem, ut in univerſorum animos tamquam influere
poſſimus. Ac primum de illis tribus, quæ an- 4
te dixi, benivolentiæ præcepta videamus: quæ quidem beneficiis capitur maxime: ſecundo autem loco benefica voluntate benivolentia
movetur, etiam ſi res forte non ſuppetit. Ve- 5
hementer autem amor multitudinis commovetur ipſa fama et opinione liberalitatis, beneficentiæ, juſtitiæ, fidei, omniumque earum virtutum, quæ pertinent ad manſuetudinem mo-
rum ac facilitatem. Etenim illud ipſum, quod 6

3. *Simpliciter.*] Aperte, candide, ſine diſſimulatione.

Pariuntur a ſingulis.] Quibus rebus, ut a ſingulis amemur, conſequimur, iiſdem, ut multis cari ſimus, conſequemur. Verbo *parere* pro *parare* uſurpato, præpoſitiones haud inſolenter adjiciuntur. Infra xiii. 13. "Sibi ipſe peperit maximam laudem ex illa accuſatione." Liv. xlii. 61. 10. "Similem gloriam ex hoſte pariendi occaſionem optabant." Curt. x. 6. 8. "Ut victoriam partam inter hos, de quibus parta eſt, obtinere poſſimus."

Alius quoque quidam.] Vide i. 4. 1.

4. *Quæ quidem beneficiis capitur.*] *Benivolentiam capi* ſatis latine dicas ſicuti *captari benivolentia* recte dicitur.

Benivolentia movetur.] Abeſſe poteſt verbum *benivolentia.*

5. *Commovetur.*] Et n. 6. "Specie ſua commovet." Vid. iii. 4. 1.

Opinione liberalitatis.] *Opinio* non eſt ſua cujuſque de ſuis virtutibus perſuaſio, ſed aliorum de his exiſtimatio. Sic "Opinio probitatis," n. 12. "Opinio juſtitiæ," c. xi. 6. "Quorum de juſtitia magna eſſet opinio multitudinis," c. xii. 5.

honeſtum decorumque dicimus, quia per ſe
nobis placet, animoſque omnium natura et ſpe-
cie ſua commovet, maximeque quaſi perlucet
ex eis, quas commemoravi, virtutibus: idcirco
illos, in quibus eas virtutes eſſe remur, a natu-
7 ra ipſa diligere cogimur. Atque hæ quidem
cauſſæ diligendi graviſſimæ: poſſunt enim præ-
8 terea non nullæ eſſe leviores. Fides autem ut
habeatur, duabus rebus effici poteſt: ſi exiſti-
mabimur adepti conjunctam cum juſtitia pru-
9 dentiam. Nam et iis fidem habemus, quos
plus intelligere, quam nos, arbitramur, quoſ-
que et futura proſpicere credimus, et cum res
agatur in diſcrimenque ventum ſit, expedire
rem et conſilium ex tempore capere poſſe.
Hanc enim utilem homines exiſtimant veram-
10 que prudentiam. Juſtis autem et fidis homi-
nibus, id eſt bonis viris, ita fides habetur, ut
nulla ſit in his fraudis injuriæque ſuſpicio. Ita-
que his ſalutem noſtram, his fortunas, his libe-
11 ros, rectiſſime committi arbitramur. Harum

6. *Maximeque quaſi perlucet.*] *Quia* πρότασιν conſtituit, cui adhæret *maximeque quaſi perlucet:* ἀπόδοσις ab *idcirco* incipit.

8. *Fides autem ut habeatur.*] Hoc quid ſit, diſce ex n. 10.

9. *Expedire rem.*] Difficultatibus ſuperatis perficere id, quod velis.

Homines exiſtimant.] Multi philoſophi facultatem iſtam politicam adeo contemnebant, ut eam perfecto ſapiente vix dignam putarent. Dicit igitur Cicero, *homines,* i. e. pleroſque, prope omnes, vulgo homines, hanc prudentiam politicam utilem et veram prudentiam exiſtimare. Hæc ſignificatio vocis *homines* noſtro valde uſitata eſt. Ad Diverſ. ep. i. 7. "Ex eventu homines de tuo conſilio exiſtimaturos." Lib. x. ep. 25. "Id quod homines arbitrantur."

11. *Harum igitur duarum.*] Vid. c. 7. pr.

igitur duarum ad fidem faciendam juſtitia plus
pollet: quippe cum ea ſine prudentia ſatis ha-
beat auctoritatis, prudentia ſine juſtitia nihil
valeat ad faciendam fidem. Quo enim quis 12
verſutior et callidior eſt, hoc inviſior et ſuſpe-
ctior, detracta opinione probitatis. Quam ob 13
rem intelligentiæ juſtitia conjuncta, quantum
volet, habebit ad faciendam fidem virium;
juſtitia ſine prudentia multum poterit; ſine ju-
ſtitia nihil valebit prudentia.

X. Sed ne quis ſit admiratus, cur, cum inter 1
omnes philoſophos conſtet, a meque ipſo ſæpe
diſputatum ſit, qui unam haberet, omnes ha-
bere virtutes: nunc ita ſejungam, quaſi poſſit
quiſquam, qui non idem prudens ſit, juſtus eſ-
ſe: alia eſt illa, cum veritas ipſa limatur in 2
diſputatione, ſubtilitas; alia, cum ad opinio-
nem communem omnis accommodatur oratio.
Quam ob rem, ut vulgus, ita nos hoc loco lo- 3
quimur, ut alios fortes, alios bonos viros, alios

12. *Detracta opinione probitatis.*] Niſi probus eſſe aliis quoque videatur.

13. *Quam ob rem*] Quæ Cicero inde a n. 8. tradiderat ſuiſque rationibus confirmaverat, ea brevi comprehenſione devincta hic repetit, reminiſcendique cauſſa unum ſub aſpectum ſubjicit.

Intelligentiæ juſtitia conjuncta.] Juſtitia cum prudentia conjuncta ad faciendam fidem tantum virium habebit, quantum ipſa volet.

X. 1. *Ne quis ſit admiratus.*] Ne quis admiretur.

A meque ipſo ſæpe.] Maxime lib. iii. Tuſc. et v. de Fin.

Qui unam haberet] Hoc imperfectum non ad *conſtet*, ſed ad *diſputatum ſit* referendum.

2. *Cum veritas ipſa limatur.*] Cum vera a falſis ſecernuntur, et quaſi lima poliuntur.

Ad opinionem communem.] Vulgarem. Sic "Communia officia," lib. i. c. 3. lib. iii. 3. 10. "Communes amicitiæ," l. iii. 10. 15. de Amicit c. xxi. 4.

4 prudentes eſſe dicamus. Popularibus enim
verbis eſt agendum, et uſitatis, cum loquimur
de opinione populari, idque eodem modo fecit
5 Panætius. Sed ad propoſitum revertamur. Erat
igitur ex tribus, quæ ad gloriam pertinerent,
hoc tertium, ut cum admiratione hominum,
6 honore ab iis digni judicaremur. Admirantur
igitur communiter illi quidem omnia, quæ
magna, et præter opinionem ſuam animadver-
terunt: ſeparatim autem in ſingulis, ſi perſpi-
7 ciunt nec opinata quædam bona. Itaque eos
viros ſuſpiciunt, maximiſque efferunt laudibus,
in quibus exiſtimant ſe excellentes quaſdam, et
8 ſingulares perſpicere virtutes: deſpiciunt au-
tem eos et contemnunt, in quibus nihil virtu-
tis, nihil animi, nihil nervorum putant. Non
enim omnes eos contemnunt, de quibus male
9 exiſtimant. Nam quos improbos, maledicos,
fraudulentos putant, et ad faciendam injuriam
inſtructos, eos contemnunt quidem neutiquam,
10 ſed de his male exiſtimant. Quam ob rem, ut
ante dixi, contemnuntur ii, qui ‘ nec ſibi, nec

4. *De opinione populari.*] De populi ſive multitudinis opinione, quam illa de alicujus virtute habet.

5. *Pertinerent.*] Vide ſupra i. 9. 6. xliv. 10.

Cum admiratione hominum.] Admirantibus nos hominibus.

6. *Communiter.*] Univerſi pariter in omnibus. *Generaliter* vulgo dicunt; ut *ſpecialiter*, quod Cicero *ſeparatim.*

Nec opinata.] Alii *necopinata*, una voce ſcribunt. Eſt enim *inopinata.*

8. *Nihil virtutis, nihil animi, nihil nervorum.*] Nullam prudentiam, nullum animum, nullas ad efficiendum vires.

10. *Qui nec ſibi nec alteri.*] Verbum ſupprimitur, quod in proverbiis ſollemne et elegans eſt. Facciolatus *valent* ſubintelligit, idque in utramque

alteri,' ut dicitur; in quibus nullus labor, nul-
la induſtria, nulla cura eſt. Admiratione au-
tem afficiuntur ii, qui anteire ceteris virtute
putantur, et cum omni carere dedecore, tum
vero iis vitiis, quibus alii non facile poſſunt
obſiſtere. Nam et voluptates, blandiſſimæ do- 11
minæ, majores partes animi a virtute detor-
quent; et dolorum cum admoventur faces,
præter modum plerique exterrentur. Vita, 12
mors, divitiæ, paupertas, omnes homines vehe-
mentiſſime permovent. Quæ qui in utramque 13
partem excelſo animo magnoque deſpiciunt,
cum aliqua his ampla et honeſta res objecta
eſt, totos ad ſe convertit et rapit. Tum quis
non admiretur ſplendorem pulchritudinemque
virtutis?

XI. Ergo et hæc animi deſpicientia admira- 1
bilitatem magnam facit: et maxime juſtitia

partem, ad commodum et ad incommodum.

Admiratione aut afficiuntur.] Sic *honore*, *laude*, *præmiis affici* dicimus. Idem aliter expreſſit xi. 1.

11. *Majores partes animi.*] Sunt τό, τε ὁρμητικὸν, καὶ τὸ λογικὸν τῆς ψυχῆς μέρος. Ita Cicero ſupra i. 28. 11. "Una pars [animorum] in appetitu poſita eſt,—altera in ratione." Vid. quæ ibi adnotavimus.

Dolorum cum admoventur faces.] Cum dolorum metus infertur, cum dolores, quaſi Furiæ, faces intentant.

12. *Permovent.*] Multum in utramque partem valent ad animos et excitandos et terrendos.

13. *In utramque partem.*] Et cum adſunt, et cum abſunt, ita ut neque cupiant vitam et divitias, neque metuant mortem et paupertatem.

Totos ad ſe convertit et rapit.] *Totos* dicit, quia perverſæ, quas commemoraverat, cupiditates non ſinunt homines ſe *totos* virtuti dedere, quippe quæ *majores partes animi a virtute detorquent.*

XI. 1. *Admirabilitatem magnam facit.*] Facit homines valde admirabiles.

(ex qua una virtute viri boni appellantur) mirifica quædam multitudini videtur: nec inju-
2 ria. Nemo enim justus esse potest, qui mortem, qui dolorem, qui exsilium, qui egestatem timet, aut qui ea, quæ sunt his contraria, æ-
3 quitati anteponit. Maximeque admirantur eum, qui pecunia non movetur: quod in quo viro perspectum sit, hunc igni spectatum arbi-
4 trantur. Itaque illa tria, quæ proposita sunt ad gloriam, omnia justitia conficit: et benivolentiam, quod prodesse vult plurimis: et ob eamdem caussam, fidem: et admirationem, quod eas res spernit et negligit, ad quas pleri-
5 que inflammati aviditate rapiuntur. Ac mea quidem sententia omnis ratio atque institutio vitæ adjumenta hominum desiderat: in primisque, ut habeat, quibuscum possit familiares

Mirifica quædam.] Ut apud Græcos τὶς sæpe abundat, ita apud Latinos eorum imitatores, *quidam* adjicitur, ubi parum necessarium videtur. Læl. xiii. 13. "Qui virtutem duram et quasi ferream esse quamdam volunt."

2. *Qui mortem timet.*] Qui mortis, doloris, exsilii, egestatis metu officium negligit, injuste facit.

3. *Pecunia non movetur.*] Qui pecuniam nihili facit.

Igni spectatum.] A Platone acceptum, qui ὥσπερ χρυσὸν πυρὶ βασανιζόμενον dixit. Sic Ovid. lib. i. Trist. v. 25.

Scilicet ut fulvum spectatur in ignibus aurum.

4. *Proposita sunt.*] Antea posita, necessaria esse dicta sunt. Cap. ix. 2.

Inflammati aviditate.] Summa cupiditate incensi.

5. *Ut habeat, quibuscum possit.*] Pendet hoc *ut* a *desiderat*: q. d. et in primis *amicos* desiderat, quibus cum possis conferre sermones. Simile constructionis genus, qua verbo primum accusativus, deinde *ut* adjungitur, habes apud Corn. Nep. Eum. c. viii. 7. "Imperavit quam plurimos utres; post hæc pabulum; — utque quam minime fieret ignis." Tertiæ personæ *habeat* junge *homo*, quod subaudiendum est ex *adjumenta hominum*. Sic in

conferre ſermones: quod eſt difficile, niſi ſpe-
ciem præ te boni viri feras. Ergo etiam ſoli- 6
tario homini, atque in agro vitam agenti, opi-
nio juſtitiæ neceſſaria eſt: eoque etiam magis,
quod eam ſi non habebunt, injuſti habebun-
tur: nullis præſidiis ſepti, multis afficientur
injuriis. Atque iis etiam, qui vendunt, emunt, 7
conducunt, locant, contrahendiſque negotiis
implicantur, juſtitia ad rem gerendam neceſſa-
ria eſt. Cujus tanta vis eſt, ut ne illi quidem, 8
qui maleficio et ſcelere paſcuntur, poſſint ſine
ulla particula juſtitiæ vivere. Nam qui eorum 9
cuipiam, qui una latrocinantur, furatur ali-
quid, aut eripit; is ſibi ne in latrocinio quidem
relinquit locum. Ille autem, qui archipirata
dicitur, niſi æquabiliter prædam diſpartiat, aut
interficiatur a ſociis, aut relinquatur. Quin 10

Cat. Maj. viii. 5. "Videtis, ut ſenectus non modo languida—non ſit, verum etiam ſit operoſa.—Quid, quod etiam addiſcunt aliquid?" ſcil. ſenes. Vide etiam ſupra i. 37. 11. et 12.

Niſi ſpeciem præ te boni viri feras.] Niſi aliis etiam bonus vir eſſe videaris. Non fallacem ſine re, ſed rei ipſi conſentaneam ſpeciem requirit.

6. *Solitario homini, atque in agro.*] Non idem eſt *ſolitarius* et *qui in agro vitam agit*. Hic enim paucorum, ille nullius hominis convictu utitur. Hinc verba plurali numero ſequuntur, *habebunt, habebuntur.*

Opinio juſtitiæ.] Non poteſt commode aut tuto vitam agere, niſi alii eum juſtum eſſe opinentur.

7. *Ad rem gerendam.*] Vide i. 4. 4.

8. *Qui maleficio et ſcelere paſcuntur.*] Latrones, graſſatores, fures.

Sine ulla particula.] Sine aliqua.

9. *In latrocinio.*] Inter latrones.

Aut interficiatur.] Vulg. *aut occidetur—aut relinquetur.* Conjunctivum retineo, quod ita ſæpe Cicero, ubi futurum vulgus mavult. Lib. i. 33. 6. "Qui igitur ad naturæ ſuæ non vitioſæ genus conſilium vivendi omne contulerit, is

etiam leges latronum eſſe dicuntur, quibus pa-
11 reant, quas obſervent. Itaque propter æquabilem prædæ partitionem et Bardylis Illyrius latro, de quo eſt apud Theopompum, magnas opes habuit, et multo majores Viriathus Luſitanus, cui quidem etiam exercitus noſtri imperatoreſque ceſſerunt: quem C. Lælius, is, qui ſapiens uſurpatur, prætor fregit, et comminuit, ferocitatemque ejus ita repreſſit, ut facile bel-
12 lum reliquis traderet. Cum igitur tanta vis juſtitiæ ſit, ut ea etiam latronum opes firmet atque augeat, quantam ejus vim inter leges et judicia in conſtituta re publica fore putamus?

1 XII. Mihi quidem non apud Medos ſolum, ut ait Herodotus, ſed etiam apud majores no-

conſtantiam teneat." Lib. eod. xliv. 9. "Magnitudo animi, remota communitate conjunctioneque humana, feritas ſit quædam et immanitas."

11. *Bardylis Illyrius latro.*] Βράδυλλις dicitur Helladio, Plutarcho in Pyrrho Βάρδυλλις, Diodoro Sic. Βάρδυλις. Penultimam itaque rectius producimus. Ceterum Plutarchus et Diodorus *Illyriorum regem* vocant, non *latronem*, cujus filiam *Bircennam* uxorem duxit Pyrrhus Epirotes.

Theopompum.] Gnidium, Iſocratis auditorem, hiſtoriæ Græcæ ſcriptorem, Herodoto et Thucydidi proximum. Vide de eo Quintil. lib. x. 1. 74. Cornel. Nepot. Alcib. c. 11.

Viriathus Luſitanus.] Ex venatore latro, inde dux et imperator inter ſuos. Eadem de eo tradit Diodor. Sicul. in Excerpt. Valeſ. p. 346. 361. Vide et Flor. lib. ii. 17. 5.

C. Lælius.] Qui prætor fuit a. 609. Vide de ejus prætura de Amicit. c. xxv. 14.

Qui ſapiens uſurpatur.] Vocari ſolet. Dicitur de iis, quæ conſuetudine potius fiunt, quam jure. Cic. de Univerſ. c. 11. "Quos fratres inter ſe uſurpari atque appellari videmus."

Facile bellum.] Bellum confectu facile, non multi operis.

XII. 1. *Apud Medos.*] Qui primi reges habuerunt. *Herodotum* vide libro i. qui *Clio* inſcribitur, quo loco ait, quibus artibus Deioces ad regnum adſpirarit.

ſtros, juſtitiæ fruendæ cauſſa videntur olim be-
ne morati reges conſtituti. Nam cum preme- 2
retur inops multitudo ab iis, qui majores opes
habebant: ad unum aliquem confugiebant,
virtute præſtantem; qui cum prohiberet inju-
ria tenuiores, æquitate conſtituenda ſummos
cum infimis pari jure tenebat. Eademque con- 3
ſtituendarum legum fuit cauſſa, quæ regum.
Jus enim ſemper eſt quæſitum æquabile: ne-
que enim aliter eſſet jus. Id ſi ab uno juſto et 4
bono viro conſequebantur, erant eo contenti.
Cum id minus contingeret, leges ſunt inventæ,
quæ cum omnibus ſemper una atque eadem
voce loquerentur. Ergo hoc quidem perſpi- 5
cuum eſt, eos ad imperandum deligi ſolitos,

2. *Cum prohiberet injuria tenuiores.*] Ita Cic. pro lege Manil. c. 7. "Erit igitur humanitatis veſtræ, magnum eorum civium numerum calamitate prohibere." Nec ſolum cum Cæſare de Bel. Gall. i. 15. 4. "Hoſtem prohibere populationibus," dicere licet: ſed etiam "Agros populationibus prohibere," auctore Livio xxv. 15. 3. et xxxi. 25. 5.

Æquitate conſtituenda.] *Æquitas* eſt jus æquabile, par, ſuum cuique tribuens. Id tum conſtituebat, cum ſummis infimos exæquabat.

Pari jure tenebat.] Infra cap. xxiii. 11. "Commoda civium non divellere, atque omnes æquitate eadem continere." Hoc eſt, conjunctos regere, inter eos, quodam modo exæquatos concordiam firmare. Eſt autem noſtro loco *tenere* idem, quod regere, gubernare, in officio continere. Supra cap. vii. 6. "Sed iis, qui vi oppreſſos imperio coërcent, ſit ſane adhibenda ſævitia, ſi aliter teneri non poſſunt." Liv. vii. 25. 7. "Quum cerneret, metu tenendos, quos fides non tenuiſſet."

4. *Id ſi ab uno juſto.*] Si jus illud ab uno obtinebant, ejuſque æquitate ſuum cuique reddebatur.

Cum id minus contingeret.] Cum *minus*, *quam vellent* (ut loquitur Nepos Them. iv. 3.) id adſequerentur, vel cum *rarius*. Nam et hoc ſignificat *minus*. Lib. xii. epiſt. ii. 10. "L. Cotta fatali quadam deſperatione, ut ait, minus in ſenatum velit," ſcil. quam ſolet, quam decet.

quorum de juftitia magna effet opinio multitudinis. Adjuncto vero, ut iidem etiam prudentes haberentur, nihil erat, quod homines his auctoribus non poffe confequi fe arbitrarentur.
6 Omni igitur ratione colenda et retinenda juftitia eft, tum ipfa per fefe (nam aliter juftitia non effet) tum propter amplificationem honoris
7 et gloriæ. Sed ut pecuniæ non quærendæ folum ratio eft, verum etiam collocandæ, quæ perpetuos fumtus fuppeditet, nec folum neceffarios, fed etiam liberales: fic gloria et quæ-
8 renda, et collocanda ratione eft. Quamquam

5. *Adjuncto vero.*] Scil. *hoc.* Sextus cafus participii abfolute pofitus, quod aliis, quam Ciceroni, familiarius eft.

6. *Ipfa per fefe.*] Sine fpe mercedis et fructus. Cicero fæpe ita locutus eft. Ad Diverf. ep. iii. 9. "Tua dignitas atque amplitudo mihi eft ipfa cara per fe." Læl. xxi. 12. "Per fe fibi quifque carus eft."

7. *Collocandæ.*] Pecunia *collocatur*, cum vel in ea confertur, quæ folo continentur, vel fenori datur, ut et ipfa falva fit, et certus inde fructus redeat.

Perpetuos fumtus.] Perennes. *Liberales*, ad vitam liberaliter degendam, ut et in nos et in alios benigni effe poffimus.

Et collocanda ratione eft.] Quia in majoribus rebus adminiftrandis plurimum adjuvat gloria, is, cui hæc fuppetit, patriæ multorumque hominum commoda egregie poteft augere. Quemadmodum igitur *pecuniam*, ita *gloriam ratione collocat*, non ille, qui id unice agit, ut eam confervet atque augeat, fed qui ea fic utitur, ut rei publ. plurimorumque hominum utilitatibus ferviat. Cic. Philipp. iii. 2. "Non enim effudit [C. Cæfar patrimonium] fed in falute rei p. collocavit."

8. *Quamquam præclare Socrates.*] Apud Xenophontem lib. i. *ἀπομνημόν.* extr. *Ἀεὶ γὰρ ἔλεγεν, ὡς οὐκ εἴη καλλίων ὁδὸς ἐπ' εὐδοξίαν, ἢ δι' ἧς ἄν τις ἀγαθὸς τοῦτο γένοιτο, καὶ δοκεῖν βούλοιτο.* Lib. ii. paullo ante fin. *Ἀλλὰ συντομωτάτη τε καὶ ἀσφαλεστάτη καὶ καλλίστη ὁδὸς, ὦ Κριτόβουλε, ὅ, τι ἂν βούλῃ δοκεῖν ἀγαθὸς εἶναι, τοῦτο καὶ γενέσθαι ἀγαθὸν πειρᾶσθαι.* Sententia a particula *quamquam* incipiens, longa vero interpofitione disjuncta, infra c. xiii. n. 2. interveniente conjunctione *fed*,

præclare Socrates, hanc viam ad gloriam proximam et quaſi compendiariam dicebat eſſe, ſi quis id ageret, ut, qualis haberi vellet, talis
eſſet. Quod ſi qui ſimulatione, et inani oſten- 9
tatione, et ficto non modo ſermone, ſed etiam vultu, ſtabilem ſe gloriam conſequi poſſe ren-
tur, vehementer errant. Vera gloria radices 10
agit, atque etiam propagatur: ficta omnia celeriter, tamquam floſculi, decidunt; nec ſimu-
latum poteſt quidquam eſſe diuturnum. Teſtes 11
ſunt permulti in utramque partem: ſed brevi-
tatis cauſſa familia contenti erimus una. Ti. 12
enim Gracchus, P. F. tam diu laudabitur, dum memoria rerum Romanarum manebit. At ejus filii, nec vivi probabantur bonis, et mortui numerum obtinent jure cæſorum.

XIII. Qui igitur adipiſci veram gloriam volet, 1
juſtitiæ fungatur officiis: ea quæ eſſent, dictum

continuatur. Ibi vero, ut legentium memoriæ ſubveniatur, dicta, quæ parentheſin anteceſſerant, mutatis verbis repetuntur. De hoc more orationem parentheſi longiore interruptam connectendi vide ſupra i. 1. 3.

11. *In utramque partem.*] Qui et gloriam recte partam retinuerunt, et in malis artibus quæſitam amiſerunt.

12. *Tib. Gracchus.*] Qui duobus perfunctus conſulatibus (a. 576. et 590.] bis triumphavit, cenſuram geſſit, augur fuit. Africani majoris gener, ſocer minoris, Tullio teſte *civis gravis et eloquens.* Ejus filii fuerunt Tiberius et C. Gracchus, ex Cornelia nati, qui legibus agrariis rempubl. perturbarunt, et affectati regni ſuſpecti ambo, ſed diverſis temporibus, occiſi ſint. Vide i. 22. ii. 23. 4.

Numerum obtinent.] Lib. iii. de Nat. Deor. c. 20. "Errantes [ſtellæ] numerum deorum obtinebunt." Brut. c. 47. "Cneuſque Pompeius, Sex. filius, aliquem numerum obtinebat." *Numerus* nihil aliud eſt, quam *locus.*

2 eſt in libro ſuperiore. Sed, ut facillime, quales ſimus, tales eſſe videamur, etſi in eo ipſo vis maxima eſt, ut ſimus ii, qui haberi velimus, ta-
3 men quædam præcepta danda ſunt. Nam ſi quis ab ineunte ætate habet cauſſam celebritatis et nominis, aut a patre acceptam (quod tibi, mi Cicero, arbitror contigiſſe) aut aliquo caſu atque fortuna: in hunc oculi omnium conjiciuntur, atque in eum, quid agat, quem ad modum vivat, inquiritur: et tamquam in clariſſima luce verſetur, ita nullum obſcurum
4 poteſt nec dictum ejus eſſe, nec factum. Quorum autem prima ætas propter humilitatem et obſcuritatem in hominum ignoratione verſatur,

XIII. 1. *In libro ſuperiore.*] Cap. vii. et proximis inde. Similiter præpoſitio adjicitur infra iii. 18. 7. Cat. Maj. xvii. 1. Diſpar ratio erat ſupra cap. ix. 1. ibi enim ſignificatur, toto libro de amicitia agi: noſtro autem loco Cicero intelligi vult, non totum librum ſuperiorem de juſtitia conſcriptum eſſe, ſed in eo libro ſe inter alia plura etiam de juſtitiæ officiis diſſeruiſſe.

2. *Etſi in eo ipſo vis maxima eſt.*] Etſi in eo plurimum ſitum eſt, ut re vera ſimus ii, qui videri volumus: tamen, ut facilius tales eſſe videamur, quales ſumus, aliqua præcipienda ſunt.

Qui haberi velimus.] Conjunctivus *velimus*, ſicut paullo ante *quales ſimus*, ponitur, quia incertum eſt, cui potiſſimum virtuti dediti eſſe videri velimus, utrum fortitudini, an magnanimitati, an juſtitiæ.

3. *Cauſſam celebritatis et nominis.*] Non dicit *celebritatem et nomen*, quod in adoleſcentulos non cadit; ſed *cauſſam celebritatis et nominis*, id eſt, incitamenta et ſtimulos inclareſcendi.

Caſu atque fortuna.] *Caſus et fortuna* prope idem ſignificant, differunt tamen nonnihil: ille ad tempus accidit; hæc conſtantior eſt. In Servio Tullio, quo exemplo hic interpretes utuntur, utrumque apparet. Ille *caſu*, viſa circa caput flamma, primum regiæ domus oculos in ſe convertit; deinde *fortuna*, cum reginæ favore ceteris præferretur, ad ſummos honores adſpiravit.

4. *In hominum ignoratione.*] Id eſt, hominibus ignotus eſt. Lib. iii. 17. 14. "Quotus e-

hi ſimul ac juvenes eſſe cœperunt, magna ſpe-
ctare et ad ea rectis ſtudiis debent contendere:
quod eo firmiore animo facient, quia non modo
non invidetur illi ætati, verum etiam favetur.
Prima eſt igitur adoleſcenti commendatio ad 5
gloriam, ſi qua ex bellicis rebus comparari pot-
eſt; in qua multi apud majores noſtros exſti-
terunt: ſemper enim fere bella gerebantur.
Tua autem ætas incidit in id bellum, cujus al- 6
tera pars ſceleris nimium habuit, altera feli-
citatis parum. Quo tamen in bello, cum 7
te Pompeius alæ alteri præfeciſſet, magnam
laudem et a ſummo viro, et ab exercitu con-
ſequebare equitando, jaculando, omni mili-
tari labore tolerando. Atque ea quidem tua
laus pariter cum re publica cecidit. Mihi au- 8

nim quiſque reperietur, qui, impunitate et ignoratione omnium propoſita, abſtinere poſſit injuria."

Eo firmiore animo.] Eo confidentius, eo minus timide.

5. *Prima eſt igitur adoleſcenti.*] Quoniam Romana gens bellicis ſtudiis plurimum tribuebat, haud facile in ea quiſquam ad honores adſpirabat, cujus induſtria non ſatis in bello erat cognita.

Si qua.] Si qua *gloria*, non *commendatio*.

In qua multi exſtiterunt.] In quo gloriæ genere multi ſeſe oſtenderunt, emerſerunt. *Exſiſtere* eſt, ſe proferre, alios præſtare, eminere. Cicer. pro Sext. c. 42. "Qui igitur primi virtute et conſilio præſtanti exſtiterunt."

6. *Cujus altera pars.*] Cæſariana, cujus *cauſam impiam* dixit cap. vii. 8. *Altera* Pompeiana, quam fortuna deſtituit.

7. *Alæ alteri.*] Singulis legionibus duæ equitum alæ ſive turmæ adjiciebantur, quæ non ex equitibus Rom. ſed ex provincialibus conſtabant. Illæ latera legionum muniebant, et Romanos adoleſcentes nobiles habebant præfectos. Unam igitur ex duabus turmam Cicero filius duxit, quam *alteram* dicit Cicero, etſi legionis nomen non adſcriptum eſt.

A ſummo viro.] Pompeio.

Tua laus pariter cum re publica.] Ex quo Pompeius ceci-

tem hæc oratio ſuſcepta non de te eſt, ſed de genere toto. Quam ob rem pergamus ad ea,
9 quæ reſtant. Ut igitur in reliquis rebus multo majora ſunt opera animi, quam corporis: ſic eæ res, quas perſequimur ingenio ac ratione,
10 graviores ſunt, quam illæ, quas viribus. Prima igitur commendatio proficiſcitur a modeſtia, tum pietate in parentes, [tum] in ſuos benivo-
11 lentia. Facillime autem, et in optimam partem, cognoſcuntur adoleſcentes, qui ſe ad claros et ſapientes viros, bene conſulentes rei publicæ, contulerunt: quibuſcum ſi frequentes ſunt, opinionem afferunt populo, eorum fore ſe ſimiles, quos ſibi [ipſi] delegerint ad imitan-
12 dum. P. Rutilii adoleſcentiam ad opinionem et innocentiæ, et juris ſcientiæ, P. Mucii com-

dit, qui reipubl. cauſam defendit, ipſa reſpubl. et cum ea tua laus periit, quam conſecutus es a Pompeianis. Nunc enim nulla pro patria pugnandi facultas datur.

8. *De genere toto.*] De univerſa commendatione prima ad gloriam.

9. *Perſequimur.*] Quas tractamus, quas conſequi ſtudemus. Fortaſſe Cicero ſcripſerat *quas ingenio ac ratione conſequimur.*

Graviores ſunt.] Plus habent conſtantiæ ac dignitatis.

10. *Tum in ſuos benivolentia.*] *Tum* abeſt a multis; nec neceſſarium eſt.

11. *In optimam partem.*] Ad ipſorum decus et laudem.

Ad claros et ſapientes viros.] Vide lib. i. 34. 2.

Opinionem afferunt populo.] Eam de ſe ſpem faciunt populo.

Quos ſibi ipſi.] Recte Nonius *ipſi* omittit.

12. *P. Rutilii.*] P. Rutilius Rufus et juris et philoſophiæ perſtudioſus fuit, in jure civili P. Mucii pontificis, in philoſophia Panætii auditor. Conſul fuit cum Cn. Manlio anno 648; inde Q. Mucio, P. F. Aſiæ proconſuli legatus. Ibi cum Aſiam a, publicanorum injuriis defendiſſet, accuſatus ab equeſtri ordine ac damnatus, reliquam vitam exſul in Aſia exegit, nec data poteſtate Romam redire voluit. Vide iii. 2. extr.

P. Mucii.] Hic P. Mucius Scævola P. F. Q. N. P. PRON.

mendavit domus. Nam L. quidem Craſſus, 13
cum eſſet admodum adoleſcens, non aliunde mutuatus eſt, ſed ſibi ipſe peperit maximam laudem ex illa accuſatione nobili et glorioſa. Et qua ætate qui exercentur, laude affici ſolent, ut Demoſthenem accepimus, ea ætate L. Craſſus oſtendit, id ſe in foro optime jam facere, quod etiam tum poterat domi cum laude meditari.

pater Q. Mucii pontificis, (ejus, de quo ſupra i. 32. 4. et Læl. i. 3.) frater patruelis Q. Mucii auguris (de quo Læl. i. 1.) fuit conſul a. 620, et pontifex M. Primus jus civile fundavit, primuſque hanc ſcientiam in familiam Muciam intulit.

13. *Nam L. quidem Craſſus.*] Craſſus enim excipiendus eſt, quem nullius clari viri adfectatio ad famam commendavit. De eo vide i. 30. 9. infra c. xvi. 11.

Admodum adoleſcens.] xxi. annos natus. Hac ætate qui ſunt, *adoleſcentuli* et *admodum adoleſcentes* multi dicuntur, ut *Eumenes* Nepoti Cornelio *peradoleſcentulus,* annos natus xx. Vid. c. ſq. n. 8. " Adoleſcens M. Antonius."

Ex illa accuſatione nobili.] Qua repetundarum poſtulavit C. Papirium Carbonem eloquentiſſimum hominem, anno 634, proximo poſt, quam conſulatu is abierat. Ob turbulentiſſimum tribunatum plebis et necis, P. Africano minori illatæ, invidiam Carbo damnatus et in exſilium abire juſſus, voluntaria ſe morte a ſeveritate judicum vindicavit.

Exercentur.] In ſchola declamando.

Ut Demoſthenem accepimus.] Procul dubio Craſſum cum Demoſthene comparavit Cicero, quod uterque adoleſcentulus in forum prodiit: ille, quum anno ætatis xxi. Carbonem repetundarum poſtularet; hic, quum annos natus xviii. tutores male adminiſtrati patrimonii ſui accuſaret. Acute Ruhnkenius ad Rutil. Lup. paucorum verborum trajectione ſententiam juvandam locumque ita conſtituendum cenſet: *Ea ætate, ut Demoſthenem accepimus, L. Craſſus oſtendit,* cet. In verbis *ut Demoſthenem accepimus* extrinſecus adſumatur *feciſſe.* Ejuſmodi ellipſes Tullio ſunt uſitatæ. Supra i. 6. 5. " Ut in aſtrologia C. Sulpicium audimus, in geometria S. Pompeium ipſi cognovimus, multos in dialecticis, plures in jure civili." In Ver. iv. 18. " Eriphylam accepimus in fabulis ea cupiditate, ut—ſalutem viri proderet."

Quod etiam tum.] Quod *eo*

1 XIV. Sed cum duplex ratio ſit orationis, qua-
rum in altera ſermo ſit; in altera contentio: non
eſt id quidem dubium, quin contentio orationis
majorem vim habeat ad gloriam (ea eſt enim,
quam eloquentiam dicimus) ſed tamen difficile
dictu eſt, quanto opere conciliet animos comi-
2 tas affabilitaſque ſermonis. Exſtant epiſtolæ,
et Philippi ad Alexandrum, et Antipatri ad
Caſſandrum, et Antigoni ad Philippum filium,
trium prudentiſſimorum, (ſic enim accepimus)
quibus præcipiunt, ut oratione benigna multi-
tudinis animos ad benivolentiam alliciant, mi-

adhuc tempore (vid. Schwartzius ad Turſellin. de partic.) quo jam in foro cauſas agebat, poterat domi cum laude meditari. *Meditari* vero eſt, declamando ſe exercere in umbra. Vide i. 40. 9.

XIV. 1. *Cum duplex ratio ſit orationis.*] Vid. lib. i. c. 37. pr.

Difficile dictu eſt.] Incredibile eſt. Nam et id *difficile dictu* dicitur, quod eloqui facile quidem eſt, difficulter vero credi poteſt. Læl. c. vii. 2. "Imbecilles valent, et, quod difficilius dictu eſt, mortui vivunt."

2. *Philippi ad Alexandrum.*] Philippi Macedonis ad Alexandrum Magnum filium.

Antipatri ad Caſſandrum.] Antipater, Caſſandri pater, poſt Alexandrum Macedoniæ potitus eſt. Is duos epiſtolarum libros reliquit, quorum Suidas meminit.

Antigoni ad Philippum filium.] Antigonus, Aſiæ rex, unus ex Alexandri ſucceſſoribus, vir prudens, et ætate iis proximus, cum quibus a Cicerone conjungitur. Huic Demetrius Poliorcetes filius fuit, vulgo etiam notus, ſed præter eum alius etiam Philippus nomine. Plutarchus in Demetrio princ. Antigonum ex Stratonice duos filios ſuſcepiſſe ſcribit, Demetrium et Philippum: Philippum, non multis annis Demetrio minorem, ante patrem e vita ereptum. Nec vero puerum, ſed adoleſcentem jam, mortuum, ex ejuſdem Plut. apophthegm. diſco, ubi is dicitur in caſtris paternis, et ea ætate fuiſſe, quæ a libidine maxime arcenda eſt. Cum enim hoſpitium ſibi legiſſet apud viduam, quæ tres habebat filias forma inſignes, vocato ad ſe eo, qui hoſpitiis deſignandis præerat, "Nonne, [inquit,] filium mihi ex iſtis anguſtiis expedies?"

litesque blande appellando deleniant. Quæ au- 3
tem in multitudine cum contentione habetur
oratio ; ea sæpe universam excitat. Magna est 4
enim admiratio copiose sapienterque dicentis :
quem qui audiunt, intelligere etiam et sapere
plus, quam ceteros, arbitrantur. Si vero inest 5
in oratione mixta modestiæ gravitas, nihil ad-
mirabilius fieri potest ; eoque magis, si ea sunt
in adolescente. Sed, cum sint plura caussarum 6
genera, quæ eloquentiam desiderant, multique
in nostra re publica adolescentes et apud ju-
dices, et apud senatum dicendo laudem asse-
cuti sint, maxima est admiratio in judiciis :
quorum ratio duplex est. Nam ex accusatione 7
et defensione constat : quarum etsi laudabilior
est defensio, tamen accusatio probata persæpe
est. Dixi paullo ante de Crasso. Idem fecit 8
adolescens M. Antonius. Etiam P. Sulpicii

3. *Universam excitat.*] Intelligit *multitudinem.*

5. *Nihil admirabilius fieri.*] *Fieri* hic est *esse.*

7. *Constat.*] Ratio judiciorum.

Quarum etsi laudabilior.] Quarum ex numero. Vide cap. vii. pr.

Accusatio probata persæpe.] Adolescentibus quidem laudi erat, claros viros in republ. administranda minus integre versantes in judicium vocare, in eosque, quasi canes generosos, incitari, qui noxias feras persequuntur. Vide Plutarch. in Lucull. princ. Plin. epist. ix. 13. 2. supra 13. 13.

8. *Adolescens M. Antonius.*] Avus M. Antonii triumviri, cum annos natus xxxii. accusavit Cn. Papirium Carbonem, qui biennio ante (a. 640.) consul temere cum Cimbris congressus in Illyrico, prælioque victus, turpi fuga provinciam reliquerat. Pater hic fuit Carbonis ter consulis, Marianarum partium ducis.

P. Sulpicii.] Rufi, qui juvenis nondum quæstorius C. Junium Norbanum reum fecit a. 659. quod anno superiore tribunus plebis ingentem seditionem concitasset. Dixit testimonium contra reum M. Æmilius Scaurus princeps se-

eloquentiam accusatio illustravit, cum seditiosum et inutilem civem, C. Norbanum, in judicium vocavit.
9 Sed hoc quidem non est sæpe faciendum, nec umquam nisi aut rei publicæ caussa, ut ii, quos ante dixi, aut ulciscendi, ut duo Luculli; aut patrocinii, ut nos pro Siculis; *pro Sardis, pro M. Albucio Julius.* In accusando etiam M. Aquillio L. Fufii cognita industria est. Semel igitur, aut non sæpe certe.
10 Sin erit, cui faciendum sit sæpius, rei publicæ

natus, lapide in illo anni prioris tumultu percussus. Defendit Norbanum M. Antonius orator, cujus eloquentia factum, ut reus nocentissimus absolveretur. Idem Sulpicius, teste Velleio *disertus, acer, opibus, gratia, amicitiis, vigore ingenii atque animi celeberrimus*, trib. pl. a. 665. in magistratu occisus est, quod bellum Mithridaticum a Sulla in C. Marium transferret. Norbanus, consul a. 670. victus a Sulla et proscriptus, Rhodi, quo confugerat, in medio foro semet transfixit, Vid. Læl. i. 5.

Inutilem civem.] Perniciosum. Vid. iii. 13. 12.

9. *Ut duo Luculli.*] M. et L. Luculli, fratres, qui Servilium Augurem peculatus accusarunt, a quo patrem suum L. Licinium, qui a. 651. prætor adversus fugitivos in Sicilia male rem gesserat, repetundarum postulatum dolebant. Cicero et Plutarch. Lucull. princ. De *Lucio* fratre vid. i. 39. 9. *Marcus* cos. fuit anno post fratrem, 680.

Aut patrocinii.] Subintelligatur *caussa* et hic et ad verbum *ulciscendi.*

Ut nos pro Siculis.] Ut ego Siculos a Verris injuriis ultus sum, cum in ea provincia paullo ante quæstor fuissem.

Pro Sardis, pro M. Albucio Julius.] Lege: *Pro Sardis contra Albucium Julius.* Constat inter omnes, C. Julium Cæsarem Strabonem (de quo vide i. 30. 9.) pro Sardis dixisse, non *pro* Albucio, *quem potius accusavit.* Cum enim. T. Albucius præturam in Sardinia a. 648. in consulatu P. Rupilii (cap. præced. n. 12.) male gessisset, Cæsar illum Sardorum nomine reum postulavit. *Albucius* non *Marci*, sed *Titi* prænomen habuit. Ab eodem T. Albucio Q. Mucium augurem repetundarum accusatum esse, testatur Cicero Brut. c. 26. Nec tamen Albucius Scævolam condemnavit. Cic. de Or. ii. 70. pr.

Manio Aquillio L. Fufii.] C. Marii quintum consulis (a. 652.) collega fuerat M. Aquil-

tribuat hoc muneris, cujus inimicos ulcifci fæ-
pius, non eft reprehendendum. Modus tamen
adfit. Duri enim hominis, vel potius vix ho- 11
minis videtur, periculum capitis inferre mul-
tis. Id cum periculofum ipfi eft, tum etiam 12
fordidum ad famam, committere, ut accufator
nominere: quod contigit M. Bruto, fummo
genere nato, illius filio, qui juris civilis in pri-
mis peritus fuit. Atque etiam hoc præceptum 13
officii diligenter tenendum eft, ne quem um-
quam innocentem judicio capitis arceffas: id
enim fine fcelere fieri nullo pacto poteft. Nam 14
quid eft tam inhumanum, quam eloquentiam,
a natura ad falutem hominum et ad conferva-
tionem datam, ad bonorum peftem perniciem-
que convertere? Nec tamen, ut hoc fugien- 15
dum eft, item eft habendum religioni, nocen-
tem aliquando, modo ne nefarium impiumque

lius. Deinde procof. ob compreffos in Sicilia ferviles tumultus a. 654. ovationem obtinuerat, anno poft L. Fufio Caleno accufante de repetundis cauffam dixit, fedente inter judices C. Mario; fed a M. Antonio oratore egregie defenfus. Vid. Liv. epit. 70. Fufii induftria etiam M. Drufum, in tribunatu pl. collegam a. 662. adjuvit.

10. *Hoc muneris.*] Hoc officium, reipubl. caufa hunc laborem fufcipiat. Ita fere *munus* ufurpatur cap. xx. 7. xxi. 11.

12. *Contigit.*] In re non optata hic utitur verbo *contigit*, ut infra xix. 5. Cat. Maj. xix. 18.

M. Bruto.] Nato circa Carthaginis everfæ tempora, L. Craffi oratoris inimico, qui vitio pravæ voluntatis honores non petivit, bona paterna effudit, plures accufavit, in his M. Scaurum, principem fenatus. Pater M. Junius, viri confularis filius, ædilitatem, quam geffit a. 603. non fupergreffus, Africani minoris fere æqualis, libros de jure civili fcripfit. Vide Brut. c. 34. de Orat. ii. 54. 55.

15. *Item eft habendum.*] Id eft, æque, fimiliter.

defendere. Vult hoc multitudo, patitur con-
16 fuetudo, fert etiam humanitas. Judicis eft,
femper in cauffis verum fequi: patroni, non
numquam veri fimile, etiam fi minus fit verum,
17 defendere: quod fcribere (præfertim cum de
philofophia fcriberem) non auderem, nifi idem
18 placeret graviffimo Stoicorum Panætio. Ma-
xime autem et gloria paritur, et gratia defen-
fionibus: eoque major, fi quando accidit, ut ei
fubveniatur, qui potentis alicujus opibus cir-
19 cumveniri urgerique videatur: ut nos et fæpe
alias, et adolefcentes, contra L. Sullæ domi-
nantis opes pro S. Rofcio Amerino fecimus:
quæ, ut fcis, exftat oratio.

1 XV. Sed expofitis adolefcentium officiis, quæ
valeant ad gloriam adipifcendam deinceps de
beneficientia ac de liberalitate dicendum eft.
2 Cujus eft ratio duplex. Nam aut opera benigne
fit indigentibus, aut pecunia. Facilior eft hæc
pofterior, locupleti præfertim: fed illa lautior,

16. *Verum fequi.*] Quærere, exquirere, ex ejus præfcripto pronuntiare.

Etiam fi minus fit verum.] Etiamfi non plane, vel non fit verum. Multas Ciceroni gratias habeant caufidici, quibus eo auctore malis caufis colorem dare licet. Religiofior eft Quintilianus, qui lib. ii. 15. 32. et lib. xii. 1. minus licentiæ oratoribus concedit.

17. *Non auderem.*] Erant ergo jam illis temporibus, quibus hæc Ciceronis facilitas difplicebat.

18. *Adolefcentes.*] Natus tum erat annos 26. Gellius lib. xv. 28. Quintil. lib. xii. 6. 4.

19. *Exftat oratio.*] In vulgus exiit, in manibus hominum eft.

XV. 1. *De beneficientia.*] De *liberalitate* et *corruptela* (vide fupra ad c. vi. 8.) agit ufque ad fin. cap. 24.

Ac de liberalitate.] Iterat præpofitionem. Vide fupra i. 14. 1.

2. *Lautior.*] Vide cap. 19. tot. Idem fignificat, quod ditior, copiofior et ad bene de

ac splendidior, et viro forti claroque dignior. Quamquam enim in utroque inest gratificandi 3
liberalis voluntas, tamen altera ex arca, altera ex virtute depromitur: largitioque, quæ fit ex re familiari, fontem ipsum benignitatis exhaurit. Ita benignitate benignitas tollitur: qua quo in plures usus sis, eo minus in multos uti possis. At qui opera, id est virtute et industria benefici 4
et liberales erunt, primum quo pluribus profuerint, eo plures ad benigne faciendum adjutores habebunt. Deinde consuetudine bene- 5
ficientiæ paratiores erunt et tamquam exercitatiores ad bene de multis promerendum. Præ- 6
clare epistola quadam Alexandrum filium Philippus accusat, quod largitione benivolentiam Macedonum consectetur. "Quæ te, malum, [inquit,] ratio in istam spem induxit, ut eos tibi fideles putares fore, quos pecunia corrupis-

multis promerendum magis idonea. Conf. Parei lex. critic. in voc. *Lautus*.

3. *Ex arca depromitur.*] Alterius quasi fons est dives arca, alterius virtus. Opus enim est prudentia, justitia, industria, ut aliis utilitates adferas.

4. *Virtute et industria.*] *Virtus* hic potest intelligi de specie virtutis, quæ ἀνδρεία est.

Adjutores habebunt.] Dum eos benevolos sibi reddiderunt, eorum studiis adjuti pluribus benefacere poterunt.

5. *Paratiores.*] Alacriores et promtiores.

6. *Epistola quadam.*] *In epistola quadam* melius videtur. Valer. Max. vii. 2. 10. extern. "Age, Philippi quam probabilis epistola, in qua Alexandrum quorundam Macedonum benivolentiam largitione ad se attrahere conatum sic increpuit."

Quæ te, malum.] *Malum* hic indignantis et exclamantis particula est. Valer. Max. loco jam indicato: "Quæ te, fili, ratio in hanc tam vanam spem induxit, ut eos tibi fideles futuros existimares, quos pecunia ad amorem tui compulisses?"

ſes? An tu id agis, ut Macedones non te re-
gem ſuum, ſed miniſtrum et præbitorem ſpe-
7 rent fore?" Bene "Miniſtrum et præbito-
rem;" quia ſordidum regi: melius etiam, quod
largitionem, corruptelam eſſe dixit. Fit enim
deterior, qui accipit, atque ad idem ſemper ex-
8 ſpectandum paratior. Hoc ille filio: ſed præ-
ceptum putemus omnibus. Quam ob rem id
quidem non dubium eſt, quin illa benignitas,
quæ conſtat ex opera et induſtria, et honeſtior
ſit, et latius pateat, et poſſit prodeſſe pluribus.
9 Non numquam tamen eſt largiendum, nec hoc
benignitatis genus omnino repudiandum eſt:
et ſæpe idoneis hominibus de re familiari im-
partiendum, ſed diligenter atque moderate.
10 Multi enim patrimonia effuderunt, inconſulte
largiendo. Quid autem eſt ſtultius, quam quod
libenter facias, curare, ut id diutius facere non
11 poſſis? Atque etiam ſequuntur largitionem
rapinæ. Cum enim dando egere cœperint, ali-
12 enis bonis manus afferre coguntur. Ita, cum
benivolentiæ comparandæ cauſſa benefici eſſe
velint: non tanta ſtudia aſſequuntur eorum,

Præbitorem ſperent.] *Præbitor* eſt ταμίας.

8. *Latius pateat.*] Latius manet.

9. *Idoneis hominibus.*] Non iis, *qui reſtituere ac referre gratiam poſſunt*, ſed dignis, ſed probis, qui beneficia ſuſtinere poſſunt. Addunt gloſſatores *indigentibus*, ut inopes ſignificari pateat.

Impartiendum.] Vid. ad lib. i. 26. 9.

Sed diligenter.] Id eſt, cum delectu, non obvio cuique, ſed dignis.

10. *Patrimonia effuderunt.*] Ut Milo, qui tria patrimonia effudit, ut Curio, ut Cæſar, horumque plures ſimillimi.

quibus dederunt, quanta odia eorum, quibus
ademerunt. Quam ob rem nec ita claudenda 13
eſt res familiaris, ut eam benignitas aperire non
poſſit; nec ita reſeranda, ut pateat omnibus:
modus adhibeatur, iſque referatur ad facultates.
Omnino meminiſſe debemus id, quod a noſtris 14
hominibus ſæpiſſime uſurpatum, jam in pro-
verbii conſuetudinem venit, largitionem fun-
dum non habere. Etenim quis poteſt modus 15
eſſe, cum et idem qui conſuerunt, et idem illud
alii deſiderent?

XVI. Omnino duo ſunt genera largorum, 1
quorum alteri prodigi, alteri liberales. Pro- 2
digi, qui epulis, et viſcerationibus, et gladiato-
riis muneribus, ludorum venationumque ap-
paratu, pecunias profundunt in eas res, quarum
memoriam aut brevem, aut nullam omnino ſint
relicturi. Liberales autem, qui ſuis facultati- 3

14. *Largitionem fundum non habere.*] Quaſi pertuſum dolium, quod, etiamſi plurimum ingeras, nihil tamen continet, numquam expletur. Largitio enim numquam eorum famem ſatiat, in quos ſuas opes effundit. Itaque nullum modum habet.

15. *Cum et idem.*] Fabricius *idem* antique ſcriptum putat, pro *iidem*, ut ſæpe alibi. Vulgata lectio hoc ſibi vult: "Cum idem et illi, qui conſueverunt [accipere] et alii deſiderent."

XVI. 2. *Epulis.*] Epulæ et ſenatui dabantur in Capitolio aut in templis, et univerſo populo in foro.

Viſcerationibus.] Carnibus crudis coctiſve populo diviſis.

Gladiatoriis muneribus.] Eorum locus erat amphitheatrum.

Ludorum.] Scenicorum, quales erant tragœdiæ, comœdiæ, mimi, poſterioribus maxime temporibus.

Venationum.] Cum nobiles feræ, leones, pantheræ itemque elephanti, vel cum aliis beſtiis, vel etiam cum hominibus pugnantes, in amphitheatro conficiebantur.

bus aut captos a prædonibus redimunt, aut æs alienum ſuſcipiunt amicorum, aut in filiarum collocatione adjuvant, aut opitulantur in re vel
4 quærenda, vel augenda. Itaque miror, quid in mentem venerit Theophraſto, in eo libro, quem de divitiis ſcripſit: in quo multa præclare: illud abſurde. Eſt enim multus in laudanda magnificentia et apparatione popularium munerum: taliumque ſumtuum facultatem fru-
5 ctum divitiarum putat. Mihi autem ille fructus liberalitatis, cujus pauca exempla poſui,
6 multo et major videtur, et certior. Quanto Ariſtoteles gravius et verius nos reprehendit, qui has pecuniarum effuſiones non admiremur, quæ

3. *Æs alienum ſuſcipiunt amicorum.*] Qui aut ſua pecunia, quod illi debent, diſſolvunt; ut Plinius lib. ii. ep. 4. aut alios, ut ad levandam miſerorum inopiam ſtipem conferant, rogant, quos ἐρανιστὰς vocabant. Exemplo eſt Epaminondas apud Cornel. Nep. c. iii. 4.

In filiarum collocatione adjuvant.] In dotem aliquid conferentes. Vide Plin. eod. loco et lib. vi. ep. 32.

In re vel quærenda.] In parandis facultatibus neceſſariis.

4. *Theophraſto.*] De quo i. 1. 6. Eum *de divitiis*, περὶ πλούτου, ſcripſiſſe, teſtis eſt Laërtius lib. v. 47.

Taliumque ſumtuum facultatem.] Maximam ex divitiis voluptatem et utilitatem capere putat eos, qui talia munera populo ſuis ſumtibus apparare poſſint. *Fructus* eſt fruitio. Vid. cap. xviii. 13.

6. *Quanto Ariſtoteles.*] Hæc in ſuperſtitibus Ariſtotelis libris non legi conſtat, nec cum ejus de ludis judicio ſatis conveniunt, quod legitur lib. iv. Nicomach. c. 2. Fortaſſe Cicero ſcripſit *Quanto Ariſto Chius*, quod Stoici philoſophi celeberrimi cognomen fuit, cui, a Cicerone *ſcripta et multa et polita* tribuuntur: cum alter *Ariſto, Ceus*, Peripateticus fuerit.

Nos.] Qui in liberis rebus publ. talibus pecuniarum profuſionibus delectamur.

Qui has effuſiones pecuniarum non admiremur.] Ciceronis hæc mens eſt: Ariſto, ut gravem philoſophum decet, jure nos reprehendit, quod has tantas

fiunt ad multitudinem deleniendam: at ii, qui 7
ab hoſte obſidentur, ſi emere aquæ ſextarium
mina cogerentur, hoc primo auditu incredibile
nobis videri, omneſque mirari: ſed, cum at-
tenderint; veniam neceſſitati dare: in his im- 8
manibus jacturis, infinitiſque ſumtibus, nihil
nos magno opere mirari; cum præſertim neque
neceſſitati ſubveniatur, nec dignitas augeatur;
ipſaque illa delectatio multitudinis ſit ad breve
exiguumque tempus; eaque a leviſſimo quoque:
in quo tamen ipſo una cum ſatietate, memoria
quoque moriatur voluptatis. Bene etiam col- 9

pecuniarum effuſiones non tamquam novas et inſanas admiremur, ſed eas quaſi conſuetudine probatas feramus. Sic lib. iii. 19. 3. "Hoc qui admiratur, is ſe, qui ſit vir bonus, neſcire fateatur." Alia hujus ſignificationis exempla vid. iv. de Fin. c. 22. med. i. de Nat. Deor. c. 3.

7. *Emere aquæ ſextarium mina.*] *Sextarius* eſt ſexta pars congii, quadrageſima octava amphoræ, xii. cyathos capiens: *mina*, Græcis *μνᾶ*, conſtat centum drachmis, (drachma denario Rom. par habetur) florenis noſtratibus xx. ſive x. uncialibus numis.

Primo auditu.] Dictum videtur, ut *primo adſpectu.*

Omneſque mirari.] Quaſi rem indigniſſimam, quaſi intemperantiam a viro alieniſſimam.

Cum attenderint.] Rem perpenderint; quæ cauſa talis emtionis ſit, perſpexerint. Subintelligitur autem *omnes*, nec cum *nobis* copulandum eſt.

Veniam neceſſitati dare.] Excuſatos habere eos, qui vitæ ſervandæ cauſſa rem viliſſimam tanti emant.

8. *In his immanibus jacturis.*] Cum immanes hæ jacturæ infinitique ſumtus fiant, nos tamen, recte et more agi, putare. *Jactura* ſunt largitiones, profuſiones.

Cum præſertim.] His ratio continetur, cur *vere reprehendat*, non cur *nihil magnopere miremur.*

Eaque a leviſſimo quoque.] Cumque ea delectatio ſit *a leviſſimo quoque*, i. e. ad leviſſimum quemque pertineat, ſive leviſſimum quemque maxime capiat. Simili ſignificatione *eſſe ab aliquo* dicitur in illo de Or. i. 13. princ. "Sed vide, ne hoc, Scævola, totum ſit a me." Hunc ſenſum, opinor, vidit Car. Langius, quum ſcriberet, in proximis. *In quo tamen ipſo* intelligendum eſſe *leviſſimo quoque.*

Una cum ſatietate.] Quam

ligit, hæc pueris, et mulierculis, et ſervis, et
ſervorum ſimillimis liberis, eſſe grata: gravi
vero homini, et ea, quæ fiunt, judicio certo
10 ponderanti, probari poſſe nullo modo. Quam-
quam intelligo, in noſtra civitate inveteraſſe, et
jam bonis temporibus, ut ſplendor ædilitatum
11 ab optimis viris poſtuletur. Itaque et P. Craſ-
ſus, cum cognomine dives, tum copiis, functus
eſt ædilicio maximo munere, et paullo poſt L.
Craſſus cum omnium hominum moderatiſſimo,
Q. Mucio, magnificentiſſima ædilitate functus

primum ſatiati ſpectando ſint oculi, memoria quoque voluptatis intereat, præſertim ſi priorem aliæ excipiant non minores.

9. *Probari nullo modo.*] Conſtat ſibi in ſuo judicio Cicero. Vide lib. vii. epiſt. 1. cumque eo conſentit. Plin. lib. ix. ep. 6.

10. *Et jam bonis temporibus.*] *Bona tempora* ſunt, quibus antiqui mores, nec dum corrupti, viguerunt. Jam illis temporibus, non *ab* illis temporibus, hic mos inveteravit. Exquiſitior eſt ſignificatio particulæ *et*, pro *et quidem* uſurpatæ. Tuſc. iii. 20. "At laudat, et ſæpe, virtutem." Pro reg. Dejot. 1. "Fugitivi autem dominum accuſantis, et dominum abſentem, et dominum amiciſſimum noſtræ rei p. cum os videbam," cet. Vid. infra xx. 2.

Splendor ædilitatum.] Ædiles præter cetera et ludos curabant. Ab his itaque poſtulabatur, ut ludos quam apparatiſſimos ederent, quos ad deorum honorem pertinere credebant. His enim feſti dies maxime celebrabantur. Quod qui facerent, ad ceteros honores plures habebant ſuffragatores.

11. *P. Craſſus.*] P. Licinius Craſſus, non ille, quem *Mucianum* cognominarunt, (Gell. lib. i. c. xiii. 9.) qui multo major fuit, ſed M. Craſſi, Romanorum ditiſſimi, pater. Ædil. pl. fuit a. 647, conſul 656. Hoc paullo minor fuit L. Craſſus, æd. cur. a. 650. quem proxime nominat. Vid. Excurſum iii.

L. Craſſus.] Orator ille, de quo lib. i. 30. 9. Craſſi, Scævolæ et Claudii ædilitates ornatiſſimas commemorat Verrina vi. c. 59. extr.

Q. Mucio.] Scævola, pontifice, Aſiæ proconſule, de quo ſupra c. xiii. 12. Plin. lib. viii. c. 16. "Leonum ſimul plurium pugnam Romæ prin-

eſt: deinde C. Claudius, Appii filius: multi
poſt, Luculli, Hortenſius, Silanus. Omnes au- 12
tem P. Lentulus, me conſule, vicit ſuperiores.
Hunc eſt Scaurus imitatus. Magnificentiſſima
vero noſtri Pompeii munera ſecundo conſulatu:
in quibus omnibus quid mihi placeat, vides.

XVII. Vitanda tamen eſt ſuſpicio avaritiæ. 1

ceps dedit Q. Scævola, P. filius, in curuli ædilitate;" anno 650.

C. Claudius.] C. Claudius Pulcher, qui ædilis fuit M. Antonio oratore, A. Poſtumio coſſ. a. 654, primuſque elephantos pugnantes in circum produxit. Conſul triennio poſt Craſſum oratorem a. 661. Vid. Plin. lib. viii. c. 7.

Luculli.] L. et M. Luculli, fratres, qui ambo eodem anno 674. ædiles curules fuerunt et elephantorum cum tauris pugnam exhibuerunt. Vid. c. xiv. 9. Plutarch. in Lucull.

Hortenſius.] Q. Hortenſius, ille Ciceronis in eloquentia æmulus, coſ a. 684. Vid. iii. 18. 5.

Silanus.] D. Junius Silanus, qui Ciceroni in conſulatu ſucceſſit. Vid. Salluſt. Cat. l. 4.

12. *P. Lentulus.*] P. Cornelius Lentulus Spinther, qui a. 696, conſul Tullium ab exſilio revocavit; de cujus ædilitate Valer. Max. lib. ii. 4. 6. Hanc Cicero reſpicit, cum lib. i. epiſt. vii. 28. ſcribit: "Magna eſt hominum opinio de te, magna *commendatio liberalitatis*, magna memoria conſulatus tui."

Scaurus.] Vide i. 39. 3. Aſcon. in arg. orat. pro Scauro, "M. Scaurus, Marci filius, (*ejus*, qui princeps ſenatus fuit) ædilitatem ſumma magnificentia geſſit, [a. 695. quo P. Clodius tribunatum pl.] adeo ut in ejus impenſas opes ſuas abſumferit, magnumque æs alienum contraxerit." Ejus theatrum temporarium deſcribit Plinius i. 36. c. 24. "Docebimus, [inquit,] inſaniam Caii vel Neronis victam privatis operibus M. Scauri, cujus neſcio an ædilitas maxime proſtraverit mores civiles, majuſque ſit Sullæ malum tanta privigni potentia, quam proſcriptione tot milium. Hic fecit in ædilitate ſua opus maximum omnium, quæ umquam fuere humana manu facta," cet.

Secundo conſulatu.] A. 698. Hoc conſulatu theatrum a ſe conſtructum dedicavit, et ludos magnificentiſſimos edidit; in quibus aquæ per ſemitas decurſu æſtivum minuit fervorem.

In quibus omnibus.] De quibus quid mihi placeat. Ita *in multis dicere* lib. i. 39. 7. Poſſis etiam interpretari, *quod hæc omnia attinet*. Sic *in moribus* lib. i. 15. 2.

Mamerco, homini divitiſſimo, prætermiſſio ædi-
2 litatis conſulatus repulſam attulit. Quare et, ſi
poſtulatur a populo, bonis viris ſi non deſide-
rantibus, at tamen approbantibus, faciundum
eſt, modo pro facultatibus; nos ipſi ut fecimus:
3 et, ſi quando aliqua res major atque utilior po-
pulari largitione adquiritur: ut Oreſti nuper
prandia in ſemitis decumæ nomine magno ho-
nori fuerunt. Ne M. quidem Seio vitio datum

XVII. 1. *Mamerco homini divitiſſimo.*] Hæc ſola ejus memoria exſtat. Mamerci Æmiliæ fuerunt gentis, quæ patricia fuit. Ea cum multis olim honoribus functa eſſet, poſtea aliquamdiu jacuit.

Prætermiſſio ædilitatis conſulatus repulſam. Quod, cum ditiſſimus eſſet, ædilis fieri noluerat, ne ludis edendis ſumtus eſſet ſuſcipiendus, non obtinuit conſulatum.

2. *Quare et.*] Quare faciendum eſt, ut ædilicia munera edantur, et ſi *poſtulat populus*, et ſi quando aliqua res major atque utilior hac largitione acquiritur. *Poſtulatur a* hoc loco activum ſignificat. Aliter vero c. xvi. 10. "Ut ſplendor ædilitatum ab optimis viris poſtuletur." Ibi non optimi viri ſunt, qui poſtulant, ſed populus, qui nemini honores defert a popularibus largitionibus paullo alieniori. Vide et c. xx. 6.

Nos ipſi.] De ædilitate Ciceronis, quam geſſit Hortenſio conſule a. 684, ætatis 37, vid. Verrin. v. c. 14. in ea trinos ludos fecit (pro Mur. c. 19.) Siculorumque liberalitate ad annonam urbis levandam uſus eſt.

3. *Oreſti.*] Oreſtæ Aureliæ gentis fuerunt: ex ea C. Oreſtes a Cn. Aufidio adoptatus, auctore Cicerone pro domo c. 13. Cn. Aufidius Oreſtes dictus, conſulque fuit a. 682, proximo ante Pompeium et Craſſum.

Prandia in ſemitis decumæ nomine.] Decimas bonorum vel fructuum ſuorum cum aliis diis, tum Herculi vovebant, vel felici alicujus rei eventu læti, vel, ut omnia proſpere cederent, precaturi. Id non mercatores tantum faciebant, quæ opinio Oreſtem hunc feneratorem finxit; ſed et nobiliſſimi quique. Hac vero religionis ſpecie Oreſtes aliique populares homines ad apparanda plebi prandia, eamque liberalitate ſua delenie ndam abuſi fortaſſe ſunt: vel ad ejus exemplum decimæ non tam deo, quam populo datæ ſunt.

Ne M. quidem Seio.] L. F.

eſt, quod in caritate aſſe modium populo dedit. Magna enim ſe, et inveterata invidia, nec turpi 4 jactura, quando erat ædilis, nec maxima liberavit. Sed honori ſummo nuper noſtro Miloni fuit, qui gladiatoribus emtis rei publicæ cauſſa,

equiti Rom. diviti. Quæſtor fuit cum Q. Hortenſio, Sulla iterum conſule, poſt tribunus pl. et ſecundum Plin. lib. xv. c. 1. ni fallor, L. Lucullo conſule ædilis curulis, quo in honore et frumentum et oleum vili admodum pretio dedit.

In caritate.] Vocabulum *annonæ* ex orationis contextu commode intelligitur, quemadmodum in Verr. iii. 93. "Biennium provinciam obtinuit, cum alter annus in vilitate, alter in ſumma caritate fuerit." Pro Dom. c. 5. "Erat igitur et præſens caritas, et futura fames."

Aſſe modium populo dedit.] Vendidit frumenti modium aſſe. *Modius* frumenti menſura erat xxv. librarum Romanarum, vel paullo plus minuſve pro frumenti qualitate, (vide Plin. lib. xviii. c. 7.) capiebatque xvi. ſextarios. Servi quaternos modios frumenti in menſem accipiebant, adeoque ſinguli modii in ſeptenos vel octonos dies ſufficiebant. Hunc frumenti modium *aſſe dedit*, id eſt, numo æreo noſtris *cruciatis* fere pari. Nam x. aſſes in denarium redibant, cui xii. cruciati reſpondere creduntur. Vid. ſupra xvi. 7.

Quando erat ædilis.] Ædili hæc largitio turpis non erat, tum quod ad ædilium curam annona pertinebat, tum quia talia munera ab ædilibus poſtulabantur. Conf. ſupra c. xvi. 10. Liv. xxv. 2. 8. "Ædilicia largitio hæc fuit. Ludi Romani pro temporis illius copiis magnifice facti, et congii olei in vicos [Periz. legendum cenſet *viros*] ſingulos dati." Ita frumenti modios ſingulos populo ab ædilibus, modo quaternis, modo binis æris, diviſos commemorat idem hiſtoricus xxx. 26. 6. xxxi. 4. 5. et c. l. 1. xxxiii. 42. 8. Tali venditione autem pudori conſulebatur eorum, qui donatum accipere nolebant.

4. *Noſtro Miloni.*] Qui cum Ciceronem ſibi quacumque ratione defendendum ſtatuiſſet, ut Clodio reſiſtere poſſet, qui gladiatorum ſibi manum comparaverat, et ipſe eorum ſe præſidio inſtruxit, et vim vi a republica repulit.

Qui gladiatoribus.] Elegans pronominis *qui* hic uſus eſt. Cic. Epiſt. ad Diverſ. i. 9. 31. "Illud quidem certe noſtrum conſilium jure laudandum eſt, qui meos cives—ſervis armatis objici noluerim." In Catil. iii. 9. extr. "Id nonne divinitus factum eſſe putatis? præſertim qui nos non pugnando, ſed tacendo ſuperare potuerunt." Salluſt. Or. Lep. n. 16. "Verum ego ſeditioſus, uti

quæ ſalute noſtra continebatur, omnes P. Clodii
5 conatus furoreſque compreſſit. Cauſſa igitur largitionis eſt, ſi aut neceſſe eſt, aut utile. In his autem ipſis mediocritatis regula optima eſt.
6 L. quidem Philippus Q. F. magno vir ingenio in primiſque clarus, gloriari ſolebat, ſe ſine ullo munere adeptum eſſe omnia, quæ haberentur
7 ampliſſima. Dicebat idem Cotta, Curio. Nobis quoque licet in hoc quodam modo gloriari. Nam pro amplitudine honorum, quos cunctis ſuffragiis adepti ſumus noſtro quidem anno,

Sulla ait, qui præmia turbarum queror." Phædr. i. 12. 13. "O me infelicem, qui nunc demum intelligo." Conf. infra iii. 31. 8.

Quæ ſalute noſtra continebatur.] Quam me ſalvo ſalvam fore videbat Clodius, me everſo ipſam quoque facile ſe everſurum ſperabat.

6. *L. quidem Philippus.*] Familiæ Marciæ orator egregius, (de quo dictum lib. i. 30. 9.) Conſul fuit a. 662, cum Sex. Julio Cæſare, et cenſor factus eſt a. 667. vide infra ad c. xxi. 6. Cicero hic de mortuo loquitur. Hujus filius Catonis Uticenſis ſocer fuit, Auguſti vitricus.

Cotta.] Etiam ſi Cicero Cottam, quod alibi etiam fecit, ſine prænomine appellavit, non tamen nec filio, nec cuiquam attento illius ætatis lectori obſcurum eſſe potuit, alium quam C. Cottam, ſummum oratorem, et cujus maxima familiaritate uſus fuerat, intelligi non debere. Is C. Cotta coſ. fuit a. 678, qui quum ex conſulatu Galliam ſortitus, exque ea provincia triumphaturus eſſet, ante diem triumphi mortuus eſt. Curionem vero anno 700 deceſſiſſe, eoque C. Cottæ pluribus annis ſuperſtitem fuiſſe, ex Cic. ad Diverſ. ii. 2. diſcimus, eamdemque ob cauſſam Cicero Cottam prius, quam Curionem appellat. Verbum *dicebat* manifeſte indicat, de mortuis ſermonem eſſe. Nomina propria ἀσυνδέτως componere, ſollemne Ciceroni fuit. Neque id ſolum, ubi plures homines enumerantur, ſed in duobus etiam fecit. Ita Brut. c. 74, *Mitto C. Lælium, P. Scipionem.*

Curio.] C. Scribonius Curio orator, conſul a. 677. cum Cn. Octavio, ejus Curionis pater, qui belli civilis poſtea fax fuit.

7. *Noſtro quidem anno.*] *Suo anno* honores petit et conſequitur, qui juſta ætate et eo anno, qui legibus conſtitutus eſt, am-

quod contigit eorum nemini, quos modo nominavi, ſane exiguus ſumtus ædilitatis fuit. At- 8
que etiam illæ impenſæ meliores, muri, navalia, portus, aquarum ductus, omniaque, quæ ad uſum rei publicæ pertinent. Quamquam, quod præ- 9
ſens tamquam in manum datur, jucundius eſt: tamen hæc in poſterum gratiora. Theatra, 10
porticus, nova templa, verecundius reprehendo, propter Pompeium: ſed doctiſſimi non probant, ut et hic ipſe Panætius, quem multum in his libris ſecutus ſum, non interpretatus: et Pha- 11
lereus Demetrius, qui Periclem, principem Græciæ, vituperat, quod tantam pecuniam in præclara illa propylæa conjecerit. Sed de hoc

bit et obtinet, ut Cicero, qui anno ætatis 31. quæſtor, a. 38. ædilis, a. 41. prætor, et a. 44. conſul factus eſt. Vide Orat. Agrar. ii. c. 2. pr.

8. *Navalia.*] Loca munita et tecta, ubi in ſicco ſtant naves e mari ſubductæ, Græcis *νεώρια.*

Omniaque quæ.] Vid. lib. i. 4. pr.

9. *In poſterum.*] Poſtero tempore, apud poſteros.

10. *Theatra, porticus.*] Quæ voluptati, non neceſſitati, inſerviunt.

Nova templa.] Vetera templa conſervanda putat, numerum eorum augeri, novaſque ſuperſtitiones, externas præſertim, in rempubl. invehi, cum pleriſque Romanis inutile cenſet.

Verecundius reprehendo.] Etſi Pompeius hoc tempore non ſupererat, ſanctior tamen ejus memoria erat Ciceroni, quam ut ejus acta ſine gravi cauſa reprehenderet, et in hoc Cæſarianis gratificaretur. Pompeius autem novum theatrum exſtruxerat, idque templis et porticibus exornaverat parum utique neceſſariis.

Doctiſſimi.] Summi philoſophi.

11. *Phalereus Demetrius.*] Demetrius *Phalereus* cognomine, *ὁ Φαληρεύς*. Vid. i. 1. 6. De Pericle i. 30. 10.

Propylæa.] Græci *προπύλαια* vocant *veſtibula*, qualia Pericles templo Palladis, quod in arce erat Athenarum, adjecerat, per quæ quinque aditus in illud urbis præſidium patebant. Eorum claves ſinguli archontes ſingulis tantum diebus adſervandas habebant, ne tyrannidis adfectandæ poteſtas

geuere toto, in iis libris, quos de re publica
12 ſcripſi, diligenter eſt diſputatum. Tota igitur
ratio talium largitionum genere vitioſa eſt, tem-
poribus neceſſaria; et tum ipſa et ad facultates
accommodanda, et mediocritate moderanda
eſt.

1 XVIII. In illo autem altero genere largien-
di, quod a liberalitate proficiſcitur, non uno
modo in diſparibus cauſſis affecti eſſe debemus.
2 Alia cauſſa eſt ejus, qui calamitate premitur,
et ejus, qui res meliores quærit, nullis ſuis re-
3 bus adverſis. Propenſior benignitas eſſe debe-
bit in calamitoſos, niſi forte erunt digni calami-
tate. In iis tamen, qui ſe adjuvari volent, non
ut ne affligantur, ſed ut altiorem gradum ad-
ſcendant, reſtricti omnino eſſe nullo modo de-
bemus: ſed in deligendis idoneis judicium

eſſet: eaſque qui adſervabant ἐπιστάται dicebantur. In hæc Pericles bis mille ac duodecim talenta inſumſerat.

12. *Tota igitur ratio.*] Tota hæc largiendi ſpecies per ſe vitioſa, aliquando tamen, temporibus eas poſcentibus, neceſſaria eſt. Vid. ad lib. i. 10. 3.

XVIII. 1. *Altero genere largiendi.*] De primo genere, quod prodigorum eſt, dixit cap. 16. et 17. nunc de liberalibus agit.

In diſparibus cauſſis.] Non eodem modo erga omnes affecti eſſe debemus, quorum diverſa eſt ratio, cumque alia eſt rerum περίστασις.

2. *Qui res meliores quærit.*] Qui rem ſuam familiarem aut dignitatem augere cupit, qui ad altiorem gradum enititur.

3. *In iis.*] In eos, qui rerum ſuarum ſtatum rectius conſtituere volunt, non debemus eſſe minus liberales. Lib. iii. ep. viii. 28. "Cum et natura ſemper ad largiendum ex alieno fuerim reſtrictior." Quidam *in eos* maluerunt; ſed Cicero lib. iii. ep. viii. 8. "Studia mihi eorum placere, quod *in te bene merito* grati eſſent." Nepos Phoc. c. 4. extr. "In *hoc* tantum fuit odium multitudinis, ut nemo auſus ſit eum liber ſepelire."

et diligentiam adhibere. Nam præclare Ennius:

Benefacta male locata, malefacta arbitror.

Quod autem tributum eſt bono viro et grato, 4
in eo cum ex ipſo fructus eſt, tum etiam ex
ceteris. Temeritate enim remota, gratiſſima 5
eſt liberalitas: eoque eam ſtudioſius plerique
laudant, quod ſummi cujuſque bonitas commune
perfugium eſt omnium. Danda igitur 6
opera eſt, ut iis beneficiis quam plurimos afficiamus,
quorum memoria liberis poſteriſque
prodatur, ut iis ingratis eſſe non liceat. Omnes 7
enim immemorem beneficii oderunt: eamque
injuriam in deterrenda liberalitate ſibi etiam
fieri: eumque, qui faciat, communem hoſtem
tenuiorum putant. Atque hæc benignitas etiam 8
rei publicæ eſt utilis, redimi e ſervitute captos,
locupletari tenuiores: quod quidem vulgo ſolitum
fieri ab ordine noſtro in oratione Craſſi

4. *In eo cum ex ipſo fructus eſt.*] *In eo* i. e. id cum fit, cum id tribuitur, fructus capitur cum ex ipſo bono viro, tum ex aliis. Vid. iii. 14. 10.

5. *Temeritate enim remota, gratiſſima eſt liberalitas.*] Si non temere largitus fueris et ſine dilectu, grata erit iis etiam, ad quos minime pertinet.

Commune perfugium.] Vid. cap. xx. 8.

6. *Memoria prodatur.*] Nep. Hannib. c. viii. 2. " De Magonis interitu duplex memoria prodita eſt."

Ut iis ingratis eſſe non liceat.] Ut non poſſint eſſe ingrati, niſi in omnium reprehenſionem incurrere velint.

7. *Eamque injuriam in deterrenda liberalitate.*] Eamque injuriam, dum liberalitas deterretur, i. e. liberales homines a benefaciendo deterrentur, ſibi etiam fieri putant.

8. *Ab ordine noſtro.*] Senatorio.

Craſſi.] L. Craſſi, de quo proxime c. xvi. 11.

9 ſcriptum copioſe videmus. Hanc ergo conſuetudinem benignitatis largitioni munerum longe antepono. Hæc eſt gravium hominum, atque magnorum : illa quaſi aſſentatorum populi, multitudinis levitatem voluptate quaſi titillantium.
10 Conveniet autem cum in dando munificum eſſe, tum in exigendo non acerbum; in omnique re contrahenda, vendendo, emendo, conducendo, locando, vicinitatibus et confiniis æquum et facilem, multa multis de jure ſuo cedentem : a litibus vero, quantum liceat, et neſcio an paullo plus etiam quam liceat, abhor-
11 rentem. Eſt enim non modo liberale, paullum non numquam de ſuo jure decedere, ſed inter-
12 dum etiam fructuoſum. Habenda autem ratio eſt rei familiaris, quam quidem dilabi ſinere, flagitioſum eſt : ſed ita, ut illiberalitatis avaritiæque abſit ſuſpicio.
13 Poſſe enim liberalitate uti, non ſpoliantem ſe patrimonio, nimirum is eſt

9. *Hanc ergo.*] Apud Lactantium vi. 12. 15. ubi Ciceronis hæc verba adlegata ſunt, legitur *Hanc ego*; atque ita Ciceronem ſcripſiſſe puto.

Quaſi aſſentatorum.] Particula *quaſi* pro *fere*, *plerumque* videtur accipienda eſſe. Ita Paradox. vi. 3. 7. " Quod ei generi poſſeſſionum minime quaſi noceri poſſit."

10. *Vicinitatibus.*] *Vicinitates* et *confinia* non ſunt *vicini* et *confines*, ſed illa domorum et prædiorum inter ſe contingentium communitas, quæ inter horum dominos intercedit. *Vicini* autem dicuntur, qui communi pariete, *confines* qui communi limite diſterminantur.

Quantum liceat.] Quantum ſine incommodo, rei familiaris et famæ detrimento fieri poſſit.

Neſcio an paullo plus.] Paullo plus fortaſſe, quam commode fieri poſſit.

11. *Liberale.*] Libero homine dignum.

12. *Flagitioſum eſt.*] Res familiaris neglecta ſatis cauſſæ eſt, cur non a publicæ tantum, ſed et a ſuæ rei adminiſtratione aliquis ſubmoveatur.

pecuniæ fructus maximus. Recte etiam a Theo- 14
phraſto eſt laudata hoſpitalitas. Eſt enim, ut mihi quidem videtur, valde decorum, patere domus hominum illuſtrium illuſtribus hoſpitibus: idque etiam rei publicæ eſt ornamento, homines externos hoc liberalitatis genere in urbe noſtra non egere. Eſt autem etiam ve- 15
hementer utile iis, qui honeſte poſſe multum volunt, per hoſpites apud externos populos valere opibus et gratia. Theophraſtus quidem 16
ſcribit, Cimonem Athenis etiam in ſuos curiales Laciadas hoſpitalem fuiſſe. Ita enim inſtituiſſe, et villicis imperaviſſe, ut omnia præberentur, quicumque Laciades in villam ſuam devertiſſet.

XIX. Quæ autem opera, non largitione, 1
beneficia dantur, hæc tum in univerſam rem publicam, tum in ſingulos cives conferuntur.
Nam in jure cavere, conſilio juvare, atque hoc 2

13. *Pecuniæ fructus.*] Cap. xvi. 4.

14. *Patere domus.*] Subſtantivi terminatio non mutanda.

15. *Honeſte poſſe multum.*] Qui, quantum licet, ſine malis artibus potentes eſſe volunt.

16. *Cimonem Athenis etiam.*] Mihi *etiam in ſuos curiales* copulandum videtur; niſi fortaſſe *Athenis etiam* factum eſt ex *Athenienſem*.

In ſuos curiales Laciadas.] *Curias* dicit Romanorum more quos Græci δήμους, *pagos*. Horum δήμων erant Athenienſibus clxxiv. iique omnes xii. φυλαῖς continebantur, quarum decimæ, τῇ φυλῇ Οἰνηΐδι inerat Λακία δῆμος. *Laciades* eſt Λακιάδης, qui eſt ex Λακίᾳ δήμῳ.

Ut omnia præberentur.] *Omnia præbet*, qui gratuito hoſpitio excipit. Quicumque Laciades in Cimonis villam ex aliquo itinere devertebat, domini ſumtu ibi pernoctare poterat.

XIX. 1. *In univerſam rem publicam.*] Ab iis, qui rei publ. vel armis, vel conſilio proſunt.

2. *In jure cavere.*] Rationem et formam conſulentibus

fcientiæ genere prodeffe quam plurimis, vehementer et ad opes augendas pertinet, et ad
3 gratiam. Itaque cum multa præclara majorum, tum quod optime conftituti juris civilis fummo femper in honore fuit cognitio atque interpre-
4 tatio: quam quidem ante hanc confufionem temporum in poffeffione fua principes retinuerunt: nunc ut honores, ut omnes dignitatis gradus, fic hujus fcientiæ fplendor deletus eft:
5 idque eo indignius, quod eo tempore hoc contigit, cum is effet, qui omnes fuperiores, quibus honore par effet, fcientia facile viciffet.
6 Hæc igitur opera, grata multis, et ad beneficiis
7 obftringendos homines accommodata. Atque huic arti finitima eft dicendi gravior facultas,

præfcribere, quam in contrahendis rebus et in actionibus forenfibus fequantur: petitorem, vel eum, unde petitur, confilio regere, ne juris infcientia peccet.

Ad opes augendas.] Non divitias magis, quam alios tuendi facultatem intelligit. Vid. i. 3. 7.

3. *Tum quod optime conftituti juris.*] Tum illud eft præclarum, quod juris fcientia femper in honore fuit. Vide verbofam juris fcientiæ commendationem lib. i. de Orat. c. 44. et 45. Aliter, ubi caufæ fervit, de eadem fentit pro Muren. c. 9. ad 13.

4. *Ante hanc confufionem temporum.*] Ante hæc tempora, quibus omnia confufa funt; dum priftinus honos, et hominibus et rebus detractus, iis datus eft, quibus non debetur.

In poffeffione fua principes retinuerunt.] Nam juris interpretes olim patricii tantum erant.

5. *Contigit.*] Accidit, de re non optata. Vid. xiv. 12.

Cum is effet.] Cum is viveret. Servium Sulpicium Rufum, confulem a. 702, intelligit, fummum horum temporum jure confultum, Tullio perfamiliarem (Ep. ad Div. lib. 4. et 13.) licet eum adolefcentem Cicero conful orat. pro Murena repulerit.

7. *Finitima eft.*] Conjuncta, proxima.

Dicendi—gratior.] Eloquentia apud Romanos majore in honore fuit, quam juris fcientia: quippe quæ et plus in-

et gratior, et ornatior. Quid enim eloquentia præstabilius, vel admiratione audientium, vel spe indigentium, vel eorum, qui defensi sunt, gratia? Huic ergo a majoribus nostris est in 8
toga dignitatis principatus datus. Diserti igi- 9
tur hominis, et facile laborantis, quodque in patriis est moribus, multorum caussas, et non gravate, et gratuito defendentis beneficia et patrocinia late patent. Admonebat me res, ut 10
hoc quoque loco intermissionem eloquentiæ, ne dicam interitum, deplorarem: ni vererer, ne de me ipso aliquid viderer queri. Sed tamen videmus, quibus exstinctis oratoribus, quam

genii postulabat, et plures sibi beneficiis obstringebat, quorum fortunas, dignitatem, famam et vitam tuebatur; denique multos ad honores sola provehebat.

Admiratione audientium, vel spe indigentium.] Nulla enim ars est, quam magis admirentur, qui audiunt; nulla, quam ii, qui ejus præsidio indigent, ad propulsanda pericula plus valere credant.

8. *In toga.*] Addidit hoc Cicero, ne eloquentiam, pacis artem, qua togati cives Rom. utebantur, militari virtuti præferre videretur; quam sententiam illud *Concedat laurea laudi!* non impugnat.

9. *Facile laborantis.*] *Libenter* laborantis. Epist. ii. 16. 6. "Quod autem in maritimis facillime sum, moveo nonnullis suspicionem, velle me navigare." iv. 4. 2. "Sed tamen idem facile cedo tuorum scriptorum subtilitati et elegantiæ."

Gratuito defendentis.] Antea patrio more gratuitam patroni præstabant operam: postea, labente illo, lex Cincia lata est, qua cautum, ne quis ob causam orandam mercedem pacisceretur, aut munera acciperet.

10. *Ne dicam interitum.*] Id est, *prope dixerim, interitum.* Si *interitum* dixisset, omnem spem eloquentiæ reparandæ exclusisset. Melius vero ominaturus *intermissionem* vocat, quasi eloquentia ad tempus ita interquieverit, ut aliquando reviviscere possit.

De me ipso.] Qui eloquentiæ tanta ornamenta debeo, eaque curia, foro, rostris pulsa, minore dignitate sum, jamque minus regnare videor.

Quibus, exstinctis oratoribus, quam.] Hoc loquendi genus habes apud Corn. Nep. Attic.

in paucis ſpes, quanto in paucioribus facultas,
11 quam in multis ſit audacia. Cum autem omnes non poſſint, ne multi quidem, aut juris periti eſſe, aut diſerti: licet tamen opera prodeſſe multis, beneficia petentem, commendantem judicibus et magiſtratibus, vigilantem pro re alterius, eos ipſos, qui aut conſuluntur, aut defendunt, rogantem: quod qui faciunt, plurimum gratiæ conſequuntur, latiſſimeque eorum
12 manat induſtria. Jam illud non ſunt admonendi (eſt enim in promtu) ut animum advertant, cum juvare alios velint, ne quos offendant.
13 Sæpe enim aut eos lædunt, quos non debent: aut eos, quos non expedit. Si imprudentes,
14 negligentiæ eſt: ſi ſcientes, temeritatis. Utendum etiam eſt excuſatione adverſus eos, quos

xviii. 3. "Notans, qui a quo ortus quos honores, quibuſque temporibus cepiſſet."

In paucis ſpes.] Quam pauci adoleſcentes ſint, quos priorum oratorum ſimiles futuros ſperare poſſis.

Quam in multis ſit audacia.] Non *audacia opprimendi alios*, ſed patrocinia ſuſcipiendi et cauſſas defendendi.

11. *Beneficia petentem.*] Quæ iis, quibus petis, conferantur ab aliis. *Beneficia* ſunt vel publica vel privata. Hic publica maxime intelligo, id eſt, vel magiſtratus urbanos, populi beneficio dari ſolitos, quos ſæpe *beneficia* Cicero vocat; vel militares honores, quibus a proconſulibus et proprætoribus ad ærarium delati ornabantur. Verbo *licet* paullo ante alium caſum (*multis*) adjecerat. Hic *prodeſſe* jungas accuſativo *petentem*, ut lib. i. cap. 26. extr. "Hæc præſcripta ſervantem licet magnifice, graviter animoſeque vivere."

Commendantem judicibus et magiſtratibus.] Hujus rei exempla habes apud Cicer. Epiſt. i. 9. 58. Senec. de Brevit. Vit. c. 6. Plin. Epiſt. iii. 20. 5.

Qui aut conſuluntur aut defendunt.] Jureconſulti.

Latiſſimeque manat.] Late ſpargitur, vulgatur, multorum ſermone celebratur.

14. *Adverſus eos.*] Erga. Vide i. c. 11. pr.

invitus offendas, quacumque poſſis, quare id,
quod feceris, neceſſe fuerit, nec aliter facere
potueris: ceteriſque operis et officiis erit id,
quod violatum eſt, compenſandum.

XX. Sed cum in hominibus juvandis aut 1
mores ſpectari, aut fortuna ſoleat: dictu qui-
dem eſt proclive, itaque vulgo loquuntur, ſe in
beneficiis collocandis mores hominum, non for-
tunam ſequi. Honeſta oratio eſt: ſed quis eſt 2
tandem, qui inopis, et optimi viri cauſſæ non
anteponat, in opera danda, gratiam fortunati et
potentis? A quo enim expeditior et celerior 3
remuneratio fore videtur, in eum fere eſt vo-
luntas noſtra propenſior. Sed animadverten- 4
dum eſt diligentius, quæ natura rerum ſit: ni-
mirum enim inops ille, ſi bonus eſt vir, etiam
ſi referre gratiam non poteſt, habere certe pot-
eſt. Commode autem, quicumque dixit, pe- 5

Quacumque poſſis.] Placet *poſſit*, ut intelligatur *fieri*, quæ ellipſis Ciceroni familiaris eſt. Epiſt. xiv. 1. 9. "Amor in omnes nos tantus eſt, ut nihil ſupra poſſit." xvi. 19. 1. "Demetrium redde noſtrum, et aliud, ſi quid poteſt, boni." Infra c. xxi. 3. "Danda eſt opera omnino, ſi poſſit." Vid. iii. 10. 8.

XX. 1. *Dictu quidem eſt proclive.*] Dictu eſt facilius, quam factu. *Itaque* eſt, et ita. Nep. Alcib. iv. 2. "Inimici illud tempus exſpectandum decreverunt, quo exiſſet.—Itaque fecerunt."

Honeſta oratio eſt.] Verba horum hominum probanda ſunt; ſed ipſi ea factis refutant. Sic Terent. i. Andr. i. 114.

2. *Inopis et optimi.*] *Inopis, et* quidem *optimi viri*, (ſupra xvi. 10.) vel *et* tamen *optimi viri*. Poſtea n. 8. *Inopem, probum* tamen *et modeſtum*.

Fortunati.] A ſola fortuna, non a moribus etiam commendati.

3. *In eum fere.*] Hic *fere* eſt, *plerumque*.

5. *Commode autem.*] Apte, eleganter, ſcite.

Quicumque dixit.] Quem primum hæc ſententia auctorem

cuniam qui habeat, non reddidiſſe: qui reddiderit, non habere: gratiam autem et qui retu-
6 lerit, habere: et qui habeat, retuliſſe. At, qui ſe locupletes, honoratos, beatos putant, ii ne obligari quidem beneficio volunt. Quin etiam beneficium ſe dediſſe arbitrantur, cum ipſi quamvis magnum aliquod acceperint: atque etiam a ſe aut poſtulari, aut exſpectari aliquid ſuſpicantur: patrocinio vero ſe uſos et clientes
7 appellari, mortis inſtar putant. At vero ille tenuis, cum, quidquid factum ſit, ſe ſpectatum, non fortunam putat, non modo illi, qui eſt meritus, ſed etiam illis, a quibus exſpectat (eget enim multis) gratum ſe videri ſtudet: neque vero verbis auget ſuum munus, ſi quo forte fun-
8 gitur, ſed etiam extenuat. Videndumque illud eſt, quod ſi opulentum fortunatumque defenderis, in uno illo, aut forte in liberis ejus ma-

habeat, non conſtat. Duobus aliis locis Cicero eam retulit, pro Plancio c. 28. et poſt redit. ad Q. c. 9. Luſus eſt in verbo *habere*. Aliter *pecunia*, aliter *gratia habetur*. *Pecuniam qui habet* ab aliquo mutuam, *non reddit* eam, quamdiu *habet*; cum vero *reddidit*, eam *habere* deſinit: *gratiam* autem et is, qui *retulit*, *habet*, (dum gratum animum retinet) et *qui habet* (grato in bene meritos animo eſt) eam *retulit* et quodam modo exſolvit.

6. *Quamvis magnum.*] Quantumvis magnum. Vid. i. 25. 5.

Patrocinio vero.] Ita intellige: *patrocinio ſe* aliorum *uſos* eſſe, *aut* adeo *clientes appellari*, *mortis inſtar putant*.

7. *Qui eſt meritus.*] Qui beneficium dedit.

A quibus exſpectat.] Similia beneficia.

Gratum ſe videri ſtudet.] Salluſt. Cat. pr. "Qui ſeſe ſtudent præſtare ceteris animalibus." Sic "Se volunt videri," cap. xxii. 9.

8. *Videndumque illud eſt quod.*] De hac conſtructione vid. lib. i. c. 12. pr.

In uno illo, aut forte in liberis ejus manet gratia.] Unus ille, aut ſummum ejus liberi ſe gratos præſtant.

net gratia: ſin autem inopem, probum tamen et modeſtum, omnes non improbi humiles (quæ magna in populo multitudo eſt) præſidium ſibi paratum vident. Quam ob rem melius apud 9
bonos, quam apud fortunatos, beneficium collocari puto. Danda omnino opera eſt, ut omni 10
generi ſatis facere poſſimus. Sed ſi res in contentionem veniet, nimirum Themiſtocles eſt auctor adhibendus; qui cum conſuleretur, utrum bono viro pauperi, an minus probato diviti filiam collocaret: 'Ego vero,' inquit, 'malo virum, qui pecunia egeat, quam pecu-

Probum tamen et modeſtum.] Latini *probum* dicunt, qui modum in rebus ſervat, *improbum* qui modum tranſit. Hinc *probus* eſt modeſtus, *improbus* impudens, inſatiabilis.

10. *Si res in contentionem veniet.*] Si duo inter ſe erunt comparandi, et uter præferendus ſit, quæretur. Quod Cicero dixit *ſi veniet*, perinde eſt, ac ſi dixiſſet *quoties veniet.* Loquutus eſt hoc loco non aliter, quam de Invent. i. 32. "Si negabitur, aut oſtendenda eſt ſimilitudo earum rerum, quæ ante conceſſæ ſunt, aut alia utendum inductione. Si concedetur, concludenda eſt argumentatio. Si tacebitur, aut elicienda eſt reſponſio, aut," cet. Supra i. 15. 4. "Sin erunt merita—major quædam cura adhibenda eſt." Sic ſæpe alibi.

Themiſtocles eſt auctor adhibendus.] Themiſtoclis judicium eſt ſequendum. Valer. Max. lib. vii. c. 2. extr. 9. "Unicæ filiæ pater Themiſtoclem conſuiebat, utrum eam pauperi, ſed ornato, an locupleti, ſed parum probato collocaret. Cui is, malo, inquit, virum pecunia, quam pecuniam viro, indigentem." Paullo aliter Plutarch. in Themiſtoc. p. 121. *Τῶν μνωμένων αὐτοῦ τὴν θυγατέρα τὸν ἐπιεικῆ τοῦ πλουσίου προκρίνας, ἔφη, ζητεῖν ἄνδρα χρημάτων δεόμενον μᾶλλον, ἢ χρήματα ἀνδρός.* Ex illis, qui filiæ ſuæ nuptias ambirent, cum probum prætuliſſet pecunioſo, ait, virum ſe quærere potius, qui pecunia egeret, quam pecuniam, quæ viro.

Utrum collocaret.] Collocare deberet. Nep. Eum. cap. 6. "Ad hunc Olympias cum litteras et nuntios miſiſſet conſultum, utrum repetitum Macedoniam veniret, [venire melius eſſet] et eas res occuparet."

An minus probato.] Vulgus *utrum, aut* recte dici putat. Aliter Cicero.

11 niam, quæ viro.' Sed corrupti mores depravatique ſunt admiratione divitiarum: quarum magnitudo quid ad unumquemque noſtrum
12 pertinet? Illum fortaſſe adjuvat, qui habet: ne id quidem ſemper: ſed fac juvare; utentior
13 ſane ſit; honeſtior vero quo modo? Quod ſi etiam bonus erit vir, ne impediant divitiæ, quo minus juvetur, modo ne adjuvent: ſitque omne judicium, non quam locuples, ſed qualis quiſ-
14 que ſit. Extremum autem præceptum in beneficiis, operaque danda eſt, ne quid contra æqui-

11. *Quid ad unumquemque noſtrum pertinet.*] Quid divitiarum alienarum magnitudo ad nos pertinet? quid ea momenti habet in ferendo de hominum dignitate judicio?

12. *Utentior.*] *Utentior* ille eſt, qui pleniore pecunia fruitur, ex eaque plus impendit, et ſumtus majores facit. Hac ſignificatione verbi *utor* dixit Cic. Læl. vi. 9. "Ceteræ res, quæ expetuntur, opportunæ ſunt ſingulæ rebus fere ſingulis: divitiæ, ut utare: opes, ut colare." Horat. i. ep. 7. 57.

Et properare loco, et ceſſare; et quærere, et uti.

Rutil. Lup. de Fig. Sent. et Eloc. i. 5. "Proculeius cum filium ſuum moneret et hortaretur, audacter ex bonis ipſius ſumtum faceret, quas in res vellet atque opus eſſet: nec tum denique ſperaret libertatem licentiamque utendi futuram, cum pater diſceſſiſſet, cui vivo patre promiſſe omnia licerent."

13. *Ne impediant divitiæ.*] Id eſt, concedi fortaſſe queat, divitias impedire non debere, quo minus juvetur: ſed non ob id unum juvandus eſt, quod pleriſque aliis præſtat opibus. Hic uſus eſt particulæ *ne* in conceſſionibus negativis. Or. xxix. 101. "Nemo is, inquies, umquam fuit. Ne fuerit."

Modo ne.] Quemadmodum *modo ut* pro dummodo, ita *modo ne* pro dummodo non, eleganter dicitur. Acad. Quæſt. iv. 43. "Modo ne quis illud tam ineruditum abſurdumque reſpondeat." Læl. xvii. 1. "Modo ne ſumma turpitudo ſequatur." Ad Diverſ. ep. vii. 1. princ. "Modo ut tibi conſtiterit fructus otii tui." Vide ſupra i. 25. 13.

Sitque omne judicium.] Id tantum conſideretur, qui mores cujuſque non quæ divitiæ ſint.

14. *In beneficiis, operaque danda.*] In beneficiis, quæ ex opera danda conſtant, extremo loco præcipiendum eſt.

tatem contendas, ne quid pro injuria. Funda-
mentum enim perpetuæ commendationis et fa-
mæ eſt juſtitia, ſine qua nihil poteſt eſſe laudabile.
XXI. Sed quoniam de eo genere beneficio- 1
rum dictum eſt, quæ ad ſingulos ſpectant: de-
inceps de iis, quæ ad univerſos, quæque ad rem
publicam pertinent, diſputandum eſt. Eorum 2
autem ipſorum partim ejuſmodi ſunt, ut ad
univerſos cives pertineant, partim ſingulos ut
attingant, quæ ſunt etiam gratiora. Danda 3
opera eſt omnino, ſi poſſit, utriſque, nec minus,
ut etiam ſingulis conſulatur: ſed ita, ut ea res
aut proſit, aut certe ne obſit rei publicæ. C. 4
Gracchi frumentaria magna largitio; exhaurie-

Ne quid pro injuria.] Ne amicum injuſte in alios facientem adjuves aut defendas.

XXI. 1. *Quæ ad ſingulos ſpectant.*] Quæ a ſingulis, a privatis proficiſcuntur.

Quæ ad univerſos.] Quæ a magiſtratibus, qui perſonam civitatis ſuſtinent, exſpectari poſſunt.

2. *Eorum autem ipſorum partim.*] Aliqua. Vide i. 7. 10.

Pertineant.] Conferantur in univerſos, in totam civitatem, ita tamen, ut ſinguli nihil inde ferant. Ut ſi quis agris, viris, vectigalibus imperium augeat.

Singulos ut attingant.] Non paucos, ſed omnes, ita ut *ſinguli* eorum beneficiorum participes fiant: quod fit in frumentariis largitionibus, congiariis, viſcerationibus. Atque hæc gratiora eſſe dicit.

3. *Si poſſit, utriſque, nec minus.*] Danda eſt opera, *utriſque conſulatur*, univerſis ſcilicet et ſingulis. Primam curam eſſe vult, ut univerſis pariter ac ſingulis, ſi id fieri poſſit, conſulatur: non minus tamen, ut et ſingulis ſubveniatur ſeparatim, cum imperium non augetur.

Ut ea res—ne obſit.] *Ut ne* Ciceroni perfamiliare eſt. Ita epiſt. xiii. 8. " Ego te plane rogo,—ut Albinio parcas, prædia Laberiana ne attingas."

4. *Frumentaria largitio.*] Sempronia C. Gracchi tribunicia lex (lata a. 630.) de frumento, pauperibus ſemiſſibus et trientibus diſtribuendo, jubebat, ut frumentum publice emeretur, ſinguliſque menſibus per ſingulas tribus viliſſimo pretio plebi divideretur: eratque locus Romæ conſtitutus, in quo frumentum publicum aſſervabatur una cum legibus

bat igitur ærarium: modica M. Octavii, et rei publicæ tolerabilis, et plebi neceſſaria. Ergo
5 et civibus, et rei publicæ ſalutaris. In primis autem videndum erit ei, qui rem publicam adminiſtrabit, ut ſuum quiſque teneat, neque de
6 bonis privatorum publice deminutio fiat. Perniciofe enim Philippus in tribunatu, cum legem agrariam ferret, quam tamen antiquari facile paſſus eſt, et in eo vehementer ſe moderatum præbuit: ſed cum in agendo multa populariter, tum illud male, non eſſe in civitate duo
7 milia hominum, qui rem haberent. Capitalis

frumentariis, qui dicebatur *horrea Sempronia*.

Modica M. Octavii.] Fuit is Tib. Gracchi in tribunatu collega a. 620. frumentariæ ejus largitioni adverſarius: quam tamen non totam ſuſtulit, ſed tantum moderatus eſt, ut majus pretium in ſingulos modios ſtatueret; minoris tamen, quam emtum eſſet, eſurienti populo venderet. De Octavio vid. Cicer. in Brut. c. 62.

Plebi neceſſaria.] In magna annonæ caritate.

5. *Publice deminutio fiat.*] Ne publica auctoritate pauperiores fiant privati, et civium facultates exæquentur.

6. *Philippus.*] L. Marcius Philippus, trib. pl. a. 649. de quo ad c. xvii. 6. et iii. 22. 6.

Legem agrariam ferret.] Ferret, ſed non perferret. Rogationem quidem ad populum tulit: ea vero accepta non eſt. *Antiquari*, rejici, ſuffragiis populi repudiari.

Sed cum.] Quæ vis ſit hujus conjunctionis poſt parentheſin, dixi i. 1. 3.

Duo milia.] Scripſi *milia*, uno *L*. Grammaticorum priſcorum et monumentorum teſtimoniis nunc addo Plinii auctoritatem e Pompeii commento artis Donati, ubi hæc diſputantur: "Quæſitum eſt hoc ipſum, utrum MILLE diceremus, an MILE? id eſt, utrum per geminum L, an per unum? Sed Plinius Secundus in libris dubii ſermonis ita expreſſit. 'Mille non debemus aliter dicere, niſi per geminum L.' Et quid facimus de numero plurali? Quomodo habemus dicere, dicit: 'In numero plurali unum L ponere debemus et dicere MILIA, ut eſt Milia multa dare leto.'"

Qui rem haberent.] Quibus ad honeſte vivendum ſatis eſſet, qui ex ſua re familiari ſe ſuoſque alere poſſent.

7. *Capitalis oratio.*] *Capitalis* dicitur, quod perniciofa erat

oratio, et ad æquationem bonorum pertinens:
qua peſte quæ poteſt eſſe major? Hanc enim 8
ob cauſſam maxime, ut ſua tenerent, res pub-
licæ civitateſque conſtitutæ ſunt. Nam etſi 9
duce natura congregabantur homines, tamen
ſpe cuſtodiæ rerum ſuarum urbium præſidia
quærebant. Danda etiam opera eſt, ne, quod 10
apud majores noſtros ſæpe fiebat, propter æra-
rii tenuitatem aſſiduitatemque bellorum, tri-
butum ſit conferendum: idque ne eveniat,
multo ante erit providendum. Sin quæ neceſ- 11
ſitas hujus muneris alicui rei publicæ obvenerit
(malo enim, quam noſtræ ominari; neque tan-
tum de noſtra, ſed de omni re publica diſputo)
danda erit opera, ut omnes intelligant, ſi ſalvi

civitati, cum nihil aliud ſpectaret, quam bonorum æquationem. Hoc enim volebat intelligi, paucos eſſe divites: ceteram multitudinem inopia laborare, ideoque viam aliquam ineundam eſſe, qua tenuioribus conſuleretur; eripienda aliis eſſe, quæ his darentur. Eadem res jam antea ſæpe tentata fuerat.

8. *Ut ſua tenerent.*] *Sua* Ciceroni ſæpe *propria* ſignificare, obſervatum eſt i. 7. et 31.

9. *Duce natura congregabantur.*] Vid. lib. i. 44. 7.

10. *Ærarii tenuitatem.*] Inopiam. Exigua enim primis temporibus erant imperii vectigalia.

11. *Neceſſitas hujus muneris.*] *Munera* ſunt onera, quæ civibus imperantur: quæ et *munia* dicuntur, unde *municipes*, qui ea onera ſuſtinent, et *immunes* qui his ferendis carent. Cicero Agrar. ii. contra Rull. c. 17. "Imperabitur aliquid muneris: non recuſabunt."

Malo enim, quam noſtræ ominari.] Sententia requirebat, *Malo enim ita dicere, quam dicere, noſtræ reip. obvenerit.* Sed quia ſic quoque imperio R. male ominatus eſſet, dixit, quod idem ſignificaret, *malo enim, quam noſtræ ominari.* Statim pergit: Neque difficile fuit evitare omen illud infauſtum, quod hæc mea diſputatio non ad noſtram remp. tantum, ſed generatim ad omnes civitates pertinet.

De omni republica.] De univerſa republ. de toto genere, ut ſupra cap. xiii. 8.

12 eſſe velint, neceſſitati eſſe parendum. Atque
etiam omnes, qui rem publicam gubernabunt,
conſulere debebunt, ut earum rerum copia ſit,
13 quæ ſunt neceſſariæ: quarum qualis comparatio
fieri ſoleat, et debeat, non eſt neceſſe diſputare.
Eſt enim in promtu: tantum locus attingendus
14 fuit. Caput autem eſt in omni procuratione
negotii et muneris publici, ut avaritiæ pellatur
15 etiam minima ſuſpicio. 'Utinam,' inquit C.
Pontius Samnis, 'ad illa tempora me fortuna re-
ſervaſſet, et tum eſſem natus, ſi quando Romani
dona accipere cœpiſſent! *non eſſem paſſus diutius*
16 *eos imperare.*' Næ illi multa ſæcula exſpectanda
fuerunt: modo enim hoc malum in hanc rem
publicam invaſit. Itaque facile patior, tum

12. *Quæ ſunt neceſſariæ.*] In quibus princeps locus eſt annonæ.

13. *Comparatio.*] Quo modo parentur.

14. *Caput autem eſt.*] Præcipuum munus, primaria cura eſſe debet. Læl. c. xiii. 3. "Caput eſſe ad beate vivendum ſecuritatem."

15. *C. Pontius.*] C. Pontius Herennius, Samnitium imperator, qui Romanos ad furcas Caudinas ſub jugum miſit, ipſe poſtea captus, in triumpho ductus et ſecuri percuſſus a Q. Fabio Maximo Gurgite. Vide Liv. lib. ix. 2. Hæc vero dixit Pontius, cum M. Curius aurum a Samnitibus ſibi oblatum reſpuit.

16. *Næ illi multa ſæcula exſpectanda.*] Multa utique ſæcula (ætates hominum, quæ xxx. circiter annis conſtant) Pontio exſpectanda fuiſſe dicit, ſi ea demum ætate vivere voluiſſet, qua Romani dona accipere cœpiſſent. A Pontii vero morte, quæ incidit in a. 462. ad Hirtium et Panſam coſſ. (a. 710.) ante quem annum hæc Cicero ſcripſit, ſunt anni CCXLVII. Sed jam ante annos CV. prima de repetundis lex lata eſt: (vid. n. 17.) ſuperſunt igitur vix anni CXLII. qui inter Pontium et illam latam interfuerunt.

Modo enim.] Ab annis non ita multis, centum circiter ac paucioribus. Quemadmodum hic *modo*, ita alibi *mox*, *nuper*, *proxime*, de tempore non admodum brevi ſunt accipienda. Vid. Oudendorpius ad Sueton. Aug. c. 7. princ.

potius Pontium fuiſſe, ſi quidem in illo tantum
fuit. Nondum centum et decem anni ſunt, 17
cum de pecuniis repetundis a L. Piſone lata lex
eſt, nulla antea cum fuiſſet. At vero poſtea tot
leges, et proximæ quæque duriores: tot rei,
tot damnati, tantum Italicum bellum propter
judiciorum metum excitatum: tanta, ſublatis
legibus et judiciis, expilatio direptioque ſocio-
rum, ut imbecillitate aliorum, non noſtra vir-
tute valeamus.

XXII. Laudat Africanum Panætius, quod 1
fuerit abſtinens. Quid ni laudet? ſed in illo

Si quidem in illo tantum fuit.] Gloſſatoris eſt vox *roboris*. Sententia eſt, *ſi quidem in illo*, quod Pontius tum vixit, *tantum fuit*, ut in ea re populi R. imperium verteretur. Cic. Epiſt. ii. 8. "In eo mihi ſunt omnia." Lib. vi. ep. 10. "Quæ ſunt in fortuna, temporibus regentur." Curt. vii. 7. 27. "Quantum in uno te ſit, ſcio."

17. *Nondum centum et decem.*] L. Calpurnii Piſonis Frugi tribunatus incidit in a. 604. Cicero hæc ſcripſit a. 709. Ergo vix anni cv. interſunt. Lex ejus *de pecuniis repetundis* ab auctore *Lex Calpurnia* dicta eſt.

Italicum bellum.] Quod et *ſociale* dicitur: de quo Flor. lib. iii. c. 8. Liv. Epit. 71. Id excitatum eſſe ab iis ſignificat, qui repetundarum judicia metuerent. ii. 13. 12. Omnibus igitur modis nitebantur ſenatores a. 662, ut per M. Druſum, tribunum pl. ab equitibus ad ſe transferrent judicia. Is ut ſocios Latinos ſibi adjungeret, cauſſamque ſenatus ſuſceptam majoribus viribus tueretur contra equeſtrem ordinem, ſocios ſpe civitatis erexit.

Sublatis legibus.] Sullæ primum, tum Julii Cæſaris dictatura.

Imbecillitate aliorum.] Quia nemo eſt, qui Romanos vincere audeat, qui nunc quidem facile vinci poſſent.

XXII. 1. *Africanum.*] Scipionem Africanum minorem, cui Panætius familiaris fuit, et in pluribus expeditionibus comes hæſit.

Abſtinens.] Quod continuerit manus ab alienis, nihil aliis eripuerit, munera non acceperit. Placet ex optimo librorum meorum *quod fuerat abſtinens*. Repudiaverunt hanc ſcripturam homines, quibus falſo perſuaſum erat, poſt *quod* conjunctivum requiri. In Verr.

alia majora. Laus abſtinentiæ, non hominis eſt
2 ſolum, ſed etiam temporum illorum. Omni
Macedonum gaza, quæ fuit maxima, potitus
Paullus tantum in ærarium pecuniæ invexit, ut
unius imperatoris præda finem attulerit tribu-
torum : at hic nihil domum ſuam præter me-
3 moriam nominis ſempiternam detulit. Imita-
tus patrem Africanus, nihilo locupletior Car-
4 thagine everſa. Quid ? qui ejus collega fuit in
cenſura, L. Mummius, numquid copioſior, cum
copioſiſſimam urbem funditus ſuſtuliſſet ? Ita-

iv. 17. " Non tibi objicio, quod hominem, digniſſimum tuis moribus, ſpoliaſti." Vid. iii. 21. 4.

Non hominis eſt ſolum, ſed etiam temporum.] Sic in Verr. i. 21. " Ita enim tum æquabiliter omnes erant hujuſmodi, ut hæc laus eximiæ virtutis et innocentiæ non ſolum hominum, verum etiam temporum illorum eſſe videatur." Paucioribus verbis defungitur infra iii. 31. 2. " Iſta laus non eſt hominis, ſed temporum." Temporibus illis omnes erant abſtinentes, nec aliena quiſquam corripiebat. Non propria igitur Africani hæc laus fuit, ſed communis cum omnibus, quos illa ætas tulit.

2. *Macedonum gaza.*] Quam deſcribit Plutarchus in Æmilio Paullo p. 272. Vellei. Pat. lib. i. c. 9. Bis millies centies HS. ærario eo triumpho collatum ſcribit, id eſt, centies et quinquies centena millia florenorum, vel, ut vulgus loquitur, *decem milliones et quingenta millia florenorum*, vel paullo minus.

Paullus.] L. Æmilius Paullus, Africani minoris pater naturalis.

Finem attulerit tributorum.] Plutarchus in Æmilio Paullo p. 275. Tantum pecuniæ in ærarium intulit, ut populus uſque ad Hirtii et Panſæ conſulatum tributum conferre neceſſe non habuerit. Cicero vero hæc ſcripſit proximo ante eorum conſulatum anno.

3. *Patrem.*] Patrem naturalem, Paullum.

Nihili locupletior.] Qui nulla re locupletior fuit, poſtquam Carthaginem evertit.

4. *L. Mummius.*] Qui conſul, victis Achæis, Corinthum evertit. Vid. i. 11. 5. Vellei. Pat. lib. i. c. 13.

Copioſiſſimam urbem.] Corinthum, Græciæ lumen, auro, argento, ære refertam.

Italiam ornare.] Signis, tabulis, vaſis pretioſis.

liam ornare, quam domum ſuam, maluit: quam-
quam Italiâ ornata, domus ipſa mihi videtur
ornatior. Nullum igitur vitium tætrius eſt (ut 5
eo, unde egreſſa eſt, referat ſe oratio) quam
avaritia, præſertim in principibus rem publi-
cam gubernantibus. Habere enim quæſtui rem 6
publicam non modo turpe eſt, ſed ſceleratum
etiam et nefarium. Itaque quod Apollo Pythius 7
oraculo edidit, Spartam nulla re, niſi avaritia
perituram, id videtur non ſolum Lacedæmoniis,
ſed etiam omnibus opulentis populis prædixiſſe.
Nulla autem re conciliare facilius benivolen- 8
tiam multitudinis poſſunt ii, qui rei publicæ
præſunt, quam abſtinentia et continentia. Qui 9

5. *Unde egreſſa eſt.*] Cic. Bruto c. 21. "Ut egrederetur a propoſito ornandi cauſſa." Quinctilian. ii. 4. 15. "Sed ut eo revertar, unde ſum egreſſus." iv. 3. 12. "Hanc partem παρέκβασιν Græci vocant, Latini egreſſum, vel egreſſionem."

6. *Habere enim quæſtui rem publicam.*] Rei publicæ procuratione locupletari, publica in ſuam utilitatem convertere. Priſci Romani, honore contenti, de republ. nihil capiebant, nec reipubl. magis vectigalibus, quam ſuis, ſe ſuoſque alebant. Gratuitam tum quiſque reipubl. operam præſtabat, mercenariamque hanc, quam ſolam hodie novimus, ingenuis hominibus indignam putabat.

7. *Quod Apollo Pythius oraculo edidit.*] *Oraculum* eſt, non tantum reſponſum divinum, ſed etiam locus, unde reſponſa dantur. Unde *oraculo edi* vox dicitur, quæ ex templo emittitur. Cicero ad Brut. epiſt. 2. extr. "Hæc ex oraculo Apollinis Pythii edita tibi puta." Liv. lib. xxix. 10. "Reſponſum oraculo editum." Curt. lib. iii. 1. 16. "Editam eſſe oraculo ſortem." Vellei. Pat. lib. i. 10. 4. "Quæ vox, veluti oraculo emiſſa." Sortem illam, quam Apollo ediderat Alcameni et Theopompo regibus, his verbis adfert Scholiaſt. Ariſtoph. Ἁ φιλοχρηματία Σπάρταν ὀλεῖ, ἄλλο δὲ οὐδέν. Cicero, niſi fallor, Latino verſu expreſſam acceperat tali:

Sparte nulla re, niſi avaritia,
peritura eſt.

Numeros igitur poëticos etiam in oratione obliqua ſervavit.

8. *Abſtinentia et continentia.*] Hæ virtutes contrariæ omnino

vero populares se esse volunt, ob eamque caussam aut agrariam rem tentant, ut possessores suis sedibus pellantur, aut pecunias creditas debitoribus condonandas putant: ii labefactant fundamenta rei publicæ; concordiam primum, quæ esse non potest, cum aliis adimuntur, aliis condonantur pecuniæ: deinde æquitatem, quæ tollitur omnis, si habere suum cuique non licet.
10 Id enim est proprium (ut supra dixi) civitatis atque urbis, ut sit libera et non sollicita suæ rei
11 cujusque custodia. Atque in hac pernicie rei publicæ ne illam quidem consequuntur, quam
12 putant, gratiam. Nam cui res erepta est, est inimicus: cui data, etiam dissimulat, se accipere voluisse: et maxime in pecuniis creditis occultat suum gaudium, ne videatur non fuisse
13 solvendo. At vero ille, qui accipit injuriam, et

sunt *avaritiæ. Abstinentia* est a rebus alienis, *continentia* a suis. Ubi licet uti rebus tuis, sed tamen moderate uteris, *continens* es: *abstinens* vero, si non attigeris res alienas, etsi id fieri per te possit impune.

9. *Qui vero populares se esse volunt.*] Hoc priscis, et maxime Ciceroni familiare est. Supra xx. 7. "Gratum se videri studet." i. 19. 11. "Principemque se esse mavult, quam videri." xxxi. 9. "Affabilem et jucundum se esse volebat." Infra iii. 4. 4. "Qui bonos se viros haberi volunt." xvii. 9. "Quæ vult illa quidem videri, se esse prudentiam."

Agrariam rem tentant.] Leges agrarias ferre conantur, ut agri, quos alii possederunt, his erepti plebi dividantur.

Pecunias creditas.] Vide c. 23. extr.

10. *Ut supra dixi.*] Cap. xxi. 8.

Et non sollicita.] *Et non*, pro *nec*, observatum ad lib. i. 2. 6.

Suæ rei cujusque.] i. 7. 4.

11. *In hac pernicie.*] Cum hanc rem in reip. perniciem tentent, cum reipubl. ea plurimum noceant.

12. *Cui res erepta.*] Cui sua erepta sunt. *Res* de omni possessionum genere dicitur.

In pecuniis creditis.] Quæ novis tabulis condonantur.

13. *Et meminit.*] Memoriam

meminit, et præ ſe fert dolorem ſuum: nec, ſi
plures ſunt ii, quibus improbe datum eſt, quam
illi, quibus injuſte ademtum eſt, idcirco plus
etiam valent. Non enim numero hæc judican-
tur, ſed pondere. Quam autem habet æquita- 14
tem, ut agrum multis annis, aut etiam ſæculis,
ante poſſeſſum, qui nullum habuit, habeat: qui
autem habuit, amittat?

XXIII. Ac propter hoc injuriæ genus La- 1
cedæmonii Lyſandrum ephorum expulerunt;
Agin regem, quod numquam antea apud eos
acciderat, necaverunt. Exque eo tempore tantæ 2

injuriæ retinet; etiam ſi videatur æquo animo ferre.

Et præ ſe fert.] Quin etiam aliquando non diſſimulat dolorem, ſed eum vultu et verbis prodit.

Nec, ſi plures ſunt.] Et licet plures ſint, ideo tamen non plus etiam valent.

Non enim numero hæc judicantur.] In his rebus non multitudo eorum, qui amici ſunt, vel inimici, conſideranda eſt, ſed cauſſa benivolentiæ odiive. Contra Plin. lib. ii. epiſt. xii. 5. " Numerantur enim ſententiæ, non ponderantur."

14. *Ut agrum habeat.*] Pro *agrum habere.* Nec tamen hoc minus eſt uſitatum. Læl. c. 16. " Nec enim illa prima [ſententia] vera eſt, ut, quemadmodum in ſe quiſque, ſic in amicum ſit animatus." Eod. i. " Tertius vero ille finis deterrimus, ut, quanti quiſque ſe ipſe facit, tanti fiat ab amicis."

Sæculis.] Hominum ætatibus, xxi. 16.

XXIII. 1. *Propter hoc injuriæ genus.*] Propter tentatam bonorum æquationem et condonatas debitoribus pecunias creditas.

Lyſandrum.] Non Ariſtocliti filium, cujus vitam Cornelius Nepos et Plutarchus ſeparatim narrarunt, qui non fuit ephorus: ſed Lyſandrum Libyos filium, illo toto fere ſæculo poſteriorem, Agidis æqualem. Plutarchus in Agide.

Agin regem.] Qui, Lyſandro ephoro conſtituto, eoque adjutore, poſſeſſiones æquare, et agros tenuioribus dividere voluit; oppreſſus vero ab adverſaria factione, et in vincula conjectus a nonnullis ibi periiſſe traditur; Lyſander in exſilium ejectus eſt. Vide Plutarchum. Pauſanias vero hiſtoricus Agin ad Mantineam pugnantem ab hoſtibus interfectum ſcribit.

2. *Exque.*] i. 34. 2. *Exque his:* ubi plura. Sic paullo poſt *eumque*, n. 5.

diſcordiæ ſecutæ ſunt, ut et tyranni exſiſterent,
et optimates exterminarentur, et præclariſſime
3 conſtituta res publica dilaberetur. Nec vero
ipſa ſolum cecidit, ſed etiam reliquam Græciam
evertit contagionibus malorum, quæ a Lace-
4 dæmoniis profectæ manarunt latius. Quid?
noſtros Gracchos, Ti. Gracchi, ſummi viri, fi-
lios, Africani nepotes, nonne agrariæ conten-
5 tiones perdiderunt? At vero Aratus Sicyonius
jure laudatur, qui, cum ejus civitas quinqua-
ginta annos a tyrannis teneretur, profectus Ar-
gis Sicyonem, clandeſtino introitu urbe eſt po-

Tyranni exſiſterent.] Machanidas et Nabis.

Optimates.] Cum ephoris nobiliſſimi. *Exterminare* non eſt *occidere* et *tollere*, ſed e civitate ejicere.

Dilaberetur.] Manſit tamen poſtea etiam aliqua priſtinæ reip. ſpecies vel umbra. Vide quæ dixi ad Cornel. Nepot. præf. n. 5. p. 3.

3. *Contagionibus.*] Dum in reliquis Græciæ civitatibus, exemplum Lacedæmoniorum ſecutis, reip. fundamenta pari modo labefactata, idque venenum toti genti infuſum eſt.

Profectæ manarunt.] Non minus eleganter *contagiones proficiſci* alicunde dicuntur, quam ep. ix. 14. extr. "Viros, a quibus initium libertatis profectum eſt." Nec valde diſſimile eſt, quod de Div. ii. 44. pr. "Contagio ex infinito pæne intervallo pertinere ad lunam," dicitur.

4. *Gracchos.*] Vide c. 12. extr. et xxi. 4.

5. *Aratus Sicyonius.*] Dux Achæorum, qui patriam Sicyonem, Peloponneſi urbem, a tyrannis oppreſſam et male habitam, in libertatem reſtituit. Plutarchus ejus vitam ſcripſit. Floruit circa initium belli Punici ii. periit veneno Philippi junioris Macedonis. Ne confundatur cum Arato Cilice, poëta, ſcriptore Phænomenorum, quæ Cicero et Germanicus Cæſar Latine verterunt. Hic ætate prior fuit, et floruit ſub Antigono Gonata, Philippi patre.

A tyrannis.] Ab Abantida, Paſea illius patre, et Nicocle, quem tandem Aratus oppreſſit et in exſilium egit.

Argis.] Ubi, amiſſo patre Clinia, quem Abantides interemerat, a paternis hoſpitibus educatus fuerat.

Clandeſtino introitu.] Cum

titus. Cumque tyrannum Nicoclem improviſo oppreſſiſſet, ſexcentos exſules, qui fuerant ejus civitatis locupletiſſimi, reſtituit, remque publicam adventu ſuo liberavit. Sed cum magnam 6
animadverteret in bonis et poſſeſſionibus difficultatem, quod et eos, quos ipſe reſtituerat, quorum bona alii poſſederant, egere iniquiſſimum arbitrabatur, et quinquaginta annorum poſſeſſiones moveri non nimis æquum putabat, propterea quod tam longo ſpatio multa hereditatibus, multa emtionibus, multa dotibus tenebantur ſine injuria: judicavit, neque illis adimi, neque his non ſatisfieri, quorum illa fuerant, oportere. Cum igitur ſtatuiſſet, opus eſſe ad 7
eam rem conſtituendam pecunia, Alexandriam ſe proficiſci dixit, remque integram ad reditum ſuum juſſit eſſe: iſque celeriter ad Ptolemæum, ſuum hoſpitem, venit, qui tum regnabat alter poſt Alexandriam conditam: cui cum expoſu- 8

ſcalis noctu admotis mœnia tranſcendiſſet, et cum paucis in urbem introiiſſet.

6. *Neque illis.*] Præſentibus poſſeſſoribus.

Neque his.] Ne intelligas, qui illas poſſeſſiones ſine injuria tenebant: ſunt potius, qui poſſeſſionibus injuſte ejecti fuerant, ſed ab aliis.

7. *Statuiſſet.*] Cum certiſſimum eſſe intellexiſſet, ad res perturbatas reſtituendas opus eſſe pecunia.

Alexandriam ſe proficiſci.] Sæpe præſens infinitivi, loco futuri temporis adhibetur. Epiſt. ix. 2. "Proficiſci ad te ſtatim dixit." Lib. i. ep. 7. haud procul a fine: "Quæ ne per populum quidem ſine ſeditione ſe aſſequi arbitrabantur." Vide Vechneri Hellenol. i. 2. 14. extr.

Ad Ptolemæum.] Philadelphum, ejus filium, qui primus poſt Alexandrum in Ægypto regnaverat.

Regnabat alter.] Scilicet Alexandriæ, quam Alexander quidem condiderat, ſed conditam non viderat.

iſſet, patriam ſe liberare velle, cauſſamque docuiſſet, a rege opulento vir ſummus facile im-
9 petravit, ut grandi pecunia adjuvaretur. Quam cum Sicyonem attuliſſet, adhibuit ſibi in conſilium quindecim principes, cum quibus cauſſas cognovit et eorum, qui aliena tenebant, et eorum, qui ſua amiſerant: perfecitque æſtimandis poſſeſſionibus, ut perſuaderet aliis, ut pecuniam accipere mallent, poſſeſſionibus cederent: aliis, ut commodius putarent, numerari ſibi, quod tanti eſſet, quam ſuum recuperare. Ita perfectum eſt, ut omnes concordia conſtituta ſine
10 querela diſcederent. O virum magnum, dig-

8. *Patriam ſe liberare velle.*] At jam liberarat, tyranno expulſo. Nondum vero concordiam reſtituerat, cum exſules vi recuperare vellent, quæ amiſerant, et, ne res ad tyrannidem rediret, metuendum eſſet. Deinde nec liberam ſuæ rei poſſeſſionem cuique reſtituerat, nec ære alieno civitatem exſolverat. Hoc vero ſæpe etiam dicitur *liberare.* Vide lib. xv. ep. 4. pr.

Cauſſam docuiſſet.] Non *docuit cauſſam Ptolemæum, cur vellet patriam ſuam liberare*; ſed oſtendit, quantum negotii ſibi conficiendum eſſet, ſi utriſque ſatisfacere vellet, et exſulibus, et bonorum, quæ hi amiſerant, poſſeſſoribus. *Cauſſa* pro eo ſumitur, quod ad aliquem proprie pertinet. Hoc ſenſu ſubjicitur *rei* ita, ut *res* totum negotium ſignificet, *cauſſa* vero illam negotii partem, quæ proxime nos attingit. Epiſt. i. 5. 5. "De Alexandrina re, cauſſaque regia."

Grandi pecunia.] Talentis CL. (Plutarch. p. 1033.) quæ centum quinquaginta circiter florenorum ſunt millia. Ea noſtra æſtimatione non ita grandis ſumma videtur: priſcis autem illis temporibus longe minora erant poſſeſſionum pretia.

9. *Æſtimandis poſſeſſionibus.*] Æſtimatione poſſeſſionum. Vid. ad lib. i. 2. 4.

Aliis, ut pecuniam.] Præſentibus poſſeſſoribus.

Aliis, ut commodius.] Exſulibus.

Quod tanti eſſet.] Accipere pretium poſſeſſionum, quo æſtimatæ fuerant a quindecimviris.

Suum recuperare.] In poſſeſſionem paternorum prædiorum reſtitui.

Sine querela diſcederent.] Ut ſibi jus ſuum obtinuiſſe a judi-

numque, qui in noſtra re publica natus eſſet! Sic par eſt agere cum civibus, non (ut bis jam vidimus) haſtam in foro ponere, et bona civium voci ſubjicere præconis. At ille Græcus, id 11
quod fuit ſapientis et præſtantis viri, omnibus conſulendum putavit. Eaque eſt ſumma ratio et ſapientia boni civis, commoda civium non divellere, atque omnes æquitate eadem continere. Habitent gratis in alieno? Quid ita? 12
Ut, cum ego emerim, ædificarim, tuear, impendam, tu, me invito, fruare meo? Quid eſt aliud, aliis ſua eripere, aliis dare aliena? Tabulæ 13
vero novæ quid habent argumenti, niſi ut emas mea pecunia fundum: eum tu habeas, ego non habeam pecuniam?

XXIV. Quam ob rem ne ſit æs alienum, 1
quod rei publicæ noceat, providendum eſt; quod multis rationibus caveri poteſt: non, ſi

cibus viderentur, lætique eſſent eventu illius judicii.

10. *Ut bis jam vidimus.*] Quod primum Sulla, deinde Cæſare dictatore factum vidi.

Haſtam in foro ponere.] Bona civium plus licitantibus vendere. Vid. ad c. viii. 12.

11. *Commoda civium non divellere.*] Omnium utilitati pariter conſulere: non, una civium parte neglecta, alteram tueri. Vid. ſupra xii. 2.

Quid ita?] Quam ob cauſam? eſt arguentis et accuſantis.

Tuear, impendam.] Sarta tecta ædificia conſervem, in cultum eorum multa impendam.

Quid eſt aliud.] Annon hoc eſt aliis ſua eripere, aliis dare aliena? Supple, *ſi hoc non eſt?* Vide ad Philippic. ii. 4. infra lib. iii. 13. 4.

13. *Tabulæ vero novæ.*] Quibus publica auctoritate debita abolentur, et pecuniæ creditæ debitoribus ex aliqua parte condonantur. *Novæ* dicuntur, quod priores abolentur.

Quid habent argumenti?] Quid ſibi volunt aliud?

Mea pecunia.] Quam ego tibi credidi, tu numquam reddis, atque ita meo damno locupletaris.

XXIV. 1. *Non, ſi fuerit, ut locupletes.*] *Eſt* (ſc. facultas,)

fuerit, ut locupletes ſuum perdant, debitores
2 lucrentur alienum. Nec enim ulla res vehe-
mentius rem publicam continet, quam fides:
quæ eſſe nulla poteſt, niſi erit neceſſaria ſolu-
3 tio rerum creditarum. Numquam vehementius
actum eſt, quam me conſule, ne ſolveretur.
Armis et caſtris tentata res eſt ab omni genere
hominum et ordine: quibus ita reſtiti, ut hoc
4 tantum malum de re publica tolleretur. Num-
quam nec majus æs alienum fuit; nec melius,
nec facilius diſſolutum eſt. Fraudandi enim
ſpe ſublata, ſolvendi neceſſitas conſecuta eſt.
5 At vero hic nunc victor, tum quidem victus,

ut ſignificat *accidit, evenit, fieri poteſt.* Horat. Od. iii. 1. 9.

Eſt, ut viro vir latius ordinet
Arbuſta ſulcis.

Ipſum Ciceronem ita fere locutum ſupra obſervavi ad cap. viii. 20. "Hæc enim eſt una res prorſus, ut non multum differat inter." Explica igitur noſtro loco: Non *autem* caveri poteſt, ne ſit æs alienum, quod reip. noceat, *ſi ita ratio ineatur*, ut locupletes ſuum perdant, cet. Ita de Or. ii. 69. "Me quidem hercule valde illa movent ſtomachoſa et quaſi ſubmoroſa ridicula: non, cum a moroſo dicuntur." Ibi verba poſtrema ſic interpretor: *ſed* non illa movent, cum a moroſo dicuntur. Elegantem et optimis uſitatiſſimam particulæ adverſativæ omiſſionem multis exemplis illuſtrant Sanctius in Minerva iv. 7. p. 702. et Drakenb. ad Liv. i. 25. 3.

3. *Me conſule.*] Primum a tribunis plebis, præſertim a P. Servilio Rullo, novas tabulas et leges agrarias proponentibus; tum et ab aliis, qui cum Catilina vel conjuraverant, vel, fortuna illi adſpirante, ſocietatem coituri erant.

5. *Hic nunc victor, tum quidem victus.*] Cæſar, cui mortuo etiam nunc parebat civitas tamquam victori. Vid. c. vii. 4. *Nunc victor* intelligi poteſt, ut *ante malorum* apud Virgil. v. Æn. 202. Vide Vechneri Hellenol. lib. i. part. ii. 12. pag. 229. Catilinaria conjuratione a Cicerone detecta et oppreſſa, Cæſar quoque ſe victum ſenſerat, qui a multis ejus particeps fuiſſe credebatur, quique, quod maximo ære alieno laboraverat, novis rebus ſemper ſtuduerat, T. etiam Atium Labienum accuſatorem C. Rabirio ſubornaverat, quo judicio hoc omnino agebat, ut omnes ſe-

quæ cogitarat, ea perfecit, cum ejus jam nihil intereſſet. Tanta in eo peccandi libido fuit, ut hoc ipſum eum delectaret, peccare, etiam ſi cauſſa non eſſet. Ab hoc igitur genere largi- 6
tionis, ut aliis detur, aliis auferatur, aberunt ii, qui rem publicam tuebuntur; in primiſque operam dabunt, ut juris et judiciorum æquitate ſuum quiſque teneat: et neque tenuiores propter humilitatem circumveniantur, neque locupletibus ad ſua vel tenenda, vel recuperanda obſit invidia: præterea quibuſcumque rebus vel belli, vel domi poterunt, rem publicam augeant imperio, agris, vectigalibus. Hæc magnorum 7
hominum ſunt: hæc apud majores noſtros factitata: hæc genera officiorum qui perſequuntur, cum ſumma utilitate rei publicæ magnam ipſi adipiſcentur et gratiam, et gloriam. In his 8
autem utilitatum præceptis Antipater Tyrius,

natus actiones convelleret, imperium conſulare tolleret.

Quæ cogitarat, ea perfecit.] Ut æſtimatione poſſeſſionum creditores quarta parte crediti fraudarentur, lege ſtatim de fenore lata a. 704. quo primum dictaturam geſſit.

Cum ejus jam nihil intereſſet.] Devicta enim Gallia, ſuperatoque deinde Pompeio, jam pridem egere deſierat, omniaque in ſua poteſtate habuerat. Si vero ante iſtum Galliæ proconſulatum a creditoribus ſuis novis tabulis liberari potuiſſet, maximis ſe difficultatibus expediviſſet.

Tanta in eo peccandi libido.] Hoc ſatis invidioſe dictum, Cæſarem peccare ſolitum, etiamſi peccandi cauſſam non habuiſſet. Hic enim ſummus furor eſſe ſolet. Ipſe quidem probabiles ſui conſilii cauſſas adfert lib. iii. Civil. c. 1. Vide et Appian. Alex. lib. ii. Civil. p. 751.

6. *Quibuſcumque rebus.*] Quacumque ratione potuerunt.

Vel belli.] Pro Plancio c. 33. "Qui belli, qui domi de patria bene merentes?" Supra c. v. 1. "Neminem neque ducem belli, nec principem domi."

7. *Magnam ipſi.*] Verum puto *Magnam ſibi.*

8. *Antipater Tyrius.*] Qui æ-

Stoicus, qui Athenis nuper eſt mortuus, duo
præterita cenſet eſſe a Panætio, valetudinis cu-
rationem, et pecuniæ. Quas res a ſummo phi-
loſopho præteritas arbitror, quod eſſent faciles:
9 ſunt certe utiles. Sed valetudo ſuſtentatur no-
titia ſui corporis; et obſervatione, quæ res aut
prodeſſe ſoleant, aut obeſſe; et continentia in
victu omni atque cultu, corporis tuendi cauſſa:
et prætermittendis voluptatibus; poſtremo arte
eorum, quorum ad ſcientiam hæc pertinent.
10 Res autem familiaris quæri debet iis rebus, a
quibus abeſt turpitudo: conſervari autem dili-
gentia, et parſimonia: iiſdem etiam rebus au-
11 geri. Has res commodiſſime Xenophon Socra-
ticus perſecutus eſt in eo libro, qui Œconomi-
cus inſcribitur: quem nos iſta fere ætate cum
eſſemus, qua es tu nunc, [e Græco] in Latinum
convertimus.

qualis Catoni Uticenſi, et in ejus contubernio aliquamdiu fuit. Alius eſt *Antipater Sidonius*, poëta: alius *Antipater Tarſenſis*, de quo infra iii. 12. 5.

9. *Sed valetudo.*] Ut *autem* ſæpe continuat orationem (vid. i. 22. 10.) ita et *ſed*.

Et obſervatione, quæ res.] Verbali nomini verbi conſtructio data, quaſi dixiſſet, *obſervando*, vel *dum obſervantur*, *quæ res aut prodeſſe ſoleant, aut obeſſe*. C. vi. 12. "Spe ſibi id utile futurum." Ita ſupra i. 13. 3. "Aſtrictos jure jurando, ſe redituros eſſe." De Or. ii. 83. "Tum promiſſio, ſi audierint, probaturos."

Et prætermittendis voluptatibus.] Non placet ad hæc iterare ex ſuperioribus *continentia in*. Valetudo ſuſtentatur prætermittendis iis rebus, quæ voluptatis tantum cauſſa ſine ratione expetuntur.

Arte eorum.] Medicorum, quos domi ſuæ plerique Romanorum principes habebant. Plures enim medici tum ſervi erant.

10. *A quibus abeſt turpitudo.*] Non ſordidis, non turpibus artibus. Vid. lib. i. c. 26. extr. et cap. 42.

11. *Xenophon Socraticus.*] Socratis auditor, cujus *œconomicus* liber ad nos pervenit.

XXV. Sed utilitatum comparatio, quoniam 1
hic locus erat quartus, a Panætio prætermiſſus,
ſæpe eſt neceſſaria. Nam et corporis commoda 2
cum externis, et externa cum corporis, et ipſa
inter ſe corporis, et externa cum externis com-
parari ſolent. Cum externis, corporis, hoc mo- 3
do comparantur: valere ut malis, quam dives
eſſe. Cum corporis, externa hoc modo: dives
eſſe potius, quam maximis corporis viribus.
Ipſa inter ſe corporis ſic: ut bona valetudo vo-
luptati anteponatur, vires celeritati. Externo- 4
rum autem, ut gloria divitiis, vectigalia urbana

Qua es tu nunc.] Annum filius tum agebat XXI. Vid. lib. i. cap. 1. pr.

E Græco.] Hæc verba acceſſiſſe videntur a magiſtro, qui ſe operæ pretium facturum putabat, ſi lectores Ciceronis ignorare non ſineret, Xenophontem Græce ſcripſiſſe.

In Latinum.] *Sermonem*, quod Cicero maluit, quam *linguam*, quod nos hodie fere ſolum novimus.

XXV. 1. *Utilitatum comparatio.*] Rerum utilium, duarum vel plurium, inter ſe comparatio.

Quartus, a Panætio prætermiſſus.] Hoc non ita accipiendum eſt, ac ſi Panætius tres priores locos ſimul cum hoc prætermiſerit: ſed hic locus eſt quartus, de quo Cicero ſibi dicendum propoſuit, quem vero Panætius non attigit. Vide lib. i. c. 3. extr.

2. *Cum externis.*] Quæ fortunæ bona nos quidem dicimus.

3. *Dives eſſe potius.*] Ut *dives eſſe potius* velis, quod verbum ex *malis* ſubaudiendum eſt. Ita ex *noli* ſubintelligitur *velis*, epiſt. xii. 30. "Noli impudens eſſe, nec mihi moleſtiam exhibere." Infra iii. 2. 11. "Negant—prætermiſſum, ſed [aiunt] conſulto relictum."

Maximis corporis viribus.] Similis videtur compoſitio, *dives potius, quam maximis viribus* illius i. 26. 8. "Maximas geri res et maximi animi," vel iſti variationi epiſt. vii. 22. "Bene potus ſeroque redieram."

4. *Externorum autem.*] Dicendum erat *externa autem*: ſubintelligitur vero *e numero*: quaſi dicat, *ut gloria* e numero *externorum divitiis* anteponatur.

Vectigalia urbana.] Reditus ex poſſeſſionibus urbanis, qui uberior et certior erat, quam ex ruſticis. Hoc noverat Atticus, qui, ut ſcribit Cornel. Nep. in ejus vita c. 14. extr. "Nullos habuit hortos, nullam ſuburbanam aut maritimam ſumtuoſam villam, ne-

5 ruſticis. Ex quo genere comparationis illud eſt Catonis ſenis: a quo cum quæreretur, quid maxime in re familiari expediret, reſpondit, ‘Bene paſcere.’ ‘Quid ſecundum?’ ‘Satis bene paſcere.’ ‘Quid tertium?’ ‘Male paſcere.’ ‘Quid quartum?’ ‘Arare.’ Et, cum ille, qui quæſierat, dixiſſet, ‘Quid fenerari? Tum Cato,
6 ‘Quid hominem, [inquit,] occidere?’ Ex quo,

que in Italia, præter Ardeatinum et Nomentanum, ruſticum prædium: *cujuſque* omnis pecuniæ reditus conſtabat in Epiroticis et urbanis poſſeſſionibus.”

5. *Illud eſt Catonis.*] Columell. lib. vi. præf. “In ruſticatione vel antiquiſſima eſt ratio paſcendi, eademque quæſtuoſiſſima. Propter quod nomina quoque et pecuniæ et peculii tracta videntur a pecore: quoniam id ſolum veteres poſſederunt. Et adhuc apud quaſdam gentes unum hoc uſurpatur divitiarum genus; et nunc apud noſtros quidem colonos alia res uberior nulla eſt. Ut etiam M. Cato credidit, qui conſulenti, quam partem rei ruſticæ exercendo celeriter locupletari poſſet, reſpondit, ſi bene paſceret; rurſuſque interroganti, quid deinde faciendo ſatis uberes fructus percepturus eſſet, adfirmavit, ſi mediocriter paſceret. Ceterum de tam ſapiente viro piget dicere, quod eum quidam auctores memorant eidem quærenti, quodnam tertium in agricolatione quæſtuoſum eſſet, adſeveraſſe, ſi quis vel male paſceret.” Plin. lib. xviii. c. 5. “Cato interrogatus, quis eſſet certiſſimus quæſtus, reſpondit, ſi bene paſcas: quis proximus, ſi mediocriter paſcas.” Catonis reſponſio ſimilis eſt illi Demoſthenis, quem, ut eſt apud Cicer. in Bruto c. 38. quærenti, “Quid primum eſſet in dicendo, actionem; quid ſecundum, idem, et idem tertium, reſpondiſſe ferunt.”

Bene paſcere.] Cato non paſtoris induſtriam, ſed ſufficientem pecori paſcuorum ubertatem requiſiviſſe videtur.

Satis bene.] Hoc Columellæ et Plinio eſt *mediocriter.* Vide lib. iii. c. 14. pr.

Male paſcere.] Exiguum pecoris numerum in macro agello alere.

Arare.] Agri ergo culturam paſtione minus fructuoſam putavit. Pluribus enim cœli et tempeſtatum injuriis ſubjacet, quas vitare nulla prudentia poteſt.

Quid hominem, inquit, occidere.] Non negat, fenerari rem eſſe quæſtuoſam: ſed eam non magis juſtam eſſe cenſet, quam latrocinium. Non quodque tamen fenus, ſed illud tantum vitæ genus damnaſſe videtur, cui unus ex fenore quæſtus

et multis aliis, intelligi debet, utilitatum comparationes fieri ſolere, recteque hoc adjunctum eſſe quartum exquirendorum officiorum genus. Sed toto hoc de genere, de quærenda, de col- 7
locanda pecunia, etiam de utenda, commodius a quibuſdam optimis viris ad Janum medium ſedentibus, quam ab ullis philoſophis ulla in ſchola diſputatur. Sunt tamen ea cognoſcenda. Pertinent enim ad utilitatem, de qua hoc libro 8
diſputatum eſt. Reliqua deinceps perſequemur.

eſt. Id enim turpe ſenatori Rom. et odioſum erat. i. 42. 2.

7. *Etiam de utenda.*] Parum noverit homines augendæ rei familiari unice intentos, ſi quis non animadvertit, quam crebro ſermonibus ſuis, quos de re pecuniaria plerumque inſtituunt, ſalutaria pecuniæ utendæ præcepta admiſceant. Plautus quidem in Curcul. iii. 10. Lyconem daniſtam ſic inducit philoſophantem:

Qui homo mature quæſivit pecuniam,
Niſi eam mature parſit, mature eſurit.

Optimis viris.] Proprie hæc accipienda eſſe, viri docti volunt. Quamvis vero ſciam, divites homines ac feneratores, quod a perditorum civium conſiliis abhorrentes plerumque cum bonis ſentiant, *bonos viros* interdum dici: tamen a me nullo modo impetrare poſſum, ut credam, ſine εἰρωνείᾳ a Cicerone *optimos viros* dici potuiſſe daniſtas, quos ſupra i. 42. 2. genus hominum inviſum eſſe fatebatur, et quos hoc ipſo loco non ſine μυκτηρισμῷ *ad Janum medium ſedentes* appellat. Feneratores igitur *optimos viros* dixit non alia ſignificatione, quam qua T. Roſcium, peſſimum hominem, pro Roſc. Amer. 8. et 36. *optimum virum* dixerat.

Ad Janum medium.] *Jani* dicuntur tranſitiones perviæ. In foro Romano, porticibus tabernisque clauſo, platearum aditus tribus Janis, arcuum triumphalium inſtar, ſive portarum ſplendide ornatarum, pervii patebant. Hinc "Janus ſummus, medius, imus." Ad hos, *medium* præſertim, mercatores et feneratores ſedebant. Horat. Sat. ii. 3. 18.

—— *Poſtquam omnis res mea Janum*
Ad medium fracta eſt.

Idem lib. i. epiſt. 1.

O cives, cives, quærenda pecunia primum eſt,
Virtus poſt numos: hæc Janus ſummus ad imum
Perdocet.

M. TULLII CICERONIS

DE OFFICIIS

AD

MARCUM FILIUM

LIBER TERTIUS.

1 I. PUBLIUM Scipionem, Marce fili, eum, qui primus Africanus appellatus ſit, dicere ſolitum ſcripſit Cato, qui fuit fere ejus æqualis, 'Numquam ſe minus otioſum eſſe, quam cum otioſus:
2 nec minus ſolum, quam cum ſolus eſſet.' Magnifica vero vox, et magno viro, ac ſapiente digna: quæ declarat, illum et in otio de negotiis cogitare, et in ſolitudine ſecum loqui ſolitum; ut neque ceſſaret umquam, et interdum

I. 1. *Fere ejus æqualis.*] Nam aliquot annis eo poſterior, eique conſuli quæſtor fuit. Etſi vero tota vita ab eo diſſenſit, tamen et in adverſario, quæ præclara ſunt, laudavit.

Numquam ſe minus otioſum.] Ludit in ambiguo verbo, quod et vacuum a muneribus publicis, et a labore feriarum ſignificat.

2. *Magnifica vero.*] *Vero* eſt *certe.*

Ut neque ceſſaret umquam, et.] *Neque, et* conjungi, obſervavi i. 21. 8. Paullo poſt n. 9. "Et otio fruor, nec eam ſolitudinem languere patior."

Ceſſaret.] Otioſus eſſet, vacaret.

Interdum.] Numquam ceſſabat: interdum colloquio alte-

colloquio alterius non egeret. Ita duæ res, quæ languorem afferunt ceteris, illum acuebant, otium et ſolitudo. Vellem nobis hoc 3
idem dicere liceret: ſed ſi minus imitatione tantam ingenii præſtantiam conſequi poſſumus, voluntate certe proxime accedimus. Nam et a 4
re publica forenſibuſque negotiis armis impiis vique prohibiti, otium perſequimur: et ob eam cauſſam, urbe relicta, rura peragrantes, ſæpe ſoli ſumus. Sed nec hoc otium cum Africani 5
otio, nec hæc ſolitudo cum illa comparanda eſt. Ille enim requieſcens a rei publicæ pulcherri- 6
mis muneribus otium ſibi ſumebat aliquando, et a cœtu hominum frequentiaque interdum, tamquam in portum, ſe in ſolitudinem recipiebat. Noſtrum autem otium negotii inopia, non 7
requieſcendi ſtudio, conſtitutum eſt. Exſtincto

rius non egebat. Natura enim patitur, hominem hominis colloquium aliquando non deſiderare.

Languorem afferunt.] Torporem: quæ ad agendum pigros reddunt.

4. *Armis impiis.*] Antonii; qui tum militari præſidio ſeptus in ſenatum venire ſolebat. Vid. Philipp. ii. 8. et 44. v. 7. Ex his vero perſpicitur, hos libros extremo illo anno perpolitos fuiſſe, quo Antonius conſul fuit, oratione Philippica ſecunda jam vulgata. Vid. lib. xvi. Attic. ep. 11.

Otium perſequimur.] Tertius jam annus vertebatur, ex quo ad ſcribendos rhetoricos et philoſophicos libros incubuerat. Hor. epod. i. 7. "Utrumne juſſi perſequemur otium?"

Rura.] Id eſt, prædia et villas ſuas, *peragrabat*, et in iis philoſophiæ maxime vacabat.

5. *Nec hoc otium.*] Præſens hoc otium meum. Sic poſtea *hæc ſolitudo cum illa*, id eſt, mea cum ſuperiore illa Africani.

Comparanda.] Par putanda, ut *conferendus* dicitur i. 22. 7. et 13.

6. *A rei publicæ pulcherrimis muneribus.*] A functione munerum publicorum, ab adminiſtranda republ.

Sumebat.] Suo arbitratu, et ut commodum erat, non ut alii volebant.

7. *Conſtitutum eſt.*] Cauſa noſtri otii eſt negotii inopia.

enim ſenatu deletiſque judiciis, quid eſt, quod dignum nobis aut in curia, aut in foro agere
8 poſſimus? Ita qui in maxima celebritate, atque in oculis civium quondam viximus; nunc fugientes conſpectum ſceleratorum, quibus omnia redundant, abdimus nos, quantum licet, et
9 ſæpe ſoli ſumus. Sed quia ſic ab hominibus doctis accepimus, non ſolum ex malis eligere minima oportere; ſed etiam excerpere ex his ipſis, ſi quid ineſſet boni: propterea et otio fruor, non illo quidem, quo debeat is, qui quondam peperiſſet otium civitati; nec eam ſolitudinem languere patior, quam mihi adfert
10 neceſſitas, non voluntas. Quamquam Africanus majorem laudem meo judicio aſſequebatur.

Exſtincto ſenatu.] Non de ſenatoribus bello exſtinctis, ſed de libertate ſenatui ademta loquitur, cum curia armatis obſideretur ab Antonio.

Judiciis deletis.] Cum prætores, M. Brutus et Caſſius ex urbe fugere coacti eſſent: quorum epiſtolas habemus apud Ciceronem lib. xi. inter primas.

In foro.] In judiciis, non in *concione populi.*

8. *Sceleratorum.*] Qui cædes minantur.

Quibus omnia redundant.] Magna veteranorum manu ab Antonio comparata, et perditis quibuſque ad illam cauſam adjunctis.

9. *Ab hominibus doctis.*] Philoſophis.

Et otio — nec eam ſolitudinem.] Vid. n. 2.

Non illo quidem.] Vide i. 27. 9.

Quo debeat is.] Geſnerus malebat *quo debebat is.* Hoc ad vernaculæ, illud ad Romanæ linguæ morem propius videtur accedere. De Or. ii. 26. "Quæ mihi videntur ii melius noſſe, qui dialectici appellantur, hi autem noſtri ignorare, qui non minus noſſe *debeant.*" Or. c. 51. "Quamquam orationis faciendæ et ornandæ auctores locupletiſſimi, ſummi ipſi oratores eſſe *debeant.*" Adde ſupra i. 9. 1.

10. *Majorem laudem aſſequebatur.*] Quod mentis in eo vigor erat major, cujus ſola agitatione otium ſuum oblectabat, ut a ſolitudine abſtraheretur.

Vel meo judicio.] Delevi par-

Nulla enim ejus ingenii monumenta mandata 11
litteris, nullum opus otii, nullum ſolitudinis
munus exſtat. Ex quo intelligi debet, illum mentis agitatione, inveſtigationeque earum rerum, quas cogitando conſequebatur, neque otioſum, nec ſolum umquam fuiſſe. Nos autem, qui non tantum roboris habemus, ut cogitatione tacita a ſolitudine abſtrahamur, ad hanc ſcribendi operam omne ſtudium curamque con-
vertimus. Itaque plura brevi tempore everſa, 12
quam multis annis ſtante re publica, ſcripſimus.

II. Sed cum tota philoſophia, mi Cicero, fru- 1
gifera et fructuoſa, nec ulla pars ejus inculta ac deſerta ſit: tum nullus feracior in ea locus eſt, nec uberior, quam de officiis, a quibus conſtanter honeſteque vivendi præcepta ducuntur.
Quare quamquam a Cratippo noſtro, principe 2
hujus memoriæ philoſophorum, hæc te aſſidue

ticulam *vel*, cujus vis a ſcopo Ciceronis aliena videtur. Non ille ex animi ſententia Scipioni majorem, quam ſibi, laudem tribuit; ſed, quod, arrogantiæ crimen vitans, ſe ipſum agnoſcere callide diſſimulat, id agit, ut alii judicent, Africano ſe majorem laudem mereri.

11. *Solitudinis munus.*] Nihil quod in ſolitudine ab eo peractum vel compoſitum fuerit.

12. *Plura.*] Nam et libros aliquot rhetoricos et pleroſque philoſophicos poſt id tempus ſcripſit, quo reſpubl. Cæſaris armis eſt oppreſſa.

II. 1. *Frugifera et fructuoſa.*] Laudatur ager, qui non ſolum *frugifer* eſt, ſed et *fructuoſus*, id eſt, ex quo reditus impenſam ſuperat. Vide Cat. de R. R. cap. i. 6. Hoc Cicero ad philoſophiam transfert, ex qua non ita magna mercede fructus capiuntur uberrimi.

Feracior.] Hoc *frugifero* reſpondet, ſicut *uberior* idem eſt, quod *fructuoſior*. *Locus* eſt pars; vid. n. 10. 11. et 13.

2. *A Cratippo noſtro.*] Familiari utrique noſtrum. Lib. i. de Divin. c. 3. med. *Cratippus quoque familiaris noſter.* De eo vide i. c. 1. pr.

Hujus memoriæ.] Priſcis illis *parem* dicere non audet, *ſimil-*

audire atque accipere confido: tamen condu-
cere arbitror, talibus aures tuas vocibus undi-
que circumsonare; nec eas, si fieri possit, quid-
3 quam aliud audire. Quod cum omnibus est
faciendum, qui vitam honestam ingredi cogi-
tant, tum haud scio, an nemini potius, quam
4 tibi. Sustines enim non parvam exspectatio-
nem imitandæ industriæ nostræ, magnam hono-
5 rum, non nullam fortasse nominis. Suscepisti
onus præterea grave et Athenarum, et Cra-
tippi: ad quos cum tamquam ad mercaturam
bonarum artium sis profectus, inanem redire
turpissimum est, dedecorantem et urbis aucto-
6 ritatem, et magistri. Quare quantum conniti
animo potes, quantum labore contendere (si

limum tantum esse concedit lib. ii. c. 2. extr.

Audire atque accipere.] *Audiunt* omnes, quibus præcepta traduntur: sed non omnes *accipiunt*, sive, quod idem est, *arripiunt*. Vid. Cornel. Attic. cap i. 3.

Undique.] Ab omnibus partibus.

Quidquam aliud audire.] Alia fortasse audierat a Gorgia, vinolento rhetore, quem familiarem habuerat. Vid. epist. xvi. 21. 11.

3. *Haud scio an nemini potius.*] Nemini fortasse magis. i. 11. 1. Lib. i. ad Q. F. ep. i. 10. "Ut tibi tanti honores haberentur, quanti haud scio an nemini."

4. *Sustines enim non parvam exspectationem.*] Magna de te spes est, fore ut imiteris industriam paternam, honores adipiscaris et aliquam gloriam.

5. *Suscepisti onus.*] *Onerant*, quæ ei, cui adsunt, aliquam decori vel honesti observandi necessitatem imponunt, idque negligenti degenerem animum exprobrant. Ciceronis filio igitur *oneri* erant Athenarum urbs et Cratippus, id est, turpe ei futurum, inertiamque exprobraturum erat, nisi doctior ac melior inde rediisset. Nemo eum tantum præceptorem et urbem dedecorantem non odisset et reprehendisset. Hanc *oneris* significationem disces ex Plin. min. pluribus locis.

Ad mercaturam bonarum artium.] Ad mercandas bonas artes. Male de loco intelligunt, et ad nostras academias transferunt.

6. *Si discendi labor est.*] El-

discendi labor est potius, quam voluptas) tantum fac ut efficias: neve committas, ut, cum omnia suppeditata sint a nobis, tute tibi defuisse videare. Sed hæc hactenus. Multa enim sæpe 7
ad te cohortandi gratia scripsimus. Nunc ad reliquam partem propositæ divisionis revertamur. Panætius igitur, qui sine controversia de 8
officiis accuratissime disputavit, quemque nos, correctione quadam adhibita, potissimum secuti sumus, tribus generibus propositis, in quibus deliberare homines et consultare de officio solerent, uno, cum dubitarent, honestumne id esset, de quo ageretur, an turpe: altero, utilene, an inutile: tertio, si id, quod speciem haberet honesti, pugnaret cum eo, quod utile videretur, quo modo ea discerni oporteret: de duobus generibus primis, tribus libris explicavit: de tertio autem genere deinceps se scripsit dicturum, nec id exsolvit, quod promiserat. Quod 9

liptica loquendi ratio: plene dicendum fuisset, *si discendi labor* omnino labor *est*. Cap. xxi. 10. "Quæ major utilitas, quam regnandi, esse possit?" De Or. ii. 84. "Nec illud tertium [genus, quod est] laudationum genus difficile est." Ibid. iii. 38. "Tertius ille [modus, qui est] modus transferendi verbi late patet." Ad Divers. x. 3. 8. "Unus autem est, hoc præsertim tempore, per tot annos re publ. devexata, rei p. bene gerendæ cursus ad gloriam." Interpretare: unus est cursus ad gloriam, qui cursus est rei p. bene gerendæ, sive, qui consistit in re p. bene gerenda.

Fac ut efficias.] Pleonasmus Ciceronianus, pro *effice*.

Ut, cum omnia.] Lege: *ut ne, cum omnia.* Exemplo Græcorum Romani geminandis negationibus interdum contentius negant. Vide supra i. 20. 1.

Tute tibi.] Tu ipse tibi defuisse.

7. *Propositæ.*] Ab initio positæ, factæ.

8. *Panætius.*] Vide i. 26. 5.

Tribus generibus propositis.] Repete lib. i. c. 3. extr.

Nec id exsolvit.] Illud *nec* est, sed non, nec tamen. Eamdem

eo magis miror, quia ſcriptum a diſcipulo ejus Poſidonio eſt, triginta annis vixiſſe Panætium,
10 poſtea quam eos libros edidiſſet. Quem locum miror a Poſidonio breviter eſſe tactum in quibuſdam commentariis; præſertim cum ſcribat, nullum eſſe locum in tota philoſophia tam ne-
11 ceſſarium. Minime vero aſſentior iis, qui negant, eum locum a Panætio prætermiſſum, ſed conſulto relictum, nec omnino ſcribendum fuiſſe: quia numquam poſſet utilitas cum hone-
12 ſtate pugnare. De quo alterum poteſt habere dubitationem, adhibendumne fuerit hoc genus, quod in diviſione Panætii tertium eſt, an plane omittendum: alterum dubitari non poteſt, quin
13 a Panætio ſuſceptum ſit, ſed relictum. Nam

rem Cicero lib. xvi. epiſt. 11. ad Atticum ita exponit: "Τὰ περὶ τοῦ καθήκοντος, quatenus Panætius, abſolvi duobus; illius tres ſunt. Sed cum initio diviſiſſet ita, tria genera exquirendi officii eſſe; unum, cum deliberemus, honeſtum an turpe ſit, alterum, utile an inutile, tertium, cum hæc inter ſe pugnare videantur, quomodo judicandum ſit: (qualis cauſſa Reguli, redire honeſtum, manere utile) de duobus primis præclare diſſeruit, de tertio pollicetur ſe deinceps; ſed nihil ſcripſit. Eum locum Poſidonius perſecutus: ego autem et ejus librum arceſſivi, et ad Athenodorum Calvum ſcripſi, ut ad me τὰ κεφάλαια mitteret; quæ exſpecto, quem velim cohortere, et roges, ut quam primum. In eo eſt περὶ τοῦ κατὰ περίστασιν καθήκοντος."

9. *Poſidonio.*] Vide i. 45. 2. Libri veteres et hic et ubique unanimi conſenſu in *Poſidonii* nomine duplicem ſibilum admittunt. Eſt quidem Græcis Ποσειδώνιος. Tamen priſci conſonantes, potiſſimum in propriis nominibus, geminabant, ut L in *Saluſtius*, *Salius*, N in *Seneca*.

11. *Prætermiſſum.*] Negligentia vel oblivione, non conſilio, quod alii volebant. Vid. lib. i. c. iii. 9.

Sed conſulto relictum.] Ex verbo præcedenti *negant* ſubintellige *aiunt*. Vid. ii. 25. 3.

12. *De quo.*] Quod ad id attinet. Non *alterum de quo*, ſed *de quibus* dicendum erat, ſi hæc conjungi ita voluiſſet, ut *unus de multis*.

qui e divisione tripartita duas partes absolverit, huic necesse est restare tertiam. Præterea in extremo libro tertio de hac parte pollicetur se deinceps esse dicturum. Accedit eodem testis 14
locuples, Posidonius, qui etiam scribit in quadam epistola, P. Rutilium Rufum dicere solere, qui Panætium audierat, ut nemo pictor esset inventus, qui Coæ Veneris eam partem, quam Apelles inchoatam reliquisset, absolveret (oris enim pulchritudo reliqui corporis imitandi spem auferebat) sic ea, quæ Panætius prætermisisset [et non perfecisset] propter eorum, quæ perfecisset, præstantiam, neminem esse persecutum.

III. Quam ob rem de judicio Panætii dubi- 1
tari non potest: rectene autem hanc tertiam partem ad exquirendum officium adjunxerit, an secus, de eo fortasse disputari potest. Nam sive 2

14. *Accedit eodem.*] Ad hæc accedit. Vid Vechneri Hellenolex. lib. i. part. ii. c. 12. p. 236.

Testis locuples.] *Firmus et certus.* Vide c 27. pr.

P. Rutilium] Vid. ii. 13. 12.

Dicere solere.] Rutilio superstite hæc epistola a Posidonio scripta esse potuit.

Coæ Veneris.] Plin. lib. xxxv. 10. "Apelles etiam inchoaverat Venerem Cois, superaturus etiam suam illam priorem. Invidit vero mors peracta parte, nec, qui succederet operi ad præscripta lineamenta, inventus est."

Oris pulchritudo.] Vultus inimitabili arte pictus.

Imitandi.] Ita pingendi, ut ori cetera responderent.

Et non perfecisset.] Assentiendum est iis, qui hæc verba repudiant.

III. 1. *De judicio Panætii.*] Quid de hac parte judicaverit. Certum enim est, ejus judicio hanc comparationem institui posse, ipsumque de ea dicere voluisse.

Disputari potest.] *Disputare* proprie est, sermonem de qua re habere, et sine contentione disserere. Tamen interdum pro contendere, disceptare, in utramque partem disserere, sic

honeſtum, ſolum bonum eſt, ut Stoicis placet; ſive quod honeſtum eſt, id ita ſummum bonum eſt, quem ad modum Peripateticis veſtris videtur, ut omnia ex altera parte collocata, vix minimi momenti inſtar habeant: dubitandum non eſt, quin numquam poſſit utilitas cum honeſtate
3 contendere. Itaque accepimus, Socratem exſecrari ſolitum eos, qui, primum hæc natura
4 cohærentia, opinione diſtraxiſſent. Cui quidem ita ſunt Stoici aſſenſi, ut et quidquid honeſtum eſſet, id utile eſſe cenſerent; nec utile quid-
5 quam, quod non honeſtum. Quod ſi is eſſet

alterius vocabuli adjectione, uſurpatur. Terent. Andr. prol. 15.

Id iſti vituperant factum; atque in eo diſputant,
Contaminari non decere fabulas.

Cic. de Fin. ii. 4. "Etſi ſatis clemens ſum in diſputando, tamen interdum ſoleo ſubiraſci." Quinctilian. i. 5. 34. "Quamquam circa hoc quoque diſputatum eſt."

2. *Ut Stoicis placet.*] Vide Paradox. i.

Peripateticis veſtris.] Alii *noſtris.* Ut infra iv. 15. Quæ Ciceronem cauſſa movere potuerit, ut Peripateticis ſe accenſeret, non video. Supra ii. 2. extr. "Tamen hæc noſtra, finitima veſtris, ignota eſſe nolui." Longe alia ratio erat ſupra c. ii 2. quum diceret *a Cratippo noſtro.*

Vix minimi momenti inſtar.] Cicero lib. v. Tuſc. c. 17. "Quam vim habet libra illa Critolai: qui cum in alteram lancem animi bona imponat, in alteram corporis et externa; tantum propendere illam boni lancem putat, ut terram et maria deprimat." Lib. v. de Fin. c. 30. "Satis erit hoc præceptum, in quo adjutores Stoicos optimos habemus, tantam vim eſſe virtutis, ut omnia, ſi ex altera parte ponantur, ne appareant quidem." Vid. infra c. viii. 3.

Contendere.] Comparari, præferri.

3. *Socratem.*] Lib. i. de Leg. c. 12. "Recte Socrates exſecrari eum ſolebat, qui primus utilitatem a natura ſejunxiſſet. Id enim querebatur caput eſſe exitiorum omnium." Vide cap. vii. 6.

Opinione diſtraxiſſent.] Res eſſe diverſas putaſſent.

4. *Ut et quidquid honeſtum.*] Particulam *et* eleganter ſequitur *nec.* Vide c. i. n. 2.

5. *Si is eſſet.*] Si talis eſſet philoſophus, ut vulgus loquitur, vel ex eorum philoſopho-

Panætius, qui virtutem propterea colendam diceret, quod ea efficiens utilitatis esset; ut ii, qui res expetendas vel voluptate, vel indolentia metiuntur: liceret ei dicere, utilitatem aliquando cum honestate pugnare. Sed cum sit is, qui id 6
solum bonum judicet, quod honestum sit; quæ autem huic repugnent specie quadam utilitatis, eorum neque accessione meliorem vitam fieri, nec decessione pejorem: non videtur ejus modi debuisse deliberationem introducere, in qua, quod utile videretur, cum eo, quod honestum est, compararetur. Etenim quod summum bo- 7
num a Stoicis dicitur, convenienter naturæ vivere, id habet hanc, ut opinor, sententiam, cum

rum numero. ii. 2. 11. "Non enim sumus ii, quorum vagetur animus errore."

Efficiens utilitatis.] C. 3. *efficiens voluptatis.* Pro Leg. Manil. c. 3. pr. *appetentes gloriæ.* Vide Vechneri Hellenolex. lib. i. part. ii. c. 18. p. 291.

Indolentia.] Doloris vacuitate, ἀναλγησία: Vox a Cicerone ficta. De Fin. ii. 3. seqq. ubi de hoc Hieronymi Rhodii summo bono disputat, ἀναλγησίαν modo *nihil dolere*, modo *doloris omnis amotionem*, modo *cum dolor omnis detractus est*, modo *cum dolore caremus*, modo *ut ita dicam indolentiam*, modo *sine ulla molestia vivere*, modo *doloris vacuitatem* interpretatur.

7. *Convenienter naturæ.*] i. 26. extr.

Cum virtute congruere.] Convenienter naturæ vivere esse nihil aliud, quam cum virtute congruere semper, cetera autem, quæ secundum naturam, *vel.* Similis fere constructionis exemplum habes c. v. 6. Stoicis τὸ ὁμολογουμένως τῇ φύσει ζῆν idem erat, quod κατ' ἀρετὴν ζῆν. Vide Diog. Laërt. lib. vii. s. 87. Ex eadem Stoicorum schola Cic. i. de Legib. c. 8. virtutis definitionem mutuatus est illam: "Est autem virtus nihil aliud, quam in se perfecta et ad summam perducta natura;" et de Invent. ii. 53. "Virtus est animi habitus naturæ modo atque rationi consentaneus." Est ibi *naturæ modus atque ratio* nihil aliud, quam norma et præscriptum naturæ. Ita pro Quinct. c. 7. "Existima, C. Aquilli, modo et ratione omnia Romæ Nævium fecisse."

virtute congruere ſemper: cetera autem, quæ
ſecundum naturam eſſent, ita legere, ſi ea vir-
8 tuti non repugnarent. Quod cum ita ſit, pu-
tant quidam, hanc comparationem non recte
introductam, nec omnino de eo genere quid-
9 quam præcipiendum fuiſſe. Atque illud quidem
honeſtum, quod proprie vereque dicitur, id in
ſapientibus eſt ſolis, neque a virtute divelli um-
quam poteſt. In iis autem, in quibus ſapientia
perfecta non eſt, ipſum illud quidem perfectum
honeſtum, nullo modo, ſimilitudines honeſti
10 eſſe poſſunt. Hæc enim omnia officia, de qui-
bus his libris diſputamus, media Stoici appel-
lant. Ea communia ſunt, et late patent: quæ
et ingenii bonitate multi aſſequuntur, et pro-
11 greſſione diſcendi. Illud autem officium, quod
rectum iidem appellant, perfectum atque abſo-
lutum eſt, et, ut iidem dicunt, omnes numeros

Quæ ſecundum naturam eſſent.] Ut valetudo, ſenſuum integritas, robur, divitiæ, gloria. Hæc *ſecundum naturam eſſe* dicebant; quæ iis adverſa, *contra naturam.* Vide i. Academ. c. 10. Utraque vero nec bona nec mala eſſe cenſebant, ideoque nec in optandis, nec in fugiendis ponebant.

Ita legere.] Sumere, amplecti; non expetere, nec optare. Quæ autem *legenda* eſſe concedebant, ea *præpoſita* vel *præcipua* dicebant; his contraria *rejectanea.* Vide iii. de Finib. c. 15. iv. c. 25. et 26.

8. *Putant quidam.*] Stoici.

9. *Honeſtum.*] Quod κατόρθωμα vocabant: de quo ad lib. i. c. 3.

Id in ſapientibus.] *Id* abundat poſt *illud:* ſed ita tamen alibi etiam loqui ſolet. Vide i. 35. 3.

10. *His libris diſputamus.*] Male h. l. diceres: *in his libris.* Vide ſupra ii. 13. 1.

Media.] Repete lib. i. c. 3.

Communia.] Cum omnium hominum genere, ut ipſe loquitur cap. 4. pr.

Ingenii bonitate.] *Naturæ bonitatem* vocat lib. i. cap. 2.

Progreſſione diſcendi.] Diſcendi opera, profectu, et recte agendi exercitatione.

11. *Omnes numeros habet.*] Metaphora eſt a palæſtra, cu-

habet; nec, præter ſapientem, cadere in quemquam poteſt. Cum autem aliquid actum eſt, in 12
quo media officia compareant, id cumulate videtur eſſe perfectum, propterea quod vulgus, quid abſit a perfecto, non fere intelligit, quatenus autem intelligit, nihil putat prætermiſſum. Quod idem in poëmatis, in picturis uſu venit, 13
in aliiſque compluribus, ut delectentur imperiti laudentque ea, quæ laudanda non ſint, ob eam, credo, cauſſam, quod inſit in his aliquid probi, quod capiat ignaros, qui quidem, quid in una quaque re vitii ſit, nequeant judicare. Itaque cum ſint docti a peritis, deſiſtunt facile ſententia.

IV. Hæc igitur officia, de quibus his libris 1
diſſerimus, quaſi ſecunda quædam honeſta eſſe dicunt, non ſapientium [modo] propria, ſed cum omni hominum genere communia. Itaque his omnes, in quibus eſt virtutis indoles, commoventur. Nec vero cum duo Decii, aut duo 2

jus omnes motus ad decus compoſitos qui perdidicerant, *omnes numeros habere* dicebantur.

12. *Propterea quod vulgus.*] Redditur ratio, cur media officia perfecta eſſe videantur.

Quid abſit a perfecto.] Quantum deſit ad optimi perfectionem.

Non fere intelligit.] Plerumque minus intelligit. Suo more Cicero adverbio *fere* præpoſuit negationem.

13. *In poëmatis.*] Vide Vechneri Hellenolex. lib. i. part. i. cap. 3. p. 27.

Uſu venit.] Contingit, accidit.

IV. 1. *Secunda quædam honeſta.*] Secundaria, ſecundi ordinis.

Non ſapientium modo.] Moleſte adjicitur *modo*.

Commoventur.] Ad amorem alliciuntur, non poſſunt non ea amare. Infra cap. 8. pr. "Cum igitur aliqua ſpecies utilitatis objecta eſt, commoveri neceſſe eſt." Vide ii. 9. 5. et 6.

2. *Decii, aut duo Scipiones.*] i. 18. 9.

Scipiones, fortes viri commemorantur, aut cum Fabricius, Ariſtideſve juſti nominantur, aut ab illis fortitudinis, aut ab his juſtitiæ, tamquam
3 a ſapientibus, petitur exemplum. Nemo enim horum ſic ſapiens, ut ſapientem volumus intelligi; nec ii, qui ſapientes habiti et nominati, M. Cato et C. Lælius, ſapientes fuerunt; ne illi quidem ſeptem: ſed ex mediorum officiorum frequentia ſimilitudinem quamdam gere-
4 bant ſpeciemque ſapientium. Quocirca nec id, quod vere honeſtum eſt, fas eſt cum utilitatis repugnantia comparari: nec id, quod communiter appellamus honeſtum, quod colitur ab iis, qui bonos ſe viros haberi volunt, cum emolu-
5 mentis umquam eſt comparandum. Tamque

Fabricius.] De Fabricio et Ariſtide infra c. 22. Cicero ſcripſiſſe videtur: 'Aut cum Fabricius Juſtus nominatur, aut ab illis (Deciis, Scipionibus) fortitudinis aut ab hoc juſtitiæ tamquam a ſapiente (l. ſapientibus) petitur exemplum.' Deſiderabat gloſſator exemplum Græcum. Ad ea Cicero paullo poſt tranſit.

3. *Sic ſapiens.*] Satis commode *fuit* intelligitur ex *fuerunt*, quod ſequitur.

M. Cato et C. Lælius.] Vid. Cat. Maj. i. 6. Læl: i. pr. 2. pr. et 5. 8. 9.

Ne illi quidem ſeptem.] Græciæ ſapientes.

Ex mediorum officiorum frequentia.] Quia media officia frequenter adſequebantur, eorumque vita in his conſervandis ſpectata erat, ſapientum non diſſimiles videbantur, quamvis a perfecta ſapientia multum abeſſent. Vide n. 6.

4. *Quod vere honeſtum eſt.*] Primi ordinis honeſtum, a quo ſecunda honeſta diſcernit.

Cum utilitatis repugnantia.] Cum utilitate, quando honeſto repugnat.

Fas eſt—comparari.] Ita pro Muren. c. 37. extr. "Si eos hoc nomine appellari fas eſt." Liv. i. 2. extr. "Quemcumque eum dici jus faſque eſt." Vide ſupra *appellari licet* i. 7. pr. *decet referri* i. 10. 2.

Communiter.] Omnes; philoſophi cum indoctis communiter.

Bonos ſe viros haberi volunt.] ii. 22. 9.

id honeſtum, quod in noſtram intelligentiam
cadit, tuendum conſervandumque nobis eſt,
quam illud, quod proprie dicitur vereque eſt
honeſtum, ſapientibus. Aliter enim teneri non 6
poteſt, ſi quæ ad virtutem eſt facta progreſſio.
Sed hæc quidem de iis, qui conſervatione offi-
ciorum exiſtimantur boni. Qui autem omnia 7
metiuntur emolumentis et commodis, neque ea
volunt præponderari honeſtate, hi ſolent in de-
liberando honeſtum cum eo, quod utile putant,
comparare: boni viri non ſolent. Itaque exiſti- 8
mo, Panætium, cum dixerit, homines ſolere in
hac comparatione dubitare, hoc ipſum ſenſiſſe,
quod dixerit, ſolere modo, non etiam oportere.
Etenim non modo pluris putare quod utile vi- 9
deatur, quam quod honeſtum; ſed hæc etiam
inter ſe comparare, et in his addubitare, turpiſ-
ſimum eſt. Quid ergo eſt, quod non numquam 10
dubitationem afferre ſoleat, conſiderandumque
videatur? Credo, ſi quando dubitatio accidit,
quale ſit id, de quo conſideretur. Sæpe enim 11

5. *In noſtram intelligentiam.*] Secundarium, quod omnes intelligere poſſunt.

Honeſtum, ſapientibus.] Ne conjungas *dicitur ſapientibus*, ſed *conſervandumque eſt ſapientibus*.

6. *Aliter.*] Alioqui. i. 39. 6. ii. 12. 3. et 6.

Teneri non poteſt.] *Progreſſionem tenere* Latine dicitur, ut *curſum*, *iter*, *viam*, et *fugam per medios hoſtes*.

Si quæ ad virtutem.] Sic n. 12. et i. 16. 8. *Si qui.* ii. 21. 11. *Sin quæ.*

Facta progreſſio.] *Progreſſio ad virtutem* eſt virtutis inchoatio. Acad. i. 5. "Quod inchoatum eſt, neque abſolutum, progreſſio quædam ad virtutem appellatur."

8. *Hoc ipſum ſenſiſſe, quod dixerit.*] Nihil aliud voluiſſe, quam quod verba ſonant.

tempore fit, ut, quod turpe plerumque haberi
foleat, inveniatur non effe turpe. Exempli
cauffa ponatur aliquid, quod pateat latius.
12 Quod poteft majus effe fcelus, quam non modo
hominem, fed etiam familiarem hominem occi-
dere? Num igitur fe aftrinxit fcelere, fi qui
13 tyrannum occidit, quamvis familiarem? Populo
quidem Romano non videtur, qui ex omnibus
præclaris factis illud pulcherrimum exiftimat.
Vicit ergo utilitas honeftatem? Immo vero ho-
14 neftatem utilitas eft confecuta. Itaque, ut fine
ullo errore dijudicare poffimus, fi quando cum
illo, quod honeftum intelligimus, pugnare id
videbitur, quod appellamus utile, formula quæ-
dam conftituenda eft, quam fi fequemur in
comparatione rerum, ab officio numquam rece-
15 demus. Erit autem hæc formula Stoicorum
rationi difciplinæque maxime confentanea:
quam quidem his libris propterea fequimur,
quod, quamquam et a veteribus Academicis, et
a Peripateticis veftris, qui quondam iidem erant,
quæ honefta funt, antéponuntur iis, quæ viden-

11. *Tempore fit.*] Vide lib. i. c. 10.

12. *Familiarem hominem.*] Hoc in gratiam percufforum Cæfaris dicit, qui ex ejus familiariffimis fuerunt.

13. *Romano non videtur.*] Vide cap. 6. fub fin. et Romano homine dignam fententiam Cornelii Nep. Milt. c. 3. extr. Timol. i. 5.

14. *Quod honeftum intelligimus.*] Quod in noftram intelligentiam cadit, ut eft n. 5. vel, quod omnes perfpiciunt effe honeftum.

Formula quædam.] Præfcriptum, norma, regula.

15. *Peripateticis veftris.*] Vide iii. 2. De geminata præpofitione vid. i. 14. 1.

Qui quondam iidem erant.] i. 1. 3.

tur utilia; tamen ſplendidius hæc ab eis diffe-runtur, quibus, quidquid honeſtum eſt, idem utile videtur, nec utile quidquam, quod non honeſtum; quam ab iis, quibus honeſtum ali-quid non utile, aut utile non honeſtum. Nobis 16
autem noſtra Academia magnam licentiam dat, ut quodcunque maxime probabile occurrat, id noſtro jure liceat defendere. Sed redeo ad for-mulam.

V. Detrahere igitur [aliquid] alteri, et ho- 1
minem hominis incommodo ſuum augere com-modum, magis eſt contra naturam, quam mors, quam paupertas, quam dolor, quam cetera, quæ poſſunt aut corpori accidere, aut rebus externis. Nam principio tollit convictum hu- 2
manum et ſocietatem. Si enim ſic erimus affe-cti, ut propter ſuum quiſque emolumentum ſpoliet, aut violet alterum, dirumpi neceſſe eſt eam, quæ maxime eſt ſecundum naturam, hu-mani generis ſocietatem. Ut, ſi unum quodque 3
membrum ſenſum hunc haberet, ut poſſe puta-

Splendidius hæc ab iis.] Gravius, generoſius et majore cum audientium admiratione.

16. *Noſtra Academia.*] Cicero enim non Stoicus erat, ſed Academicus, Stoicoſque Academiæ licentia in iis tantum ſequebatur, quæ probabiliora putabat.

Licentiam dat — ut liceat.] Infra c. viii. 7. "Hoc deliberantium genus, qui deliberant." Loquendi genus, in quo aliquid redundare videtur. Nep. Milt. i. 2. "Delphos deliberatum miſſi ſunt, qui conſulerent Apollinem."

V. 1. *Rebus externis.*] Vid. ii. 25. 2.

2. *Principio.*] Primum. Vid. i. c. 4. pr. Huic reſpondet *Neque vero hoc ſolum* n. 5. Ita *vero* continuat orationem, præcedente *primum*. i. 28. 9.

3. *Senſum hunc haberet.*] Ita ſentiret, putaret.

ret ſe valere, ſi proximi membri valetudinem ad ſe traduxiſſet, debilitari, et interire totum corpus neceſſe eſſet: ſic, ſi unus quiſque noſtrum ad ſe rapiat commoda aliorum, detrahatque quod cuique poſſit, emolumenti ſui gratia, ſocietas hominum et communitas evertatur
4 neceſſe eſt. Nam, ſibi ut quiſque malit, quod ad uſum vitæ pertineat, quam alteri, acquirere, conceſſum eſt, non repugnante natura: illud natura non patitur, ut aliorum ſpoliis noſtras
5 facultates, copias, opes augeamus. Neque vero hoc ſolum natura, id eſt jure gentium, ſed etiam legibus populorum, quibus in ſingulis civitatibus res publica continetur, eodem modo conſtitutum eſt, ut non liceat ſui commodi
6 cauſſa nocere alteri. Hoc enim ſpectant leges, hoc volunt; incolumem eſſe civium conjunctionem: quam qui dirimunt, eos morte, exſilio,
7 vinclis, damno coërcent. Atque hoc multo

Valetudinem.] Vires, robur.

4. *Nam ſibi ut quiſque malit.*] Hoc enim ab ipſa natura conceſſum eſt, ut, quæ ad uſum vitæ pertinent, ſibi quiſque adquirere malit, quam alteri.

Aliorum ſpoliis.] Spoliis, quæ aliis detracta ſunt.

Facultates, copias, opes.] Vide lib. i. 3. 7.

5. *Jure gentium.*] Jure naturæ, quod omnes gentes ipſa natura docuit, quoque illæ inter ſe continentur. Tuſc. i. 13. "Conſenſio quædam gentium lex naturæ putanda eſt." Ita veteres philoſophi deſcribebant; aliter vero noſtri.

6. *Incolumem eſſe.*] Pendet a *volunt.* Sic fere ſupra cap. iii. 7.

Vinclis.] Syncope. Dixi ad i. 35. 11. *Damno,* multa, *ζημίᾳ.*

7. *Atque hoc multo magis efficit.*] Id eſt declarat, vincit. Infra n. 13. "Ex quo efficitur." Tuſc. i. 11. "Efficiet enim ratio, ut — mors aut malum non ſit, aut ſit bonum potius." In Hortenſio: "Quod efficit dialecticorum ratio." Meminerimus autem, formu-

magis efficit ipsa naturæ ratio, quæ est lex divina et humana, cui parere qui velit (omnes autem parebunt, qui secundum naturam volunt vivere) numquam committet, ut alienum appetat, et id, quod alteri detraxerit, sibi assumat.
Etenim [multo] magis est secundum naturam 8
excelsitas animi et magnitudo, itemque communitas, justitia, liberalitas, quam voluptas, quam vita, quam divitiæ: quæ quidem contemnere, et pro nihilo ducere, comparantem cum utilitate communi, magni animi et excelsi
est. Detrahere ergo de altero sui commodi 9
caussa, magis est contra naturam, quam mors, quam dolor, quam cetera generis ejusdem.
Itemque magis est secundum naturam, pro 10

læ initio capitis hujus propositæ, argumentisque deinde (1) a jure gentium et (2) a jure civili petitis confirmatæ, certitudinem hic (3) ex ipsa naturæ ratione ostendi. Dicit igitur Cicero, ipsam *naturæ rationem* manifestius etiam, quam priora argumenta, declarare, immo cogere, nullo modo licere sui commodi caussa nocere alteri. Id ut omnibus probaret, plures conclusiones naturæ principiis aptas deinceps ordinavit. Naturæ ratio *lex divina* dicitur, quia ea ipsa est mens dei. Eamdem, opinor, *humanam legem* appellari, quod a deo hominibus data in mente sapientis inest, eique omne genus humanum parere debet. Vide de Leg. ii. 4.

8. *Etenim multo magis.*] Adverbio *multo* hic æque facile carebimus, ac paullo post in illis " Itemque magis est secundum naturam."

Ducere, comparantem cum utilitate communi.] Ea pro nihilo te ducere, qui ex altera parte utilitatem communem præponderare videas. Sic n. 10. " Imitantem Herculem illum."

9. *Detrahere ergo de altero.*] Verba hæc sunt necessaria consequutio legis naturalis a Cicerone modo propositæ. De Fin. i. 9. " Detractis de homine sensibus, reliqui nihil est." Infra vi. 11. " Si quid ab homine ad nullam partem utili, tuæ utilitatis caussa detraxeris." Adde ibid. n. 12. et 14.

Cetera generis ejusdem.] i. 4. 1.

10. *Pro omnibus gentibus.*]

omnibus gentibus, fi fieri poffit, confervandis,
aut juvandis maximos labores moleftiafque fuf-
cipere, imitantem Herculem illum, quem ho-
minum fama, beneficiorum memor, in concilio
cæleftium collocavit, quam vivere in folitudine,
non modo fine ullis moleftiis, fed etiam in ma-
ximis voluptatibus, abundantem omnibus co-
piis, ut excellas etiam pulchritudine et viribus.
11 Quocirca optimo quifque et fplendidiffimo inge-
12 nio longe illam vitam huic anteponit. Ex quo
efficitur, hominem naturæ obedientem, homini
13 nocere non poffe. Deinde qui alterum violat,
ut ipfe aliquid commodi confequatur; aut nihil
fe exiftimat contra naturam facere; aut magis
fugiendam cenfet mortem, paupertatem, dolo-
rem, amiffionem etiam liberorum, propinquo-
rum, amicorum, quam facere cuipiam injuriam.
14 Si nihil exiftimat contra naturam fieri homini-
bus violandis, quid cum eo differas, qui omnino

Quamvis exteris, quamvis fermone, moribus et facris difcrepent.

Herculem.] De Hercule vide de Fin. ii. 36. Tufc. iii. 22. *Fama* eft id, quod omnes homines fantur, fermo, opinio. Cat. Maj. xvii. 11.

Vivere in folitudine.] Non ab omnibus quidem hominibus, fed tamen a multitudine et frequentia remotum: alioqui inutilis effet pulchritudo, minor etiam voluptas.

Abundantem.] Sc. *te.* Sic antea *imitantem.*

11. *Et fplendidiffimo ingenio.*] Ad hæc cognofcenda et pofthabendam vitam folitariam haud ita magno ingenio opus eft: at ne Cicero quidem aliter judicat; quo quis vero fplendidiori ingenio fit, eo magis eum colere ait hominum focietatem.

13. *Mortem, paupertatem, dolorem.*] Cicero a majore malo ad mala minora fenfim procedit. Vis tamen fententiæ per fingulos defcenfionis gradus augetur.

14. *Hominibus violandis.*] Violatione hominum. Ut *de inferenda injuria* i. 8. 10. ii. 23. 9.

hominem ex homine tollat? Sin fugiendum id 15
quidem cenſet, ſed multo illa pejora mortem, paupertatem, dolorem; errat in eo, quod ullum aut corporis, aut fortunæ vitium, animi vitiis gravius exiſtimat.

VI. Ergo unum debet eſſe omnibus propoſi- 1
tum, ut eadem ſit utilitas unius cujuſque et univerſorum: quam ſi ad ſe quiſque rapiet, diſſolvetur omnis humana conſortio. Atque 2
etiam ſi hoc natura præſcribit, ut homo homini, quicumque ſit, ob eam ipſam cauſſam, quod is homo ſit, conſultum velit, neceſſe eſt ſecundum eamdem naturam omnium utilitatem eſſe communem. Quod ſi ita eſt, una continemur 3
omnes et eadem lege naturæ: idque ipſum ſi ita eſt, certe violare alterum naturæ lege prohibemur. Verum autem primum, verum igitur extremum. Nam illud quidem abſurdum eſt, 4
quod quidam dicunt, parenti ſe, aut fratri nihil detracturos, commodi ſui cauſſa; aliam rationem eſſe civium reliquorum. Hi ſibi nihil juris, 5
nullam ſocietatem, communis utilitatis cauſſa ſtatuunt eſſe cum civibus: quæ ſententia omnem ſocietatem diſtrahit civitatis. Qui au- 6

Hominem ex homine tollat.] Tollit enim ex homine, quæ maxime ei propria eſt, humanitatem.

VI. 1. *Unum debet eſſe omnibus propoſitum.*] Id unum omnes ſpectare debent, ut aliorum pariter et ſua commoda tueantur atque augeant.

2. *Quicumque ſit.*] Etiamſi ſervus, alienigena, barbarus ſit.

Quod is homo ſit.] Ejuſdem ſanguinis et generis, communi ratione præditus.

5. *Diſtrahit.*] Diſſolvit, dirimit, ex amicis facit inimicos. Vide n. 16.

tem civium rationem dicunt habendam, externorum negant, hi dirimunt communem humani generis ſocietatem; qua ſublata, beneficientia, liberalitas, bonitas, juſtitia funditus tollitur. Quæ qui tollunt, etiam adverſus deos
7 immortales impii judicandi ſunt. Ab iis enim conſtitutam inter homines ſocietatem evertunt: cujus ſocietatis artiſſimum vinculum eſt, magis arbitrari eſſe contra naturam, hominem homini detrahere ſui commodi cauſſa, quam omnia incommoda ſubire vel externa, vel corporis, vel
8 etiam ipſius animi, quæ vacent injuſtitia. Juſtitia enim una virtus omnium eſt domina et regina virtutum. Forſitan quiſpiam dixerit: Nonne igitur ſapiens, ſi fame ipſe conficiatur, abſtulerit cibum alteri, homini ad nullam rem
9 utili? Minime vero. Non enim mihi eſt vita mea utilior, quam animi talis affectio, nemi-
10 nem ut violem commodi mei gratia. Quid? ſi Phalarim, crudelem tyrannum et immanem vir bonus, ne ipſe frigore conficiatur, veſtitu ſpo-
11 liare poſſit, nonne faciat? Hæc ad judicandum ſunt facillima. Nam ſi quid ab homine ad nullam partem utili, tuæ utilitatis cauſſa detraxeris, inhumane feceris, contraque naturæ legem. Sin autem is tu ſis, qui multam utilitatem rei publicæ atque hominum ſocietati, ſi in vita re-

10. *Phalarim.*] Vide ii. 7. 16.

11. *Ad judicandum ſunt facillima.*] i. 35. pr.

Ad nullam partem utili.] Paullo ante dixit *ad nullam rem utili:* lib. i. c. 10. "Qui nec ſibi, nec alteri, ut dicitur." De re ipſa confer cap. 23.

maneas, afferre poſſis; ſi quid ob eam cauſſam alteri detraxeris, non ſit reprehendendum. Sin 12
autem id non ſit ejus modi, ſuum cuique incommodum ferendum eſt potius, quam de alterius commodis detrahendum. Non igitur 13
magis eſt contra naturam morbus, aut egeſtas, aut quid hujus modi, quam detractio, aut appetitio alieni: ſed communis utilitatis derelictio contra naturam eſt; eſt enim injuſta. Ita- 14
que lex ipſa naturæ, quæ utilitatem hominum conſervat et continet, decernit profecto, ut ab homine inerti atque inutili ad ſapientem, bonum, fortem virum transferantur res ad vivendum neceſſariæ; qui, ſi occiderit, multum de communi utilitate detraxerit: modo hoc ita faciat, ut ne ipſe de ſe bene exiſtimans, ſeſeque diligens, hanc cauſſam habeat ad injuriam. Ita 15
ſemper officio fungetur, utilitati conſulens hominum, et ei, quam ſæpe commemoro, hu-

12. *Sin autem id non ſit.*] Si non is fueris, qui hominum ſocietati ac reipubl. multum prodeſſe poſſis: non licet tibi de alterius commodis detrahere.

13. *Non igitur magis eſt.*] Non igitur ex eo, quod licet interdum viro bono, vitæ ſuæ conſervandæ cauſſa, aliquid ab homine ad nullam partem utili detrahere, efficitur, ut magis contra naturam ſit morbus, egeſtas, cet.

14. *Detraxerit.*] Si perierit, morte ſua multum de communi utilitate detraxerit, id eſt, ejus mors detrimentum reipubl. allatura ſit.

Modo hoc ita faciat.] Hoc, quod lex naturæ decernit.

Seſeque diligens.] Nimis. i. 9. 6. "Niſi noſmetipſos valde amabimus."

15. *Ita ſemper officio fungetur.*] Ita ſi animo affectus, et liber ab amore ſui vitioſo, naturæ legi obtemperaverit: ab honeſto numquam aberrabit, atque etiam tum officio fungetur, quum res ad vivendum neceſſarias ab altero ad ſe transferet, eaque re humanæ ſocietatis conſulet utilitati.

16 manæ ſocietati. Nam quod ad Phalarim attinet, perfacile judicium eſt. Nulla enim nobis ſocietas cum tyrannis, et potius ſumma diſtra-
17 ctio eſt: neque eſt contra naturam, ſpoliare eum, ſi poſſis, quem eſt honeſtum necare: atque hoc omne genus peſtiferum atque impium ex hominum communitate exterminandum eſt.
18 Etenim ut membra quædam amputantur, ſi et ipſa ſanguine et tamquam ſpiritu carere cœperunt, et nocent reliquis partibus corporis: ſic iſta in figura hominis feritas et immanitas beluæ, a communi tamquam humanitatis corpore
19 ſegreganda eſt. Hujus generis ſunt quæſtiones omnes eæ, in quibus ex tempore officium exquiritur.

16. *Et potius ſumma.*] Similiter *ac potius*, pro *ſed potius* Cicero dixit ſupra i. 20. 9. et de Orat. ii. 37. "Minime, inquit Antonius: ac ſic decrevi philoſophari potius," cet.

17. *Quem eſt honeſtum necare.*] iv. 12.

18. *Si et ipſa ſanguine, etc.*] "Ut cetera pars corporis tuta ſit, membrum quod paulatim emoritur, abſcindere," lubet Celſus de Medic. v. 26. 34. extr. Quod Celſus *paulatim emori*, id Cicero *incipere ſanguine et tamquam ſpiritu carere* dicit. *Sanguis* autem eſt vita. Sic Horat. i. od. 24. 15.

Num vanæ redeat ſanguis imagini?

Verba *et ipſa* (ſibi ſuo damno, in ſuam perniciem) opponuntur illis: *et nocent reliquis.*

A communi tamquam humanitatis.] Cave putes, *humanitatem* hoc loco ſimpliciter *humanum genus* dici, quo ſenſu hanc vocem in Cicerone non memini me legere: ſed *commune humanitatis corpus* eſt, cujus quaſi membra ſunt omnes ii, qui humanæ rationis, humanorum motuum propenſionumque humanarum non ſunt expertes. Adverbium *tamquam* metaphoram vocabuli eleganter mollit. Similiter Liv. iii. 34. 7. "Duas deeſſe tabulas; quibus adjectis, abſolvi poſſe *velut corpus* omnis Romani juris."

19. *Ex tempore.*] Quid officii ſit, ex tempore exiſtimatur, ex temporis ratione judicatur. Vid. iv. 11.

VII. Ejus modi igitur credo res Panætium 1
perſecuturum fuiſſe, niſi aliqui caſus, aut occu-
patio conſilium ejus peremiſſet. Ad quas ipſas 2
conſultationes ex ſuperioribus libris ſatis multa
præcepta ſunt, quibus perſpici poſſit, quod ſit
propter turpitudinem fugiendum; quid idcirco
fugiendum non ſit, quod omnino turpe non eſt.
Sed quoniam operi inchoato, prope tamen ab- 3
ſoluto, tamquam faſtigium imponimus: ut geo-
metræ ſolent non omnia docere, ſed poſtulare,
ut quædam ſibi concedantur, quo facilius, quæ
volunt, explicent: ſic ego a te poſtulo, mi
Cicero, ut mihi concedas, ſi potes, nihil, præ-
ter id, quod honeſtum ſit, propter ſe eſſe expe-
tendum. Sin hoc non licet per Cratippum: 4
at illud certe dabis, quod honeſtum ſit, id eſſe

VII. 1. *Aliqui caſus.*] Sic i. 32. 1.

Peremiſſet.] *Perimere* eſt, tollere, in perpetuum reprimere. Cicero pro Sext. c. 22. pr. "Si cauſſam publicam mea mors peremiſſet." De Haruſp. Reſp. c. 11. "Si ludi non intermiſſi, ſed peremti atque ſublati ſunt." Hinc *peremtorium* dicitur, quidquid diſceptationem perimit, et adverſariorum tergiverſationi finem ſtatuit.

2. *Ex ſuperioribus libris—præcepta ſunt.*] *Sunt*, exſtant, in promtu ſunt, ut ſupra i. 11. 12. "Eſt epiſtola." Præpoſitio *ex* ſignificat *κατά*. Sic "Ex una re præcipitur." i. 16. 7.

3. *Prope tamen abſoluto.*] Particula *tamen* ſine præcedente *etſi* eleganter adhibetur. i. 12. 4.

Faſtigium imponimus.] *Faſtigium* eſt, quod ſummæ operis altitudini deeſt. Hic transfertur ad reliquam libri partem, quæ perficienda reſtat.

Ut geometræ ſolent.] V. Tuſc. c. 7. "Geometræ cum aliquid docere volunt, ſi quid ad rem pertinet eorum, quæ ante docuerunt, id ſumunt pro conceſſo et probato: illud modo explicant, de quo ante nihil ſcriptum eſt."

Expetendum.] *Expetenda* eſſe dicebant, quæ per ſe bona; cetera *legenda* vel *ſumenda*. Vid. cap. iii. 7.

4. *Per Cratippum.*] Magiſtrum, Peripateticum.

maxime propter ſe expetendum. Mihi utrumvis ſatis eſt: et tum hoc, tum illud probabilius
5 videtur, nec præterea quidquam probabile. Ac primum Panætius in hoc defendendus eſt, quod non utilia cum honeſtis pugnare aliquando poſſe dixerit (neque enim ei fas erat) ſed ea, quæ vi-
6 derentur utilia. Nihil vero utile, quod non idem honeſtum: nihil honeſtum, quod non idem utile ſit, ſæpe teſtatur: negatque ullam peſtem majorem in vitam hominum invaſiſſe, quam eorum opinionem, qui iſta diſtraxerint.
7 Itaque non ut aliquando anteponeremus utilia honeſtis, ſed ut ea ſine errore dijudicaremus, ſi quando incidiſſent, induxit eam, quæ videretur
8 eſſe, non quæ eſſet, repugnantiam. Hanc igitur partem relictam explebimus, nullis admini-
9 culis, ſed, ut dicitur, Marte noſtro. Neque enim quidquam de hac parte poſt Panætium explicatum eſt, quod quidem mihi probaretur, de iis, quæ in manus meas venerint.

Maxime propter ſe expetendum.] Quæ Peripateticorum ſententia erat.

Utrumvis.] Alterutrum, quod concedes. Academici enim, quæcumque probabilia erant, undecumque arripiebant. Ad præſentem autem quæſtionem alterutrum ſatis erat concedi.

Et tum hoc.] Peripateticorum dogma: *tum illud*, Stoicorum ſcitum, *ſola honeſta eſſe bona.* Dicta hæc ſunt, ut illa Læl. iv. 2. "Qui [Socrates] non tum hoc, tum illud, ut in pleriſque, ſed idem dicebat ſemper."

5. *Neque enim ei fas erat.*] Neque enim poterat, cum eſſet Stoicus.

6. *Negatque ullam peſtem.*] Vid. ſupra iii. 3.

8. *Marte noſtro.*] *Suo Marte* rem gerit, qui externis auxiliis non utitur, ſed domeſticis copiis contentus belli fortunam tentat.

9. *De iis.*] Ex iis. Nep. Them. c. 9. pr. "Thucydidi credo, qui ætate proximus de iis, qui illorum temporum hiſtoriam reliquerunt."

VIII. Cum igitur aliqua ſpecies utilitatis 1
objecta eſt, commoveri neceſſe eſt: ſed ſi, cum
animum attenderis, turpitudinem videas ad-
junctam ei rei, quæ ſpeciem utilitatis attulerit,
tum non utilitas relinquenda eſt, ſed intelligen-
dum, ubi turpitudo ſit, ibi utilitatem eſſe non
poſſe. Quid ſi nihil eſt tam contra naturam, 2
quam turpitudo (recta enim, et convenientia,
et conſtantia natura deſiderat, aſpernaturque
contraria) nihilque tam ſecundum naturam,
quam utilitas; certe in eadem re utilitas et
turpitudo eſſe non poteſt. Itemque ſi ad ho- 3
neſtatem nati ſumus, eaque aut ſola expetenda
eſt, ut Zenoni viſum eſt, aut certe omni pondere
gravior habenda, quam reliqua omnia, quod
Ariſtoteli placet; neceſſe eſt, quod honeſtum
ſit, id eſſe aut ſolum, aut ſummum bonum:
quod autem bonum, id certe utile: ita quid-
quid honeſtum, id utile. Quare error homi- 4

VIII. 1. *Commoveri.*] De hoc verbo. Vid. cap. 4. pr.

Speciem utilitatis attulerit.] Falſam utilitatis ſpeciem objecerit.

Utilitas relinquenda.] Tum non exiſtimandum, relinquendum eſſe id, quod re vera ſit utile; ſed intelligendum, illud ipſum, quod ſpeciem utilitatis mentiatur, ideo non eſſe utile, quia ſit turpe. Vid. x. 1. 6.

2. *Quod ſi nihil eſt tam contra naturam.*] Si turpitudo contra naturam, utilitas ſecundum naturam eſt: non poteſt idem ſimul et turpe eſſe et utile. Natura enim ſecum non pugnat.

Aſpernaturque.] Rejicit, faſtidit. Latini, quemadmodum *altero* et *alterno* ab *alter* formant, ita *aſpero* et *aſpernor* ex *aſper* producunt. Etiam *aſper* antiquis eum ſignificabat, qui faſtidiret et averſaretur. Virg. Æn. viii. 365. "Rebuſque veni non aſper egenis."

3. *Omni pondere gravior.*] Vide c. iii. 2.

4. *Quare error.*] Homines improbi, quidquid utile videtur, cupide arripiunt, et, licet honeſtum non ſit, ſibi tamen expetendum ducunt.

num non proborum, cum aliquid, quod utile viſum eſt, arripuit, id continuo ſecernit ab ho-
5 neſto. Hinc ſicæ, hinc venena, hinc falſa teſtamenta naſcuntur: hinc furta, peculatus, expilationes direptioneſque ſociorum et civium: hinc opum nimiarum potentiæ non ferendæ: poſtremo etiam in liberis civitatibus regnandi exſiſtunt cupiditates, quibus nihil nec tætrius,
6 nec fœdius excogitari poteſt. Emolumenta enim rerum fallacibus judiciis vident: pœnam, non dico legum, quas ſæpe perrumpunt, ſed ipſius turpitudinis, quæ acerbiſſima eſt, non vi-
7 dent. Quam ob rem hoc quidem deliberantium genus pellatur e medio (eſt enim totum ſceleratum et impium) qui deliberant, utrum id ſequantur, quod honeſtum eſſe videant, an ſe ſcientes ſcelere contaminent. In ipſa enim du-

5. *Sicæ.*] Cædes clandeſtinæ, cum percuſſores immittuntur iis, quos e medio tolli inimicis utile videtur.

Venena.] Veneficia, quibus homines maxime familiares vita privantur. *Peculatus,* furta publica. *Opum nim.—ferendæ,* hominum nimiis opibus valentium potentiæ intolerabiles.

6. *Fallacibus judiciis.*] *Vident,* ac. potius videre ſe putant, quantum inde emolumenti ſive commodi futurum ſit, fallacique emolumentorum ſpe ducuntur ad res turpiſſimas: quæ autem non pœna magis a judicibus, qui legibus judicant, metuenda, quam quæ turpitudo ſecutura ſit, non vident.

Quas ſæpe perrumpunt.] De Leg. i. 15. "Negliget leges eaſque perrumpet." Reſpicere videtur ad dictum illud Zaleuci Locrenſis (ab aliis Soloni tribuitur) qui leges aranearum telis comparabat.

Ipſius turpitudinis.] Quam et aliorum et ſuo ipſorum judicio ſubeunt. Turpiſſimum enim eſt, ſceleris et flagitii ſibi eſſe conſcium.

7. *Deliberantium,—qui deliberant.*] Vide ſupra iv. 16.

In ipſa enim dubitatione.] In ipſa deliberatione. Vid. lib. i. c. 9. extr.

bitatione facinus ineſt, etiam ſi ad id non per-
venerint. Ergo ea deliberanda omnino non 8
ſunt, in quibus eſt turpis ipſa deliberatio. At-
que etiam ex omni deliberatione celandi et oc-
cultandi ſpes opinioque removenda eſt. Satis 9
enim nobis, ſi modo in philoſophia aliquid pro-
fecimus, perſuaſum eſſe debet, ſi omnes deos
hominesque celare poſſimus, nihil tamen avare,
nihil injuſte, nihil libidinoſe, nihil incontinen-
ter eſſe faciendum.

IX. Hinc ille Gyges inducitur a Platone: 1
qui, cum terra diſceſſiſſet magnis quibuſdam
imbribus, in illum hiatum deſcendit, æneum-
que equum, ut ferunt fabulæ, animadvertit,
cujus in lateribus fores eſſent: quibus apertis
hominis mortui vidit corpus magnitudine in-
uſitata, annulumque aureum in digito: quem
ut detraxit, ipſe induit (erat autem regius pa-
ſtor) tum in concilium ſe paſtorum recepit.
Ibi cum palam ejus annuli ad palmam conver- 2

8. *Eſt turpis ipſa deliberatio.*] Cum de re turpi deliberatur.

IX. 1. *Gyges.*] Qui Candaule interfecto rex Lydiæ factus eſt. Vide Juſtin. lib. i. c. 7. extr. Herodotus rem aliter narrat geſtam. Sed hoc fabuloſe fictum eſſe, non ipſe negat Plato lib. ii. de Republ. nec Cicero.

Cum terra diſceſſiſſet.] Platonis verba expreſſit, Ῥαγῆναί τι τὴν γῆν, καὶ γενέσθαι χάσμα —καὶ ἰδεῖν ἄλλα τε δὴ, ἃ μυθολογοῦσι, θαυμαστὰ, καὶ ἵππον χαλκοῦν, κοῖλον, θυρίδας ἔχοντα.

Magnitudine inuſitata.] Plato, μείζω ἢ κατ᾽ ἄνθρωπον.

Annulumque.] De annulorum magicorum ſuperſtitione, et de hoc ipſo Gygis annulo, plura collegit Kirchmannus de Annul. cap. 21.

In concilium ſe paſtorum.] In ſollemne aliquod concilium paſtorum, quod ſingulis menſibus habebatur.

2. *Palam.*] Den Kaſten, σφενδόνην.

Ad palmam.] Introrſum, εἰς τὸ εἴσω τῆς χειρός. *Converterat,* fortuitu et aliud agens.

teret, a nullo videbatur, ipſe autem omnia videbat. Idem rurſus videbatur, cum in locum
3 annulum inverterat. Itaque hac opportunitate annuli uſus, reginæ ſtuprum intulit, ea [que] adjutrice regem dominum interemit, ſuſtulit quos obſtare arbitrabatur: nec in his eum facinoribus quiſquam potuit videre. Sic repente
4 annuli beneficio rex exortus eſt Lydiæ. Hunc igitur ipſum annulum ſi habeat ſapiens, nihil plus ſibi licere putet peccare, quam ſi non haberet. Honeſta enim bonis viris, non occulta
5 quæruntur. Atque hoc loco philoſophi quidam, minime mali illi quidem, ſed non ſatis acuti, fictam et commenticiam fabulam prolatam dicunt a Platone: quaſi vero ille, aut fa-
6 ctum id eſſe, aut fieri potuiſſe defendat. Hæc eſt vis hujus annuli et hujus exempli, ſi nemo ſciturus, nemo ne ſuſpicaturus quidem ſit, cum

A nullo videbatur.] Quod ex eo mirabundus intelligebat, quod de ſe, tamquam de abſente, ceteros loqui audiebat.

In locum.] Στρέψας ἔξω τὴν σφενδόνην, *cum in eum locum converterat, qui conveniens erat*, id eſt, extra palmam. *Locus* enim eſt is, quo quidque collocandum eſt, ut *tempus*, id quo quidque faciendum.

4. *Nihil plus.*] Pro *nihilo plus.* Ita de Or. iii. 24. 92. "Non multum eſt majus," pro *multo.*

Honeſta enim bonis viris.] Rarius hoc eſt, dativum caſum verbo paſſivo jungi a Cicerone, qui participiis quidem paſſivis ſæpius ab oratoribus etiam adjicitur. Plin. Ep. vi. 24. "Quod factum ne mihi quidem, qui municeps, niſi proxime, auditum eſt."

5. *Atque hoc loco.*] Sententia vult *atqui.* Vide i. 40. 8.

Defendat.] Adfirmet, contendat. De Orat. ii. 38. "Carneades nullam umquam in illis ſuis diſputationibus rem defendit, quam non probarit: nullam oppugnavit, quam non everterit." Ibid. cap. 50. "Sed meritam ac debitam fuiſſe defenderes."

aliquid divitiarum, potentiæ, dominationis, libidinis cauſſa feceris, ſi id diis hominibuſque futurum ſit ſemper ignotum, ſiſne facturus. Ne- 7
gant id fieri poſſe. Quamquam poteſt id quidem: ſed quæro, quod negant poſſe, id ſi poſſet, quidnam facerent? Urgent ruſtice ſane.
Negant enim poſſe, et in eo perſtant. Hoc 8
verbum quid valeat, non vident. Cum enim 9
quærimus, ſi poſſint celare, quid facturi ſint; non quærimus, poſſintne celare: ſed tamquam tormenta quædam adhibemus, ut, ſi reſponderint, ſe, impunitate propoſita, facturos quod expediat, facinoroſos ſe eſſe fateantur: ſi negent, omnia turpia per ſe ipſa fugienda eſſe concedant. Sed jam ad propoſitum revertamur.

6. *Feceris.*] Eſt futuri, quod *exactum* quidam vocant, non præteriti temporis: cum a te factum erit vel fuerit.

7. *Quamquam poteſt id quidem:*] Cicero de providentia divina quid ſenſerit, quum aliis locis, tum de Divin. ii. 50. extr. atque in hoc ipſo de Officiis opere iii. 10. 12. et c. xxix. 4. haud obſcure ſignificavit. Haud novum igitur aut inuſitatum videri debet, Academicum noſtrum de Natura Deorum ita diſputare, ut defendat, fieri poſſe, ut dii res hominum non curent, eoque improba eorum facta ignorent. Verba *Quamquam poteſt id quidem: ſed quæro* non aliter hic connectuntur, quam illa ad Diverſ. xiii. 32. "Quamquam a te quidem cumulate ſatisfit et mihi et meis omnibus. Sed velim ſic exiſtimes," cet. Conf. infra xxxiii. 22.

8. *Urgent ruſtice.*] Tenent id, quod ſibi negandum ſumſerunt: parum id quidem erudite. Non vident enim, quæ fictionis cauſſa, quæ vis ſit. Eruditi vero homines non ignorant, falſa quoque fingi poſſe, ut vera inde concludantur.

Hoc verbum.] Verbum *poſſe*, vel hæc conditio ſive conditionalis oratio, *ſi poſſet.* Non intelligunt, conditionem nihil de re ipſa adfirmare.

9. *Tormenta.*] Inſtrumentum aliquod, quo invitis etiam veritas exprimitur.

Facturos quod expediat.] Se facturos id, quod utile vel jucundum putaverint.

1 X. Incidunt multæ sæpe caussæ, quæ con-
turbent animos utilitatis specie; non, cum hoc
deliberetur, reliquendane sit honestas propter
utilitatis magnitudinem (nam id quidem im-
probum est) sed illud, possitne id, quod utile
2 videatur, fieri non turpiter. Cum Collatino
collegæ Brutus imperium abrogabat, poterat
videri facere injuste. Fuerat enim in regibus
expellendis socius Bruti consiliorum et adjutor.
Cum autem consilium hoc principes cepissent,
cognationem Superbi, nomenque Tarquiniorum
et memoriam regni esse tollendam: quod erat
utile, patriæ consulere, id erat ita honestum, ut
3 etiam ipsi Collatino placere deberet. Itaque
utilitas valuit propter honestatem, sine qua ne
4 utilitas quidem esse potuisset. At in eo rege,
qui urbem condidit, non item. Species enim

X. 1. *Incidunt multæ sæpe caussæ.*] Supra i. 22. 2. "Multi enim bella sæpe quæsierunt." Horat. Serm. i. 6. 10.

Multos sæpe viros, nullis majoribus ortos.

Vide ii. 6. 5.

2. *Collatino.*] L. Tarquinio Collatino, Lucretiæ marito: qui, cum in expellendis regibus Brutum adjuvisset, cum eo primus consul factus est. Non multo vero post, suspectus populo, quod Tarquiniæ gentis esset, regno adsuetæ, consulatu abire et cum omnibus suis urbe excedere coactus est a collega, lata lege, ut omnes Tarquiniæ gentis exsules essent. Liv. ii. 2. Erat autem Egerii filius, Aruntis ejus nepos, qui Tarquinii Prisci frater fuerat, auctore eod. Livio i. 46. et 57.

Brutus.] L. Junius Brutus, natus et ipse Tarquinia matre, quæ vel amita vel soror Superbi fuerat.

Fuerat enim.] Non Brutus, sed Collatinus. Ita ex obliquo casu, qui præcedit, ad hæc rectus est subaudiendus. Vid. i. ii. 1. 3.

In regibus expellendis.] *Reges* dicit regem cum conjuge et liberis. Vide Drakenb. ad Liv. ii. 2. extr.

4. *Non item.*] Apud Romulum *non item* utilitas valuit propter honestatem, ut apud

utilitatis animum pepulit ejus: cui cum viſum
eſſet utilius, ſolum, quam cum altero regnare,
fratrem interemit. Omiſit hic et pietatem, et 5
humanitatem, ut id, quod utile videbatur, ne-
que erat, aſſequi poſſet: et tamen muri cauſ-
ſam oppoſuit, ſpeciem honeſtatis neque proba-
bilem, nec ſane idoneam. Peccavit igitur, pace
vel Quirini, vel Romuli dixerim. Nec tamen 6
noſtræ nobis utilitates omittendæ ſunt, aliiſque
tradendæ, cum his ipſi egeamus: ſed ſuæ cui-
que utilitati, quod ſine alterius injuria fiat, ſer-
viendum eſt. Scite Chryſippus, ut multa. Qui 7
ſtadium, inquit, currit, eniti et contendere de-
bet, quam maxime poſſit, ut vincat; ſupplan-
tare eum, qui cum certet, aut manu depellere,

Brutum; ſed ſpecies utilitatis plus potuit, quam honeſtas.

Animum pepulit.] Impulit, movit.

5. *Muri cauſſam.*] Romulus edixerat, ne quis nova mœnia tranſiliret. Id cum ſpreto fratris edicto Remus feciſſet, ab eo interfectus eſt. Liv. i. 7.

Pace vel Quirini vel Romuli.] Dum iram Romuli, quaſi dei, deprecatur, tanto magis fictam ejus divinitatem ridet. Peccavit, inquit, ſive Quirinus, id eſt, deus habeatur, ſive Romulus tantum fuerit.

6. *Noſtræ nobis utilitates omittendæ.*] Vid. v. 4.

Egeamus.] Licet *cum* interpretari *etiamſi*, et ita conjunctivum ei aptare.

Quod ſine alterius injuria.] *Quod* eſt, *quantum* vel *quoad*.

7. *Chryſippus.*] Stoicorum princeps a Zenone tertius, proximus a Cleanthe hujuſque diſcipulus, in dialectica clariſſimus, plurimorum librorum auctor. Diog. Laërt. lib. vii. extr. Alienis vero plerumque pennis is ſe exornaſſe creditus eſt.

Stadium currit.] In ſtadio decurrit. *Stadium* erat certum ſpatium, quod emetiendum erat curſu de præmio certantibus. Continebat id paſſus cxxv. pedes Iↄcxxv.

Supplantare.] *Pedem ſupponere*, ὑποσκελίζειν.

Manu depellere.] Placet ſcriptura *manu pellere*, quod eſt impellere, ut cadat. De Fato c. 18. "Quæ moveri incipere, niſi pulſa, non poſſunt."

nullo modo debet. Sic in vita ſibi quemque petere, quod pertineat ad uſum, non iniquum
8 eſt; alteri deripere, jus non eſt. Maxime autem perturbantur officia in amicitiis; quibus et non tribuere, quod recte poſſis, et tribuere, quod
9 non ſit æquum, contra officium eſt. Sed hujus generis totius breve et non difficile præceptum eſt. Quæ enim videntur utilia, honores, divitiæ, voluptates, cetera generis ejuſdem, hæc
10 amicitiæ numquam anteponenda ſunt. At neque contra rem publicam, neque contra jus jurandum ac fidem, amici cauſſa, vir bonus faciet; ne ſi judex quidem erit de ipſo amico. Ponit enim perſonam amici, cum induit judicis.
11 Tantum dabit amicitiæ, ut veram amici cauſſam eſſe malit: ut orandæ litis tempus, quoad
12 per leges liceat, accommodet. Cum vero jurato ſententia dicenda ſit, meminerit, deum ſe adhibere teſtem, id eſt, ut ego arbitror, men-

Jus non eſt.] Vide lib. i. c. 11. extr.

8. *Perturbantur officia.*] Peccatur, prave agitur, dum multa et negantur amicis et conceduntur, quæ non debebant. De re vid. Læl. c. 10. et deinceps.

Quod recte poſſis.] Pulchre duo optimi MSS. *poſſit*; ſcil. fieri. Vide ſupra ii. 19. 14.

10. *Ponit enim perſonam amici.*] Definit eſſe amicus, dum ſit judex. Hinc eſt illud proverbium, "Exuit perſonam amici, quiſquis induit judicis."

11. *Veram amici cauſſam.*] Juſtam, bonam.

Orandæ litis.] Tertius caſus *amico* ex orationis contextu facile intelligitur. Dabit autem amico judex non clepſydras modo ſpatioſas, ſed diem etiam quam maxime opportunum.

12. *Cum vero.*] Quoniam, quia. In quavis cauſa judices jurabant, ſe nihil gratiæ odiove daturos.

Adhibere teſtem.] *Adhibet* deum teſtem, qui teſtem facit et perjurii vindicem conſtituit. Sæpe philoſophi animum dicebant *deum*. Ut Plato de Legib. lib. x. Ψυχὴ—νοῦν μὲν

tem ſuam, qua nihil homini dedit deus ipſe di-
vinius. Itaque præclarum a majoribus accepi- 13
mus morem rogandi judicis, ſi eum tenere-
mus, quæ ſalva fide facere poſſit. Hæc rogatio
ad ea pertinet, quæ paullo ante dixi honeſte
amico a judice poſſe concedi. Nam, ſi omnia 14
facienda ſunt, quæ amici velint: non amicitiæ
tales, ſed conjurationes putandæ ſunt. Loquor 15
autem de communibus amicitiis. Nam in ſa-
pientibus viris perfectiſque, nihil poteſt eſſe
tale. Damonem et Phintiam, Pythagoreos, fe- 16
runt hoc animo inter ſe fuiſſe: ut, cum eorum

προσλαμβάνουσα, ἀεὶ θεὸν, θεὸς οὖσα. Noſter ſomn. Scip. viii. 4. in perſona Africani: *Deum te igitur ſcito eſſe*, cet. Vid. Tuſc. i. 26.

Ut ego arbitror.] Pronomen non ſine gravitate additur. De Divin. i. 3. "Atque hæc, ut ego arbitror, veteres—probaverunt." Adde Cic. ep. ii. 10. 8. Cortii.

13. *Si eum teneremus.*] *Si*, vel *utinam*, *eum*, ut in judicio quidem ſervatur, domi etiam *retineremus*. Haud multum enim abeſt, quin exoleverit. Multi a judicibus, ſi non in publico, at privatim, ſi non verbis, at votis contendebant, ut *gratiæ pluſculum etiam, quam concederet veritas, largirentur.*

Quæ ſalva fide.] Accepimus morem judicis ea rogandi, quæ ſalva fide facere poſſit.

Ad ea pertinet.] Reſpicit ad ea, quæ honeſte concedi poſſunt.

14. *Sed conjurationes.*] Hanc in ſententiam Salluſt. Jugurth. xxxi. 15. "In malis factionem eſſe [dicit,] quod in viris bonis amicitia eſt."

16. *Phintiam.*] *Phintias* Græcum nomen ac pluribus commune fuit; et Φιντίας καὶ Δάμων a Plutarcho inter paria amicorum referuntur, et a Diod. Sic.

Ut, cum eorum alteri.] Adverbium *ut*, quod in rebus per exempla declarandis ſæpiſſime adhibetur, interdum a Cicerone eleganter ibi collocatur, ubi non ſatis attento lectori ſupervacaneum eſſe videri queat. Ita partit. Orator. cap. 13. "Eſt autem illa varietas in argumentando et non injucunda diſtinctio: ut, cum interrogamus noſmet ipſos, aut percunctamur," cet. Ibid. cap. 19. "Aut de honeſtate, aut de utilitate, aut de æquitate dicendum eſt. De honeſtate ſic: ut, Honeſtumne ſit pro amico periculum aut invidiam ſubire. De utilitate autem ſic: ut, Sitne utile in re p. adminiſtranda verſari. De æquitate

alteri Dionyſius tyrannus diem necis deſtinaviſſet, et is, qui morti addictus eſſet, paucos ſibi dies commendandorum ſuorum cauſſa poſtulaviſſet: vas factus eſt alter ejus ſiſtendi; ut, ſi ille non revertiſſet, moriendum eſſet ipſi.
17 Qui cum ad diem ſe recepiſſet, admiratus eorum fidem tyrannus, petivit, ut ſe ad amicitiam
18 tertium adſcriberent. Cum igitur id, quod utile videtur in amicitia, cum eo, quod honeſtum eſt, comparatur, jaceat utilitatis ſpecies,
19 valeat honeſtas. Cum autem in amicitia, quæ honeſta non ſunt, poſtulabuntur, religio et fides anteponatur amicitiæ. Sic habebitur is, quem exquirimus, delectus officii.

1 XI. Sed utilitatis ſpecie in re publica ſæpiſſime peccatur, ut in Corinthi diſturbatione noſtri. Durius etiam Athenienſes, qui ſciverunt, ut Æginetis, qui claſſe valebant, pollices

vero ſic: ut, Sitne æquum amicos cognatis anteferre."

Dionyſius tyrannus.] Superiorem intelligi, diſces ex lib. v. Tuſ. c. 22.

Commendandorum.] *Commendare ſuos* vel *ſua* morituri dicuntur, qui alicujus fidei tuenda tradunt, quæ cara habent.

17. *Ad diem ſe recepiſſet.*] Cum ipſo die, qui dictus ſive conſtitutus erat, revertiſſet.

18. *Cum igitur id.*] Cum amici cauſa alterutrum, vel utile vel honeſtum, poſtponendum videbitur: falſa illa utilitatis ſpecies negligatur, honeſtatis unius ratio habeatur.

19. *Anteponatur.*] Vide i. 30. 5. iii. 5. 3.

Delectus officii.] Deligetur id, quod officio conveniet, fietque quod rectiſſimum erit.

XI. 1. *In Corinthi diſturbatione noſtri.*] In Corintho evertenda. Vid. lib. i. c. 12. Ex *peccatur*, quod præceſſit, poſſis per ſyllepſin intelligere *peccaverunt*. Tamen, quod ſequitur *Durius etiam Athenienſes*, malim *fecerunt* extrinſecus adſumere.

Sciverunt.] Juſſerunt. *Sciſcunt*, qui communi conſenſu decernunt.

Æginetis.] Ægina una e Cycladibus, e regione Atticæ, rei

præciderentur. Hoc viſum eſt utile. Nimis 2
enim imminebat, propter propinquitatem, Æ-
gina Piræo. Sed nihil, quod crudele, utile.
Eſt enim hominum naturæ, quam ſequi debe-
mus, maxime inimica crudelitas. Male etiam 3
qui peregrinos urbibus uti prohibent, eoſque
exterminant, ut Pennus apud patres noſtros,
Papius nuper. Nam eſſe pro cive, qui civis 4
non ſit, rectum eſt non licere: quam tulerunt
legem ſapientiſſimi conſules Craſſus et Scæ-
vola: uſu vero urbis prohibere peregrinos, ſane
inhumanum eſt. Illa præclara, in quibus pub- 5

navalis peritia celebris, Athenienſium æmula.

2. *Propter propinquitatem.*] Hoc non ineſt in verbo *imminebat. Imminere* etiam ea dicuntur, quæ longe remota ſunt. Ut pro Balbo, c. 14. "Cum præpotens terra marique Carthago, nixa duabus Hiſpaniis, huic imperio immineret." Aliquoties apud Curtium *Alexander imminens Dario.*

Piræo.] Alii *Piræeo.* Utrumque haud vitioſum. Ipſi Athenienſes hunc portum ſuum non Πειραιᾶ ſolum, ſed etiam, ut ſæpe Xenophon, τὸ Πέραιον et τὸ Πείραιον adpellaverunt, atque etiam τὸν Πειραιὸν apud Steph. Byz. legimus.

3. *Urbibus uti.*] Illi, quos Cicero dicit, *urbibus*, ſive acceſſu ad eas, peregrinos non *prohibebant*; ſed *urbibus uti*, i. e. in eis habere domicilium, ibique ſedes rerum ac fortunarum ſuarum collocare vetabant.

Pennus.] M. Junius Pennus, trib. pl. a. 628. lata lege de peregrinis, quam fruſtra C. Gracchus, tum quæſtor, diſſuaſit.

Papius nuper.] Ante 20 annos. C. Papius, trib. pl. a. 688. duobus ante Tullii conſulatum.

4. *Eſſe pro cive.*] Gerere ſe pro cive, haberi civem et jus civitatis uſurpare, honores gerere, legata et hereditates capere.

Craſſus et Scævola.] Anno 658. (L. Craſſus orator Q. Mucium Scævolam Pont. Max. in omnibus magiſtratibus collegam habuit, præter trib. pl. et cenſuram. Vid. lib. i. c. 30. 9. et c. 32. 4.) Ea lex *Licinia et Mucia* vocatur. Verum ea lege ita alienati ſunt animi principum Italicorum populorum, ut ea vel maxima cauſſa belli Italici, quod poſt triennium exortum eſt, fuerit.

licæ utilitatis ſpecies præ honeſtate contemni-
6 tur. Plena exemplorum eſt noſtra res publica,
cum ſæpe, tum maxime bello Punico ſecundo: quæ, Cannenſi calamitate accepta, majores animos habuit, quam umquam rebus ſecundis.
7 Nulla timoris ſignificatio, nulla mentio pacis. Tanta vis eſt honeſti, ut ſpeciem utilitatis ob-
8 ſcuret. Athenienſes cum Perſarum impetum nullo modo poſſent ſuſtinere, ſtatuerentque, ut urbe relicta, conjugibus et liberis Trœzene depoſitis, naves conſcenderent, libertatemque Græciæ claſſe defenderent; Cyrſilum quemdam ſuadentem, ut in urbe manerent, Xerxem-
9 que reciperent, lapidibus cooperuerunt. Atqui ille utilitatem ſequi videbatur: ſed ea nulla
10 erat repugnante honeſtate. Themiſtocles poſt victoriam ejus belli, quod cum Perſis fuit, dixit in concione, ſe habere conſilium rei publicæ ſalutare, ſed id ſciri opus non eſſe. Poſtulavit,

6. *Bello Punico ſecundo.*] Lege Liv. lib. xxiii. 14. Flor. lib. ii. 6. 31.

8. *Athenienſes.*] Vid. Cornel. Them. c. 2.

Statuerentque, ut.] Dictum eſt, quemadmodum illud ad Att. xvi. 10. "Conſtitueram, ut ii. Idus aut Aquini manerem, aut in Arcano."

Trœzene.] Ablativus a Trœzen. Græce Τροιζὴν, Argolidis urbs clariſſima in Peloponneſo, quam barbari *Trœzenam* dicebant, Cicero et æquales *Trœzena* appellabant.

Cyrſilum.] Κυρσίλον, cujus et Demoſthenes meminit περὶ στεφάνου. Alius ab hoc fuit Lycidas ſenator, qui Mardonii conditiones accipiendas ſuaſerat apud Herodot. lib. ix. pr. quem ob eamdem cauſſam Athenienſes necarunt.

Lapidibus cooperuerunt.] In Verr. i. 46. "Lapidibus coopertus eſſet in foro."

10. *Id ſciri opus non eſſe.*] Divulgatum enim id irritum futurum. Hic *opus eſſe* non neceſſe, ſed utile eſſe ſignificat. Quemadmodum Græcis ἔργον, ita *opus* Latinis eſt *utile*. Infra xxxii. 10. "Quod ipſi opus eſſe videretur." Contra *non opus eſt*, οὐδὲν ἔργον, ſignificat *in-*

ut aliquem populus daret, quicum communi-
caret. Datus eſt Ariſtides. Huic ille, claſſem 11
Lacedæmoniorum, quæ ſubducta eſſet ad Gy-
theum, clam incendi poſſe: quo facto frangi
Lacedæmoniorum opus neceſſe eſſet. Quod 12
Ariſtides cum audiſſet, in concionem magna
exſpectatione venit, dixitque, perutile eſſe con-
ſilium, quod Themiſtocles afferret, ſed minime
honeſtum. Itaque Athenienſes, quod honeſtum
non eſſet, id ne utile quidem putaverunt: to-
tamque eam rem, quam ne audierant quidem,
auctore Ariſtide repudiaverunt. Melius hi, 13
quam nos, qui piratas immunes, ſocios vectiga-
les habemus.

XII. Maneat ergo, quod turpe ſit, id num- 1
quam eſſe utile: ne tum quidem, cum id, quod
eſſe utile putes, adipiſcare. Hoc enim ipſum

utile eſt, et, *κατὰ λιτότητα*, *obeſt*, *nocet*. De Or. ii. 73. "Quod non ſolum, quod opus eſſet, diceres, ſed etiam, quod non opus eſſet, non diceres." Læl. xiv. 9. "Atque haud ſcio, an ne opus ſit quidem."

11. *Quæ ſubducta eſſet.*] Tempeſtatibus ſubducta et in navali conſtituta.

Gytheum.] *Gythium* et *Gytheum*, penultima longo, Latine. Græce Γύθιον et Γύθειον dicitur Lacedæmoniorum hæc ſtatio navalis: de qua Liv. lib. xxxiv. 38.

12. *Magna exſpectatione.*] Venit in concionem populi cognoſcendæ rei exſpectatione ſuſpenſi.

13. *Piratas immunes habemus.*] Non loquitur de piratis Cilicibus, quos Pompeiopolin tranſtulerat Pompeius; ſed de iis, qui eo ipſo tempore piraticam impune faciebant. Nam civilis belli licentia multis prædandi licentiam fecerat. De Pompeii actis non ita facile ſolet detrahere.

Socios vectigales.] Maſſilienſes, Dejotarum, Gallogræciæ regem, et alios, qui a Pompeii partibus ſteterant.

XII. 1. *Maneat.*] Pro certo habeatur. Pro Mil. c. 4. extr. "Quapropter hoc maneat in cauſſa judices."

Hoc enim ipſum utile putare.] Hoc ipſum, quod quis utile

utile putare, quod turpe ſit, calamitoſum eſt.
2 Sed incidunt, ut ſupra dixi, ſæpe cauſſæ, cum repugnare utilitas honeſtati videatur, ut animadvertendum ſit, repugnetne plane, an poſſit cum
3 honeſtate conjungi. Ejus generis hæ ſunt quæſtiones: Si, exempli gratia, vir bonus Alexandria Rhodum magnum frumenti numerum advexerit in Rhodiorum inopia, et fame, ſummaque annonæ caritate: ſi idem ſciat, complures mercatores Alexandria ſolviſſe, naveſque in curſu, frumento onuſtas, petentes Rhodum, viderit: dicturuſne ſit id Rhodiis, an ſi-
4 lentio ſuum quam plurimo venditurus? Sapientem et bonum virum fingimus: de ejus deliberatione et conſultatione quærimus: qui celaturus Rhodios non ſit, ſi id turpe judicet; ſed
5 dubitet, an turpe non ſit. In hujuſmodi cauſſis aliud Diogeni Babylonio videri ſolet, magno et

putat, αὐτὸ τὸ ἡγεῖσθαι. Lib. ii. c. 24. "Ut hoc ipſum eum delectaret peccare." Paradox. iii. pr. "Ipſum quidem peccare, quoquo te verteris, unum eſt."

2. *Ut ſupra dixi.*] Cap. 10. pr.

3. *Alexandria.*] Urbe illa Ægypti copioſiſſima, unde immenſa frumenti copia exportari ſolebat.

Frumenti numerum.] *Numerus* de iis etiam dicitur, quæ metiri ſolemus, neque id tamen improprie. Intelligitur enim *modiorum* numerus, non *granorum*. Hirt. de Bell. Afr. c. 8. "Quod ibi magnum numerum frumenti eſſe audiebat."

4. *De ejus deliberatione.*] Quid talis vir deliberaturus ſit, qui Rhodios celaturus non ſit.

Dubitet, an turpe non ſit.] Ejus ſententia eo inclinare poſſit, ut non turpe putet.

5. *Diogeni Babylonio.*] Clari nominis Stoico, Antipatri Tarſenſis et Panætii præceptori. Eum Athenienſes cum Carneade et Critolao Romam legatum miſerunt Africano minore iterum conſule; quos Cato major, Romanæ juventuti a peregrinis diſputationibus metuens, citius ad ſuas ſcholas remitti curavit.

gravi Stoico: aliud Antipatro, difcipulo ejus, homini acutiffimo. Antipatro, omnia patefacienda, ut ne quid omnino, quod venditor norit, emtor ignoret: Diogeni, venditorem, quatenus jure civili conftitutum fit, dicere vitia oportere, cetera fine infidiis agere; et quoniam vendat, velle quam optime vendere. Advexi, 6
expofui, vendo meum non pluris, quam ceteri, fortaffe etiam minoris, cum major eft copia: cui fit injuria? Exoritur Antipatri ratio ex al- 7
tera parte: Quid ais? Tu cum hominibus confulere debeas, et fervire humanæ focietati, eaque lege natus fis, et ea habeas principia na-

Antipatro.] Tarfenfi, Panætii præceptori, fed ejufdem Diogenis difcipulo. Hoc Antipatro pofterior fuit Antipater Tyrius, de quo ii. 24. 8.

Omnia patefacienda.] Supple *videntur.*

Jure civili.] Cujufque civitatis jure, Romæ quidem edicto maxime ædilicio. Aliter *jus civile* interpretabimur infra c. 16. pr.

Quam optime vendere.] Cum aliquo lucro.

6. *Advexi.*] Mercator ipfe per *προσωποποιΐαν* loquens inducitur.

Cum major eft copia.] Quando plures naves frumento onuftæ portum fubierint. Mercibus fuis fecundum annonam fori, quam deprehendunt, pretium ftatuere folent negotiatores. Ii igitur, qui foro fciunt uti, quum vident, rerum, quas ipfi venales advehunt, magnam copiam ab aliis eodem convectam effe; fuas merces paullo minoris, quam alii vendunt. Ita parvæ pecuniæ jactura fæpe magnum damnum redimunt, quod ex eo nafceretur, fi merces fuas aut poft longam demum moram vendere, aut alio afportare cogerentur. Dicere itaque videtur ille, qui a Diogene inducitur, frumentarius, *fortaffe etiam* vendo meum triticum *minoris*, quam ceteri frumentarii, *cum major eft copia* tritici per alios mercatores advecti et expofiti.

7. *Exoritur Antipatri ratio.*] Ex altera parte Antipater exfiftit atque ita argumentatur.

Tu cum.] Copulanda funt *tu celabis.*

Ea habeas principia naturæ.] Cum a natura ea principia tibi data fint, ut et aliis prodeffe deceat, quod tibi fit utile.

turæ, quibus parere, et quæ ſequi debeas, ut utilitas tua communis ſit utilitas, viciſſimque communis utilitas tua ſit; celabis homines,
8 quid iis adſit commoditatis et copiæ? Reſpondebit Diogenes fortaſſe ſic, Aliud eſt celare, aliud tacere: neque ego nunc te celo, ſi tibi non dico, quæ natura deorum ſit, qui ſit finis bonorum: quæ tibi plus prodeſſent cognita, quam tritici vilitas. Sed numquid, quod tibi
9 audire utile eſt, id mihi dicere neceſſe eſt? Immo vero, inquiet ille, neceſſe eſt, ſi quidem meminiſti, eſſe inter homines natura conjun-
10 ctam ſocietatem. Memini, inquiet ille: ſed num iſta ſocietas talis eſt, ut nihil ſuum cujuſquam ſit? quod ſi ita eſt, ne vendendum quidem quidquam eſt, ſed donandum.

1 XIII. Vides in hac tota diſceptatione non illud dici, Quamvis hoc turpe ſit; tamen, quoniam expedit, faciam: ſed ita expedire, ut turpe non ſit: ex altera autem parte, ea re,
2 quia turpe ſit, non eſſe faciendum. Vendat ædes vir bonus propter aliqua vitia, quæ ipſe norit, ceteri ignorent: peſtilentes ſint, et habeantur ſalubres: ignoretur, in omnibus cubiculis

8. *Quam tritici vilitas.*] Plus tibi profuturum ſit ſcire quid ſit deus, quid ſit ſummum bonum, quam tritici vilitas tibi prodeſt.

10. *Ut nihil ſuum cujuſquam ſit.*] Ut nemo quidquam habeat proprium.

XIII. 1. *Quamvis hoc—turpe non ſit.*] Orationis inæqualitas, de qua vide ii. 5. 8.

Ex altera autem parte, ea re.] Ex altera parte dici, *ea re*, id eſt, ideo, non eſſe faciendum, quia turpe ſit.

2. *Vendat ædes.*] Si exempli gratia vir bonus ædes vendat.

Peſtilentes.] Salubri aëre deſtitutæ, unde morbi naſcuntur.

apparere ſerpentes: male materiatæ ſint, rui-
noſæ; ſed hoc, præter dominum, nemo ſciat.
Quæro, ſi hæc emtoribus venditor non dixerit, 3
ædeſque vendiderit pluris multo, quam ſe ven-
diturum putarit, num [id] injuſte aut improbe
fecerit. Ille vero, inquit Antipater. Quid eſt 4
enim aliud, erranti viam non monſtrare, quod
Athenis exſecrationibus publicis ſanctum eſt, ſi
hoc non eſt emtorem pati ruere, et per errorem
in maximam fraudem incurrere? Plus etiam 5
eſt, quam viam non monſtrare. Nam et ſcien-
tem in errorem alterum inducere. Diogenes 6
contra: Num te emere coëgit, qui ne hortatus
quidem eſt? Ille, quod non placebat, proſcrip-
ſit: tu, quod placebat, emiſti. Quod ſi qui 7
proſcribunt VILLAM BONAM BENEQUE ÆDI-

Male materiatæ.] Si materia, lapides, ligna ſint vitioſa.

3. *Num id injuſte aut improbe.*] *Id* eleganter omittitur. Conf. x. 2. "Poterat videri facere injuſte." *Injuſte* et *improbe* differunt quidem; nec tamen plane ſunt diverſa. *Injuſte* agit, qui jus violat; *improbe*, qui modum non ſervat. *Aut* vero non ſemper disjungit, ſed aliquando etiam minuit, ut ſenſus ſit, *injuſte aut ſaltem improbe*, id eſt, cupide, immoderate.

4. *Ille vero, inquit Antipater.*] *Ille vero* eſt, utique ille injuſte improbeque fecerit.

Quid eſt enim aliud.] Vid. ii. 23. 12.

Athenis exſecrationibus publicis ſanctum eſt.] Alii *ſancitum*, quod vix differt. Hoc vult Cicero, exſecrationibus publicis obnoxium eſſe, diriſque devoveri, qui viam non monſtrarit erranti. Vid. i. 16. 6. *Publicas* autem *exſecrationes* appellare videtur eas, quæ ex lege, in concione populi, per præconem, interdum per ſacerdotes fiebant.

Emtorem pati ruere.] Si quis patitur emtorem ruere et in fraudem incurrere.

5. *Scientem.*] Ne copules cum *alterum*, ſed ſubaudias *te*, qui venditor es.

7. *Proſcribunt villam bonam.*] Qui proſcriptionis tabulæ hæc verba inſcribunt: VILLAM BONAM BENEQUE ÆDIFICATAM, ſubaudi *vendo*. *Proſcribi* dicuntur, quæ propoſito libello vel

FICATAM, non exiſtimantur fefelliſſe, etiam ſi illa nec bona eſt, nec ædificata ratione; multo minus, qui domum non laudarunt. Ubi enim judicium emtoris eſt, ibi fraus venditoris quæ
8 poteſt eſſe? Sin autem dictum non omne præſtandum eſt, quod dictum non eſt, id præſtandum putas? Quid vero eſt ſtultius, quam venditorem, ejus rei, quam vendat, vitia narrare? Quid autem tam abſurdum, quam ſi domini juſſu ita præco prædicet? DOMUM PESTILEN-
9 TEM VENDO. Sic ergo in quibuſdam cauſſis dubiis ex altera parte defenditur honeſtas, ex altera ita de utilitate dicitur, ut id, quod utile videatur, non modo facere honeſtum ſit, ſed etiam, non facere, turpe. Hæc eſt illa, quæ videtur utilium fieri cum honeſtis ſæpe diſ-
10 ſenſio. Quæ dijudicanda ſunt. Non enim, ut quæreremus, expoſuimus, ſed ut explicaremus.
11 Non igitur videtur nec frumentarius ille Rhodios, nec hic ædium venditor celare emtores debuiſſe. Neque enim id eſt celare, quidquid

adfixa tabula venalia eſſe ſignificantur.

Ubi enim judicium emtoris eſt.] Ubi res venalis emtoris oculis eſt expoſita, et ſuo ille judicio uti poſſit.

8. *Dictum.*] Non quæcumque commendandæ rei venalis gratia dicta ſunt, præſtare cogitur venditor.

10. *Quæ dijudicanda ſunt.*] Meum de iis judicium exponendum eſt.

Ut quæreremus.] Ut quæſtiones tantum in medium adferremus, eaſque inexplicatas relinqueremus; ſed ut noſtram de iis ſententiam pronuntiaremus.

11. *Frumentarius.*] Supple *negotiator.*

Neque enim id eſt.] Sic abundat *id* de Fin. ii. 14. pr. "Id ſequi volunt, quodcumque veri ſimile videatur."

Quidquid reticeas.] Celare non eſt, reticere aliquid, qualecumque id ſit.

reticeas: fed cum, quod tu fcias, id ignorare emolumenti tui cauffa velis eos, quorum interfit id fcire. Hoc autem celandi genus quale fit, 12
et cujus hominis, quis non videt? Certe non aperti, non fimplicis, non ingenui, non jufti, non viri boni: verfuti potius, obfcuri, aftuti, fallacis, malitiofi, callidi, veteratoris, vafri. Hæc tot, et alia plura, nonne inutile eft vitiorum fubire nomina?

XIV. Quod fi vituperandi funt, qui reticu- 1
erunt, quid de iis exiftimandum eft, qui orationis vanitatem adhibuerunt? C. Canius, eques 2
Romanus, nec infacetus, et fatis litteratus, cum fe Syracufas otiandi, ut ipfe dicere folebat, non negotiandi cauffa, contuliffet, dictitabat, fe hortulos aliquos emere velle, quo invitare amicos, et ubi fe oblectare fine interpellatoribus poffet. Quod cum percrebuiffet, Pythius ei 3
quidam, qui argentariam faceret Syracufis, ve-

12. *Nonne inutile eft.*] Non modo, quod non prodeft, fed etiam quod obeft, quod damnum aut perniciem adfert, per λιτότητα Latini *inutile* dicunt. Hoc docuit etiam Clarkius ad Iliad. B. 269. ubi eamdem fignificationem vocabuli ἀχρεῖος illuftrat. Vid. xi. 10.

XIV. 1. *Orationis vanitatem.*] Mendacia.

2. *C. Canius.*] Non recte hujus gentis nomen, cujus primam fyllabam fæpius producit Martialis, a *cane* ducitur.

Nec infacetus, et fatis.] *Infacetus*, ut *impartiens* i. 42. 8. De *nec, et*, vid. i. 21. 8. Facetum fane hujus hominis commentum legimus de Or. ii. 69. extr.

Satis litteratus.] Mediocriter. ii. 25. 5.

Hortulos aliquos.] Quos hic *hortulos* appellat Cicero, eofdem infra n. 6. *villam* vocat. Prædium igitur fuburbanum villamque cultiorem, oblectationi magis, quam reditibus aptam, fignare videtur.

3. *Argentariam.*] Subaudi *negociationem*. Vid. xiii. 11. Erat ἀργυροπράκτης, ἀργυρομοι-

nales quidem ſe hortos non habere, ſed licere uti Canio, ſi vellet, ut ſuis: et ſimul ad cœnam hominem in hortos invitavit in poſterum
4 diem. Cum ille promiſiſſet, tum Pythius, qui eſſet, ut argentarius, apud omnes ordines gratioſus, piſcatores ad ſe convocavit, et ab his petivit, ut ante ſuos hortulos poſtridie piſcaren-
5 tur: dixitque, quid eos facere vellet. Ad cœnam tempore venit Canius: opipare a Pythio apparatum convivium: cymbarum ante oculos multitudo. Pro ſe quiſque, quod ceperat, afferebat: ante pedes Pythii piſces abjiciebantur.
6 Tum Canius, Quæſo, inquit, quid eſt hoc, Pythi? tantumne piſcium, tantumne cymbarum? Et ille, Quid mirum? inquit; hoc loco eſt, Syracuſis quidquid eſt piſcium; hic aquatio: hac villa iſti carere non poſſunt. Incenſus Canius cupiditate, contendit a Pythio, ut vende-
7 ret. Gravate ille primo. Quid multa? im-

ϐος, qui numos permutaret et quaſi venderet.

Syracuſis.] Regia olim Siciliæ urbe.

Hominem.] Id eſt *eum*, Canium. Ponitur *homo* eleganter pronominis vice.

4. *Promiſiſſet.*] Subint. *ad cœnam* ex Plin. Epiſt. i. 15. pr. ubi leges Cortium.

Pythius, qui eſſet.] Sic etiam Cic. Epiſt. vii. 24. 5. "Ille autem, *qui ſciret*, ſe nepotem bellum tibicinem habere, diſceſſit a me." Horat. lib. i. Sat. iii. 4.

—— *Cæſar, qui cogere* poſſet.

Apud omnes ordines gratioſus.] Nam argentariorum opera late patebat, qui in pecunia fenore danda aut accipienda, in contrahendis rebus, in auctionibus aliiſque pluribus, multos ſibi obſtringebant.

5. *Tempore.*] Quo convenerat, tempeſtive, nec maturius, nec ſerius.

Opipare.] Exquiſitis copiis adornatum convivium.

6. *Hoc loco eſt.*] Omnes, qui Syracuſanas menſas inſtruunt, hoc loco piſces capiuntur.

Hic aquatio.] Unde dulcis aqua petenda eſt.

P

petrat. Emit homo cupidus et locuples tanti,
quanti Pythius voluit et emit inſtructos. No-
mina facit, negotium conficit. Invitat Canius 8
poſtridie familiares ſuos. Venit ipſe mature:
ſcalmum nullum videt: quærit ex proximo vi-
cino, num feriæ quædam piſcatorum eſſent,
quod eos nullos videret. Nullæ, quod ſciam,
inquit [ille,] ſed hic piſcari nulli ſolent. Ita-
que heri mirabar, quid accidiſſet. Stomachari 9
Canius. Sed quid faceret? Nondum enim A-
quillius, collega et familiaris meus, protulerat
de dolo malo formulas. In quibus ipſis cum 10

7. *Emit inſtructos.*] Cum omni horti inſtrumento, cum omnibus ornamentis.

Nomina facit.] Creditor Pythius nomina facit. Majore interpunctione a præcedentibus hæc ſecrevi, quia de Canio accipi nullo modo poſſunt. Sæpe vero veteres in dictis factiſque duorum alternis commemorandis, ubi ex ipſa re, quid quiſque dixerit aut fecerit, exiſtimari poſſet, perſonarum diſcrimina nominatim interponere negligebant. Nec omiſſio nominis Pythii hoc loco magis inſolens mihi videtur, quam paullo ante in verbo *impetrat* perſonæ Canii ſuppreſſio. Hoc ellipſeos genus illuſtrant illa Cæſaris de B. Gall. i. 18. 2. "Quærit [Cæſar] ex ſolo [Liſco] ea, quæ in conventu dixerat. Dicit [Liſcus] liberius atque audacius. Eadem ſecreto ab aliis reperit [Cæſar] eſſe vera."

8. *Scalmum nullum.*] Pars navigii eſt *ſcalmus*, illud ſcilicet lignum, cui remi alligantur.

Quod eos nullos videret.] Dictum eſt ut *ea permulta collegit*, lib. i. c. 45. pr. Lib. ii. 1. 8. "Cum autem reſpubl. nulla eſſet omnino." Pro Roſc. Amer. c. 44. "Hæc bona in tabulas publicas nulla redierunt."

9. *Aquillius collega.*] C. Aquillius Gallus, Q. Mucii Scævolæ pontificis adſectator, Ciceronis collega in prætura, qui primus actionem de dolo malo conſtituerat.

De dolo malo formulas.] Certam de dolo malo agendi rationem verborumque ſollemnium præſcriptionem.

10. *In quibus ipſis.*] Sententia eſt: Aquillius *in formulis illis proferendis* (vide ſupra ii. 18. 4.) actionibuſque de dolo malo præſcribendis, conſultoribus ex ipſo quærentibus, quid eſſet dolus malus, reſpondere ſolebat, cet. Simile eſt

ex eo quæreretur, quid effet dolus malus: refpondebat, cum effet aliud fimulatum, aliud actum. Hoc quidem fane luculenter, ut ab
11 homine perito definiendi. Ergo et Pythius, et omnes aliud agentes, aliud fimulantes, perfidi, improbi, malitiofi funt. Nullum igitur factum eorum poteft utile effe, cum fit tot vitiis inquinatum.

1 XV. Quod fi Aquilliana definitio vera eft, ex omni vita fimulatio diffimulatioque tollenda eft. Ita nec, ut emat melius, nec ut vendat, quidquam fimulabit, aut diffimulabit vir bonus.
2 Atque ifte dolus malus et legibus erat vindicatus (ut tutela duodecim tabulis, circumfcriptio adolefcentium lege Lætoria) et fine lege judi-

illud Topic. ad Trebat. c. 7. extr. " Solebat igitur Aquillius, collega et familiaris meus, cum de litoribus ageretur, quæ omnia publica effe vultis, quærentibus iis, ad quos id pertinebat, quid effet litus, ita definire, qua fluctus illideret."

Ab homine perito definiendi.] Quales erant jureconfulti, e Stoicorum præfertim difciplina.

XV. 2. *Ut tutela.*] Subaudi *male adminiftrata*, *mala*.

Circumfcriptio adolefcentium.] Dolus, quo adolefcentes, qui fui juris non funt, in fraudem illicitentur.

Lege Lætoria.] *Legis Plætoriæ* five *Lætoriæ* (eamdem enim familiam effe docet Car. Patin. in Fulv. Urf. fam. Rom. p. 210.) latæ a. 490. a M. Lætorio Planciano, tr. pleb. meminit Cicero de Nat. Deor. iii. 30. et Suetonius apud Prifcian. *Lætoria, quæ vetat minorem annis XXV. ftipulari*, (fignif. pasfiv.) ἐπερωτᾶσθαι.

Et fine lege judiciis.] Dolus malus vindicatus erat etiam illis judiciis, quæ non legibus, fed ex æquitate prætoris exercebantur, qua, quod legibus deerat, fupplebatur. Ea vero judicia dicebantur *bonæ fidei*, (c. xvii. 8.) ad quæ referebantur primum contractus bonæ fidei, (qui non funt ftricti juris,) quibus accommodari folebant hæc verba *ex bona fide*; (et primam hanc fpeciem fignificat Cicero verbis: *fine lege jud. in qu. add. EX F. B.* Sunt autem e. g. *tutela*, *focietas*, *emtio*, *venditio*, *locatio*, *conductio*, *man-*

ciis, in quibus additur EX FIDE BONA. Reli- 3
quorum autem judiciorum hæc verba maxime
excellunt, in arbitrio rei uxoriæ, MELIUS Æ-
QUIUS: in fiducia, INTER BONOS BENE
AGIER. Quid ergo? aut in eo, quod MELIUS 4
ÆQUIUS, poteſt ulla pars ineſſe fraudis? aut,
cum dicitur, INTER BONOS BENE AGIER,
quidquam agi doloſe, aut malitioſe poteſt? Do- 5
lus autem malus in ſimulatione, ut ait Aquil-
lius, continetur. Tollendum eſt igitur ex re-
bus contrahendis omne mendacium. Non inli- 6

datum) deinde *fiduciæ*, quarum ſollemnis formula erat, *ut inter bonos bene agier oportet et ſine fraude*, tum *res uxoria*, in qua his verbis utebantur, *quantum æquius melius.*

Ex fide bona.] Verbum *agitur* ſubintelligi poteſt. Nihil frequentius, quam in formulis verba ſubaudiri. Cic. Topic. ad Trebat. c. 17. "In omnibus igitur iis judiciis, in quibus ex fide bona eſt additum."

3. *Reliquorum autem judiciorum.*] Scil. bonæ fidei; quæ item ſine lege fiunt.

In arbitrio rei uxoriæ.] *Res uxoria* eſt dos, id eſt, uxoris bona, quæ facto divortio ei reddenda ſunt. De his non judices, ſed *arbitri* cognoſcere ſolebant, qui ex bono et æquo pronuntiare poterant nullis legibus adſtricti.

Melius æquius.] Hæc formula in omnibus arbitriis, non uxoriæ tantum rei, præſcripta erat, ut patet ex oratione pro Roſcio Comœd. c. 4. In judiciis certa et definita ſumma petebatur, cauſſamque perdebat, qui uno numo plus, quam debebatur, petierat: in arbitriis, quantum melius æquius eſſet ſibi dari, poſtulare quis ſolebat, et minus ſemper, quam poſtulabatur, auferebat, tantum ſcilicet, quantum melius et æquius arbitro viſum fuerat. Vid. Cicer. Topic. c. 17.

In fiducia.] *Fiduciam accepiſſe* dicitur, cuicumque res aliqua ea lege mancipatur, ut mancipanti aliquando remancipet. Hinc *in emancipatione*, cum ſemel iterumque manumiſſus filius in patris poteſtatem recidiſſet, tertiæ mancipationi accedebat *contractus fiduciæ*, eaque conditione pater naturalis filium emtori mancupabat, ut *pater fiduciarius* eum patri remanciparet.

Inter bonos.] Conf. infra c. xvii. 7.

5. *Ex rebus contrahendis.*] Contractibus. i. 5. 2.

6. *Inlicitatorem.*] Emtorem

citatorem venditor, non qui contra liceatur,
emtor apponet. Uterque, ſi ad eloquendum
7 venerit, non plus, quam ſemel, eloquetur. Q.
quidem Scævola, P. F. cum poſtulaſſet, ut ſibi
fundus, cujus emtor erat, ſemel indicaretur,
idque venditor ita feciſſet: dixit, ſe pluris æſti-
8 mare: addidit centum milia. Nemo eſt, qui
hoc boni viri fuiſſe neget; ſapientis, negant:
9 ut ſi minoris, quam potuiſſet, vendidiſſet. Hæc
igitur eſt illa pernicies, quod alios bonos, alios
ſapientes exiſtimant. Ex quo Ennius ‘Nequic-

ſimulatum, qui alios licitantes licitando ſuperet, eoque rerum venalium pretia accendat.

Qui contra liceatur, emtor apponet.] Adverbium *contra* eſt *ex altera parte*, *viciſſim*: quemadmodum *contra amare*, *contra adſpicere*, *contra ferre manum* et ſimilia dicuntur. Licitator ab emtore ſubornatus non modo, quum primus licitatur, pecuniam offert minimam, eaque licitatione pretium rei deprimit: ſed ſubinde etiam alios interdum ipſum iſtum, cujus emtioni inſervit licitando ſuperat. Id vero tam cunctanter, tam maligne facit, ut hominibus perſuadeat, non magni rem eſſe, cujus adeo exiguum pretium, neque hoc ſine multa hæſitatione, deferatur.

Si ad eloquendum venerit.] Venditor pretium ex æquitate ſtatuat, idque ſemel indicet: emtor, utrum in id conſentire poſſit, nec ne, ſine verborum ambagibus dicat.

7. *Q. quidem Scævola P. F.*] i. 32. 4.

Semel indicaretur.] *Indicare* eſt *pretium rei dicere*, quod venditoris eſt, ut *liceri* emtoris. *Semel* ſignificat, *einmal für allemal*. Quintil. x. 1. 7. “Ut ſemel dicam.”

Addidit centum milia.] Adjecit ſummæ, quam venditor poſtulabat, *centum milia æris*, id eſt, duo milia florenorum, ſive mille unciales. De *milia* uno *L* exſcripto vide ſupra ii. 21. 6.

8. *Ut, ſi minoris quam potuiſſet vendidiſſet.*] *Sapientis* id eſſe *negant* Epicurei eorumque ſimiles, quod Scævola fecit, *ut*, vel *veluti* ſapientis non eſſet, *ſi* idem Scævola aliquem fundum *minoris, quam potuiſſet, vendidiſſet.*

9. *Illa pernicies.*] Peſtifera quorumdam hominum opinio.

Ex quo.] Unde, ex quo errore.

Ennius.] In Medea ex Euripide converſa: cujus duas Medeas fuiſſe docti viri exiſtimant. Nam in ea, quæ exſtat, neque hi, neque alii plu-

quam ſapere ſapientem, qui ipſe ſibi prodeſſe non quiret.' Vere id quidem, ſi, quid eſſet
prodeſſe mihi cum Ennio conveniret. Hecato- 10
nem quidem Rhodium, diſcipulum Panætii, video in iis libris, quos de officiis ſcripſit Q. Tüberoni, dicere, Sapientis eſſe, nihil contra mores, leges, inſtituta facientem, habere ratio-
nem rei familiaris. Neque enim ſolum nobis 11
divites eſſe volumus, ſed liberis, propinquis, amicis, maximeque rei publicæ. Singulorum enim facultates et copiæ, divitiæ ſunt civitatis.
Huic Scævolæ factum, de quo paullo ante dixi, 12
placere nullo modo poteſt. Etenim qui omnino

res verſus exſtant, qui a priſcis referuntur. Græcus tamen licet Euripidis licet Menandri verſus legitur apud Cic. xiii. Epiſt. 15. *Μισῶ σοφιστὴν, ὅστις οὐχ αὑτῷ σοφός.* vii. 6. extr. "Qui ipſe ſibi ſapiens prodeſſe non quit, nequidquam ſapit."

Vere id quidem.] Vere id quidem dictum faterer, ſi, quid ſit *prodeſſe*, mecum conveniret Ennio. Ennius enim cum vulgo locutus eſt, Cicero cum Stoicis ſentit, quibus nihil utile videtur, quod non idem ſit honeſtum. Tuſc. Quæſt. iii. 19. "Conveniret mihi cum Epicuro, ſi, quid eſſet bonum, conveniret."

10. *Hecatonem.*] Clarum Africani minoris fere tempore. Vide etiam cap. 23. pr.

Q. Tuberoni.] Q. Ælius Tubero, Q. filius, L. Æmilii Paulli ex filia nepos, Africani minoris ſororis filius, Stoicus. Prætor fuit a. 630. poſt repulſam, quam perverſa frugalitate ſua in Africani minoris funere meruerat.

Habere rationem rei familiaris.] Rem quærere et augere, et vel ex alterius imprudentia quæſtum facere, modo id per leges et mores fieri poſſit. Hanc ſententiam Cicero reprehendit.

11. *Neque enim—volumus.*] Cicero in commemorando philoſophi Rhodii dicto, quod priſci ſæpe faciebant, ex obliquo dicendi genere in orationem directam tranſit.

Nobis divites.] Divitias parare, quæ noſtris tantum uſibus ſufficiant.

Singulorum facultates.] Dives eſt reſpubl. cujus ſinguli cives ſunt divites.

12. *Huic.*] Hecatoni huic placere non poteſt Mucii factum.

Etenim omnino.] *Etenim* ſignificat *at*, *at enim*, *enimvero*.

tantum se negat facturum compendii sui caussa, quod non liceat, huic nec laus magna tribu-
13 enda, nec gratia est. Sed sive simulatio et dissimulatio dolus malus est; perpaucæ res sunt, in quibus dolus iste malus non versetur: sive vir bonus est is, qui prodest, quibus potest, nocet nemini; certe istum virum bonum non fa-
14 cile reperimus. Numquam igitur est utile peccare, quia semper est turpe: et quia semper est honestum virum bonum esse, semper est utile.

1 XVI. Ac de jure quidem prædiorum sancitum apud nos est jure civili, ut in his vendendis vitia dicerentur, quæ nota essent venditori.
2 Nam, cum ex duodecim satis esset ea præstari,

Cat. Maj. v. 10. "Etenim, cum complector animo, reperio quatuor caussas."

Quod non liceat.] Quantum non liceat, tantum se negat facturum. Vide supra x. 6.

13. *Sed sive simulatio—semper est utile.*] Hæ duæ periodi in hunc fere modum cum superioribus connecti videntur: Si quis fatetur, se compendii sui caussa facturum, quidquid per mores, leges atque instituta civitatis liceat: tantum abest, ut ei magna laus aut gratia tribuenda sit; ut in omnium ejusmodi hominum dictis factisque dolus malus versetur, nec ipsi virorum bonorum nomina tueri possint. Hoc quia turpe est, utile esse non potest.

Reperimus.] Præsens tempus, sicut paullo ante Cicero dixerat *perpaucæ res sunt.*

XVI. 1. *De jure prædiorum.*] De eo, quod justum sit in vendendis prædiis, id est, fundis, villis, domibus.

Jure civili.] Disputationibus, quas vocant, fori, interpretatione prudentium: quod proprium est *jus civile.* Vide xvii. 3. Multa enim juris capita post duodecim tab. per interpretationem invexerunt J. C. ob eam rem *juris auctores* l. *conditores* appellati.

2. *Ex duodecim.*] *Secundum* (i. 16. 7.) leges xii. tabularum, ex earum præscripto.

Ea præstari.] *Vitia præstat,* qui, quidquid ex iis incommodi est, in se recipit, idque luit. *Lingua nuncupata* sunt: verbis expressa, a venditore, quærente emtore, nominatim indicata.

quæ essent lingua nuncupata, quæ qui infitiatus esset, dupli pœnam subiret: a jure consultis etiam reticentiæ pœna est constituta. Quid- 3
quid enim esset in prædio vitii, id statuerunt, si venditor sciret, nisi nominatim dictum esset, præstari oportere. Ut, cum in arce augurium 4
augures acturi essent, jussissentque Ti. Claudium Centumalum, qui ædes in Cœlio monte habebat, demoliri ea, quorum altitudo officeret auspiciis, Claudius proscripsit insulam, vendidit; emit P. Calpurnius Lanarius. Huic ab augu- 5
ribus illud idem denuntiatum est. Itaque Calpurnius cum demolitus esset, cognossetque, Claudium ædes postea proscripsisse, quam esset ab auguribus demoliri jussus, arbitrum illum

Quæ qui infitiatus.] Cumque is, qui ea infitiatus esset quærenti emtori, dupli pœnam subiret; ut, si damnum esset mille HS. bis mille ille præstaret.

Reticentiæ pœna.] Ut ea quoque vitia præstaret, de quibus emtor non quæsierat. Hæc pœna actione redhibitoria persequenda est.

3. *Nisi nominatim dictum.*] Emtori a venditore. Nam si quis sciens emit, quæ vitiosa sunt, redhibitioni locus non est.

4. *In arce.*] Capitolina, qui auguriis captandis sacratus erat locus.

Ea quorum altitudo.] Non *ædes*, sed *ea* demolienda fuerunt, quorum altitudo auspiciis officerat.

Proscripsit insulam.] De *proscriptione* ædium dictum est xiii. 7. *Insula* antiquitus dicta est domus, quæ ab aliis esset separata, nec communibus parietibus cum vicinis ædibus jungeretur.

P. Calp. Lanarius.] Plutarchus narrat, Livium Salinatorem, Sertorii legatum, in Hispania obtruncatum esse insidiis Καλπουρνίου τινὸς ἐπίκλησιν Λαναρίου. Hunc ipsum Calpurnium Claudianarum ædium emtorem fuisse, suspicantur.

5. *Arbitrum illum adegit.*] Dici videtur omissa præpositione, pro *ad arbitrum*. Pro Rosc. Com. cap. 9. "Cur non arbitrum pro socio adegeris Q. Roscium, quæro."

adegit, QUIDQUID SIBI DARE FACERE O-
6 PORTERET EX FIDE BONA. M. Cato ſen-
tentiam dixit, hujus noſtri Catonis pater. Ut
enim ceteri ex patribus, ſic hic, qui lumen illud
7 progenuit, ex filio eſt nominandus. Is igitur
judex ita pronuntiavit, cum in venundando rem
eam ſciſſet, et non pronuntiaſſet, emtori da-
mnum præſtari oportere. Ergo ad fidem bonam
ſtatuit pertinere, notum eſſe emtori vitium,
8 quod noſſet venditor. Quod ſi recte judicavit,
non recte frumentarius ille, non recte ædium
peſtilentium venditor tacuit. Sed hujus modi
reticentiæ jure civili omnes comprehendi non
poſſunt: quæ autem poſſunt, diligenter tenen-
9 tur. M. Marius Gratidianus, propinquus noſter,

Quidquid ſibi dare facere oporteret.] Reſpicit ad formulam ſtipulationis: *promittiſne, quidquid te dare facere oportet?* Reſpondebatur, *promitto.* Hujus ſtipulationis ea vis erat, ut damnum præſtaretur, quod præſtari deberet ex fide bona.

6. *M. Cato ſententiam dixit.*] Tamquam arbiter.

Hujus noſtri.] Catonis Uticenſis, qui patre erat clarior. Deceſſit Catonis minoris pater, cum præturam peteret, anno Ciceronis 16.

7. *Is igitur.*] *Igitur* continuat orationem. i. 1. 3.

In venundando.] Cum ædes vendidiſſet. Meliores: *vendundo.*

Emtori damnum præſtari oportere.] Emtori dari oportere, æſtimatione facta quanti ejus intereſſet. Vid. n. 2.

Notum eſſe.] Indicari, dici.

8. *Frumentarius ille.*] De quo cap. 12.

Ædium peſtilentium venditor.] Cap. 13.

Reticentiæ.] Reticendi rationes. i. 22. 15.

Tenentur.] *Jure* et *legibus tenentur*, quæ prohibentur et vindicantur, quæ pœnæ legum obnoxia ſunt.

9. *Propinquus noſter.*] Ciceronis avo nupta fuerat M. Gratidii Arpinatis ſoror, quod ipſe teſtatum reliquit de Leg. iii. 16. Ejus vel nepos, ut quidam malunt, vel filius adoptatus a M. Mario, C. Marii ſepties conſulis fratre, ideoque dictus eſt *Marius Gratidianus.* Vid. infr. xx. 3.

P 5

C. Sergio Oratæ vendiderat ædes eas, quas ab eodem ipse paucis ante annis emerat. Eæ [Sergio] serviebant: sed hoc in mancipio Marius non dixerat. Adducta res in judicium est. Oratam Crassus, Gratidianum defendebat An- 10
tonius. Jus Crassus urgebat, quod vitii venditor non dixisset sciens, id oportere præstari: æquitatem Antonius, quoniam id vitium ignotum Sergio non fuisset, qui illas ædes vendidisset, nihil fuisse necesse dici: nec eum esse deceptum, qui id, quod emerat, quo jure esset, teneret. Quorsum hæc? ut illud intelligas, non 11
placuisse majoribus nostris astutos.

XVII. Sed aliter leges, aliter philosophi tol- 1

C. Sergio.] Hic C. Sergius Silus Orata præturam gessit anno Cic. 10. Cognomen *Oratæ*, sive *Auratæ* a piscis genere habuit, quo maxime delectari solitus est *homo ditissimus et deliciosissimus*. Rustici aurum dicebant *orum*, ut auriculas *oriculas*.

Eæ serviebant.] Non totæ quidem, sed tamen ex parte. *Servire* dicuntur ædes et prædia, in quibus vicini prædii domino aliquid ad sui prædii utilitatem agendi vel habendi jus constitutum est, quod communi jure agere vel habere non liceat. Urbanum prædium servit vicino, cujus stillicidium recipit, cujus tignum parieti immissum sustinet, cujus lumini prohibetur officere, et quæ sunt alia, de quibus vide librum viii. Pandectarum. Nomen *Sergii* male invectum est. Absolute Cicero dicere potuit *eæ serviebant*, quemadmodum de Or. i. 39. "Cum enim Marius Gratidianus ædes Auratæ vendidisset, neque, servire quandam earum ædium partem, in mancipii lege dixisset," cet. De Leg. Agrar. iii. 2. "Capite hoc omnia [prædia] quæ serviebant, non servient."

In mancipio.] In mancipio faciendo, id est, in transferendo dominio. *Mancipium* enim est, rei alicujus traditio.

10. *Crassus.*] De quo i. 30. 9.

Antonius.] Vide ii. 14. 8.

Quod vitii.] Vide i. 6. 5.

Qui illas ædes vendidisset.] Quippe qui illas.

Teneret.] Nosset, sciret, meminisset. Nam ipsius aliquando illæ ædes fuerant.

11. *Quorsum hæc?*] Dicitur etiam *quorsus*.

lunt aſtutias. Leges, quatenus manu tenere poſſunt; philoſophi, quatenus ratione et intelligentia. Ratio ergo poſtulat, ne quid inſidioſe, ne quid ſimulate, ne quid fallaciter.
2 Suntne igitur inſidiæ, tendere plagas, etiam ſi excitaturus non ſis, nec agitaturus? Ipſæ enim feræ nullo inſequente ſæpe incidunt. Sic tu ædes proſcribas, tabulam, tamquam plagas, ponas, domum propter vitia vendas, in eam

XVII. 1. *Quatenus manu tenere.*] Leges, ait, apertas tollere aſtutias; philoſophiam eas quoque, quæ ſint tectiores et in oculos minus incurrant. Illis facta tantum tenentur; hæc ſubdoli animi conſilia etiam damnat.

Simulate.] et diſſimulate. i. 30. 10.

2. *Suntne igitur inſidiæ.*] Ipſe Cicero interrogat. *Suntne inſidiæ* ita capio, ut id adfirmetur, de quo interrogat, non ut negetur. Idem enim eſt, quod *nonne* l. *annon ſunt inſidiæ?* Cicer. pro Roſc. Amer. c. 39. "Itane eſt? in minimis rebus qui mandatum neglexerit, turpiſſimo judicio condemnetur neceſſe eſt." Hoc, qui faciat, turpiſſimo judicio condemnari ait, non negat. Vide infra xix. 12. itemque Ciceronis orationem vel interrogationem in Vatinium.

Excitaturus non ſit.] Subaudi *feras.* Proprie *excitari* feræ dicuntur, cum e latibulis ſuis exiguntur.

Ipſæ enim.] Sunt utique inſidiæ. Ipſæ enim feræ, quæ natura improvidæ ſunt, in plagas incurrunt, etiamſi non agites.

Sic tu ædes proſcribas.] Ita accipienda hæc commata videntur, ut aliud ii. 23. 12. "Habitent gratis in alieno?" Horat. Epiſt. i. 7. 63. "Neget ille mihi?"

Tamquam plagas.] An *plagam* ſingulari numero in retis ſignificatione quiſquam veterum dixerit, valde dubito.

In eam aliquis incurrat.] Scil. *in domum.* Proprie *incurritur* in plagas, ſed h. l. tranſlatum eſt. Cicero ſæpe comparationes ita pronuntiat, ut verba et vocabula, quæ rei cui quid adſimilatur proprie conveniebant, ad eam rem transferat, quæ alteri adſimilatur. Pro Roſc. Amer. xxvii. 7. "Ut non omnem frugem neque arborem in omni agro reperire poſſis, ſic non omne *facinus* in omni vita *naſcitur.*" Nec raro comparationem atque allegoriam tam belle conjungit ac miſcet, ut hæc ab illa magnam claritatem, illa vero ab hac miram ſuavitatem mutuetur. Tuſc. Quæſt. l. 5. "Ut agri non omnes frugiferi ſunt, qui co-

aliquis incurrat imprudens? Hoc quamquam 3
video propter depravationem consuetudinis ne-
que more turpe haberi, neque aut lege sanciri,
aut jure civili: tamen naturæ lege sancitum
est. Societas est enim (quod etsi sæpe dictum 4
est, dicendum tamen est sæpius) latissime qui-
dem quæ pateat, hominum inter homines; in-
terior eorum, qui ejusdem gentis sunt; propior
eorum, qui ejusdem civitatis. Itaque majores 5
aliud jus gentium, aliud jus civile esse volu-
erunt. Quod civile, non idem continuo gen-
tium; quod autem gentium, idem civile esse
debet. Sed nos veri juris, germanæque justitiæ 6
solidam et expressam effigiem nullam tenemus;
umbra et imaginibus utimur. Eas ipsas utinam
sequeremur. Feruntur enim ex optimis naturæ
et veritatis exemplis. Nam quanti verba illa, 7
UTI NE PROPTER TE FIDEMVE TUAM

luntur,—sic animi non omnes culti fructum ferunt." De Nat. Deor. i. 20. "Ut tragici poetæ, cum explicare argumenti exitum non *potestis*, confugitis ad deum."

3. *Jure civili.*] Hoc distinguitur a *legibus*, quæ scriptæ erant, cum jus civile nondum esset scriptum. Vide de eo cap. 16. pr.

4. *Sæpe dictum.*] i. 16. 5. 17. pr.

5. *Jus gentium.*] Quo plures gentes utuntur, quod est jus naturæ, ut Ciceroni quidem libuit. Conf. v. 5.

Non idem continuo gentium.] Non omnes enim gentes idem jus civile sibi constituerunt.

6. *Germanæ justitiæ.*] Veræ et sinceræ.

Ex optimis—exemplis.] *Exempla* sunt species ad imitandum propositæ, unde imagines exprimuntur, *ἀρχέτυπα*, *πρωτότυπα*, *Originale*, quibus opponuntur *ἀντίγραφα*, *Copien.* Vid. Ernestus in Clave Cic.

7. *Uti ne propter te.*] Formula est, qua in stipulationibus utebantur, sibique cavebant, ne iis, quibuscum contrahebant, fidem habuisse fraudi sibi esset.

CAPTUS FRAUDATUSVE SIEM. Quam illa aurea! INTER BONOS BENE AGIER [OPORTET] ET SINE FRAUDATIONE. Sed, qui ſint boni, et quid ſit bene agi, magna quæſtio eſt.
8 Q. quidem Scævola, pontifex maximus, ſummam vim dicebat eſſe in omnibus iis arbitriis, in quibus adderetur, EX FIDE BONA: fideique bonæ nomen exiſtimabat manare latiſſime, idque verſari in tutelis, ſocietatibus, fiduciis, mandatis, rebus emtis, venditis, conductis, locatis, quibus vitæ ſocietas contineretur: in his magni eſſe judicis ſtatuere (præſertim cum in pleriſque eſſent judicia contraria) quid quem-

Siem.] Hoc antiquius et formulis convenientius, quam *ſim.* Sic poſtea *agier*, pro *agi.*

Inter bonos bene agier.] Supra xv. 3. hic etiam, ſicut Epiſt. vii. 12. et in Topic. cap. 17. meliores libri inviſum illud *ut*, moleſtumque verbum *oportet*, merito excludunt.

8. *Scævola.*] Vide cap. xv. 7.

Arbitriis.] Judiciis, in quibus non tam ex præſcripto legum, quam ex æquo bonoque pronuntiatur.

Summam vim dicebat eſſe in.] Exiſtimabat, maximum ac difficillimum negotium agere judicem, qui ejuſmodi receperit arbitrium; multumque requiri ad id, ut recte pronuntiari queat, aliquem præſtitiſſe, quæ ex fide bona præſtanda fuerint. Vide ſupra xv. 2.

Societatibus.] Quæ de re aliqua aut opera conferenda libere coëuntur ab iis maxime, qui negotiantur.

Fiduciis.] Vide c. xv. 3.

Mandatis.] *Mandata* ſunt, quæ gratuito agenda ſuſcipiuntur. Nam *mandare* ſæpe eſt, fidei alicujus committere.

Rebus emtis, venditis, conductis, locatis.] In emtionibus, venditionibus, conductionibus, locationibus; ſine quibus vitæ ſocietas eſſe non poteſt, quibus ſocietas conſtat, quippe quæ in ea frequentiſſima ſunt.

Contineretur.] Vide i. 9. 6. ii. 10. 5.

Magni eſſe judicis.] Judicis non vulgaris, nihil odio gratiæve concedentis, magno animo juſtitiæ adhærentis.

Judicia contraria.] In quibuſdam contractibus utraque pars habet actionem directam, ut in emtione, venditione, in ſocietate et aliis; in aliis pars una directam, ut pupillus in tutorem, deponens in depoſitarium, altera contrariam, ut

que cuique præſtare oporteret. Quocirca aſtu- 9
tiæ tollendæ ſunt, eaque malitia, quæ vult illa
quidem videri, ſe eſſe prudentiam, ſed abeſt ab
ea diſtatque plurimum. Prudentia eſt enim lo- 10
cata in delectu bonorum et malorum: malitia,
ſi omnia, quæ turpia ſunt, mala ſunt, mala bo-
nis ponit ante. Nec vero in prædiis ſolum jus 11
civile ductum a natura malitiam fraudemque
vindicat; ſed etiam in mancipiorum venditione
venditoris fraus omnis excluditur. Qui enim 12
ſcire debuit, de ſanitate, de fuga, de furtis,
præſtat edicto ædilium. Heredum alia cauſſa
eſt. Ex quo intelligitur, quoniam juris natura 13
fons ſit, hoc ſecundum naturam eſſe, neminem
id agere, ut ex alterius prædetur inſcitia. Nec 14

tutor in pupillum, depoſitarius in deponentem. In his ab utraque parte aliquid poſtulatur, et aliud pupillo a tutore, aliud tutori a pupillo præſtandum eſt.

9. *Illa quidem.*] Vid. i. 27.

9. Pro *videri, ſe eſſe prudentiam*, alius dixiſſet *videri prudentia*, ſed illud elegantius et Ciceroni erat uſitatius. Vide ii. 22. 9.

10. *Locata.*] Proprium locum habet, ejus officium eſt.

Bonis ponit ante.] Pro Sull. c. 8. "Suo generi me meum ante non ponere." Ita *i præ, ſequar*. Nec tamen *malitia* h. l. definitur, ſed ideo, quod hoc facit, reprehenditur. Alioqui *malitia* et *ſtultitia* nihil diſcreparent.

11. *In mancipiorum venditione.*] Servorum, quorum vitia dicenda ſunt a venditore, qui ea ſcire potuit.

12. *De ſanitate.*] Quod attinet ad ſanitatem, an ſervus ſit fugitivus, an fur. Corporis vero ſanitas maxime intelligitur: etſi et animi vitia præſtanda erant, ſi falſo ea venditor abeſſe dixiſſet.

Edicto ædilium.] Vid. L. i. ϖ. de ædil. edict.

Heredum alia cauſſa eſt.] Illi non præſtant vitia ſervorum, quoniam ea ignorare creduntur.

13. *Neminem id agere.*] Naturæ conſentaneum eſſe, ut nemini propoſitum ſit ex aliorum imprudentia quæſtum facere.

Inſcitia.] Vide i. 34. 2. 40. 9.

ulla pernicies vitæ major inveniri poteſt, quam in malitia ſimulatio intelligentiæ: ex quo iſta innumerabilia naſcuntur, ut utilia cum honeſtis pugnare videantur. Quotus enim quiſque reperietur, qui impunitate et ignoratione omnium propoſita, abſtinere poſſit injuria?

1 XVIII. Periclitemur, ſi placet, in iis quidem exemplis, in quibus peccari vulgus hominum
2 fortaſſe non putat. Neque enim de ſicariis, veneficiis, teſtamentariis, furibus, peculatoribus hoc loco diſſerendum eſt: qui non verbis ſunt et diſputatione philoſophorum, ſed vinclis et carcere fatigandi. Sed hæc conſideremus, quæ
3 faciunt ii, qui habentur boni. L. Minucii Baſili, locupletis hominis, falſum teſtamentum
4 quidam e Græcia Romam attulerunt. Quo fa-

14. *In malitia ſimulatio intelligentiæ.*] Cum *prudentiam vult imitari malitia*, ut loquitur xxv. 11.

Ignoratione omnium propoſita.] Si certus ſit, neminem id ſciturum. ii. 14. 14.

XVIII. 1. *Periclitemur.*] Videamus, periclitemur id quod dixi.

2. *Teſtamentariis.*] Qui falſa teſtamenta ſcribunt, ſignant, ſupponunt.

Fatigandi.] Cohibendi, comprimendi. i. xxv. 11.

3. *L. Minucii Baſili.*] Ita ſcribendum, non *Baſilii.* Penultimam enim corripiunt Juvenalis et Lucanus. An hic fuit L. Baſilius ille, quem Sullæ fuiſſe legatum Plutarchus in Sulla commemorat? Plutarchus et Appianus *Βάσιλλος* duplici λ ſcribunt. Ita etiam *Poſidonius* dicitur *Poſſidonius.* Iſta tamen conſonantium geminatio recentioribus, quam Ciceronis æqualibus, uſitatior fuiſſe videtur.

Falſum teſtamentum.] Sub falſo Baſili nomine teſtamentum, ab ipſis ſuppoſitum et ſignatum.

E Græcia Romam.] Quia in Græcia mortuus erat. Valer. Max. lib. ix. 4. pr.

4. *Quo facilius.*] Pronominis *quod* ellipſis ſuavitatem conciliat orationi. Abſolute vero *obtinere* is dicitur, qui vincit, ſive ad exitum, quem ſibi propoſuerat, pervenit. Ita

cilius obtinerent, ſcripſerunt heredes ſecum M.
Craſſum et Q. Hortenſium, homines ejuſdem
ætatis potentiſſimos: qui, cum illud falſum eſſe
ſuſpicarentur, ſibi autem nullius eſſent conſcii
culpæ, alieni facinoris munuſculum non repu-
diaverunt. Quid ergo? ſatin' hoc eſt, ut non 5
deliquiſſe videantur? Mihi quidem non vide-
tur: quamquam alterum vivum amavi, alterum
non odi mortuum. Sed cum Baſilus M. Satri- 6
um, ſororis filium, nomen ſuum ferre voluiſſet,
eumque feciſſet heredem (hunc dico patronum
agri Piceni et Sabini: O turpem notam tem-

ad Attic. xi. 7. med. "Nam ſi perſeverant et obtinent, quid nobis futurum ſit, vides."

Ejuſdem ætatis.] Ita loqui videtur Cicero de illo tempore, quia tum, quum hæc ſcriberet, et Craſſus, et Hortenſius, et plerique ejus ævi inſignes viri e vivis diſceſſerant.

Falſum eſſe ſuſpicarentur.] Quod Minucio illi ignotos ſe fuiſſe noverant.

Alieni facinoris munuſculum.] Lucrum inhoneſtum non ſua, ſed aliorum fraude ad ſe delatum.

5. *Satin' hoc eſt.*] Hoc, quod falſum teſtamentum non ipſi ſubjecerunt, etſi illud falſum eſſe non ignorarunt.

Vivum amavi.] Hortenſium oratorem.

Non odi mortuum.] Fatetur, ſe Craſſum vivum numquam amaſſe: quia vero extremis temporibus cum eo in gratiam redierat, jam mortuum odiſſe negat. Vide Epiſt. i. 9. 63.

6. *M. Satrium.*] Hujus M. Satrii, poſtquam ab avunculo adoptatus eſt, nomen fuit L. Minucius Baſilus. Is erat, niſi fallor, Jul. Cæſaris legatus, cujus ipſe Cæſar et Lucanus mentionem faciunt. Nec alius videtur Minucius Baſilus ille, quem in Cæſaris interfectoribus fuiſſe alteroque poſt necem Cæſaris anno a ſervis ſuis occiſum eſſe, Appianus de bello civ. tradit.

Nomen ſuum ferre.] Ut Minucius diceretur quaſi teſtamento adoptatus.

O turpem notam temporum illorum!] Reſpicit Tullius tempora civilis belli, quibus coloniæ ac ſocii populi R. vexationis ac direptionis metu compulſi, patronos accipiebant Antonium, Baſilum et alios partium Cæſareanarum peſſimos homines. Hunc locum illuſtrant, viciſſimque hinc aliquid lucis mutuantur, illa Ciceronis Philipp. ii. 41. "Quid

porum illorum!) num erat æquum, principes civis rem habere, ad Satrium nihil præter no-
7 men pervenire? Etenim ſi is, qui non defendit injuriam, neque propulſat, cum poteſt, injuſte facit, ut in primo libro diſſerui: qualis habendus eſt is, qui non modo non repellit, ſed etiam
8 adjuvat injuriam? Mihi quidem etiam veræ hereditates non honeſtæ videntur, ſi ſunt malitioſis blanditiis, officiorum non veritate ſed ſi-
9 mulatione, quæſitæ. Atqui in talibus rebus aliud utile interdum, aliud honeſtum videri ſo-
10 let. Falſo. Nam eadem utilitatis, quæ hone-ſtatis, eſt regula. Qui hoc non perviderit, ab
11 hoc nulla fraus aberit, nullum facinus. Sic enim cogitans: Eſt iſtuc quidem honeſtum, verum hoc expedit; res a natura copulatas audebit errore divellere; qui fons eſt fraudium, maleficiorum, ſcelerum omnium.

ego illas iſtius [Antonii] minas contumeliaſque commemorem, quibus invectus eſt in Sidicinos, vexavit Puteolanos, quod C. Caſſium, quod Brutos patronos adoptaſſent? magno quidem judicio, ſtudiò, benivolentia, caritate, non, ut te, ut Baſilum, vi et armis, et alios veſtri ſimiles, quos clientes nemo habere velit, non modo illorum cliens eſſe."

7. *Non defendit injuriam.*] Non prohibet. Cat. Maj. xi. 9. "Uva—veſtita pampinis—nimios ſolis defendit ardores." Sic Græcorum ἀρήγειν et ἀμύνειν ſignificat et *defendere* et *arcere*. *Propulſat.* Satis commode dicitur aliquis *defendere ac propulſare injuriam*, licet non adjicias *a quo* defendat. Cic. pro Roſc. Amer. c. 1. "Injuriam novo ſcelere conflatam putant oportere defendi." Supra i. 29. 11. "Non qui faciunt, ſed qui propulſant injuriam."

In primo libro.] Cap. vii. 7. ſeq. De præpoſitione vide ii. 13. 1.

8. *Veræ hereditates.*] Non fictæ et fraude aliis ereptæ.

Officiorum non veritate.] Eleganter *officiorum veritas* opponitur *ſimulationi officiorum*; vera officia ſimulatis.

9. *Atqui in talibus.*] Verum puto *atque*.

XIX. Itaque ſi vir bonus habeat hanc vim, 1
ut, ſi digitis concrepuerit, poſſit in locupletium teſtamenta nomen ejus irrepere, hac vi non utatur, ne ſi exploratum quidem habeat, id omnino neminem umquam ſuſpicaturum. At 2
dares hanc vim M. Craſſo, ut digitorum percuſſione heres poſſet ſcriptus eſſe, qui re vera non eſſet heres; in foro, mihi crede, ſaltaret. Homo autem juſtus, iſque quem ſentimus vi- 3
rum bonum, nihil cuiquam, quod in ſe tranſferat, detrahet. Hoc qui admiratur, is ſe, qui ſit vir bonus, neſcire fateatur. At vero ſi quis 4
voluerit animi ſui complicatam notionem evol-

XIX. 1. *Si digitis concrepuerit.*] Proverbium, quo rei agendæ celeritas et facilitas ſignificatur. Videtur geſtus fuiſſe dominorum, ſervis miniſterium innuentium.

Nomen ejus irrepere.] Heres ſcribi teſtamentis locupletium.

Non utatur.] Præſens conjunctivi ſignificatione futuri i. 24. 2.

2. *At dares.*] Eleganter conjunctio *ſi* omittitur. Plin. Epiſt. i. 12. 8. " Dediſſes huic animo par corpus, feciſſet, quod optabat." Horat. Serm. i. 3. 15.

—— *Decies centena dediſſes*
Huic parco paucis contento, quinque diebus
Nil erat in loculis.

Dares vero interpretare, *ſi dediſſes*, et *ſaltaret*, *ſaltaſſet.* Jam pridem enim M. Craſſus eſſe deſierat. Oratoribus, hiſtoricis atque poëtis familiaris eſt hæc temporum variatio. Cic. de Orat. ii. 66. " Si quintum pareret [peperiſſet] mater ejus, aſinum fuiſſe parituram."

In foro ſaltaret.] Feciſſet, quod a gravitate eſſet alieniſſimum, nullum dedecus ac probrum refugiſſet. De ſumma impudentia dicitur, quia forum locus celeberrimus, ubi judicia exercebantur, cum populo agebatur et gravioribus tantum rebus quiſque vacabat.

3. *Hoc qui admiratur.*] Cui hæc Paradoxa videntur. ii. 16. 6. Hinc *admirabilia*, Paradox. i. 6. quæ ſunt contra opinionem omnium.

Qui ſit vir bonus.] Cum maſculino *qui* convenit, quod ſequitur, *jam ſe ipſe doceat*, eum *virum bonum eſſe.*

4. *Complicatam notionem evolvere.*] Rerum ad bene beateque vivendum neceſſariarum notiones innatas eſſe homini, perſuaſum erat Socraticis philoſophis. Jam enim *ani-*

vere, jam se ipse doceat, eum virum bonum esse, qui prosit, quibus possit; noceat nemini, nisi
5 lacessitus injuria. Quid ergo? hic non noceat, qui quodam quasi veneno perficiat, ut veros heredes moveat, in eorum locum ipse succedat?
6 Non igitur faciat, dixerit quis, quod utile sit, quod expediat? Immo intelligat, nihil nec expedire, nec utile esse, quod sit injustum. Hoc qui non didicerit, bonus vir esse non poterit.
7 Fimbriam consularem audiebam de patre nostro puer, judicem M. Lutatio Pinthiæ fuisse, equiti Romano sane honesto, cum is sponsionem fecisset, NI VIR BONUS ESSET: itaque ei dixisse

mum, antequam in corpus intravisset, in rerum cognitione viguisse. Vid. Tusc. i. 24. Eas vero notiones tectas involutasque, recordando vero explicandas et aperiendas esse, dicebant. Itaque ad eumdem modum Tusc. iv. 24. " Notionem, [inquit] nostram, quam habemus omnes de fortitudine tectam et involutam." Jubet ergo insitam et quasi consignatam in animo boni viri notionem cogitando excutere et evolvere. Vid. infra cap. xx. 8.

5. *Hic non noceat,—perficiat.*] Conjunctivus innuere videtur, Ciceronem non ad rem factam sed ad exemplum fictum, quod initio capitis proposuerat, respicere. *Veneno* est, *veneficio*, præstigiis, magica arte.

7. *Fimbriam.*] C. Flavius Fimbria collega fuit C. Mario iterum consuli a. 649. orator maledicus, sed virtute animi atque vita bonus auctor in senatu, nec rudis in jure civili. Senex occisus est Romæ Cinnano tumultu. *Consularem* Cicero appellat, ut dignoscatur a C. Fimbria, homine audacissimo, qui L. Flaccum, Asiæ proconsulem, imperatorem legatus occidit a. 668. sed anno post a Sulla victus sua se manu interfecit.

Cum is sponsionem fecisset.] *Sponsio* erat certæ pecuniæ vel depositio vel promissio cum hac formula *ni veram caussam haberet*, id est, se spondere et solvere eam pecuniam, nisi caussa vicerit. Lutatius vero hic sponsionem fecit, *ni bonus vir esset*, idque nisi probasset, promissam vel depositam a se pecuniam ærario cessuram. Sollemnis erat particula *ni* in sponsionibus et in judice ferendo. Vide Brisson. de formul.

Fimbriam, ſe illam rem numquam judicaturum; ne aut ſpoliaret fama probatum hominem, ſi contra judicaſſet; aut ſtatuiſſe videretur, virum bonum eſſe aliquem, cum ea res innumerabilibus officiis et laudibus contineretur.
Huic igitur viro bono, quem Fimbria etiam, 8
non modo Socrates noverat, nullo modo videri poteſt quidquam eſſe utile, quod non honeſtum
ſit. Itaque talis vir non modo facere, ſed ne 9
cogitare quidem quidquam audebit, quod non
audeat prædicare. Hæc non turpe eſt, dubi- 10
tare philoſophos, quæ ne ruſtici quidem dubitent? a quibus natum eſt id, quod contritum eſt vetuſtate proverbium: cum enim fidem alicujus bonitatemque laudant, dignum eſſe di-
cunt, quicum in tenebris mices. Hoc quam 11
habet vim, niſi illam, nihil expedire, quod non deceat, etiam ſi id poſſis nullo refellente ob-

Illam rem.] Eam cauſſam: ſe de ea non pronuntiaturum.

Et laudibus.] *Laudes* ſunt, quæ laudem merentur, etiamſi non laudentur.

8. *Fimbria etiam.*] Qui philoſophus non erat.

9. *Non modo facere.*] Non modo non audebit facere, ſed ne, cet. Alterum *non* omittitur Ciceronis et aliorum more.

10. *Hæc non turpe eſt.*] *Non* pro *nonne*, ut infra xxiii. 7.

In tenebris mices.] Erat *micare* ludi genus, quod Itali, quibus id hodieque uſitatum eſt, *la Mora* dicunt. Ludendi modum Polydor. Virgilius de Invent. Rer. l. ii. c. 13. ita explicat: "Fit, cum duo clauſis manibus vocando certum numerum ſubinde digitos porrigunt. Verbi cauſſa, ego tres digitos explico, tu totidem; ipſe quatuor nomino, tu vero ſex: ita tu, qui numerum vocando divinaſti, jam viciſti. Et quia digiti ita explicati ſubito apparent, idcirco per metaphoram *micare* dicitur." Sciri autem numerus non poteſt in tenebris, niſi plena fide ſint ludentes, ut vere dicant, quot levarint.

11. *Nullo refellente.*] Cum nemo poterit probare, te injuſte feciſſe.

12 tinere? Videſne, hoc proverbio neque Gygi illi poſſe veniam dari, neque huic, quem paullo ante fingebam digitorum percuſſione hereditates omnium poſſe converrere? Ut enim, quod turpe eſt, id quamvis occultetur, tamen honeſtum fieri nullo modo poteſt: ſic, quod honeſtum non eſt, id utile ut ſit, effici non poteſt, adverſante et repugnante natura.

1 XX. At enim, cum permagna præmia ſunt, eſt cauſſa peccandi. C. Marius cum a ſpe conſulatus longe abeſſet, et jam ſeptimum annum poſt præturam jaceret, neque petiturus umquam conſulatum videretur; Q. Metellum, cujus legatus erat, ſummum virum et civem, cum ab eo, imperatore ſuo, Romam miſſus eſſet, apud populum Romanum criminatus eſt, bellum illum ducere: ſi ſe conſulem feciſſent, brevi tempore, aut vivum, aut mortuum Jugurtham

2 ſe in poteſtatem populi Romani daturum. Ita-

12. *Videſne.*] Annon vides? C. xvii. 2.

Converrere.] Ad ſe rapere. Metaphora a ſcopis ducta eſt. Plaut. Stich. ii. 2. 74. "Reverram, Hercle, hoc, quod converri modo." Potuit etiam Cicero, ad verriculum reſpicere, ut ſit, quaſi retis aliquo genere corripere. Latinus Pacatus in Panegyr. Theodoſ. xxvi. 4. "Noſter ille pirata, quidquid undecumque converrerat, id nobis ſibique periturum, in illam ſpecus ſui Charybdim congerebat."

XX. 1. *At enim.*] Repete *dixerit quis* e ſuperioris cap. n. 6.

C. Marius.] Poſtea ſepties conſul. Vide de eo Salluſt. Jug. c. 63.

Jaceret.] Neglectus et ſpe deſtitutus eſſet. Epiſt. i. 5. 5. "Ut neque jacere regem pateremur, nec."

Q. Metellum.] Cui *Numidico* cognomen fuit a Jugurtha victo. Eodem Mario auctore poſtea in exſilium ejicitur, ſed in patriam revocatus eſt.

In poteſtatem—daturum.] *Daturum* et verbo *mortuum*, et Marii jactantiæ convenientius

que factus eſt ille quidem conſul, ſed a fide
juſtitiaque diſceſſit, qui optimum et graviſſi-
mum civem, cujus legatus, et a quo miſſus
eſſet, in invidiam falſo crimine adduxerit. Ne 3
noſter quidem Gratidianus officio boni viri fun-
ctus eſt tum, cum prætor eſſet, collegiumque
prætorum tribuni plebi adhibuiſſent, ut res nu-
maria de communi ſententia conſtitueretur. Ja-
ctabatur enim temporibus illis numus, ſic, ut
nemo poſſet ſcire, quid haberet. Conſcripſerunt 4
communiter edictum cum pœna atque judicio;
conſtitueruntque, ut omnes ſimul in roſtra poſt
meridiem eſcenderent. Et ceteri quidem alius 5
alio: Marius a ſubſelliis in roſtra recta, idque
quod communiter compoſitum fuerat, ſolus

eſt, quam *reducturum.* Liv. viii. 24. 8. "Aut vivum, aut mortuum, in poteſtatem daturos."

2. *Legatus.*] Qui proximum ab imperatore locum obtinebat, unique legioni præerat.

Falſo crimine.] Ficta criminatione.

3. *Noſter Gratidianus.*] *Noſtrum* dicit, quia propinquus erat hic M. Marius Gratidianus, de quo dictum xvi. 9. Hanc præturam geſſit a. 667. C. Mario ſeptimum conſule. Idem in ſæcunda prætura, quam populi favore adeptus eſt a. 671. Sullæ juſſu ad necem conquiſitus et a L. Catilina ad Q. Lucatii Catuli ſepulchrum crudeliſſime interfectus eſt, ut per ſingula membra moreretur. Flor. iii. 21.

Tribuni plebi.] I. e. *plebei. Adhibuiſſent* in conſilium, ut certum numis, qui ferebantur, pretium conſtitueretur, tota res numaria ordinaretur.

Jactabatur—numus ſic, ut.] *Incertum erat pecuniæ pretium. Jactari* enim dicuntur, quæ certo loco non conſiſtunt, variantur, modo extolluntur, modo deprimuntur.

4. *Edictum cum pœna atque judicio.*] Edicto conſtituerunt rem numariam, adverſus quod qui faceret, multaretur, aut ad populum accuſatus publico judicio damnaretur.

5. *Alius alio.*] Ceteri non in forum, ſed domum aut ad amicos deverterunt: Marius vero *a ſubſelliis* tribunorum, quibuſcum in conſilio fuerat, *recta* in forum provolavit, non exſpectata hora promeridiana, quæ convenerat.

edixit. Et ea res, ſi quæris, ei magno honori fuit. Omnibus vicis ſtatuæ: ad eas tus, cerei. Quid multa? Nemo umquam multitudini fuit
6 carior. Hæc ſunt, quæ conturbant in deliberatione nonnumquam, cum id, in quo violatur æquitas, non ita magnum; illud autem, quod ex eo paritur, permagnum videtur: ut Mario, præripere collegis et tribunis pl. popularem gratiam, non ita turpe; conſulem ob eam rem fieri, quod ſibi tum propoſuerat, valde utile vi-
7 debatur. Sed omnium una regula eſt, quam tibi cupio eſſe notiſſimam: aut illud, quod utile videtur, turpe ne ſit: aut, ſi turpe eſt, ne vide-
8 atur eſſe utile. Quid igitur? poſſumuſne aut illum Marium virum bonum judicare, aut hunc? Explica atque excute intelligentiam tuam, ut videas, quæ ſit in ea ſpecies, forma, et notio

Si quæris.] Hoc ponitur, ubi lector plura requiſiturus eſſe videatur. Ep. ad Att. i. 13. "Tertius eſt Catulus; quartus, ſi etiam hoc quæris, Hortenſius."

Optime noſtro loco convenientem hujus formulæ explicationem affert Erneſtus in Clave: "Eleganter dicitur pro *ut verum dicam.*"

Omnibus vicis ſtatuæ.] Subaudi *poſitæ*. Sed has omnes iterum prætor, ante Sullæ in urbem introitum ab eadem plebe metu victoris ſubverti vidit.

Ad eas tus, cerei.] Tus et cereos accendit populus non Mario, ſed diis publici mali averruncis. Seneca de Ira iii. 18. "M. Mario, cui vicatim populus ſtatuas poſuerat, cui [in cujus honorem] ture et vino Romanus populus ſupplicabat," cet.

Quid multa?] Ut paucis dicam. Supra xiv. 8. "Quid multa? impetrat."

6. *Conſulem—fieri.*] Nec tamen factus eſt, prius, quam fieri poſſet, a Sulla interfectus.

8. *Aut illum.*] C. Marium; *aut hunc* Marcum.

Explica atque excute.] Sic cap. xix. 4.

Species, forma et notio.] Quæ ſit in ea ab ipſa natura informata idea viri boni, quam ἔννοιαν et πρόληψιν dicere ſolebant Platonici.

viri boni. Cadit ergo in virum bonum mentiri 9
emolumenti ſui cauſſa, criminari, præripere,
fallere? Nihil profecto minus. Eſt ergo ulla 10
res tanti, aut commodum ullum tam expeten-
dum, ut viri boni et ſplendorem et nomen
amittas? Quid eſt, quod afferre tantum utilitas 11
iſta, quæ dicitur, poſſit, quantum auferre, ſi
boni viri nomen eripuerit, fidem juſtitiamque
detraxerit? Quid enim intereſt, utrum ex ho- 12
mine ſe quis conferat in beluam, an hominis
figura immanitatem gerat beluæ?

XXI. Quid? qui omnia recta et honeſta 1
negligunt, dummodo potentiam conſequantur,
nonne idem faciunt, quod is, qui etiam ſoce-
rum habere voluit eum, cujus ipſe audacia po-
tens eſſet? Utile ei videbatur plurimum poſſe 2
alterius invidia. Id quam injuſtum in patriam,
et quam turpe, et quam inutile eſſet, non vide-
bat. Ipſe autem ſocer in ore ſemper Græcos 3

9. *Mentiri,—fallere.*] *Mentiri, criminari* ad priorem Marium, *præripere, fallere* ad poſteriorem refertur.

12. *Se quis conferat in beluam.*] Simili fere ratione dixit Cicero in Timæo c. 12. "Qui autem immoderate et intemperate vixerit, eum ſecundus ortus in figuram muliebrem transferet." Ibid. "In ſuis moribus ſimillimas figuras pecudum et ferarum transferetur."

An hominis figura.] Nominativus.

XXI. 1. *Qui etiam ſocerum habere voluit.*] Pompeium ſignificat, qui Cæſaris filiam, Juliam, uxorem duxit, Cæpioni antea promiſſam.

2. *Alterius invidia.*] Cæſaris, in quem omnis Pompeianæ potentiæ invidia redundabat: quoniam illius audacia ad id faſtigium evecta videbatur.

Quam turpe, et quam inutile.] Hoc agit Cicero, ut, quod *utile* Pompeio ſit viſum, id *inutile*, ſive noxium, fuiſſe oſtendat. Quia injuſtum in patriam, propterea inutile erat.

3. *Ipſe autem ſocer.*] Cæſar.

verſus de Phœniſſis habebat, quos dicam ut potero; incondite fortaſſe, ſed tamen ut res poſſit intelligi:

Nam ſi violandum eſt jus, regnandi gratia
Violandum eſt: aliis rebus pietatem colas.

4 Capitalis Eteocles, vel potius Euripides, qui id unum, quod omnium ſceleratiſſimum fuerat, exceperit. Quid igitur minuta colligimus, hereditates, mercaturas, venditiones fraudulen-
5 tas? Ecce tibi, qui rex populi Romani domi-

Verſus de Phœniſſis.] En ipſos:

Εἴπερ γὰρ ἀδικεῖν χρὴ, τυραννίδος πέρι
Κάλλιστον ἀδικεῖν· τ᾽ ἄλλα δ᾽ εὐσεβεῖν χρεών.

Sunt autem *verſus de Phœniſſis*, verſus ex Euripidis tragœdia, quæ Phœniſſæ inſcripta eſt. Ita de Or. iii. 35. "Verſumque quendam de Philoctеta paullo ſecus dixit."

Pietatem colas.] Patriæ, parentibus et propinquis officium præſtes.

4. *Eteocles, vel potius Euripides.*] Magis quidem reprehendendus erat Eteocles, qui ita vixerat, ut Euripides non poſſet non impie loquentem inducere. Quod vero in tragœdia ita diſputat Eteocles, ut regnandi gratia violari pietatem licitum, in aliis rebus illicitum eſſe cenſeat; id utique Euripidis inventioni potius, quam Eteocli, tribuendum erat. Non ſerio tamen Euripidem Cicero, ſed ita reprehendit, ut iſta reprehenſio magnam laudem pariat tragico, qui Eteoclem perſona tali digna loquentem fecerat. De *Capitalis* vid. i. 13. 11. ii. 21. 7.

Sceleratiſſimum.] Patriam ſervitute opprimere.

Fuerat.] Sæpe veteres dicebant *fuerat*, ubi nos *erat* ſolemus. Nimirum *fuo* vim verbi φύω, unde natum eſt, in eo quoque retinuit, ut præteritum perfectæ rei *fuerat* interdum *natum erat*, *factum erat*, *prodierat*, *erat* ſonaret. Supra xx. 5. "Quod communiter compoſitum fuerat, ſolus edixit." De Or. i. 7. pr. "Veniſſe eodem, ſocer ejus qui fuerat, Q. Mucius dicebatur." Salluſt. Jug. xxxix. 3. "Senatus ita, uti par fuerat, decernit."

5. *Ecce tibi.*] Novum aliquid et majus h. l. *ecce* oſtendit. Eleganter jungitur pronomini *tibi*. Acad. Qu. iv. 38. "Ecce tibi a tranſverſo Lampſacenus."

Qui rex populi Romani.] Cæſar, qui id auſus eſt, quod o-

Q

nuſque omnium gentium eſſe concupierit, id-
que perfecerit. Hanc cupiditatem ſi honeſtam 6
quis eſſe dicit, amens eſt. Probat enim legum
et libertatis interitum; earumque oppreſſionem
tætram et deteſtabilem, glorioſam putat. Qui 7
autem fatetur, honeſtum non eſſe in ea civitate,
quæ libera fuit, quæque eſſe debeat, regnare;
ſed, qui facere poſſit, eſſe utile; qua hunc ob-
jurgatione, aut quo potius convicio a tanto er-
rore coner avellere? Poteſt enim, dii immorta- 8
les, cuiquam eſſe utile fœdiſſimum et tæterri-
mum parricidium patriæ: quamvis is, qui ſe eo
obſtrinxerit, ab oppreſſis civibus Parens nomine-
tur? Honeſtate igitur dirigenda utilitas eſt, et 9
quidem ſic, ut hæc duo, verbo inter ſe diſcre-
pare, re unum ſonare videantur. Non habeo, 10
ad vulgi opinionem, quæ major utilitas, quam

mnium ſceleratiſſimum Romanis videtur, quorum majores jurejurando ſe adſtrinxerunt, numquam ſe aliquem regnare paſſuros.

7. *Sed, qui facere poſſit.*] Subaudi *ei*, qui *id* f. p.

8. *Parens nominetur.*] Ut Cæſar, cui et vivo is honor tributus, et mortuo. Suet. Cæſ. 76. et 85.

9. *Honeſtate igitur dirigenda utilitas.*] Honeſtas ſit regula utilitatis, ut, quidquid ab ea diſcrepat, inutile habeatur. Vide c. 23. pr.

Unum ſonare.] I. e. idem ſignificare.

10. *Non habeo ad vulgi opinionem.*] Ita Cic. Læl. xxvii. 11. "Nihil habeo, quod cum amicitia Scipionis poſſim comparare." Cat. M. v. 4. "Nihil habeo, quod incuſem ſenectutem." In his *habere* idem eſt, quod *ſcire*. Verba *ad vulgi opinionem* cohærent cum *major eſſe poſſit*. Eſt ſcilicet comparativa præpoſitio, cujus vis eſt, *ſi reſpicias, ſi referas.* Epiſt. xvi. 1. 10. "Nos quemadmodum inſtructos, et quibus præſidiis munitos *ad* tanti belli opinionem miſeritis, non eſtis ignari." Corn. Epam. ii. 3. "Atque hæc *ad* noſtram conſuetudinem ſunt levia et potius contemnenda."

Quam regnandi.] Subaudi *utilitas*, ii. 6.

regnandi, eſſe poſſit: nihil contra inutilius ei, qui non juſte conſecutus ſit, invenio, cum ad
11 veritatem cœpi revocare rationem. Poſſunt enim cuiquam eſſe utiles angores, ſollicitudines, diurni et nocturni metus, vita inſidiarum periculorumque pleniſſima?

12 *Multi iniqui atque infideles regno, pauci ſunt boni,*

inquit Accius. At cui regno? Quod a Tantalo
13 et a Pelope proditum jure obtinebatur. Nam quanto plures ei regi putas, qui exercitu populi Romani populum ipſum Romanum oppreſſiſſet, civitatemque non modo liberam, ſed etiam gentibus imperantem, ſervire ſibi coëgiſſet? Hunc tu quas conſcientiæ labes in animo cen-
14 ſes habuiſſe? quæ vulnera? Cujus autem vita

12. *Boni.*] Amici, propitii. Virgil. Ecl. v. 65. "Sis bonus O felixque tuis." Cato R. R. 4. "Vicinis bonus eſto."

Accius.] Poëta tragicus, annis 22. Terentio minor, Lucilio duodeviginti major. Verſus Accii ex Atreo tragœdia deſumtus videtur.

Tantalo.] Cicero ergo Tantalum non Phrygium, ſed Argivum regem fuiſſe putavit, a quo idem regnum *proditum*, i. e. per manus traditum, obtinuerit Pelops filius.

Et a Pelope.] Vide i. 14. 1.

13. *Nam quanto.*] *Nam* in comparatione contrariorum locum habet. Cic. Brut. 21. pr. "Albinus—diſertus fuit: et tenuit cum hoc locum quemdam etiam Ser. Fulvius, et una Ser. Fabius Pictor—antiquitatis bene peritus. Q. que Fab. Labeo fuit ornatus iiſdem fere laudibus. *Nam* Q. Metellus—in primis eſt habitus eloquens."

Ei regi.] Cæſar, qui exercitu, ad reprimendos Gallos dato, uſus eſt ad opprimendam patriam.

Exercitu populi Romani.] Præpoſitio *cum* omittitur, ut Nep. Dion. v. 5. "Dion. [cum] iis ipſis, qui ſub adverſarii fuerant poteſtate, regios ſpiritus repreſſit."

14. *Cujus autem vita.*] Quid eum juvat vivere, quid vita ei prodeſt ipſi, cui eam eripere præclarum facinus ſit? Nullam enim horam metu vacat.

ipsi potest utilis esse, cum ejus vitæ ea conditio sit, ut, qui illam eripuerit, in maxima et gratia futurus sit, et gloria? Quod si hæc utilia non 15
sunt, quæ maxime videntur, quia plena sunt dedecoris ac turpitudinis; satis persuasum esse debet, nihil esse utile, quod non honestum sit.

XXII. Quamquam id quidem, cum sæpe 1
alias, tum Pyrrhi bello a C. Fabricio, consule iterum, et a senatu nostro judicatum est. Cum 2
enim rex Pyrrhus populo Romano bellum ultro intulisset, cumque de imperio certamen esset cum rege generoso ac potente; perfuga ab eo venit in castra Fabricii, eique est pollicitus, si præmium sibi posuisset, se, ut clam venisset, sic

In maxima et gratia—et gloria.] Magnam gratiam ab omnibus initurus, et summam laudem sibi paraturus sit. Sic *in laudibus esse.*

15. *Quod si hæc.*] Si ne regnare quidem utile est, quod maxime utile esse videtur: certum est nihil, quod non sit honestum, utile esse.

Quod non honestum sit.] Noster locus hunc sensum requirit, *quod non honestum sit, id nec utile esse.* Infra xxii. 8. "Quousque audebunt dicere, quidquam utile, quod non honestum."

XXII. 1. *Quamquam id quidem.*] Dixerat, plerisque persuasum esse, nihil esse utilius, quam regnare, id est, alios opprimere, omnibus superiorem esse. Longe aliter vero philosophiam judicare, paullo post ostendebat. Nunc senatum quoque Romanum sæpe statuisse docet, nihil esse utile, quod non sit honestum. Ita *quamquam* refert se ad proxima illa, *quæ maxime videntur*, quasi dicat: ea plerisque quidem maxime utilia videntur; sed tamen et Fabricius et senatus sæpe aliter judicavit.

Pyrrhi bello.] In bello a Pyrrho, Epirotarum rege, Romanis ultro illato, quem nulla illi injuria lacessierant. Vide lib. i. c. 12.

Judicatum est.] Senatus Rom. sententia declaratum est.

2. *Perfuga.*] Medicus, vel amicus Pyrrhi.

Si præmium sibi posuisset.] Recte dicuntur *præmia proponi*, quibus eliciuntur homines vel incitantur ad facinus: offerenti operam ac pretium paciscenti *ponitur* seu constituitur magis præmium, quam *proponitur.*

clam in Pyrrhi caftra rediturum, et eum veneno necaturum. Hunc Fabricius reducendum curavit ad Pyrrhum: idque ejus factum laudatum
3 a fenatu eft. Atqui fi fpeciem utilitatis opinionemque quærimus, magnum illud bellum perfuga unus, et gravem adverfarium imperii fuftuliffet: fed magnum dedecus et flagitium, qui cum laudis certamen fuiffet, eum non virtute,
4 fed fcelere fuperatum. Utrum igitur utilius vel Fabricio, qui talis in hac urbe, qualis Ariftides Athenis fuit, vel fenatui noftro, qui numquam utilitatem a dignitate fejunxit, armis cum

3. *Si fpeciem utilitatis opinionemque.*] Si utilitatem fpecie tantum blandientem et vulgi opinione probatam fequimur.

Sed magnum dedecus et flagitium.] Subaudi *fuiffet*, eum fcelere fuperatum, cum quo laudis certamen interceffiffet, fi quidem perfuga unus gravem adverfarium imperii fuftuliffet.

4. *Qui numquam utilitatem a dignitate fejunxit.*] Ne Tullius, qui fenatum Romanum utilitatis fpecie non numquam deceptum effe, alibi (xi. 1. xxii. 7.) fatetur, a fe ipfe diffentire videatur; meminerimus, duo de utilitate perverfe deliberantium genera ab eo conftitui. Alterum eft eorum, qui quum aliquid, quod utile vifum eft, arripuerunt, id continuo *fecernunt ab honefto*, et deliberant, relinquendane fit honeftas propter utilitatis magnitudinem; five utrum id fequantur, quod honeftum effe videant, an fe fcientes fcelere contaminent. Hæc deliberatio eft ficariorum, veneficorum, furum, qui non verbis funt et oratione philofophorum, fed vinculis et carcere fatigandi. Vide viii. 4. x. 1. xviii. 2. xxviii. 1. Ex hoc nefario grege nofter populi R. fenatum fatis conftanter eximit. Alterum genus dubitant, poffitne id, quod utile videatur, fieri non turpiter, et addunt, quod valde utile fit, id fieri honeftum. Vide x. 1. xxviii. 9. In hac deliberatione fenatum, utilitatis fpecie malorumque confiliatorum fuco atque fallaciis deceptum, aliquoties peccaffe, Cicero non diffitetur. Hos tamen errores facilius excufari poffe exiftimat, quam iftam utilitatis a dignitate fejunctionem. Itaque hoc ipfo capite graviter reprehendit Curionem, qui utilitatem ab æquitate fejunxerat. Facilius, ait, fe auditurum fuiffe, fi Curio dixiffet, cauffam Transpadanorum *non effe æquam, quia non effet utilis rei publicæ.*

hoſte certare, an venenis? Si gloriæ cauſſa im- 5
perium expetendum eſt, ſcelus abſit, in quo
non poteſt eſſe gloria: ſin ipſæ opes expetuntur
quoquo modo, non poterunt utiles eſſe cum
infamia. Non igitur utilis illa L. Philippi, 6
Q. F. ſententia: quas civitates L. Sulla, pe-
cunia accepta, ex ſenatus conſulto liberaviſſet,
ut hæ rurſus vectigales eſſent: neque his pe-
cuniam, quam pro libertate dederant, reddere-
mus. Eſt ei ſenatus aſſenſus. Turpe imperio. 7
Piratarum enim melior fides, quam ſenatus.
At aucta vectigalia: utile igitur. Quouſque 8
audebunt dicere quidquam utile, quod non
honeſtum? Poteſt autem ulli imperio, quod
gloria fultum eſſe debet, et benivolentia ſocio-
rum, utile eſſe odium et infamia? Ego etiam 9
cum Catone meo ſæpe diſſenſi. Nimis mihi
præfractum videbatur ærarium vectigaliaque
defendere, omnia publicanis negare, multa ſo-

5. *Quoquo modo.*] Bonis maliſve artibus, per ſas et nefas, ut aiunt.

6. *L. Philippi.*] Idem reprehenditur ii. 21. 6.

Quas civitates.] Aſiæ, ut videtur, Mithridati ereptas, et belli jure in poteſtatem populi R. redactas, ſed data pecunia libertati redditas a Sulla, ipſo ſenatu decernente.

Liberaviſſet.] Immunes feciſſet. Subintelligitur *vectigalibus.* Sic *liberare agros* Agrar. i. 4. pr.

7. *Turpe imperio.*] Hoc fuit.

Melior piratarum fides.] Qui, perſoluta, quæ pro libertate pacta eſt pecunia, a ſua poteſtate dimittunt quos aliquamdiu captivos tenuerunt.

9. *Catone meo.*] Quamvis eſſet amicus, ſæpe tamen in republ. ab eo diſſenſit.

Præfractum.] Ita recte Nonius legit et interpretatur *durum, inflexibile.*

Omnia publicanis negare.] Qui, cum ſæpe vectigalia cupidius conducerent, poſtea, calamitatibus, ut ſolet, intercedentibus, reipubl. perſolvere non poſſent, remiſſionem aliquam efflagitabant. Eam cum

ciis: cum in hos benefici eſſe deberemus; cum illis ſic agere, ut cum colonis noſtris ſoleremus: eoque magis, quo illa ordinum conjunctio ad
10 ſalutem rei publicæ pertinebat. Male etiam Curio, cum cauſſam Tranſpadanorum æquam eſſe dicebat: ſemper autem addebat, 'Vincat
11 utilitas.' Potius diceret, non eſſe æquam, quia non eſſet utilis rei publicæ, quam, cum *utilem eſſe diceret, non eſſe æquam fateretur.*

1 XXIII. Plenus eſt ſextus liber de officiis Hecatonis, talium quæſtionum: Sitne boni viri, in maxima caritate annonæ, familiam non alere. In utramque partem diſputat; ſed tamen ad extremum utilitate officium dirigit magis, quam

ſenatus, Catoni obſequens, ſemper negaret, factum eſt tandem, ut equeſter ordo, a ſenatu abalienatus, per Cæſarem impetraret, quæ per Catonem non potuerat: qui debitæ pecuniæ tertiam partem remiſit, publicanoſque ad ſuam cauſſam adjunxit. Vide pro Mur. 30. pr.

Cum colonis noſtris.] Quibus aliquid remittimus, quoties gravior aliqua calamitas annuum proventum intercepit.

Eoque magis, quo.] I. e. eo m. *quod.*

10. *Male etiam Curio.*] C. Scribonius Curio, pater, coſ. a. urb. 677. cum Cn. Octavio, 13. annis ante Tullii conſulatum. Vide ii. 17. 6.

Cauſſam Tranſpadanorum.] Qui, data Ciſpadanis civitate, ſibi deberi eam putabant, tandemque a Cæſare dictatore obtinuerunt.

Vincat utilitas.] Plus valeat, potior ſit ejus ratio.

11. *Quam cum utilem eſſe diceret.*] Mihi vix dubium videtur, quin ſcripſerit Cicero; *quam, cum inutilem eſſe diceret, eſſe æquam fateretur.*

XXIII. 1. *Hecatonis.*] Vide cap. xv. 10.

Familiam non alere.] Servis victum negare. *Familia* enim, quæ a *famulis* dicitur, proprie ſervos et ancillas ſignificat; deinde eos, qui ſunt ejuſdem cognationis, de quibus vero hic non eſt ſermo.

Utilitate officium dirigit magis, quam humanitate.] *Humanitas* eſt *φιλανθρωπία*, alios omnes homines ſervandi et juvandi ſtudium. Verbum *dirigit* explicat *putat dirigi.* Ita ſupra xxi. 9. de Fin. ii. 22. "Non igitur poteſtis voluptate

humanitate. Quærit, ſi in mari jactura facienda 2
ſit, equine pretioſi potius jacturam faciat, an ſervuli vilis. Hic alio res familiaris, alio ducit humanitas. Si tabulam de naufragio ſtultus 3
arripuerit, extorquebitne eam ſapiens, ſi potuerit? Negat, quia ſit injurium. Quid dominus 4
navis, eripietne ſuum? Minime, non plus, quam navigantem in alto ejicere de navi velit, quia ſua ſit. Quoad enim perventum ſit eo, quo ſumta navis eſt, non domini eſt navis, ſed navigantium. Quid ſi una tabula ſit, duo nau- 5
fragi, iique ſapientes? Sibi neuter rapiat. An alter cedat alteri? Cedat vero: ſed ei, cujus

omnia dirigentes, aut tueri, aut retinere virtutem." Hecaton *humanitatem* poſtponendam eſſe putat, ubi te alioſque pariter ſervare non queas: ſervos tali tempore deſerendos, ne ipſe cum illis pereas. Cicero hanc ſententiam non probat: ipſe enim in ſuperioribus *honeſtate dirigi officium* contendit; ſed Hecatonem utilitati plus tribuere dicit.

2. *In mari jactura facienda.*] Si in gravi tempeſtate navis levandæ cauſſa ſupervacua ejus onera ejicienda ſint.

Alio res familiaris, alio ducit humanitas.] Aliud, inquit, ſuadet rei familiaris ratio, cui minus perit in vili mancipio, quam in equo pretioſo: aliud vero humanitas; quia ſervus homo eſt, quo cum magna nobis communitas intercedit. Hæc igitur vincat. Atque hoc cum Hecatone Cicero quoque voluit.

4. *Quid dominus navis, eripietne ſuum?*] Verſus pentameter. An dominus navis tabulam ideo alteri eripiet, quod eam ſuam eſſe dicere poteſt?

Non plus quam navigantem.] *Non plus* eſt, non magis. Epiſt. x. 19. 4. "Non multo plus patriæ faveo, quam tuæ gloriæ." Hoc dicit: "Non magis illud faciat, quam navigantem in mare ejiciat, vel ejicere velit." Recte igitur illud *ſi* omittitur.

Quo ſumta navis eſt.] *Conducta eſt.* Navis tam diu navigantium eſt, quoad eo perventum ſit, quo ut pervenirent, illi navem conduxerunt.

5. *An alter cedat alteri?*] Interrogatio ironica, cujus hæc fere ſententia eſt. Nec tamen crediderim, te dicere, tabulam alteri ab altero cedendam eſſe.

magis interſit vel ſua, vel rei publicæ cauſſa,
6 vivere. Quid ſi hæc paria in utroque? Nullum
erit certamen, ſed quaſi ſorte aut micando vi-
7 ctus, alteri cedat alter. Quid ſi pater fana
expilet, cuniculos agat ad ærarium: indicetne
id magiſtratibus filius? Nefas id quidem eſt.
Quin etiam defendat patrem, ſi arguatur. Non
igitur patria præſtat omnibus officiis? Immo
vero: ſed ipſi patriæ conducit, pios cives ha-
8 bere in parentes. Quid ſi tyrannidem occu-
pare, ſi patriam prodere conabitur pater? ſile-
bitne filius? Immo vero obſecrabit patrem, ne
id faciat. Si nihil proficiet, accuſabit, minabi-
tur etiam. Ad extremum ſi ad perniciem patriæ
res ſpectabit, patriæ ſalutem anteponet ſaluti
9 patris. Quærit etiam, ſi ſapiens adulterinos
numos acceperit imprudens pro bonis, cum id
reſcierit, ſoluturuſne ſit eos, ſi cui debeat, pro
bonis. Diogenes ait: Antipater negat, cui

Vel ſua, vel rei publicæ cauſſa.] Ita ad Att. vii. 1. "Si me vellet ſua, aut rei p. cauſſa Luceriam venire." Si cum Grævio legis: *ſuæ*, explicari queat, *vel ſuæ rei, vel publicæ rei cauſſa.* Conf. ii. 1. extr.

6. *Si hæc paria in utroque.*] Sin utrimque pares ſint vivendi cauſſæ.

Quaſi ſorte aut micando.] *Micatio* eſt ſortis genus. C. xix. 10. Cedat is, qui caſu aliquo, quaſi ſorte, inferior vel poſterior fuerit.

Alteri cedat alter.] Prægreditur *erit.*

7. *Non igitur patria præſtat.*] Nonne. C. xix. 10.

8. *Accuſabit.*] Reprehendet, objurgabit, non ad judicem; ſed domi ſolus.

Patriæ ſalutem anteponet.] Indicabit magiſtratibus: quod tamen Cicero vix dicere audet, et ſignificat potius, quam dicit.

9. *Diogenes ait.*] Adfirmat. Philoſophos vide xii. 5. Hecaton utrumque in ſuo libro diſputantes feciſſe, certe eorum diſſenſum teſtatus eſſe, videtur. Ipſe Panætium doctorem habuit, Panætius illos.

potius aſſentior. Qui vinum fugiens vendat 10
ſciens, debeatne dicere. Non neceſſe putat
Diogenes: Antipater viri boni exiſtimat. [Hæc 11
ſunt quaſi controverſa jura Stoicorum.] In
mancipio vendendo dicendane vitia: non ea,
quæ niſi dixeris redhibeatur mancipium jure
civili; ſed hæc, mendacem eſſe, aleatorem, *fu-
racem*, ebrioſum. Alteri dicenda videntur, al-
teri non videntur. Si quis aurum vendens, ori- 12
chalcum ſe putet vendere, indicetne ei vir bo-
nus, aurum illud eſſe, an emat denario, quod

10. *Vinum fugiens.*] Id eſt, *quod deterius fit*, quod non multo poſt corrumpitur, quamvis nondum ſit corruptum. Seneca ep. 12. "Gratiſſima ſunt poma, cum fugiunt:" ubi Lipſius, *jam cedentia ætati et abeuntia.*

11. *Hæc ſunt quaſi controverſa jura Stoicorum.*] Hæc ἐπίκρισις ex margine profecta videtur, ne ſuo quidem loco poſita. Certe in fine capitis poſt verba *mille denarium* adjicienda fuiſſent.

Dicendane vitia.] Subintellige *quærit Hecaton*, ideoque interrogationis notam tolle.

Non ea quæ.] Non de iis vitiis ſe loqui ait, quæ niſi dicta fuerint, irrita ſit venditio, (*redhibeatur mancipium*, ſit quaſi *retrohabendum*, recipiendum, reddito pretio) reſcindaturque quidquid inter venditorem emtoremque convenerit; ſed de levioribus morum vitiis.

Furacem.] Id eſt, furtis deditum. At, ut dicit xvii. 12. de *furtis etiam* mancipii, is qui vendit, dicere emtori debuit. Fortaſſe ſcripſit Cicero *voracem*, id eſt, guloſum: quæ vox melius cum *ebrioſum* conjungitur. Huic Pearcii conjecturæ favent illa quæ Rachelius ex Juris conſultis protulit, l. iv. §. 2. de ædilicio edicto: "Aleatores et vinarios non contineri edicto, quoſdam reſpondiſſe, Pomponius ait: quemadmodum nec *guloſos*, nec impoſtores aut mendaces aut litigioſos."

12. *Orichalcum*] Græce ὀρείχαλκον dicitur non ab *auro*, ſed ἀπὸ τοῦ ὄρους quaſi *æs montanum.*

Quod ſit mille denarium.] Denariorum. *Eſſe* eſt, æſtimari. Apparet ex hoc, *orichalci* et æris pretium idem fere fuiſſe. Una enim auri drachma par erat duodecim argenti drachmis, ſingulæ argenti drachmæ octoginta minimum æris drachmis; ut adeo æs et aurum differrent portione circiter milliaria, æque atque orichalcum et aurum.

fit mille denarium? Perfpicuum jam eft, et quid mihi videatur, et quæ fit inter eos philofophos, quos nominavi, controverfia.

1 XXIV. Pacta et promiffa femperne fervanda fint, quæ nec vi, nec dolo malo (ut prætores
2 folent) facta fint? Si quis medicamentum cuipiam dederit ad aquam intercutem, pepigeritque, ne illo medicamento umquam poftea uteretur; fi eo medicamento fanus factus fuerit, et annis aliquot poft inciderit in eumdem morbum, nec ab eo, qui cum pepigerat, impetret, ut iterum eo liceat uti, quid faciendum fit. Cum fit is inhumanus, qui non concedat, nec ei quidquam fiat injuriæ, vitæ et faluti confu-
3 lendum. Quid? fi fapiens rogatus ab eo, qui eum heredem faciat, cum ei teftamento feftertium millies relinquatur, ut ante, quam hereditatem adeat, luce palam in foro faltet, id fe facturum promiferit; quod aliter heredem eum fcripturus ille non effet: faciat, quod promife-
4 rit, nec ne? Promififfe nollem, et id arbitror fuiffe gravitatis. Quoniam promifit, fi faltare

XXIV. 1. *Ut prætores folent.*] Edicere. Non minus elegans eft hæc ellipfis, quam illa in Bruto c. 4. *ut agricolæ* (dicere) *folent.*

2. *Ad aquam intercutem.*] *Ad* ufum fignificat: *ad* hydropem curandum *aptum* vel *idoneum*, quæ fæpe fupplet Celfus. Sed fæpius adjectivum omittitur a fcriptoribus rei medicæ et rufticæ. Cato c. 115. "Vinum ad alvum movendam." Celfus vi. 6. 22. "Liquidum quoque medicamentum ad idem componebat."

Vitæ et faluti confulendum.] Ut vita confervetur, contra fidem datam faciendum eft.

3. *Seftertium millies.*] Supple *centena millia.* Quinquagies centena millia florenorum, five quinque florenorum *milliones.*

Luce palam in foro faltet.] Quafi ebrius vel infanus. Vid. iii. 19. 2.

in foro turpe ducet, honeſtius mentietur, ſi ex hereditate nihil ceperit: niſi forte eam pecuniam in rei publicæ magnum aliquod tempus contulerit, ut vel ſaltare, cum patriæ conſulturus ſit, turpe non ſit.

XXV. Ac ne illa quidem promiſſa ſervanda 1
ſunt, quæ non ſunt iis ipſis utilia, quibus illa promiſeris.

Sol Phaëtonti filio, 2

ut redeamus ad fabulas,

Facturum ſe dixit eſſe, quidquid obtaſſet [ſibi.]
Ut curru patri' tolleretur, optavit. Sublatus eſt.
Atque is ea, qua conſtitit, ictu deflagravit fulminis.

4. *In reipublicæ magnum aliquod tempus.*] Niſi forte ad facultatem reipubl. ex magnis periculis et malis ſervandæ contulerit. De *tempore* vid. i. 13. et 18. princ.

XXV. 1. *Ne illa quidem promiſſa ſervanda.*] i. 10. 3. et 5.

2. *Sol Phaëtonti.*] Sol, pater, Phaëthonti, filio ex Clymene nympha nato, currum ſuum roganti conceſſit regendum. Fabula nota ex Ovid. lib. ii. Metam. pr. Tribus ſyllabis extulit noſter *Phaëtonti*, quemadmodum apud alios poëtas *Phæton* διςύλλαβον reperitur. Sic Varro apud Quinctilian. Inſt. Or. i. 4. 18.

Cum te flagranti dejectum fulmine Phæton.

Cave, ſcribas ibi *Phæthon* per *th.* Ne vocabuli contracti ſecundæ ſyllabæ littera *h* adjiciatur, vetat concurſus duarum adſpirationum in ſyllabis deinceps junctis.

Quidquid optaſſet.] Suſpicabar, olim ſcriptum fuiſſe *quidquid expetiſſeret.* Dum aliquid certius ex libris antiquis afferatur, interpoſito pronomine *ſibi*, hiatum explevi.

Ut curru patris tolleretur.] Ita Horat. Sat. ii. 6. 42.

——*Quem tollere rheda*
Vellet.

Ovid. Faſt. ii. 785.

Tollamur equis.

Ibid. iv. 462.

——*Aligero tollitur axe*
Ceres.

In vocabulo *patris* littera *s*, quod ſolebant veteres, eliditur. Nec pronuntiatione ſolum, ſed ſcriptura quoque, litteras ejuſmodi ſubtrahebant, teſte Quinctiliano ix. 4. 39.

Atque is ea, qua conſtitit.] Particula *atque* eleganter peri-

Quanto melius fuerat, in hoc promiſſum patris
3 non eſſe ſervatum? Quid, quod Theſeus exegit
promiſſum a Neptuno? Cui cum tres optationes Neptunus dediſſet, optavit interitum Hippolyti filii, cum is patri ſuſpectus eſſet de noverca: quo [optato] impetrato, Theſeus in ma-
4 ximis fuit luctibus. Quid? Agamemnon cum
devoviſſet Dianæ, quod in ſuo regno pulcherrimum natum eſſet illo anno, immolavit Iphigeniam, qua nihil erat eo quidem anno natum

odum orditur, et idem fere ſignificat, quod *ſed*, *vero*. Cic. Epiſt. v. 2. 15. "Egi cum Claudia uxore tua et cum veſtra ſorore Marcia,—ut eum ab illa injuria deterrerent. Atque ille," cet. Verba *ea*, *qua conſtitit* explico *ibi*, *ubi conſtitit*, *eodem veſtigio*, *ſive in eo ipſo curru*, *quem tam cupide conſcenderat*. Non raro Latini *qua* pro *ubi* uſurpabant. Plaut. Men. ii. 1. 12. "Oraſque Italicas omnis, qua adgreditur mare." Curt. vii. 4. 30. "Sed qua mitior terra eſt, ingens hominum equorumque multitudo gignitur." Ut i. 12. 6. *Eorumdem* pronuntiabatur *Orumdem*, ſic h. l. *ea* poteris ut monoſyllabum *a* efferre.

In hoc.] In hoc promiſſo.

3. *Theſeus.*] Vide lib. i. 10. 4.

Exegit promiſſum.] Non hic *exigere* ſonat *petere*, *ſive poſcere*, ſed *ferre*, *impetrare*, *accipere*. Cic. de Or. ii. 29. "Quo facilius a te exigam, quod peto, nihil tibi a me poſtulanti recuſabo."

Optationes.] Alii *optiones*. Sed verbo *optatio* uſus eſt de Orat. iii. c. 53. extr. et *adoptatio* Salluſt. Jug. xi. 6.

De noverca.] Phædra, quæ falſo crimine Hippolytum in ſuſpicionem patri adduxerat.

Quo optato impetrato.] *Quo impetrato* a Cicerone ſcriptum puto, cui ex gloſſa acceſſit, *optato*. i. 10. 4. "Quo impetrato in maximos luctus incidit."

4. *Agamemnon.*] Aliter plerique fabularum enarratores: Agamemnonem cum ceteris Græcis Aulide tempeſtate detentum, quod Dianæ cervam occidiſſet, Calchantis reſponſo coactum eſſe iratæ deæ filiam ſuam, Iphigeniam, immolare. Dianam tamen virginis miſertam, cervam pro ea ſubſtituiſſe, ipſam in Tauris templi ſui ſacerdotem feciſſe. Tamen et Horatius Sat. ii. 3. 199. Agamemnonem quaſi ſua ſponte filiam immolantem reprehendit: et Clytæmneſtra apud Sophoclem in Electra ideo ſe virum occidiſſe ait, quod is filiam ſuam Dianæ immolandam ſponte obtulerit.

pulchrius. Promiſſum potius non faciendum,
quam tætrum facinus admittendum fuit. Ergo 5
et promiſſa non facienda non numquam, neque
ſemper depoſita reddenda. Si gladium quis 6
apud te ſana mente depoſuerit, repetat inſa-
niens; reddere peccatum ſit, officium non red-
dere. Quid, ſi is, qui apud te pecuniam de- 7
poſuerit, bellum inferat patriæ, reddaſne de-
poſitum? Non, credo. Facias enim contra
rem publicam, quæ debet eſſe cariſſima. Sic 8
multa, quæ honeſta natura videntur eſſe, tem-
poribus fiunt non honeſta. Facere promiſſa,
ſtare conventis, reddere depoſita, commutata
utilitate, fiunt non honeſta. Ac de iis quidem, 9
quæ videntur eſſe utilitates contra juſtitiam ſi-
mulatione prudentiæ, ſatis arbitror dictum. Sed 10
quoniam a quatuor fontibus honeſtatis primo
libro officia duximus, in eiſdem verſabimur,
cum docebimus, ea, quæ videntur eſſe utilia,
neque ſunt, quam ſint virtutis inimica. Ac de 11
prudentia quidem, quam vult imitari malitia;
itemque de juſtitia, quæ ſemper eſt utilis, diſ-
putatum eſt. Reliquæ ſunt duæ partes hone- 12

6. *Officium.*] Juſtum, officio conveniens.

Reddere peccatum ſit, officium non reddere.] Ita Cicero verborum ordinem variare ſolet. i. 31. 7. "Quod lenior eorum vita et mores fuerant faciliores."

9. *Quæ videntur eſſe utilitates contra juſtitiam.*] Quæ utilitatis nomen ſibi arrogant, cum juſtitiæ repugnent, prudentiæ tantum falſam ſpeciem gerant.

10. *Virtutis inimica.*] Ita "Libidinum inimica," xxxiii. 10. "Veritatis amici," i. 19. 5. "Inimiciſſimi mentis." Tuſc. iv. 15.

11. *Ac de prudentia quidem.*] Egit de juſtitia c. x. ad xvii. de prudentia a c. xvii.

ſtatis, quarum altera in animi excellentis magnitudine et præſtantia cernitur, altera in conformatione et moderatione continentiæ et temperantiæ.

1 XXVI. Utile videbatur Ulixi, ut quidem [poëtæ] tragici prodiderunt: nam apud Homerum, optimum auctorem, talis de Ulixe nulla ſuſpicio eſt, ſed inſimulant eum tragœdiæ, ſimulatione inſaniæ militiam ſubterfugere voluiſſe.
2 Non honeſtum conſilium. At utile, ut aliquis fortaſſe dixerit, regnare, et Ithacæ vivere otioſe cum parentibus, cum uxore, cum filio. Ullum tu decus in quotidianis laboribus et periculis cum hac tranquillitate conferendum putas?
3 Ego vero iſtam contemnendam et abjiciendam: quoniam, quæ honeſta non ſit, ne utilem qui-
4 dem eſſe arbitror. Quid enim auditurum putas

12. *In conformatione.*] Sic de Fin. v. 6. " Inventa vitæ via eſt et conformatio omnium officiorum." *Conformatio* et *moderatio continentiæ* eſt, continentia et temperantia conformans et moderans animi motus non minus, quam ipſas actiones. Hic enim effectus eſt continentiæ et temperantiæ.

XXVI. 1. *Ulixi.*] Vide i. 31. 8.

Ut quidem tragici.] Nullus ex iis, qui Ulyſſem furentem fecerunt, ſupereſt. Sophoclis Ὀδυσσεὺς μαινόμενος citatur ab Heſychio et ſcholiaſte Pindari.

Optimum auctorem.] Virtutis magiſtrum, fide digniſſimum. Infra xxxii. 2.

Militiam ſubterfugere.] Furorem enim ſimulabat, ne ad Trojam cum ceteris ire cogeretur. Vid. n. 4.

2. *Ut aliquis fortaſſe dixerit.*] Vide xxvii. 3. xxviii. 4. Paradox. iii. c. 2. " Nihilne igitur intereſt (nam hoc dicet aliquis) patrem quis enecet, an ſervum?"

Ithacæ.] Quæ maris Ionii inſula eſt cum oppido ejuſdem nominis, in quo natus erat Ulyſſes.

Cum parentibus.] Laërte, Arceſſi filio, et Anticlea, Dioclis filia. Cum *uxore*, Penelope, quam unice amabat; cum *filio*, Telemacho.

fuisse Ulixem, si in illa simulatione perseverasset? qui cum maximas res gesserit in bello, tamen hoc audiat ab Ajace:

Cujus ipse princeps juris jurandi fuit,
Quod omnes scitis, solus neglexit fidem.
Furere assimulavit, ne coiret, instituit.
Quod ni Palamedis perspicax prudentia
Istius percepset malitiosam audaciam,
Fide sacratum jus perpetuo falleret.

Illi vero non modo cum hostibus, verum etiam 5
cum fluctibus, id quod fecit, dimicare melius fuit, quam deserere consentientem Græciam ad

4. *Hoc audiat.*] I. e. cui hæc audienda sunt apud poëtam, Pacuvium fortasse, cujus tragœdia, quam *judicium armorum* inscripsit, olim exstitit.

Cujus ipse princeps.] Solus Ulysses *juris jurandi fidem neglexit*, [jus jurandum non servavit] *cujus ipse princeps fuit*, id est, quo in primis se cum ceteris in publico Græciæ conventu adstrinxit, cum omnes jurassent, se ad Trojam ituros, nec prius redituros, quam eam solo æquassent. Litteram *s* in voce *cujus* abjici opus non est. Sine discrimine, sive vocalis, sive consonans sequeretur, *cujus* una syllaba a priscis enuntiatur.

Furere assimulavit.] *Se* ad infinitivos subauditur.

Ne coiret, instituit.] Ne cum ceteris iret, operam dedit, et in proposito perseveravit.

Palamedis prudentia.] Palamedes prudens, ut ap. Horat. *Sapientia, Læli, Nitor Hebri.* Cum furorem simulans Ulysses, junctis diversi generis animalibus, litus aratro proscinderet, pro frumento salem sereret: aranti parvulum filium, Telemachum, objecit Palamedes, qua sulcus ducendus erat. Quo cum ille pervenisset, et aratrum suspendisset, ne filium obtereret, fraudem facile prodidit.

Istius.] Est disyllabum.

Percepset.] Pro *percepisset.* Syncopen metri ratio exigit, ut i. 12. 6. in *acpite.*

Fide sacratum.] Legas: *fide sacratæ*, secundo casu, ut ap. Hor. Od. iii. 7. 4. "Constantis juvenem fide." *Fidei sacratæ jus* est jusjurandum, jus fidei religione sacratæ. Seneca Agam. v. 79.

——Jura pudorque,
Et conjugii Sacrata fides,
Fugiunt aulas.

5. *Cum fluctibus.*] In decennali illo errore undis jactatus.

6 bellum barbaris inferendum. Sed omittamus et fabulas, et externa: ad rem factam noſtra-
7 que veniamus. M. Atilius Regulus, cum conſul iterum in Africa ex inſidiis captus eſſet, duce Xanthippo Lacedæmonio, imperatore autem patre Hannibalis Hamilcare, juratus miſſus eſt ad ſenatum, ut, niſi redditi eſſent Pœnis captivi nobiles quidam, rediret ipſe Carthagi-
8 nem. Is cum Romam veniſſet, utilitatis ſpeciem videbat, ſed eam, ut res declarat, falſam judicavit: [quæ erat talis] manere in patria, eſſe domui ſuæ cum uxore, cum liberis; quam

Barbaris.] Phrygibus, quos Græci *barbaros* vocare conſueverunt.

6. *Omittamus.*] Hoc verbum, quod in præteritionibus ſollemne eſt non minus commode in tranſitionibus adhibetur. Cic. de Divinat. i. 20. pr. "Sed omittamus oracula: veniamus ad ſomnia."

Et fabulas et externa.] Exempla a poëtis ficta et ab exteris gentibus petita.

Ad rem factam noſtraque.] Lege *noſtramque*. Quemadmodum *fabulis res facta*, ita *externis res noſtra* ſingulari numero bene opponitur. Idem Reguli factum, quod *rem factam* Cicero dixerat, etiam *rem noſtram* dicere potuit.

7. *Conſul iterum.*] Fuit annis 486. et 497.

Xanthippo.] Non eadem hujus nominis ratio eſt, quæ ceterorum ad eamdem formam compoſitorum, qualia ſunt *Cratippus*, *Alcippus* (pag. 2.) Ξάνθιππος eſt a ξανθὸς, ut etiamſi Æolico more componatur, adſpiratio tamen maneat.

Imperatore.] Summus tum imperator erat Hamilcar cum Haſdrubale et Boſtare. Ab his exercitus ducendus permiſſus eſt Xanthippo, quem *ducem* ideo dicit Cicero.

Juratus miſſus eſt.] Totam hanc de Regulo hiſtoriam fabuloſam et commenticiam eſſe, ſunt qui ex Polybii ſilentio, et ex Diodori Siculi fragmento libri xxiv. colligunt: quorum princeps eſt Palmerius. Vide Tollii Appianum p. 4. *Juratus*, qui juravit. xxxii. 1.

1. *Quæ erat talis.*] Hæc tria verba, tamquam ineptum gloſſema, Facciolatus etiam ſuſtulit.

Domui ſuæ.] Liv. v. 51. 9. *Sacra alia* terræ *celavimus*. Quid, ſi cum Varrone (Gell. iv. 16.) Cic. ſcripſit: *domuis ſuæ?*

Cum liberis.] Duos enim habebat filios, unum jam conſularem.

calamitatem accepiſſet in bello, communem fortunæ bellicæ judicantem, tenere conſularis dignitatis gradum; quis hæc neget eſſe utilia? Quem cenſes? Magnitudo animi et fortitudo negat.

XXVII. Num locupletiores quæris auctores? Harum enim eſt virtutum proprium, nihil extimeſcere, omnia humana deſpicere, nihil, quod homini accidere poſſit, intolerandum putare. Itaque quod fecit? In ſenatum venit, mandata expoſuit: ſententiam ne diceret, recuſavit; quam diu jure jurando hoſtium tenere-

1
2

Communem fortunæ bellicæ.] *Calamitas fortunæ bellicæ* eſt, quam fortuna bellica importat: *communis*, quæ non uni homini peculiariter accidit, ſed quam multi etiam alii perpeſſi ſunt.

Conſularis dignitatis gradum.] Non *conſulis*, ſed *conſularis viri* dignitatem. Conſulatus enim jam alii ceſſerat.

Quem cenſes?] Explico *quem cenſes negare?* Cicero noto ſchemate, quod communicatio dicitur, uſus eſt. Hoc a Quinctiliano ix. 2. 24. ſic explicatur: "Sed non numquam communicantes aliquid inexſpectatum ſubjungimus, quod et per ſe ſchema eſt. Ut in Verrem Cicero [v. 5.] 'Quid deinde? quid cenſetis? furtum fortaſſe, aut prædam aliquam?' Deinde cum diu ſuſpendiſſet judicum animos, ſubjecit quod multo eſſet improbius." Hæc Quinctilianus. Hujuſmodi conformatione Cicero ſententias illuminare ſolet. Pro Cæcina c. 5. extr. "Mandat, ut fundum ſibi emat. Cui tandem? cui putatis? an non in mentem venit omnibus," cet.

XXVII. 1. *Locupletiores auctores.*] Quam hæ virtutes ſunt? iii. 2. 14. "Teſtis locuples Poſidonius." De Div. ii. 58. "Pythagoras et Plato locupletiſſimi auctores," id eſt, viri, quorum ſententia plurimum valere debet, quibus credere par eſt.

Humana.] Vide i. 4. 6.

2. *Mandata.*] Quæ a Pœnis ſibi mandata vel, ut vulgo loquuntur, *commiſſa* eſſent.

Ne diceret, recuſavit.] Uſitatius fuiſſet *dicere recuſavit.* Sed illa altera conſtructio, non minus proba eſt atque elegans. *Recuſare* enim proprie eſt cauſſam ſ. excuſationem contra adferre. Ad Diverſ. i. 19. 26. "Mihi videbatur contentionem—cum illis viris nolle fieri: et, ne fieret, vehementer recuſare."

3 tur, non eſſe ſe ſenatorem. Atque illud etiam
(O ſtultum hominem, dixerit quiſpiam, et re-
pugnantem utilitati ſuæ!) reddi captivos, ne-
gavit eſſe utile: illos enim adoleſcentes eſſe, et
4 bonos duces, ſe jam confectum ſenectute. Cu-
jus cum valuiſſet auctoritas, captivi retenti
ſunt, ipſe Carthaginem rediit: neque eum ca-
5 ritas patriæ retinuit, nec ſuorum. Neque vero
tum ignorabat, ſe ad crudeliſſimum hoſtem et
ad exquiſita ſupplicia proficiſci: ſed jus juran-
6 dum conſervandum putabat. Itaque tum, cum
vigilando necabatur, erat in meliore cauſſa,
quam ſi domi ſenex captivus, perjurus conſula-
7 ris remanſiſſet. At ſtulte, qui non modo non
cenſuerit captivos remittendos, verum etiam
8 diſſuaſerit. Quo modo ſtulte? etiamne ſi rei
publicæ conducebat? Poteſt autem, quod in-

3. *Negavit eſſe utile.*] Etſi ſententiam dicere recuſaverat, et expoſitis Carthaginienſium mandatis e ſenatu exierat cum ceteris legatis: tamen poſtremo in eum ſolus fortaſſe revocatus, reddi captivos utile eſſe, negavit. Appianus clam collocutum cum proceribus Rom. eſſe narrat. Hæc varietas Palmerio favere videtur.

4. *Cujus cum valuiſſet auctoritas.*] Etſi non ut ſenator, ſed ut privatus et peregrinus, ſententiam dixerat: tamen in eam S. C. factum eſt.

6. *Cum vigilando necabatur.*] Auctore Tuditano apud Gellium vi. 4. qui eum *ſomno diu prohibitum atque ita vita privatum retulit.* Alii aliter. Vid. Drakenb. ad Sil. Ital. lib. vi. 539. Morbo vero exſtinctum ex Diodori Siculi fragmento hoc colligit Palmerius, quo Reguli uxor ſuſpicata fuiſſe dicitur, virum in cuſtodia *neceſſaria cura deſtitutum defeciſſe.* (*δι' ἀμέλειαν αὐτὸν ἐκλελοιπέναι τοῦ ζῆν.*)

In meliore cauſſa.] Cauſſa ejus melior, ipſe meliore conditione, minus miſer erat.

Perjurus conſularis.] Hæc ne dirimas.

7. *At ſtulte.*] Subaudi *fecit.*

8. *Etiamne.*] Etiamne ſtulte fecit, ſi id reipubl. conducebat?

utile rei publicæ ſit, id cuiquam civi utile eſſe?

XXVIII. Pervertunt homines ea, quæ ſunt 1
fundamenta naturæ, cum utilitatem ab honeſtate ſejungunt. Omnes enim expetimus utilitatem, ad eamque rapimur, nec facere aliter ullo modo poſſumus. Nam quis eſt, qui utilia 2
fugiat? aut quis potius, qui ea non ſtudioſiſſime perſequatur? Sed quia nuſquam poſſumus, niſi 3
in laude, decore, honeſtate utilia reperire, propterea illa prima et ſumma habemus; utilitatis nomen non tam ſplendidum, quam neceſſarium ducimus. Quid eſt igitur, dixerit quis, in jure 4
jurando? Num iratum timemus Jovem? At hoc quidem commune eſt omnium philoſophorum, non eorum modo, qui deum nihil habere ipſum negotii [dicunt], nihil exhibere alteri, ſed eorum etiam, qui deum ſemper agere aliquid, et moliri volunt, numquam nec iraſci

Id cuiquam civi.] *Id* eleganter poſtponitur. xiii. 11. "Cum, quod tu ſcias, id ignorare—velis." i. 38. 7.

XXVIII. 3. *Utilitatis nomen.*] Utilitatem. Sic *philoſophiæ nomen* ii. 1. 3. Utilitas non multum habet dignitatis, ſed tamen propter indigentiam naturæ humanæ appetenda eſt.

4. *Dixerit quis.*] Qui laudem Regulo a me tributam ereptum it.

In jure jurando.] Quam vim habet jusjurandum?

At hoc quidem.] Uſque ad n. 8. non Ciceronis, ſed ejus verba ſunt, qui Regulum laudandum negat.

Nihil habere ipſum negotii.] Epicureorum hæc opinio erat, deum nihil agere, nihil cuiquam nocere. Non temere Pearcius verbum *dicunt* abjicit.

Deum ſemper agere.] Stoici maxime intelliguntur, qui deo providentiam et mundi hujus adminiſtrationem tribuunt. Non multum ab his diſcrepabat Academicorum et Peripateticorum ſententia.

Nec iraſci deum nec nocere.] In hoc cum Epicureis conſentiebant et Stoici ceterique philoſophi. *De numquam nec—nec* v. i. 20. 1.

5 deum, nec nocere. Quid autem iratus Jupiter plus nocere potuiſſet, quam nocuit ſibi ipſe Regulus? Nulla igitur vis [fuit] religionis, quæ
6 tantam utilitatem perverteret. An ne turpiter faceret? Primum, minima de malis. Num igitur tantum mali turpitudo iſta habebat, quan-
7 tum ille cruciatus? Deinde illud etiam apud Accium,

Fregiſtin' fidem?
Neque dedi, neque do infideli cuiquam,

quamquam ab impio rege dicitur, luculente ta-
8 men dicitur. Addunt etiam, quem ad modum nos dicamus, videri quædam utilia, quæ non ſint: ſic ſe dicere, videri quædam honeſta, quæ non ſint: ut hoc ipſum videtur honeſtum, conſervandi juris jurandi cauſſa ad cruciatum revertiſſe: ſed ſit non honeſtum; quia, quod per vim hoſtium eſſet actum, ratum eſſe non debuit.
9 Addunt etiam, quidquid valde utile ſit, id fieri

6. *An, ne turpiter faceret?*] An ideo, ne turpiter faceret, ſervandum fuit jus jurandum?

Primum.] Primum hoc conſtat, omnium philoſophorum præceptum eſſe, *minima de malis ſumenda.*

7. *Accium.*] In ejus Atreo. Vide xxi. 12.

Fregiſtin' fidem.] Ita explico, ut Thyeſtes dicat: An non fregiſti fidem? Ita Liv. ii. 36. 4. "Satin' magnam ſpreti numinis haberet mercedem?" Plura exempla particulæ *ne* pro *nonne* uſurpatæ habes xvii. 2. Carmen deinde ita ſejunxi, ut appareat, Thyeſtæ interrogationi clauſulam, reſponſioni vero Atrei quinque pedes primos verſuum trochaicorum a poëta adſignatos eſſe.

Ab impio rege.] Atreo. C. xxix. 12. i. 28. 2.

8. *Videtur.*] Oratio obliqua poſceret conjunctivum *videatur*, ut deinde *ſed fieri:* ſed veteres in his ſæpe aliter ſolent, ac nos.

Conſervandi jurisjurandi.] Corn. Hannib. ii. 5. "Id ego jus jurandum, patri datum, uſque ad hanc ætatem ita conſervavi."

honeſtum, etiamſi ante non videretur. Hæc 10
fere contra Regulum. Sed prima videamus.

XXIX. Non fuit Jupiter metuendus, ne ira- 1
tus noceret: qui neque iraſci ſolet, nec nocere.
Hæc quidem ratio non magis contra Reguli, 2
quam contra omne jus jurandum valet. Sed in 3
jure jurando, non qui metus, ſed quæ vis ſit,
debet intelligi. Eſt enim jus jurandum affir-
matio religioſa. Quod autem affirmate, quaſi 4
deo teſte, promiſeris, id tenendum eſt. Jam
enim non ad iram deorum, quæ nulla eſt, ſed
ad juſtitiam et ad fidem pertinet. Nam præ- 5
clare Ennius:

O Fides alma, apta pinnis, et Jus jurandum Jovis.

10. *Prima.*] Quæ leguntur n. 4.

XXIX. 3. *Non qui metus, ſed quæ vis ſit.*] In jure jurando id potius conſiderandum, quæ ejus natura et obligatio, quam quid mali in eo violato metuendum ſit.

Affirmatio religioſa.] Adfirmatio præſente quaſi ac teſte deo facta, atque hac religione jurantem obſtringens.

4. *Affirmate.*] Cum affirmatione, ſive affeveranter promittere. Non igitur aſſentior iis, qui *affirmate* interpretantur *jure jurando.*

Non ad iram deorum.] Non quæritur, utrum deus vindex perjurii ſit; ſed an is juſtus, an fides in eo ſit, qui promiſſa non ſervaverit. Jusjurandum ſervandum non ideo magis, quia deus perjuris metuendus, quam quia juſtum et fidei conveniens eſt.

Quæ nulla eſt.] Illud conſtat, deum ex Stoicorum et Academicorum mente hominibus quidem benefacere, minime vero iraſci. Ubi ergo Cicero *iratos* facit deos, non tam ex ſuo, quam ex vulgi ſenſu loquitur. Nec obſtat, quod ii. 3. 11. dixit: "Deos placatos pietas efficiet et ſanctitas." Certum enim eſt, *placatos* et *propitios deos* a Stoicis dictos, non qui non iraſcerentur, ſed qui bene facerent. Vide Senec. ep. cx. pr.

5. *O Fides alma, apta pinnis.*] Verſus Ennii trochaicus. *Fides* hic nomen proprium deæ eſt. *Apta* vero, *juncta*. *Apere* priſca lingua ſignificabat *jun-*

Qui Jus igitur jurandum violat, is Fidem violat, quam in Capitolio vicinam Jovis Optimi Maximi, ut in Catonis oratione est, majores
6 nostri esse voluerunt. At enim ne iratus quidem Jupiter plus Regulo nocuisset, quam sibi
7 nocuit ipse Regulus. Certe, si nihil malum esset, nisi dolere. Id autem non modo summum, sed ne malum quidem esse, maxima au-
8 ctoritate philosophi affirmant. Quorum quidem testem non mediocrem, sed haud scio an gravissimum, Regulum, nolite, quæso, vituperare.
9 Quem enim locupletiorem quærimus, quam principem populi Romani, qui retinendi officii
10 caussa cruciatum subierit voluntarium? Nam quod aiunt, Minima de malis; id est, ut turpi-

gere. Virgilius: *Cœlum stellis fulgentibus aptum.* Hinc *aptam pinnis* (pennis) interpretantur *alatam*, *πτερόεσσαν*, deum ubique præsto esse significantes.

Et jus jurandum Jovis.] *Fides* non est *jus jurandum Jovis.* Sed in tragœdia per jus jurandum deceptus aliquis, Thyestes fortasse, Fidem et Jus jurandum Jovis, tamquam deos perjurii ultores, invocabat. Jam si contra perjurum Fides, ut perjurii ultrix, recte invocatur; bene habet Ciceronis consectarium illud: "Qui jus jurandum violat, is Fidem violat." Appellatur autem *jus jurandum Jovis*, quia Jupiter qui inde Ὅρκιος est, juris jurandi arbiter existimabatur, ejusque honor proprius erat, quod per ipsum jurabatur.

In Capitolio vicinam Jovis.] Cicero de Nat. D. ii. 23. "Ut Fides ut Mens: quas in Capitolio dedicatas videmus proxime a M. Æmilio Scauro, ante autem ab Atilio Calatino erat Fides consecrata."

7. *Certe.*] Concessionis particula. Ep. iv. 2. 5. "Quod existimas meam causam conjunctam esse cum tua: certe similis in utroque nostrum, cum optime sentiremus, error fuit."

Non modo summum.] Pro *non modo non.* C. xix. 9. Ad vocem *summum* subaudi *malum.*

8. *Quorum quidem testem.*] Philosophorum testem dici Regulum, quod, quæ illi docent, is vita comprobavit. Nam *factis verba firmantur*, ut ait Lactant.

Haud scio an.] Fortasse. i. 11. 1.

ter potius, quam calamitoſe: an eſt ullum majus malum turpitudine? Quæ ſi in deformitate corporis habet aliquid offenſionis, quanta illa depravatio et fœditas turpificati animi debet videri? Itaque, nervoſius qui iſta diſſerunt, ſolum 11
audent malum dicere id, quod turpe ſit; qui autem remiſſius, hi tamen non dubitant ſummum malum dicere. Nam illud quidem, 12

Neque dedi, neque do infideli cuiquam,

idcirco recte a poëta, quia, cum tractaretur Atreus, perſonæ ſerviendum fuit. Sed ſi hoc 13
ſibi ſumunt, nullam eſſe fidem, quæ infideli data ſit, videant, ne quæratur latebra perjurio. Eſt jus etiam bellicum, fideſque juris jurandi 14
ſæpe cum hoſte ſervanda. Quod enim ita jura- 15
tum eſt, ut mens conciperet fieri oportere, id

10. *In deformitate corporis.*] In deformi corpore.

11. *Nervoſius qui iſta.*] Stoicos intelligit, qui ſola turpia dicebant eſſe mala.

Remiſſius.] Peripatetici. Vid. iv. 15. vii. 3. 4.

12. *Neque dedi, neque do fidem.*] Vocabulum *fidem* omittit; quia in repetendo tranſilit oratio. Ejuſmodi fulcro non magis hic opus eſt, quam in illis Ennii ſupra i. 16. 9. "Nihilo minus ipſi lucet."

Tractaretur Atreus.] Atrei perſona induceretur.

Perſonæ ſerviendum.] Poëta non ex ſua, ſed ex Atrei perſona locutus eſt, dixitque non quæ ipſe probaret, ſed quæ impio rege digna eſſent.

13. *Si hoc ſibi ſumunt.*] Si hoc defendendum ſuſcipiunt, ſi, quod Atreo tribuit poëta, ſuum faciunt.

Nullam eſſe fidem.] Quæ hoſti promiſſa ſint, non obligare.

Latebra.] Quo ad impunitatem confugiat.

15. *Ut mens conciperet fieri oportere.*] I. e. ut mens tua comprehenderet, ſive ut intelligeres, et pium eſſe ac juſtum, id a te præſtari (nam ſi nefas ſit, omnis obligatio diſſolvitur) et eum, cui juras, id ſibi a te præſtari velle. Hoc infra n. 18. *ex animi ſententia jurare* dicitur. Non eſt igitur, quod vereantur non nulli, ne latebram Cicero relinquat perjurio eorum, qui dum jurant, quam-

servandum est: quod aliter, id si non feceris,
16 nullum est perjurium. Ut, si prædonibus pa-
ctum pro capite pretium non attuleris, nulla
fraus est, ne si juratus quidem id non feceris.
17 Nam pirata non est perduellium numero defini-
tus, sed communis hostis omnium. Cum hoc
nec fides debet, nec jus jurandum esse com-
18 mune. Non enim falsum jurare, perjurare est;
sed, quod EX ANIMI TUI SENTENTIA juraris,
sicut verbis concipitur more nostro, id non fa-
19 cere, perjurium est. Scite enim Euripides:

Juravi lingua, mentem injuratam gero.

20 Regulus vero non debuit conditiones, pactio-
nesque bellicas, et hostiles perturbare perjurio.
21 Cum justo enim et legitimo hoste res gereba-

vis intelligant, alia esse, quæ a se præstari oporteret, tamen scelerata fraude, se alia facturos esse, cogitatione tacita destinant.

16. *Pactum—pretium.*] Passive, ut i. 10. 9.

Ne si juratus quidem.] Non quærit Cicero, an vir bonus planeque sapiens piratis juraturus sit: sed, si quis piratis pecuniam se daturum esse jure jurando promiserit, eum teneri hoc jure jurando negat. Dissentiunt, qui sibi persuadent, jus jurandum esse promissionem Deo factam. Horum errorem coarguunt Pufendorfius, Barbeyracius, Burlamacius et Dariesius.

17. *Perduellium numero definitus.*] Pirata non continetur numero justorum hostium, ac legitimorum, adversus quos jus fetiale juraque alia servanda sunt.

18. *Ex animi tui sententia.*] Verba EX ANIMI SUI SENTENTIA in jure jurando sollemnia fuisse copiose disserit Brissonius de formulis. *Ex animi* autem *sententia jurat*, qui prudens ac sciens jure jurando promittit, quod et cui promittere fas et jura sinunt. Eamdem rem Cicero paullo ante dixerat, *ut mens conciperet fieri oportere:* et i. 13. 6. "Quid senseris, non quid dixeris, cogitandum."

19. *Euripides.*] in Hippolyto v. 611. Ἡ γλῶσσ' ὀμώμοχ', ἡ δὲ φρὴν ἀνώμοτος.

20. *Perturbare.*] Violare.

21. *Justo et legitimo hoste.*] Qui jure gentium armis cum populo R. decertabat.

R

tur, adverſus quem et totum jus fetiale, et multa ſunt jura communia. Quod ni ita eſſet, 22
numquam claros viros ſenatus vinctos hoſtibus dedidiſſet.

XXX. At vero T. Veturius et Sp. Poſtu- 1
mius, cum iterum conſules eſſent, quia, cum male pugnatum apud Caudium eſſet, legionibus noſtris ſub jugum miſſis, pacem cum Samnitibus fecerant, dediti ſunt his. Injuſſu enim populi ſenatuſque fecerant. Eodemque tempore 2
Ti. Numicius, Q. Mælius, qui tum tribuni plebis erant, quod eorum auctoritate pax erat facta, dediti ſunt, ut pax Samnitium repudiaretur. Atque hujus deditionis ipſe Poſtumius, 3
qui dedebatur, ſuaſor et auctor fuit. Quod idem multis annis poſt C. Mancinus, qui, ut Numantinis, quibuſcum ſine ſenatus auctoritate fœdus fecerat, dederetur, rogationem ſuaſit eam, quam L. Furius, S. Atilius ex ſenatus conſulto ferebant: qua accepta, eſt hoſtibus

Jus fetiale.] Vide i. 11. 9.

XXX. 1. *Apud Caudium.*] Samnitium oppidum inter Calatiam et Beneventum, non Apuliæ vicum. Pugna facta eſt a. 632.

Dediti ſunt his.] Anno ſequente, quum conſulatu abiiſſent.

2. *Qui tum tribuni plebis erant.*] Hi inter ſponſores pacis Caudinæ fuerant, cum eſſent tribuni militum, ni fallor, ac tribuni plebis deſignati. Reverſi Romam magiſtratum ex more menſe Decembri inierunt. Intercedebant etiam ſenatus conſulto de pace Caudina reſcindenda. Vide Liv. ix. 8. ſeq. et Pighium ad annum Caudinum.

3. *Multis annis poſt.*] Superiores, Veturius et Poſtumius, dediti fuerant a. 433. hic anno 616. conſul fuit.

C. Mancinus.] C. Hoſtilius Mancinus.

L. Furius, Sex. Atilius.] Qui ſequentis anni (617) conſules fuerunt.

Eſt hoſtibus deditus.] Non

4 deditus. Honeſtius hic, quam Q. Pompeius,
quo, cum in eadem cauſſa eſſet, deprecante,
5 accepta lex non eſt. Hic ea, quæ videbatur
utilitas, plus valuit, quam honeſtas: apud ſu-
periores utilitatis ſpecies falſa ab honeſtatis au-
6 ctoritate ſuperata eſt. At non debuit ratum
7 eſſe, quod erat actum per vim. Quaſi vero forti
viro vis poſſit adhiberi. Cur igitur ad ſenatum
proficiſcebatur, cum præſertim de captivis diſ-
ſuaſurus eſſet? Quod maximum in eo eſt, id
8 reprehenditis. Non enim ſuo judicio ſtetit, ſed
ſuſcepit cauſſam, ut eſſet judicium ſenatus: cui
niſi ipſe auctor fuiſſet, captivi profecto Pœnis
redditi eſſent. Ita incolumis in patria Regulus
9 reſtitiſſet. Quod quia patriæ non utile putavit,

magis tamen receptus ab hoſtibus, quam ſuperiores.

4. *Q. Pompeius.*] Auli F. Rufus. Ruforum hæc familia diverſa eſt ab illa, quæ Cn. Magnum habuit. Quadriennio ante Mancinum conſul fuerat, a. 612.

In eadem cauſſa.] Pacem enim non minus turpem cum Numantinis fecerat.

Accepta lex non eſt.] Populus rogationem illam non accepit, quam novi conſules tulerant, ut Numantinis Pompeius dederetur.

5. *Hic.*] In Pompeio.

Apud ſuperiores.] Veturium, Poſtumium, Mancinum, quos Cicero paullo ante commemoraverat.

Ab honeſtatis auctoritate ſuperata.] Honeſtas plus valuit, quam falſa utilitatis ſpecies.

6. *At non debuit.*] Novum argumentum adverſus Regulum (xxviii. 8.) ad quod ex Stoicorum ſententia breviter reſpondet.

7. *Cur igitur.*] Aliud argumentum, quo Regulus ſtultitiæ accuſatur.

8. *Non enim ſuo judicio ſtetit.*] Non ſuo contentus judicio, non eo tantum nixus fuit.

Sed ſuſcepit cauſſam.] Ad ſenatum agendam, publici negotii patronus eſſe voluit.

Ut eſſet judicium ſenatus.] Ut ſenatus judex eſſet, idque decerneret, quod reipubl. eſſet utiliſſimum.

Niſi ipſe auctor fuiſſet.] Niſi prius dixiſſet, quid ſibi optimum videretur, et captivos reddendos diſſuaſiſſet.

Reſtitiſſet.] Reſiſtere potuiſſet.

idcirco ſibi honeſtum et ſentire illa, et pati cre-
didit. Nam quod aiunt, quod valde utile ſit, 10
id fieri honeſtum: immo vero eſſe, non fieri.
Eſt enim nihil utile, quod idem non honeſtum:
nec quia utile, honeſtum eſt; ſed quia hone-
ſtum, utile. Quare ex multis mirabilibus exem- 11
plis, haud facile quis dixerit hoc exemplo aut
laudabilius, aut præſtantius.

XXXI. Sed ex tota hac laude Reguli unum 1
illud eſt admiratione dignum, quod captivos
retinendos cenſuit. Nam quod rediit, nobis 2
nunc mirabile videtur: illis quidem tempori-
bus aliter facere non potuit. Itaque iſta laus
non eſt hominis, ſed temporum. Nullum enim 3
vinculum ad aſtringendam fidem jure jurando
majores artius eſſe voluerunt. Id indicant leges 4
in XII. tabulis, indicant ſacratæ, indicant fœ-
dera, quibus etiam cum hoſte devincitur fides;
indicant notiones animadverſioneſque cenſo-
rum, qui nulla de re diligentius, quam de jure

10. *Immo vero eſſe.*] Subaudi *aiunt*, vel *dicere volunt.*

11. *Aut laudabilius.*] Subintellige *aliud.*

XXXI. 1. *Ex tota hac laude.*] Cum multa ſint laudanda.

2. *Laus non eſt hominis.*] ii. 22. 1. "Laus abſtinentiæ non hominis eſt ſolum, ſed etiam temporum illorum."

3. *Nullum enim vinculum.*] Nihil ſanctius habuerunt et conſervarunt, quam jus jurandum; nihil acrius vindicarunt, quam perjurium.

4. *In duodecim tabulis.*] Hanc gloſſam eſſe, mihi ſit credibile. Vide i. 10. 7. iii. 15. 2.

Sacratæ.] *Leges ſacratæ* dicebantur propterea quod ſancitum erat, ut, qui adverſus eas feciſſet, ſacer eſſet alicui deo. Proprie illæ ſunt, quibus libertas civium et poteſtas tribunicia ſancitæ ſunt.

Notiones.] Judicia et cognitiones cenſorum; vel ipſæ notæ. Alii *notationes.* Perjuri a cenſoribus notabantur.

5 jurando, judicabant. L. Manlio, A. F. cum di-
ctator fuisset, M. Pomponius tribunus plebis
diem dixit, quod is paucos sibi dies ad dictatu-
6 ram gerendam addidisset. Criminabatur etiam,
quod Titum filium, qui postea est Torquatus
appellatus, ab hominibus relegasset et ruri ha-
7 bitare jussisset. Quod cum audivisset adolescens
filius, negotium exhiberi patri: accurrisse Ro-
mam et cum prima luce Pomponii domum ve-
8 nisse dicitur. Cui cum esset nuntiatum, qui
illum iratum allaturum ad se aliquid contra pa-
trem arbitraretur, surrexit e lectulo, remotisque
9 arbitris, ad se adolescentem jussit venire. At
ille, ut ingressus est, confestim gladium de-
strinxit, juravitque, se illum statim interfectu-

5. *L. Manlio.*] De hac re lege Liv. vii. 4.

Diem dixit.] Ad populum eum accusavit, a. 391.

6. *Qui postea est Torquatus appellatus.*] An hæc verba a glossatore adjecta sunt? Hoc certe facilius adducor, ut credam, quam ut sub finem hujus capitis omnia illa *Atque hic Titus Manlius—in filium* abjici patiar.

Ruri.] Villa intelligitur.

7. *Quod cum audivisset.*] Id est, *cum audivisset.* Nam *quod* πλεονάζει, ut in *quod si*, *quod ubi*, *quod nisi*, ita ut abesse possit. Possis tamen interpretari *ob quod.* Ita ii. 8. 17.

Negotium exhiberi.] xxviii. 4. " Deum nihil habere ipsum negotii dicunt, nihil exhibere alteri."

Et cum prima luce.] Apud Nonium, in voc. *Lux*, locus e *M. Tul. de Offic. lib.* iii. quo Nonius ostenderat, veteres *lucem* masculino genere dixisse, librariorum culpa excidit. Suspicantur itaque, hoc Ciceronis loco grammaticum in suis exemplaribus legisse et in antiquissimis codicibus scriptum fuisse *et cum primo luci.*

8. *Qui illum iratum.*] Vid. supra ii. 17. 4. Terent. Eun. iii. 2. 37.

——*Nam, qui huic animum*
adsentari induxeris,
E flamma petere te cibum
posse arbitror.

9. *Destrinxit.*] ii. 7. 13. Tectum autem pugionem attulerat vel *cultrum*, ut Livius vocat.

Se illum statim.] Pronomen *se* non male omittitur a quibusdam, ut xxxii. 1.

rum, nisi jus jurandum dedisset, se patrem mis-
sum esse facturum. Juravit hoc coactus terrore 10
Pomponius; rem ad populum detulit; docuit,
cur sibi caussa desistere necesse esset; Manlium
missum fecit. Tantum temporibus illis jus ju-
randum valebat. Atque hic T. Manlius is est, 11
qui ad Anienem Galli, quem ab eo provocatus
occiderat, torque detracto, cognomen invenit:
cujus tertio consulatu Latini ad Veserim fusi
et fugati. Magnus vir in primis, et qui perin-
dulgens in patrem, idem acerbe severus in
filium.

XXXII. Sed ut laudandus Regulus in con- 1
servando jure jurando, sic decem illi, quos post
Cannensem pugnam juratos ad senatum misit
Hannibal, in castra redituros ea, quorum erant
potiti Pœni, nisi de redimendis captivis impe-
travissent, si non redierunt, vituperandi. De 2
quibus non omnes uno modo. * [Nam] Poly-

10. *Caussa desistere.*] Sine præpositione *a* dicit etiam supra 3. extr. *desistunt facile sententia.*

11. *Ad Anienem.*] Fluvium, qui Latinos a Sabinis discernens in Tiberim influit. A. U. C. 392.

12. *Cognomen invenit.*] Torquati.

Ad Veserim.] Fluvius, an oppidum vicusve Campaniæ sit, incertum est. Utrumque apud veteres legitur.

In filium.] Quem, quod contra edictum cum hoste, quamvis prospere, pugnasset, securi percussit, eodem a. 413. quo Decius pater, Manlii collega ad Veserim, se devovit.

XXXII. 1. *Decem illi.*] De quibus i. 13. Liv. xxvii. 61. Gell. vii. 18. Valer. ii. 9. 8.

Juratos.] Cum jurassent, se redituros in castra. De v. *juratus* vid. xxvi. 7. de omisso *se* xxxi. 9.

Si non redierunt.] Discrepat enim inter auctores.

2. *Polybius.*] Lib. vi. 56. Asteriscus appositus monet, huc transferendam esse periodum 9. *Acilius, qui Græce,* cet. Vide infra 9.

bius, bonus auctor in primis [fcribit] ex decem nobiliffimis, qui tum erant miffi, novem revertiffe, a fenatu re non impetrata: unum [ex decem] qui paullo poft, quam egreffus erat e caftris, rediffet, quafi aliquid effet oblitus, Romae
3 remanfiffe. Reditu enim in caftra liberatum fe effe jure jurando interpretabatur. Non recte, fraus enim aftringit, non diffolvit perjurium.
4 Fuit igitur ftulta calliditas, perverfe imitata prudentiam. Itaque decrevit fenatus, ut ille veterator et callidus vinctus ad Hannibalem
5 duceretur. Sed illud maximum: octo hominum milia tenebat Hannibal, non quos in acie cepiffet, aut qui periculo mortis diffugiffent, fed qui relicti in caftris fuiffent a Paullo et a Var-
6 rone confulibus. Eos fenatus non cenfuit redimendos, cum id parva pecunia fieri poffet: ut

Bonus auctor.] Fide dignus. Vide c. 26. pr.

3. *Reditu in caftra.*] Quod rediffet in caftra, quod fe facturum juraverat, putabat fe jure jurando effe folutum.

Aftringit, non diffolvit.] Metaphora ducta videtur a fcopis aut fimilibus rebus, quae, quo artius conftringuntur, eo majorem vim et firmitatem capiunt, diffolutae vero dilabuntur. Videtur hoc fignificari, perjurium fraude non excufatius fieri, fed atrocius. Sed locus admodum fufpectus eft, a verbis *non recte* ufque ad *perjurium,* et gloffae fimillimus. Alii legunt *diftringit.*

4. *Veterator et callidus.*] Cic. Verr. iii. 14. "In hoc homo luteus etiam callidus ac veterator effe vult."

5. *Tenebat.*] Captos in fua poteftate habebat.

A Paullo et a Varrone.] Qui, cum ad Cannas infeliciter pugnatum eft, confules fuerunt a. 537. De praepof. gemina vide fupra i. 4. 4. xiv. 1.

6. *Non cenfuit redimendos.*] Ut hanc cladem contemnere, nec populus Rom. militibus indigere videretur.

Parva pecunia.] Ternis minis, id eft, trecenis, denariis finguli redimi potuerant, auctore Polybio lib. vi. extr. qui erant quadrageni circiter imperiales.

eſſet inſitum militibus noſtris aut vincere, aut
emori. Qua quidem re audita, fractum ani- 7
mum Hannibalis ſcribit idem, quod ſenatus
populuſque Romanus rebus afflictis tam excelſo
animo fuiſſet. Sic honeſtatis comparatione ea, 8
quæ videntur utilia, vincuntur. Acilius autem, 9
qui Græce ſcripſit hiſtoriam, plures ait fuiſſe,
qui in caſtra revertiſſent, eadem fraude, ut jure
jurando liberarentur, eoſque a cenſoribus omni-
bus ignominiis notatos. Sit jam hujus loci finis. 10
Perſpicuum eſt enim, ea, quæ timido animo,
humili, demiſſo, fractoque fiant (quale fuiſſet
Reguli factum, ſi aut de captivis, quod ſibi
opus eſſe videretur, non quod rei publicæ cen-

Aut vincere aut emori.] Aut vincendum eſſe, aut moriendum.

7. *Scribit idem.*] Polybius i. vi. extr.

9. *Acilius autem.*] Hæc cum præcedentibus male connexa eſſe, manifeſtum eſt. Proximum vero videtur, Acilii narrationem ſupra ex n. 2. excidiſſe, inque ſuum locum ita reponendam eſſe: "De quibus non omnes uno modo. Acilius, qui Græce ſcripſit hiſtoriam, plures ait fuiſſe, qui— omnibus ignominiis notatos. Polybius autem, bonus auctor in primis, ex decem," cet. Neque eſt, ut vereamur, ne parum commode dicantur *plures fuiſſe, qui in caſtra revertiſſent*, niſi præceſſerint illa *unum—Romæ remanſiſſe*. Sæpe Latinis *plures* ſunt *multi*, et res quæcumque, quarum eſt aliquis numerus, ſimpliciter *plures* dicuntur. Supra ii. 14. 6. "Cum ſint plura cauſſarum genera." De Leg. ii. 1. "Cum licet plures dies abeſſe."

Acilius.] Ejus annales, Græce ſcriptos, Latine convertit *Claudius* quidam, quem *Quadrigarium* fuiſſe non nulli putant. Liv. xxv. 39. xxxv. 14. Quis ipſe Acilius fuerit, parum convenit inter eruditos. Non errant fortaſſe, qui *C. Acilium* intelligunt, eum, qui Græcos legatos (vid. iii. 12. 5.) in ſenatum introduxit, eorumque ſermones ſenatoribus ipſe ſenator interpretatus eſt; de quo Plutarchus in Cat. Maj. Gellius lib. vii. 14. 9.

10. *Quod ſibi opus eſſe.*] Sibi utile. Vide xi. 10.

fuiſſet, aut domi remanere voluiſſet) non eſſe
utilia, quia ſunt flagitioſa, fœda, turpia.
1 XXXIII. Reſtat quarta pars, quæ decore,
moderatione, modeſtia, continentia, temperan-
2 tia, continetur. Poteſt igitur quidquam eſſe
utile, quod ſit huic talium virtutum choro con-
3 trarium? Atqui ab Ariſtippo Cyrenaici, atque
Annicerii [philoſophi nominati], omne bonum
in voluptate poſuerunt, virtutemque cenſuerunt
ob eam rem eſſe laudandam, quod efficiens eſſet
voluptatis. Quibus obſoletis floret Epicurus,
4 ejuſdem fere adjutor auctorque ſententiæ. Cum
his viris equiſque, ut dicitur, ſi honeſtatem tu-

Quia ſunt flagitioſa.] De indicativo in oratione obliqua vide i. 7. 6.

XXXIII. 1. *Quarta pars.*] Quartus officii fons, temperantia.

3. *Ab Ariſtippo.*] Ariſtippus Cyrene, Africæ regione et urbe ortus, Socratem quidem audivit, ſed voluptatis patrocinium ſuſcepit. Vide i. 41. 10. Nec vero jungenda ſunt *ab Ariſtippo nominati*: ſed *ab Ariſtippo* eſt accipiendum, quemadmodum *a Platone* in illis pro Muren. c. 30. "Noſtri illi a Platone et Ariſtotele, moderati homines et temperati aiunt, apud ſapientem valere aliquando gratiam." Extrinſecus adſumere poſſis *profecti*, quod alibi videmus adjici. Ut, de Leg. iii. 6. "Heraclideſque Ponticus, profectus ab eodem Platone."

Annicerii.] Vel *Annicerei*, utrumque recte. Nam 'Αννικέρειοι vocantur. Hujus ſectæ conditor fuit *Anniceris*, 'Αννίκερις, quintus in ſchola Cyrenaica ab Ariſtippo: qui Platonem a Dionyſio tyranno venditum redemit. Omnia quidem cum ceteris Cyrenaicis ad voluptatem referebant, ſed relinquebant tamen in vita amicitiam et gratiam, parentum reverentiam, bene de patria merendi ſtudium.

Philoſophi nominati.] Si codex aliquis addiceret, utrumque, certe poſterius, vocabulum ejicerem.

Quibus obſoletis.] Nam poſt Epicurum Cyrenaicorum nomen uſurpari deſiit.

Ejuſdem fere adjutor.] Diſſenſit enim in nonnullis. Vide Diog. Laert. ii. 89.

4. *Viris equiſque.*] Non *cum his viris equiſque* conjunges, illius exemplo, qui *cum his viris equiſque* interpretaretur *cum his Centauris*; ſed *cum his decer-*

eri ac retinere ſententia eſt, decertandum eſt.
Nam ſi non modo utilitas, ſed vita omnis beata, 5
corporis firma conſtitutione, ejuſque conſtitu-
tionis ſpe explorata, ut a Metrodoro ſcriptum
eſt, continetur: certe hæc utilitas, et quidem
ſumma (ſic enim cenſent) cum honeſtate pugna-
bit. Nam ubi primum prudentiæ locus dabi- 6
tur? An, ut conquirat undique ſuavitates?
Quam miſer virtutis famulatus, ſervientis vo- 7
luptati! Quod autem munus prudentiæ? An
legere intelligenter voluptates? Fac nihil iſto
eſſe jucundius: quid cogitari poteſt turpius?
Jam, qui dolorem ſummum malum dicat, apud 8
eum quem habet locum fortitudo, quæ eſt do-
lorum laborumque contemtio? Quamvis enim 9
multis locis dicat Epicurus, ſicuti dicit, ſatis
fortiter de dolore; tamen non id ſpectandum

tandum eſt, idque *viris equiſque*, i. e. collectis viribus, ſumma vi: quo proverbio Cicero ſæpe uſus eſt.

5. *Ejuſque conſtitutionis ſpe explorata.*] Tuſc. ii. 6. "Metrodorus quidem perfecte eum beatum putat, cui corpus bene conſtitutum ſit, et exploratum ita ſemper fore. Quis autem eſt iſte, cui id exploratum poſſit eſſe?"

A Metrodoro.] Epicuri diſcipulo.

Et quidem ſumma.] Quamvis ex eorum opinione ſumma ſit. Summum enim bonum poſitum putabant in corporis conſtitutione, quæ ab omni doloris ſenſu ac metu abeſſet.

6. *Ubi primum prudentiæ.*] Finem prudentiæ hic ſignificat, in proximis officium.

7. *Intelligenter.*] *Intelligenter legit voluptates*, qui a ſalutaribus noxias, a magnis parvas, a diuturnis breves ſecernit.

9. *Sicuti dicit.*] Verbum *dicere* ſæpius hic iterat Cicero: nec id præter morem ſuum.

Non id ſpectandum eſt.] Non minus eleganter Cicero dixit *non id ſpectandum eſt, quid* cet. quam ſi dixiſſet *non illud ſpectandum eſt, quid.* In Vatin. c. 12. "Atque illud etiam ſcire ex te cupio, quo conſilio, aut qua mente feceris." Plaut. Amph. iv. 2. 5. "Sceleſte, at etiam quid velim, id tu me rogas?"

eſt, quid dicat, ſed quid conſentaneum ſit ei di-
cere, qui bona voluptate terminaverit, mala
dolore: ut, ſi illum audiam de continentia et
temperantia, dicit ille quidem multa multis lo-
10 cis; ſed aqua hæret, ut aiunt. Nam qui poteſt
temperantiam laudare is, qui ponat ſummum
bonum in voluptate? Eſt enim temperantia li-
bidinum inimica, libidines autem conſectatrices
11 voluptatis. Atque in his tamen tribus generi-
bus, quoquo modo poſſunt, non incallide tergi-
12 verſantur. Prudentiam introducunt, ſcientiam
ſuppeditantem voluptates, depellentem dolores.
Fortitudinem quoque aliquo modo expediunt,
cum tradunt, rationem negligendæ mortis per-
13 petiendique doloris. Etiam temperantiam in-
ducunt, non facillime illi quidem, ſed tamen
quoquo modo poſſunt. Dicunt enim, volup-
tatis magnitudinem doloris detractione finiri.

Bona voluptate terminaverit.] Cic. de Fin. i. 11. "Omnis autem privatione doloris putat Epicurus terminari ſummam voluptatem." Idem eſt *finire* paullo poſt n. 13. Summum bonum ab Epicuro in voluptate, ſummum malum in dolore poni dicit.

Ut ſi illum audiam.] *Ut* eſt, veluti, ſicut.

Aqua hæret.] Expedire ſe nequit, laborat explicandæ ſententiæ ſuæ difficultate. Tranſlatum vel a clepſydris, vel ab incilibus et aquarum derivationibus, quarum curſus obſtruitur.

10. *Libidinum inimica.*] Vide cap. xxv. 10.

11. *In his tribus generibus.*] In his tribus virtutibus, prudentia, fortitudine, temperantia, ſatis callide ſubterfugiunt eluduntque adverſarios, dum eas ſuis decretis utcumque accommodant. Exemplum habes lib. i. de Fin. c. 9. ſeqq. ubi Torquatus, Epicureus, cum voluptate virtutis præcepta conciliat.

12. *Expediunt.*] Excogitant aliquam fortitudinem cum voluptate copulatam, eique munus ſuum adſignant.

13. *Illi quidem.*] Vide i. 27. 9.

Doloris detractione finiri.] Ubi dolor detractus ſit, *finiri* (ter-

Justitia vacillat, vel jacet potius, omnesque eæ virtutes, quæ in communitate cernuntur et in societate generis humani. Neque enim boni- 14
tas, nec liberalitas, nec comitas esse potest, non plus quam amicitia; si hæc non per se expetantur, sed ad voluptatem utilitatemve referantur. Conferamus igitur in pauca. Nam ut 15
utilitatem nullam esse docuimus, quæ honestati esset contraria, sic omnem voluptatem dicimus honestati esse contrariam. Quo magis repre- 16
hendendos Calliphonem et Dinomachum judico, qui se diremturos controversiam putaverunt, si cum honestate voluptatem, tamquam cum homine pecudem, copulavissent. Non re- 17
cipit istam conjunctionem honestas, aspernatur, repellit. Nec vero finis bonorum, [et malorum]

minari, ὁρίζεσθαι) voluptatem, neque *crescere* amplius, sed *variari*. Vide De Finib. i. 11. ii. 3.

Vacillat.] Non tam labat, quam tota jacet.

Quæ in communitate cernuntur.] Quæ in conservanda vitæ communitate munus suum præstant, quas paullo post nominat.

15. *Conferamus igitur in pauca.*] Quæ multis verbis disputavimus, paucis complectemur.

16. *Calliphonem et Dinomachum.*] Qui nec Epicureis nec Stoicis plane adsensi, summum bonum in virtute cum voluptate conjuncta posuerunt. Ex Calliphontis enim sententia voluptatis quidem caussa accessit virtus: procedente vero tempore, cum suam vidisset (virtus) pulchritudinem, effecit, ut principio, hoc est, voluptati esset honore æqualis. Quemadmodum apud Terentium a rectis *Antipho* et *Ctesipho*, *Antiphonem* et *Ctesiphonem* legimus: ita Latini non solum a recto casu *Calliphon*, obliquos *Calliphontis*, *Calliphonti*; sed etiam a *Callipho*, *Calliphonis*, et similiter casus reliquos, formaverunt.

17. *Finis bonorum et malorum.*] Duo verba, *et malorum*, ab homine non satis intelligente accesserunt. Si Cicero de utroque loqueretur, *fines* dixisset, non *finem*. Ita enim semper solet.

qui ſimplex eſſe debet, ex diſſimillimis rebus
18 miſceri et temperari poteſt. Sed de hoc (magna
enim res eſt) alio loco pluribus. Nunc ad pro-
19 poſitum. Quem ad modum igitur, ſi quando
ea, quæ videtur utilitas, honeſtati repugnat, di-
20 judicanda res ſit, ſatis eſt ſupra diſputatum. Sin
autem ſpeciem utilitatis etiam voluptas habere
dicetur, nulla poteſt eſſe ei cum honeſtate con-
21 junctio. Nam ut tribuamus aliquid voluptati,
condimenti fortaſſe non nihil, utilitatis certe
nihil habebit.

22 Habes a patre munus, Marce fili, mea qui-
dem ſententia, magnum; ſed perinde erit, ut
acceperis. Quamquam hi tibi tres libri inter
Cratippi commentarios tamquam hoſpites erunt
23 recipiendi. Sed ut, ſi ipſe veniſſem Athenas
(quod quidem eſſet factum, niſi me e medio
curſu clara voce patria revocaſſet) aliquando

22. *Perinde erit, ut acceperis.*] Tanti erit, quanti illud facies.

Quamquam.] Conjunctionem *quamquam* abſolute poſitam, plane eleganter particula *ſed* ſubſequitur. Vide c. 9. n. 7.

Tamquam hoſpites.] Cratippi commentariis primum locum concedit, ſuis ſecundum tribui vult. *Commentarii* ſunt, in quibus Cratippus auditores ſuos de philoſophia erudiebat: quibus *hypomnemata* accedebant, de quibus Cicero Fil. Epiſt. xvi. 21. extr.

23. *Patria revocaſſet.*] Cæſare idibus Martiis a. 709. interfecto Brutus et Caſſius metu plebis urbe ceſſerant, et initio Aprilis Cicero, qui circa calendas Junias Romam redire volebat, ut calendis in ſenatu adeſſet. Sed cum coſ. Antonius peragratis veteranorum coloniis, Romam ſtipatus armis rediiſſet, ſenatores diffugerunt. Cicero igitur a re p. vi prohibitus iter in Græciam ſuſcepit, ea tamen mente, ut calendis Januariis, quibus Hirtius et Panſa conſulatum erant inituri, Romæ adeſſet. E medio curſu (Syracuſis jam profectum venti ad Italicum littus retulerant) revocatus a Rheginis eſt, ſummam ſpem nunciantibus, fore, ut Antonius urbe cede-

me quoque audires: ſic, quoniam his voluminibus ad te profecta vox eſt mea, tribues his temporis quantum poteris: poteris autem, quantum voles. Cum vero intellexero, te hoc 24
ſcientiæ genere gaudere, tum et præſens tecum prope diem, ut ſpero, et dum aberis, abſens loquar. Vale igitur, mi Cicero, tibique perſuade, 25
eſſe te quidem mihi cariſſimum; ſed multo fore cariorem, ſi talibus monumentis præceptiſque lætabere.

ret, Caſſius et Brutus reverterentur. Addebant, Ciceronem deſiderari. Tum pridie cal. ſept. Romam venit, ſumma omnium lætitia exceptus. Paucis diebus poſt in ſenatu Philippicam primam habuit. Vide Fra. Fabricii hiſtor. Cic. Extremis ejuſdem anni menſibus libros de Officiis abſolviſſe creditur.

24. *Ut ſpero.*] Sed non ſine magno metu, qui non vanus fuit. Periit enim anno proximo.

25. *Talibus monumentis præceptiſque.*] *Monumenta* ſunt libri, paterni amoris teſtes, quibus *præcepta* filio ſalutaria continentur.

Excurſus I. ad lib. i. cap. 22. 9.

QUO facilius Scipiones fratres, qui in Hiſpania perierunt, nec non Africani major et minor, ac Naſicæ, i. 18. 9. et i. 30. 16. commemorati, a tironibus dignoſci queant, adjicere viſum eſt Scipiadarum quaſi imagines, ſtemmatibus revinctas.

L. CORNELIUS SCIPIO, coſ. 455. Hetruſcos vincit. Liv. x. 11.

CN. CORN. SC. ASINA cum C. Duillio coſ. 493. Ex conſule captivus Pœnorum (bello Pun. I.) et ex captivo iterum coſ. 499.

L. CORN. SC. coſ. 494. vincit Sardos et Hannonem bello Punico I.

P. CORN. SC. ASINA, quo coſ. 532. Hannibal in Hiſpania imperator fit. Interrex 536. Varronem et Paullum coſſ. creat.

P. CORN. SC. coſ. 535. a filio ad Ticinum ſervatus, victus ad Trebiam. Perit cum fratre in Hiſpania 541.

CN. CORN. SC. CALVUS, coſ. 531. cum M. Marcello Viridomarum vincente. Perit in Hiſpania 541.

L. CORN. SCIPIO obſcurus.

P. CORN. SC. AFRICANUS MAJOR, bis coſ. 548. et 559. Victor Hannibalis.

L. CORN. SC. ASIATICUS, coſ. 563. Victor Antiochi M.

P. CORN. SC. NASICA, nondum quæſtor *optimus vir* 549. judicatus. Conſul 562.

CN. CORN. SC. HISPALLUS, coſ. 577. a quo familia Hiſpallorum.

P. CORN. SC. AFRIC. imbecillus, caſtra non ſecutus. Augur 573. Adoptavit.

L. CORN. SC. AFRIC. ab Antiocho in Aſia captus. Degener; a cenſoribus notatur.

CORNELIA mater Gracchorum.

P. CORN. SC. NASICA, ob humanitatem dictus *Corculum*, bis coſ. 591. et 598.

P. CORNELIUM SCIP. AFRICANUM, MINOREM ÆMILIANUM, (L. Æmilii Paulli Macedonici filium) bis deinde conſulem 606. 619. Carthaginis et Numantiæ everſorem.

P. CORN. SC. NASICA, coſ. 615. a trib. pl. Curiatio in carcerem mittitur, ab eodem, *Serapionis* victimarii ſimilitudinem exprobrante, cognomen inditum. Ti. Gracchum occidit pontifex max. 620. Mortuus Pergami.

P. CORN. SC. NASICA, quo conſule 642. bellum Jugurthin. exarſit; in magiſtratu moritur; gener Cæcilii Metelli Macedonici. De eo i. 30. 16.

P. CORN. SC. NASICA, gener L. Craſſi oratoris.

L. LICIN. CRASSUS SCIPIO, ab avo materno adoptatus.

P. CORN. SC. NASICA, et (a Metello Pio adoptatus) Q. CÆCIL. METELLUS SCIPIO, coſ. 701. Pompeii M. ſocer. a Cæſare victus in Africa ſe occidit.

Excurſus II. ad lib. i. cap. 32. 4. et lib. ii. 13. 12.

MUCIAM domum a multis, Erneſto teſte, male digeſtam, ex ipſius Clave, Pighio et Streinnio ordinavi. Quamquam Pighius non incuſandus erat, niſi quod ad ann. 607. Q. Scævolam Augurem Muciani et Publii pontificis fratrem appellavit, cum patruelem debuiſſet. Sed idem de eodem rectius in Q. Auguris quæſtura ad ann. 620.

Q. MUCIUS P. F. P. N. quæſt. prov. 527. tr. pl. 532. æd. pl. 535. præt. 538. propr. Sardin. 539. 540. 541. Moritur paullo poſt Romæ Xvir ſacror.

P. MUCIUS Q. F. quæſt. 565. tr. pl. 570. æd. pl. cum fratre 572. præt. urb. 574. coſ. 578. triumphat de Liguribus et Gallis.

P. LICINIUS CRASSUS DIVES MUCIANUS (a P. Craſſi, qui cum Africano majore coſ. fuit, filio adoptatus) pont. Max. in locum P. Cornelii Naſicæ Serapionis, quæſt. prov. 605. æd. pl. 613. præt. 618. præt. prov. 619. coſ. 622. procoſ. victus in Aſia ab Ariſtonico rege et captus a cuſtode occiditur 623. Vid. Excurſ. III.

P. MUCIUS P. F. pont. Max. in locum occiſi fratris Muciani; qu. prov. 607. tr. pl. 612. æd. pl. 615. præt. 617. præt. prov. 618. coſ. 620. quo anno Ti. Gracchus tr. pl. occiditur. Primus jus civile fundavit et hanc ſcientiam in familiam Muciam intulit.

Q. MUCIUS P. F. pont. Max. quæſt. prov. 642. tr. pl. 647, qui Ciceronis annus natalis fuit; æd. cur. 650. præt. 653. propr. in Aſia novem menſibus 654, quam ſanctiſſime adminiſtravit; coſ. cum L. Craſſo oratore 658. Vulneratur Fimbria jubente in funere Marii ſenis 667. Occiditur 671. juſſu Marii filii conſulis a L. Junio Bruto Damaſippo prætore.

Q. MUCIUS Q. F. quæſt. 564. tr. pl. 569. æd. pl. cum fratre 572. præt. Sic 574. coſ. 579.

Q. MUCIUS Q. F. augur, Lælii ſapientis gener, Craſſi oratoris ſocer, qu. prov. 620. trib. pl. 625. æd. pl. 628. præt. 631. pr. prov. 632. Aſiam juſtiſſime regit. In ejus et ſequentis Mucii honorem Aſiani Mucia celebrant. Coſ. 636. Sullæ victori (Val. Max. iii. 8. 5.) ſe opponit 665. Ad eum ſenem audiendum Cicero adoleſcentulus a patre deducitur, quo mortuo ſe ad Q. Pontificem contulit.

Excurſus III. ad lib. i. cap. 16. 11.

ADJUNXI Craſſorum familiam, tum, quod et in his Cic. libris L. Craſſi oratoris, Marci, qui in Parthis periit, et Publii, qui pater Marci fuerat; et in notis Craſſi Muciani et Craſſi ἀγελάςȣ mentio fit: tum, quod hoc in ſtemmate adornando Streinnium viderem congeſſiſſe falſiſſima. Pighium ſecutus ſum.

P. LICINIUS CRASSUS.

P. LIC. P. F. CRASSUS, quæſt. prov. 503. tr. pl. 507. — C. LIC. P. F. CRASSUS, tr. pl. 508.

P. LIC. P. F. P. N. CRASSUS DIVES, tr. pl. 540. æd. cur. et pont. max. 542. mag. eq. et cenſ. 543. præt. peregr. 545. coſ. cum Africano majore 548. procoſ. in Bruttiis 549. adhuc pontif. 564. — C. LICINIUS, P. F. CRASSUS.

P. LIC. P. F. P. N. CRASSUS DIVES adoptavit Mucium, P. Scævolæ f. cunſulis 578. — P. LIC. C. P. P. N. CR. quæſt. prov. 565. tr. pl. 571. præt. 577. coſ. 582. procoſ. 583. contra Perſen Macedon. — C. LIC. C. P. P. N. CR. qu. pr. 565. tr. pl. 570. æd. cur. 578. præt. 581. coſ. 585. procoſ. 586. — M. LIC. C. P. P. N. CR. qu. prov. 566. trib. pleb. 570. — L. LICINIUS CRASUS. - - -

P. LIC. P. F. P. N. CRASSUS DIVES MUCIANUS, qu. pr. 605. trib. pl. 610. æd. pl. 613. præt. 618. pr. prov. 619. coſ. et pont. max. 622. procoſ. 623. ab Ariſtonico victus occiditur. Vid. Exc. II. — P. LIC. P. F. C. N. CR. qu. prov. 600. trib. pl. 605. — M. LIC. P. F. C. N. C. R. ἀγίλαςος qu. pr. 601. — C. LIC. C. P. C. N. CR. qu. prov. 603. tr. pl. 608. æd. pleb. 612. præt. 614. propr. 615. — L. LICINIUS L. F. CRASSUS. - -

M. LIC. M. F. P. N. CR. qu. prov. 636. tr. pleb. 641. æd. pl. 644. præt. 647. præt. prov. 648.[a] — P. LIC. M. F. P. N. CR. DIVES LUSITANICUS, qu. prov. 638. tr. pl. 643. æd. pl. 647. præt. 650. pr. prov. 651. propr. 652. coſ. 656. procoſ. de Luſitanis triumphat 660. cenſ. 664. ſe occidit cum P. filio eod. anno. — L. LIC. L. F. L. N. [b] CRASSUS, ORATOR, qu. prov. 642. tr. pl. 648. æd. cur. 650. præt. 653. præt. prov. 654. coſ. 658. cenſ. 661.

P. LIC. P. F. M. N. CRASSUS in tumultu Mariano perit cum patre, ab equitibus Fimbriæ interfectus. — M. LIC. P. F. MARCI ἀγίλαςȣ NEPOS, CRASSUS quæſt. 672. coſ. 683. cenſ. 688. iterum coſ. 698. procoſ. 699. perit in Parthis 700.

M. LIC. M. F. P. N. Cæſaris in Gallia quæſt. 699. quæſtorius legatus pro prætore 704. coſ. 723. — P. LIC. M. F. P. N. præfectus equitum in Gallia, a Cæſare ad patrem remittitur 699. perit ad Carras 700.

[a] Hunc Erneſtus in Clave ἀγίλαςον facit, avumque Craſſi Parthici, Luſitanici patrem. Ita inter patris et filii præturam biennium tantum interfuiſſet. Rectius Pighius ad ann. 601.

[b] L. Craſſi oratoris parentes ignorari creduntur, teſtibus Patino in F. Urſ. fam. Rom. aliiſque. Hujus opinionis cauſſa, opinor, ea fuit, quod cum Pighio hunc Craſſum alii P. F. P. N. appellant, alii L. F. P. N. Equidem Havercampio aſſentior, in Morell. theſ. pag. 238. et Vaillantio in num. famil. oratorem noſtrum ex fragm. faſtor. Capitol. L. F. L. N. vocantibus. Lucium prænomen oratoris avo inditum eſſe conjicio; quo diſtingueretur a fratribus; ob eamdem cauſſam Publii, Caii et Marci fratrem fuiſſe credo, quod temporum computatio omnino probat. Accedit, quod ipſe L. Craſſus de Or. i. 37. P. Craſſum Mucianum, *propinquum ſuum* vocat, i. ex eadem ſecum familia prognatum. Nec ſane aut avum, aut fratrem patruelem, aut patruum appellare eum poterat, cui ſecundum tabulam meam laxiore propinquitatis vinculo junctus eſſet; liquidem Muciani avus Lucii oratoris proavo fratre uſus eſt.

CICERONIS

LIBRI DE OFFICIIS

ED. PEARCE,

EMENDATI A JO. TOUPIO.

CICERONIS

LIBRI DE OFFICIIS

ED. PEARCE,

EMENDATI A JO. TOUPIO.

P. 8, 2. pronunciare] Græci, ἀπαγγέλλειν, Latini, *narrare.*

P. 10. Nam qui ſummum bonum ſic inſtituit, ut nihil habeat cum virtute conjunctum; idque ſuis commodis, non honeſtate metitur; hic, ſi ſibi ipſe conſentiat, et non interdum naturæ bonitate vincatur, neque amicitiam colere *poſſit,* nec juſtitiam, nec liberalitatem: fortis vero, dolorem ſummum malum judicans; aut temperans, voluptatem ſummum bonum ſtatuens, eſſe certe nullo modo *poteſt.*] Legendum, *colere poteſt,* ut infra, *nullo modo poteſt.* Quamquam ſcio Ciceronem ita eſſe locutum p. 11. *Hæ diſciplinæ igitur, ſi ſibi conſentaneæ eſſe velint, de officio nihil queant dicere.* Quare forſan utrumque bonum; illud tamen perſpicuum magis.

P. 14. ult. Atque ea ſic definiunt, ut rectum quod ſit, id perfectum officium eſſe *definiant;* medium autem officium id eſſe dicant] Cl. Pearcius uncinis includit τὸ *definiant;* idque recte: ſed retrahenda eſt vox, *dicant.* Atque ita legend. *id perfectum officium eſſe dicant, medium autem officium id eſſe, quod* &c. Ceterum quæ præcedunt ita legenda cenſeo. *Perfectum officium, rectum opinor vocemus, quod Græci κατόρθωμα; hoc autem commune, quod καθῆκον vocant.* id eſt, hoc ſcil. *medium,* commune vocemus, quod

καθήκον vocant Græci. Nihil opinor verius. Vid. infra, p. 279.

P. 16, 4. Tum aut anquirunt, aut confultant] Legendum forfan, *Tum autem anquirunt, et confultant.*

P. 23, 2. tum in omnibus] Lego, *item* in.

P. 27, 10. *nimis magnum* ftudium, multamque operam] For. *nimiamque operam;* nifi τὸ *nimis* fubintelligendum, vel repetendum ἀπὸ κοινοῦ. Sed p. 119. *nimis omnia.*

P. 33. ult. quia fiat quod dictum eft] Libri complurimi, *quia fit;* recte: fic fcribend. apud Cic. de Divinat. p. 201.

P. 37, 5. Nulla fancta focietas, nec fides regni eft] Ennii verfus ita fcribendus ob metrum,

Nulla eft focietas fancta nec regni fides.

P. 40, 1. expetunt, de quibus] Scribe, *et de quibus.*

P. 40, 5. in alterum incidunt] Leg. *in alterum peccant.*

P. 40, 8. putant] Leg. *putat.* fcil. Plato. Vide nos ad Cicer. Legib. p. 68.

P. 41, pen. Eft enim difficilis] Recte, *enim.* Refpicit Cicero id quod præcedit, *nifi nofmet ipfi valde amabimus.* Ita legend. non *ipfos.*

P. 42, antep. cogitationem] Leg. *cognationem.* Scil. injuriam quandam effe annexam et affinem.

P. 43, pen. promiffum aliquod et conventum] Leg. *aut conventum.*

P. 46, 5. peccantur: ut *ille*] Leg. *illi.* Sic p. 303. *in republica fæpiffime peccatur; ut in Corinthi difturbatione noftri.* Ubi Cl. Sayus emendat, *a noftris:* mox lege, *neque appetenter.*

P. 49, 3. fed credo aliquid fecutos] Lego, *aliquid utile fecutos.* Nofter, p. 303. Sed *utilitatis fpecie* in republica fæpiffime peccatur, ut *in Corinthi* difturbatione noftri: vel ut Sayus, *a noftris.*

P. 63, pen. eft propofitum] Nihil muta. vid. p. 76.

P. 64, 9. fi funt fimulacra virtutis] Lego, *fi infunt: in quibus fi infunt;* fic mox, *in quo aliqua fignificatio virtutis*

appareat. p. 279. *in iis—ſimilitudines honeſti eſſe poſſunt.*

P. 69, 2. ut ſit conſtitutum] F. *ut ut ſit conſtitutum civibus ipſis.* vide p. 163. vel *ut ſit conſtitutum in civitatibus ipſis.* vide p. 285. vel *a civibus ipſis.* vide p. 288.

P. 73, 8. firma devinciuntur] An *devinciunt?* Sed eſt quaſi ſcriberetur, *ii inter quos ea ſunt, firma devinciuntur ſocietate.*

P. 74, antep. vel ſine nobis] Recte MSS. *nobiſcum vel ſine nobis.* Quid quiſque noſtra ope poſſit conſequi, et quid ſine nobis non poſſit.

P. 76, 5. honeſtum, ex quo *aptum* eſt officium] Cl. Pearce, *compoſitum* interpretatur. Imo, ex quo quaſi pendet officium. vide Cicer. de Legib. 1, 22. *vita modica et apta virtute frui:* ubi vide Turnebum. Cic. Tuſcul. v. 14. *rudentibus apta fortuna.*

P. 80, 5. omnem morem L.] An *marem?* neque enim *morem* vel *moram* probo. Mox lego: *vult princeps omnium videri,* vel potius ſolus *eſſe.* Sic p. 81. *principemque ſe eſſe mavult quam videri.*

P. 81, 16. gloriæ cupiditate] T. Bentleius ad Cæſar. Com. p. 184, legit, *gloriæ cupiditate elato.* Sed vide Tuſc. Quæſt. p. 77.

P. 82. perſuaſum ſit] Leg. *perſuaſus ſit.* Sc. animus. vel, *perſuaſus ſis;* ut infra, *cum ita ſis affectus.*

P. 83, 12. videnda] Recte MSS. nonnulli, *vitanda.*

P. 84. 2. voluptate *animi—tranquillitas animi et ſecuritas*] Recte Pearcius ex MSS. tranquillitas *animi.* Huc reſpicit Cicero p. 87. *Et ea, quam ſæpe dico, tranquillitas animi et ſecuritas.* Porro legendum quoque *voluptate nimia,* cum viro docto: neque enim *voluptas* fugienda, ſed *voluptas nimia.* Vid. Bentleium ad Tuſcul. Quæſt. vid. et infra, p. 212. Lamprid. vit. Alexand. p. 96. ubi *commotione nimia* legend.

P. 87. et ea quam] Vox *ea* non comparet in MSS. neque neceſſaria eſt. Quare legend. *et, quam ſæpe dico.*

P. 102, 11. quamvis graviter offendat] Sententia nulla erit, nisi legas *quemvis.* Sed, opinor, altius latet ulcus, quod sine MSS. non facile erit sanare.

P. 103, 14. altitudo animi] βαθύτης, cui infra p. 105. opponit *levitatem.* Sallust. Jugurth. de Sylla, *Ad simulanda negotia altitudo ingenii incredibilis.* Cicero Epist. Famil. 3, 10. *Gravitas et animi altitudo.* Non. Marcell. *Exercere, exagitare. M. Tullius de Offic. lib.* 1. *Exercenda etiam est facilitas et altitudo animi.* Inepte Nonius, neque enim *exercenda est exagitanda.* Sed vulgatam lectionem stabilit. Autor Libelli περὶ ἀρετῶν p. 30. βάθος ψυχῆς, Suidas v. Κότυς. Cicero Orat. Partition. p. 299. Stobæus, p. 472. βαθύτητα καὶ ἀοργησίαν Valef. ad Polyb. p. 366.

P. 104, 11. accedit] Leg. *accedet*—tenebit: sed p. 115. si *sequimur* ducem, nunquam *aberrabimus.* For. *si sequemur.*

P. 105. legum similes] Seneca de Ira, cap. 16. Procedam in tribunal—*vultu legis.*

P. 116, 9. nec vero agere quidquam, cujus non possit] MSS. Bodl. et Groning. *possis.* Lege, *nec vero agere quidquam decet, cujus non possis.* Omnino legend. *decet*: de *decoro* enim hic agit Cicero. Supra p. 110. *Agere quod agas considerate—decet.*

P. 117, 10. iratorum *aut*] Scribe, *et.*

Ib. 14. ad officii formam] F. *normam.*

P. 118, 2. somno et quietibus cæteris] Hinc forsan emendand. Sallust. in Catilin. *Namque animus impurus diis hominibusque infestus neque vigiliis neque quietibus cæteris sedari poterat.* Forsan legend. *neque vigiliis neque somno et quietibus cæteris.*

P. 119, ult. ne nimis omnia profundamus] Lege, *ne nimis in ludicra profundamur,* vel f. *mimis omnia profundamus.*

P. 121, 10. quæ sit in natura excellentia] Imo legend. *in nostra natura.* Simile mendum infra, p. 127.

P. 125, ult. alium quemque] F. *alium quidem* vel *quoque.* Mox lege, *ut nec Xenocratem.*

P. 127, 10. nos ftudia noftræ naturæ] Legend. *nos ftudia noftra noftræ naturæ.* Infra lego, *quare fit decorum,* non, *quale.*

P. 135, 6. major rei cura adhibenda] Legend. *major ei,* vel, *ei rei,* cum Grævio aliifque. Sic p. 294. *adjunctam ei rei.*

P. 135, ult. ut fortuna nonnunquam] Edit. Rom. cum MSS. nonnullis, *quam fortuna; non ut:* unde lego certiffime, *quam fortuna; non ut fortuna nunquam, tanquam ipfa mortalis cum immortali, cum natura pugnare videatur,* i. e. *non ita quin fortuna nonnunquam &c.*: fenfus apertiffimus.

P. 140, 3. civium, peregrinorum] Ita legend. Cicero p. 165. *habere delectum civis et peregrini.*

P. 142, pen. nec orationis obfcœnitas] Corrigunt *oratio obfcœnitate:* quod vulgatæ lectioni longe præftat. Mihi vero femper vox excidiffe vifa eft. Lego, *nec appellatio orationis obfcœnitate.* Supra Cicero, *eas neque partes neque earum ufus fuis nominibus appellant.* Et infra, *nominibus appellemus fuis.*

P. 148. Sed difcentium ftudiis inveniuntur magiftri.] Pearcius, *dicentium.* Quod fpecie verum; fed nil mutandum. Senfus: Sed magiftri inveniuntur non nifi ftudiis difcentium, eorum qui difcere volent; fed qui huic fermoni ftudeant, vel fermonem difcant, nulli funt; quare nulli magiftri.

P. 151, 7. utcunque aderunt] Vulg. *res aderunt.* Lego, *ut cuique res aderunt.* Sequitur enim, *neque enim omnes iifdem rebus.* Eleganter dixit, *ut cuique res aderunt, ut cuique erit conveniens nifi pro tempore et re nata.*

P. 152, 5. id agendum etiam eft] Legend. fine dubio: *id agendum tamen eft.* Refpicit ea quæ præcedunt. *Objurgationes etiam nonnunquam incidunt neceffariæ—gravitate acriore: id agendum tamen eft.* Ita legend. et diftinguendum.

P. 152. 7. ad urendum et fecandum] Lego, *ad urendum et fecandum medici:* fic fupra p. 97. *Quapropter in adeundis periculis confuetudo imitanda medicorum eft, qui leviter ægrotantes leniter curant, gravioribus autem morbis periculofas curationes et ancipites adhibere coguntur.*

P. 155. O domus antiqua, heu quam difpari dominare domino] Scribe, ut falvum fit metrum, *difpari nunc dominare domino.* Eft verfus Trochaicus.

P. 159, 18. in oratione conftanti] Leg. *conftantia,* i. e. *congruentia.* Horat. *Et fibi conftet.* Vide omnino p. 294.

P. 161, 13. vel multo etiam magis] Legend. *idque multo.* Quod verum unice.

P. 164, 3. Cynicorum vero ratio eft forte ejicienda] Lego, *Cynicorum vero natio.* Nihil verius. Sed *infra, tota ratio largitionum,* p. 239.

P. 175, 2. quæ ad victum cultumque pertinent] Leg. *pertinerent—fuppeditarentur.*

P. 176, 13. quod teneatur hominum focietate] Leg. *quo contineatur hominum focietus.* Supra p. 30. *De tribus autem reliquis latiffime patet ea ratio, qua focietas hominum inter ipfos et vitæ quafi communitas continetur.* Vid. et p. 285, 325. Sed forfan nihil mutandum. Cicero Tufcul. Quæft. 1, 26. *Jus hominum quod fitum eft in generis humani focietate.* Sed prius placet.

P. 183, 15. fi autem] Scribe, *fin autem.*

P. 184, 10. nec habeat unquam] Lego, *ufquam.*

P. 187, 14. ut alia ejufdem generis] Leg. *et alia.*

P. 190, 17. Quid enim ægris fubveniret] Lego, *Qui enim ægris fubveniretur?* Sic p. 227. *Si quando accidit ut ei fubveniatur.* Et p. 232. *cum præfertim nec neceffitati fubveniatur.*

P. 191, 18. potuiffe: utitur] F. *potuiffe: fed utitur &c.*

P. 192, 2. collectis *cæteris caufis*] Lego, *cafibus.* Sic p. 195. Hæc igitur ipfa fortuna *cæteros cafus* rariores habet; primum ab inanimis procellas, &c.

P. 198, 8. periffe expetit] Leg. *periiſſe*, aliter non ſtabit verſus. Eſt enim Troch. Catalect.

P. 201, 9. nec eum fefellit] Scilicet, *animus*. Eſt elliptica locutio, qua alibi utitur Cicero: male Cl. Pearcius. Sic Græci, Ariſtæn. p. 52. Ed Pauw. *κατά γε τὴν ἐμήν*. ubi ſubaud. *κρίσιν*. Interpres non intellexit. Utitur et Ælian. in variis.

P. 204, 2. uno calamitatis *jure*] F. *ictu*.

P. 209, 17. juſtis autem et fidis] Iſtud *fidis* nullum locum hic habet; forſan legend. *providis*.

P. 211, 5. ad gloriam pertinent] Leg. *erat—pertinerent*.

Ib. 9. animadverterunt] Leg. cum MS. Groning. *animadvertunt*, vel *animadverterint*. Vid. Bentleium ad Tuſc. ubi reponit, *viderint* pro *viderunt*.

P. 212. animi a virtute ;] Leg. *nimis a virtute ;* ſic mox *præter modum—vehementiſſime permovent*. Simile mendum ſupra p. 84.

P. 217, ult. quanquam] Ita recte. Quanquam haud ita elaborandum eſt in gloria quærenda et collocanda, cum præclare Socrates, &c. Male Chapmannus legit, *quamobrem*. vid. infra, p. 340.

P. 242. multum volunt, per] Delenda diſtinctio. Senſus eſt: *qui volunt honeſte poſſe multum valere*. Vide omnino p. 284. ubi ſimilis locutio.

P. 242. Cimonem *Athenis etiam* in ſuos] Leg. *Cimonem Athenienſem in ſuos*. Et ſic Theopompus, unde hæc deſumpta ſunt. Κίμων ὁ Ἀθηναῖος. nullus locus τῷ *etiam*: probant ſequentia.

P. 247, 12. *putet*] Leg. *putat ; et non modo*.

P. 249. modo ne adjuvent] Leg. *modo ne male adjuvent*. Sequentia probant.

P. 250. ult. magna largitio] F. *nimia* larg.

P. 251, pen. non eſſe in civitate] Fruſtra hæc ſollicitant viri docti. Dixit Philippus; *non eſſe in civitate duo millia hominum qui rem haberent, ideoque longe maximam civium*

partem esse indigentem, et qui aliorum opibus sustentari deberent.

P. 257. suæ rei cujusque] Leg. cum MSS. *cuique.* Alterum ne Latinum est.

P. 261. ut persuaderent] Recte Vulg. *ut persuaderet aliis.* Vide Syntaxin: *perfecitque ut persuaderet:* nihil verius.

P. 262, 9. habitent gratis] F. *an habites.*

P. 266. sed utilitatum] Leg. *sed et* ut.

P. 288, 2. sed et multo pejora] Legend. *multo magis illa pejora,* scil. *fugienda.*

Ib. 14. una continemur] Leg. *una continemur omnes, et eadem lege naturæ.*

P. 289, 12. quæ vacent justitia] Recte Cl. Pearcius, *quia vacat* justitia: *quæ, qua* et *quia* sæpe confunduntur. Vide nos ad Cicer. Nat. Deor. p. 90. Spartian. p. 602. ubi legend. *quia omen.* MS. P. *quæ.*

P. 290, 8. sed communis] Leg. sed *et* communis.

P. 294, 14. omni pondere] Leg. *omnino* pondere.

P. 297, 5. sustulit quos] Leg. *sustulitque quos.*

P. 303, antep. disturbatione nostri] Recte opinor Sayus, *a nostris,* vel *nostris;* sic p. 46. ex emendat. nostra, *peccatur illi,* non *ille.*

P. 311, antep. Rhodius] Imo, *Rhodios,* ut alii. Sic supra, p. 307. *celaturus Rhodios non sit.*

P. 317, ult. ne quicquam] Ennii verba, quæ ita digerunt,

—— Qui ipsus sibi
Sapiens prodesse non quit, nec quicquam sapit.

Sed versus est Trochaicus, atque ita legendus:

Qui ipse sibi sapiens nequit prodesse, nec quicquam sapit.

Ut *sibi* sit μονοσυλλ. ut *mihi, tibi,* Plauto, Terentio, aliis. Vide Cicer. Famil. Epist. vii. 6. Euripides,

μισῶ σοφιστὴν ὅστις οὐχ αὑτῷ σοφός.

P. 318. de officiis scripsit Q. Tuberoni] Leg. *inscripsit.* Vid. Bentl. ad Tuscul. p. 78.

P. 337. Euripides] Nil mutandum cum Pearcio: vid. Longini fragment. p. 268. Ed. Pearce.

P. 340. quanquam id quidem] Hæc a præcedente capite non erant divellenda. Nil opus emendatione Chapmanni, *quamobrem*, ut nec fupra, p. 217.

P. 343. quam cum utilem] Leg. *quam cum æquam eſſe diceret, non eſſe utilem fateretur.* Nihil certius.

Ib. ult. utilitate, ut putat,—dirigit] Nihil fœdius hac lectione. Imo, *utilitas ut putat, dirigit*, dicendum potius. Sed legend. ut vulg. *utilitate putat dirigi*, deleto *ut*.

P. 344, 4. ducit humanitatis] Leg. *humanitus:* nam quid fit, *res humanitatis*, nefcio.

Ib. 7. eripietne fuum] Leg. *ſuam, tabulam* fcilicet.

P. 346, 5. non ea] Senfus: non ea intelligo, quæ, &c. Quare delenda interrogationis nota poft *ebrioſum.*

P. 348, ult. ante quam conftitit] Leg. *ante quam deſtitit.* Vide Marklandi Crit. Epift. p. 23.

P. 353, ult. domi fuæ] Davif. ad Tufcul. p. 43. legit, *domuis ſuæ.* Sed legendum potius ex MSS. *domui ſuæ.* Vid. infra in Addendis, p. 353.

P. 354, 3. utilia?] For. *utilia? utilia quæ cenſes, &c.*

P. 357. fregifti fidem] Verfus Accii ita digerendi et legendi;

A.——*fregiſti fidem.*

B. *Neque dedi neque do infideli cuiquam fidem.*

ita ut duæ perfonæ loquantur. Vide infra, p. 360.

P. 360. neque do fidem] MSS. nonnulli *fidem* non habent; alii exhibent, fed non fuo loco. Legendum omnino ut fupra monui.

P. 365, 8. quod exhiberi] Legend. fententia poftulante, cum MS. *exhibere.*

P. 369, 8. atqui ab Ariftippo Cyrenaici, atque Annicerii philofophi nominati] Leg. *atque ab Anniceride Annicerii.* Neque enim Annicerii ab Ariftippo nominati funt.

ADDENDA.

P. 140. jura deſcribere] Male interpretatur Pearcius. Cicero de Legib. 2, 5. *Ex quo intelligi par eſt eos qui pernitioſa et injuſta populis juſſa deſcripſerint, cum contra fecerint quam polliciti profeſſique ſint, quidvis potius tuliſſe quam leges.* An legendum, *injuſſa populis jura?*

P. 119. ne nimis omnia profundamus] For. legend. *ne mimis,* i. e. *ludis ſcenicis.* vel for. *ne nimis pn̄ium,* i. e. *pecuniam.* vid. p. 230. Sed p. 27. *nimis magnam.* vide infra.

P. 233. inveteraſſe etiam bonis temporibus] Vereor ut hoc probum ſit et Latinum. *Cum ſeculis inveterare,* dixit Cicero N. Deor. 2, 2. Quare lego potius cum vulg. *inveteraſſe etiam a bonis temporibus,* i. e. *huc uſque a bonis temporibus duraſſe.*

P. 301. deum—teſtem] Nihil muta. Sic p. 364, *deo teſte.*

P. 353. domi ſuæ] Daviſ. ad Tuſc. (ut dixi) legit *domuis ſuæ.* Sed legend. ex MS. *domui.* Cicero Tuſc. p. 42. *alienæ domui.* Ubi legend. potius, *in corpore inſit, tanquam in aliena domu.* Quod magis Ciceronianum.

P. 119. ne nimis omnia profundamus] Leg. ſine dubio, *ne mimis omnia p.* vel ne mimis pm̄onia, i. e. *patrimonia.* Vopiſcus in Carino, p. 864, *ne patrimonia ſua, proſcriptis legitimis hæredibus, mimis et balatronibus deputarent.*

Lib. 2. cap. 30. quicquid utile, idem ſit honeſtum.] Vide nos ad Julian. or. 1. p. 62.

P. 64. ſimulacra virtutis] Syneſ. Epiſt. p. 312. ἁπάσης ἀρετῆς εἰκὼ, ita legend. vulg. εἴσω.

INDEX

RERUM ET VERBORUM.

INDEX

RERUM ET VERBORUM.

Numerus primus Librum, fecundus Caput, tertius Sectionem notat.

B.

C.

D.

E.

G.

H.

M.

N.

P.

S.

T.

X.

Z.

FINIS.